ΚΑΤΑΠΟΝΗΜΕΝΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ

Ομάδα RETORT
IAIN BOAL, T.J. CLARK, JOSEPH MATTHEWS, MICHAEL WATTS

Καταπονημένες Δυνάμεις

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΑΙ ΘΕΑΜΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Ίρια Γραμμένου
Λία Γυιόκα
Παναγιώτης Μπίκας
Σωκράτης Παπάζογλου
Λουκής Χασιώτης

εκδόσεις των ξένων

Τίτλος πρωτοτύπου:
Afflicted Powers. Capital and spectacle in a new age of war
Verso 2005

Εξώφυλλο: Νίκος Νικολαΐδης
Σελιδοποίηση: Λύδια Φραγκοπούλου

Ευχαριστούμε τη Σοφία Αδάμ για τον έλεγχο της μετάφρασης ορισμένων οικονομικών όρων και τον Χάσαν Μπαντάουι για την απόδοση των αραβικών ονομάτων.

Θεσσαλονίκη 2008

Εικόνα σελ. 8:
Άγνωστος Ιρακινός (σύμφωνα με κάποιες αναφορές, πρόκειται για τον Κρατούμενο # 18470), υπόκειται σε βασανιστήρια από τις αμερικανικές δυνάμεις, φυλακή Άμπου Γράιμπ, 2003.

Στη μνήμη
του Michael Rogin
1937-2001

Και ανασυντάσσοντας τις καταπονημένες μας δυνάμεις,
Ας συσκεφτούμε: Πώς να τον πλήξουμε από ’δω και στο
εξής πιο καίρια
Τον εχθρό μας, πώς τις απώλειες να ισοφαρίσουμε,
Πώς να υπερβούμε τη φριχτή αυτή καταστροφή,
Πόσο ν’ αφήσουμε την ελπίδα να μας δυναμώσει
Ή να μας δείξει η απελπισία το δρόμο.

Τζον Μίλτον, *Ο Χαμένος Παράδεισος*, Βιβλίο Πρώτο

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ	13
	ΠΡΟΛΟΓΟΣ	21
	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	25
1	ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ, ΤΟ ΘΕΑΜΑ ΚΑΙ Η 11η ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ	43
2	ΑΙΜΑ ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΤΡΕΛΑΙΟ;	69
3	ΔΙΑΡΚΗΣ ΠΟΛΕΜΟΣ	121
4	ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΜΙΑΣ ΨΕΥΔΑΙΣΘΗΣΗΣ	159
5	ΤΟ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΟ ΙΣΛΑΜ	187
6	ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΡΟΜΟΣ	235
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	265
	ΕΠΙΜΕΤΡΟ	273
	ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	281

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Έχουν περάσει δύο χρόνια από την έκδοση των *Καταπονημένων Δυνάμεων*, της ανάλυσής μας για την παγκόσμια πολιτική μετά την 11η Σεπτεμβρίου – το καπιταλιστικό κράτος και το θέαμα και τις αντιδράσεις που εγείρονται εναντίον τους.

Μακάρι να μπορούσαμε να πούμε ότι στο βιβλίο ανησυχούσαμε υπερβολικά για τη φύση και την ένταση των τελευταίων γύρων πρωταρχικής συσσώρευσης της αυτοκρατορίας, αυτού που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «στρατιωτικό νεοφιλελευθερισμό».

Μακάρι να μπορούσαμε να πιστέψουμε ότι ο θεαματικός έλεγχος στη νεωτερικότητα έχει μειωθεί σε σημαντικό βαθμό, όσο κι αν υπέστη στιγμιαίες ήττες και αναγκάστηκε να αλλάξει τα σχήματα και τα πεδία δράσης του.

Δεν μπορούμε όμως.

Το φθινόπωρο του 2006, αμέσως μετά τις επιθέσεις του κράτους του Ισραήλ στη Χεζμπολάχ και το λαό του νότιου Λιβάνου, παρουσιάσαμε μία αποτίμηση των πρόσφατων ισολογισμών της αυτοκρατορίας. Η αναφορά μας τότε ακολουθούσε με συνέπεια την εικόνα που είχαμε παρουσιάσει στο βιβλίο ένα χρόνο πριν, τον ίδιο τρόμο, το ίδιο αιματηρό χάος. (Η μπροσούρα μας με τον τίτλο "All Quiet on the Eastern Front", που εκφράζει αυτές τις απόψεις, δημοσιεύτηκε στο τεύχος 41 του *New Left Review* [Σεπτέμβριος / Οκτώβριος 2006] και βρίσκεται στο www.newleftreview.org.)

Όλ' αυτά για να πούμε ότι η ελληνική μετάφραση των *Καταπονημένων Δυνάμεων* εξακολουθεί να απευθύνεται στην παρούσα στιγμή και όχι σε κάτι που έχει παρέλθει. Και

παρ' ότι δεν διαπιστώνουμε κάποια μεγάλη ρωγμή στο τοπίο του κεφαλαίου και του θεάματος, διατηρούμε ακόμη την ελπίδα ότι η ανάλυση του βιβλίου αυτού μπορεί να προσφέρει τουλάχιστον κάποιες χρήσιμες σκέψεις για όσους εξακολουθούν να αναζητούν τα περάσματα της αντίστασης.

Διστάζουμε να μιλήσουμε στους αναγνώστες μας στην Ελλάδα για τη δική τους πολιτική εμπειρία. Πιστεύουμε όμως πως υπάρχουν ορισμένα πράγματα τα οποία ίσως θα έπρεπε να λάβουν υπ' όψιν διαβάζοντας αυτό το βιβλίο όσοι τοποθετούνται στην ευρωπαϊκή Αριστερά. Το βιβλίο εστιάζει την προσοχή του κυρίως στο *imperium* των ΗΠΑ, τον ηγετικό του ρόλο στον στρατιωτικό νεοφιλελευθερισμό και τη θέση του στον κόσμο των φαινομένων. Η Ευρώπη ως ξεχωριστή οντότητα δεν εμφανίζεται πολύ στις σελίδες αυτού του βιβλίου. Κι αυτό γιατί πιστεύουμε ότι η ιδέα της Ευρώπης ως διακριτού πολιτικού πεδίου ή μορφής –δήθεν αντιπολιτευτικής στην αμερικανική «βαρβαρότητα», με ένα σχετικά θετικό πρόσημο στο πλαίσιο του κεφαλαίου και της νεωτερικότητας– είναι κατά ένα μεγάλο μέρος ψευδαίσθηση.

Στο βαθμό που η Αριστερά στην Ευρώπη υιοθετεί την εικόνα αυτοδικαίωσης της «διαφοράς», χωρίς να το θέλει υποθάλπει την ευρωπαϊκή κρατική συνενοχή με τα αμερικανικά αυτοκρατορικά στρατηγήματα. Και δεν είναι μόνον αυτό. Πιστεύουμε ότι η ψευδής αντιπολίτευση –εδώ, η αυτοεικόνα της ευρωπαϊκής εξαίρεσης– είναι καθοριστικό στοιχείο στη συσσώρευση φαινομένων του θεάματος. Ένας από τους κύριους τρόπους λειτουργίας του θεάματος, όπως συζητιέται στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου, είναι η ικανότητά του να παράγει παθητικότητα. Έτσι, βυθισμένοι στη φαντασίωση μιας ευρωπαϊκής *mission civilatrice* [αποστολής εκπολιτισμού] πολλοί άνθρωποι στην ευρωπαϊκή Αριστερά αυτοαναισθητοποιούνται και πέφτουν σ' έναν εφησυχασμό που τους αφήνει εξαντλημένους, χωρίς ενέργεια για αντίσταση. Δεν ισχυριζόμαστε, βέβαια, από τη μακρινή μας ακτή ότι γνωρίζουμε πόσο ευρέως ισχύει αυτό το φαινόμενο στην

Αριστερά, ότι γνωρίζουμε τις διάφορες εκφάνσεις της Αριστεράς στην Ελλάδα. Πιστεύουμε ωστόσο ότι ίσως είναι ένα ερώτημα που ενδιαφέρει τους Έλληνες αναγνώστες.

Ένας από μας θυμάται να στριμώχνεται στην παλιά κεντρική αγορά των Χανίων αργά ένα απόγευμα του 1981. Η πλατεία ήταν γεμάτη με χιλιάδες ανθρώπους από όλη την Κρήτη που είχαν έρθει να δουν και να ακούσουν τον Ανδρέα Παπανδρέου, λίγες μέρες μόνο πριν την πρώτη νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εθνικές εκλογές. Η ομιλία του ήταν ένα καταπληκτικό κομμάτι πολιτικού θεάτρου. Με το πλήθος να κραυγάζει επιδοκιμάζοντας κάθε τολμηρή δήλωση, ο Παπανδρέου ήταν κατηγορηματικός εναντίον της ΕΟΚ, της «νέας παιδικής χαράς του κεφαλαίου», και ισχυρίστηκε ότι μια Ελλάδα υπό την ηγεσία του ΠΑΣΟΚ θα αποσυρόταν από αυτήν, ότι το ΠΑΣΟΚ θα έβγαζε την Ελλάδα από το ΝΑΤΟ, «το τσιράκι των ΗΠΑ» (δείχνοντας προς τον βορρά, στο Σούνιο, όπου πήγαινε για ανατροφοδότηση ο έκτος στόλος των ΗΠΑ) και ότι δεν θα ήταν πια πειθήνιο όργανο του μιλιταρισμού των ΗΠΑ και του δικτύου ευρωπαϊκών βάσεων (δείχνοντας δραματικά προς την ανατολή και τη ναυτική βάση των μυστικών υπηρεσιών των ΗΠΑ, λίγα χιλιόμετρα μακριά, στη Σούδα). Ήταν μια στιγμή εξωπραγματική – ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού που ανήκε στην ελληνική Αριστερά ερχόταν σε ορατή εναρμόνιση με ένα πολιτικό κόμμα το οποίο όπου να ’ναι θα αναλάμβανε την εξουσία στο όνομα του λαού.

Δεν μας ενδιαφέρει φυσικά να επικεντρωθούμε στο ΠΑΣΟΚ και τον Ανδρέα Παπανδρέου, εύκολους στόχους απαξίωσης. Δεν χρειάζεται να υπενθυμίσει κανείς στην ελληνική Αριστερά τα έργα και τις ημέρες του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, ή των άλλων κατ’ όνομα σοσιαλιστικών κοινοβουλευτικών κομμάτων που κυβέρνησαν στην Ευρώπη. Θέλουμε να ανακαλέσουμε στη μνήμη μας εκείνη τη νύχτα του 1981 που μια πλατιά, λαϊκή ευρωπαϊκή Αριστερά (μια Αριστερά πολυσχιδής), γεμάτη ενέργεια και με την αίσθηση ενός εν μέρει κοινού στόχου, προσδέθηκε στο *θέαμα* της αντιπο-

λίτευσης. Στις εισαγωγικές αυτές σημειώσεις θα θέλαμε να αναφερθούμε στη σημερινή εκδοχή του συσχετισμού με το θέαμα της αντιπολίτευσης σε ολόκληρη την Ευρώπη.

Ας αναλογιστούμε το ζήτημα της ανταπόκρισης των ευρωπαϊκών χωρών στον μιλιταρισμό των ΗΠΑ. Το ΝΑΤΟ, σύμβολο της εύνοιας προς το στρατό των ΗΠΑ, έχει αρχίσει να επεκτείνεται την τελευταία δεκαετία σε ολόκληρη την ανατολική Ευρώπη, με κάθε νέο μέλος να χαιρετίζει το στρατιωτικό προσωπικό, τις εγκαταστάσεις και τον έλεγχο των ΗΠΑ. (Η ένταξη στο ΝΑΤΟ είναι αναμφίβολα και μια οικονομικά συμφέρουσα κίνηση για τα άρτι νεοφιλελευθεροποιημένα κράτη: «ορισμένοι επενδυτές θεωρούν τη στρατιωτική παρουσία των ΗΠΑ ένδειξη σταθερότητας», δήλωσε στεγνά το BBC News.) Και το διευρυμένο ΝΑΤΟ δεν κάθεται με σταυρωμένα τα φυσίγγια στη ζώνη. Χωρίς άχνα δισταγμού από οποιοδήποτε κράτος-μέλος, το ΝΑΤΟ στήριξε την επιχείρηση βομβαρδισμού του Κοσόβου και της Σερβίας και εμπλέκεται πλήρως στην κατοχή της περιοχής, καθώς και στη μακρά και εξαθλιωτική κατοχή του Αφγανιστάν. Όλες αυτές οι επιθετικές ενέργειες έχουν τη στήριξη ενός ολόκληρου κόσμου στρατιωτικών βάσεων που διατηρεί το ΝΑΤΟ στην Ευρώπη: 200 με 300 στρατιωτικές εγκαταστάσεις σε όλη την ήπειρο˙ ελευθέρας για τις στρατιωτικές πτήσεις των ΗΠΑ για τους βομβαρδισμούς και τις άλλες «επιχειρήσεις» τους. Επιπλέον, τα νέα μέλη λειτουργούν ως μαύρες τρύπες στον «πόλεμο κατά της τρομοκρατίας», με τη Βοσνία, την Πολωνία και τη Ρουμανία να παρέχουν κρυφές υπηρεσίες βασανιστηρίων για τους αιχμαλώτους των ΗΠΑ.

Ύστερα, είναι και το Ιράκ. Παρά την τεράστια λαϊκή αντίθεση σ' ολόκληρη την ήπειρο, ούτε ένα ευρωπαϊκό κράτος δεν ενεπλάκη σε κάποια σημαίνουσα αντίθεση στον εκεί πόλεμο. Απεναντίας. Οι περισσότερες χώρες συνεισέφεραν στην κατοχή με στρατεύματα. Εντάξει, μπορεί Γάλλοι, Γερμανοί και Βέλγοι πολιτικοί να εξέφρασαν, για εσωτερική κατανάλωση, τις ήπιες επικρίσεις τους για την εισβολή λίγο πριν το γεγονός (παρ' ότι η κρατική αυτή σκηνοθεσία δεν εμπόδισε διόλου την κοινή γαλλο-αμερικανική επιχείρηση «μεταβολής του κα-

θεστώτος» στην Αϊτή το 2004). Από τότε, όμως, οι χώρες αυτές όχι μόνον δεν έχουν αντισταθεί στην κατοχή, αλλά ούτε καν την έχουν καταδικάσει. Επιπλέον, ιδιωτικές εταιρείες από όλη την Ευρώπη κάνουν ουρές για ένα κομμάτι της πίτας που προκύπτει στα κενά της δημόσια χρηματοδοτούμενης «ασφάλειας» και «ανασυγκρότησης» στο κατεχόμενο Ιράκ.

Όσο για τη δράση στην υπόλοιπη Μέση Ανατολή, η θητεία των ευρωπαϊκών κρατών μπορεί να χαρακτηριστεί ως μία λάιτ εκδοχή της πολιτικής του Μπους. Στο επίπεδο των κρατών, η Ευρώπη πάντοτε επεδείκνυε την αδιαπραγμάτευτη αλληλεγγύη της προς το Ισραήλ. Τα ευρωπαϊκά κράτη έσπευσαν να διακόψουν τη βοήθεια προς την Παλαιστίνη την επομένη της εκλογικής νίκης της Χαμάς και να συμπλεύσουν με το Ισραήλ στην τελευταία του εισβολή στον Λίβανο. Και το ευρωπαϊκό κεφάλαιο έχει κουρνιάσει σφιχταγκαλιασμένο με τους ισραηλινούς εταίρους του στην τεχνολογία, το στρατό και την «ασφάλεια», ενώ ταυτόχρονα διατηρεί ανερυθρίαστα τις κερδοφόρες σχέσεις του με την κάθε πετρελαϊκή ολιγαρχία στην περιοχή.

Αυτά, λοιπόν, για την Ευρώπη της «εξαίρεσης».

Και η Ευρωπαϊκή Ένωση; Τα επαγγελματικά στελέχη της επίσημης Αριστεράς πλέκουν το εγκώμιο του ευρωπαϊκού «κοινωνικού μοντέλου», επιβεβαιώνοντας την ανωτερότητά του προς την χονδροειδή βαναυσότητα της αγοράς στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού. Ωστόσο, το ιδεολογικό αυτό νεύμα από μακριά δεν μπορεί να συγκαλύψει πλήρως τις πρακτικές της ΕΕ – ούτε την επίθεση στο καθεστώς των προσλήψεων, τα εργασιακά δικαιώματα και την κοινωνική ασφάλιση, ούτε την υποκρισία διάφορων χωρών-μελών σχετικά με τους μετανάστες και τους «Άλλους» πληθυσμούς. Οι αντιφάσεις αυτές μεταξύ ρητορικής και πραγματικότητας αρχίζουν και γίνονται μπούμερανγκ εναντίον της ιεράς Ενώσεως, όπως φανερώνουν και τα πρόσφατα κύματα λαϊκής δυσαρέσκειας με την εκδοχή του νεοφιλελευθερισμού στο εσωτερικό της ΕΕ, για παράδειγμα οι εκλογικές ήττες του ευρωσυντάγμα-

τος στη Γαλλία και την Ολλανδία, και οι μαζικές διαδηλώσεις στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη και το Παρίσι.

Όση αλήθεια (όχι και πολλή, πιστεύουμε) και να υπήρχε στο αρχικό όραμα μιας ΕΕ που θα ήταν «κάτι παραπάνω από αγορά», η Κομισιόν δυο δεκαετίες τώρα έχει πλήρως παραδοθεί στην πλήρη ιδιωτικοποίηση. Η ΕΕ είναι το τούνελ που μετέφερε το νεοφιλελεύθερο μοντέλο στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Η πραγματικότητα, βέβαια, είναι πολύ πιο προφανής και ζοφερή για τα νέα κράτη-μέλη, παρά για την «παλιά Ευρώπη». Στην καλύτερη περίπτωση, οι νέοι αυτοί Ευρωπαίοι δεν είναι παρά θυγατρικές και κλαδικές οικονομίες που υπηρετούν τις παλιές: χαμηλοί μισθοί, καθόλου συνδικαλισμός, περιβάλλον φιλικό προς τις επιχειρήσεις, καλπάζουσα ανισότητα στα εισοδήματα. Όποια, λοιπόν, και να ήταν η αρχική προοπτική του «ευρω-ντεγκωλισμού» –ισχυρά, ακέραια και αρμονικά ενταγμένα κράτη μιας Ευρώπης ανεξάρτητης από τις ΗΠΑ–, μια προοπτική ελκυστική για τη σοσιαλδημοκρατική Αριστερά, αυτό που υπάρχει σήμερα είναι κάτι που μοιάζει πολύ περισσότερο με τον ευρω-ατλαντισμό του Μπλερ.

Όσο για το ευρωπαϊκό πολιτικό τοπίο, η θέα είναι το ίδιο ζοφερή. Το ευρωσύνταγμα τόνωσε την ολιγαρχική εξουσία των τεσσάρων ισχυρών κρατών. Και η μορφή διακυβέρνησης της Κομισιόν είναι μια καρικατούρα ακόμη και μιας τύποις δημοκρατίας, με μια τεράστια ψαλίδα μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνώμενων και με μια θεσμική δομή που προφυλάσσει πλήρως την Κομισιόν από τις εκλογικές απαιτήσεις των πληθυσμών που είναι μέλη της. Η κατάσταση μοιάζει πολύ με την επιβαλλόμενη αποδυνάμωση των πολιτών που περιγράφουμε στο βιβλίο.

Σχετικά με τις αναδυόμενες οικολογικές κρίσεις, η ΕΕ και οι κύριοι πελάτες της έχουν ενσωματώσει με άνεση όλα τα όνειρα περί τεχνοκρατικών λύσεων και παραγωγικών διεξόδων και μας καταϋποχρεώνουν με μια νέα σειρά οικονομικών οργάνων (ας όψεται το Κιότο) και νεοαποικιακών σχεδίων. Η ΕΕ έχει αναλάβει ηγετικό εταιρικό ρόλο στους μηχανισμούς της αγοράς άνθρακα, καθώς και στην ανάπτυξη καυσίμων

από βιομάζα (άσκηση «πράσινου ξεπλύματος» –συγκάλυψης κερδών με οικολογικό προφίλ– των μεγάλων πετρελαϊκών και πλάνο εργασιακής αποκατάστασης για την καταποντιζόμενη βιοτεχνολογική βιομηχανία).

Εδώ, η ΕΕ χαιρέτισε με ευγνωμοσύνη την αναλογία του Αλ Γκορ μεταξύ του «πολέμου ενάντια στην κλιματική αλλαγή» και του «πολέμου ενάντια στην τρομοκρατία»: «Αντιμετωπίζουμε έναν πλανητικό συναγερμό. Κάποια πράγματα που αλλιώς δεν θα σκεφτόσασταν να τα κάνετε, ίσως πρέπει να αρχίσετε να τα σκέφτεστε». Ένα απ' αυτά είναι τα βιοκαύσιμα: Τι πειράζει που η παραγωγή τους ήδη προκαλεί παγκόσμια αποδασοποίηση, έναν νέο γύρο περιφράξεων –αποκλεισμών από δημόσια και καλλιεργήσιμη γη– και φτώχεια ανά τον κόσμο… Ένα άλλο: η τεράστια διάδοση πυρηνικών αντιδραστήρων. Να η ευκαιρία για την ετοιμοθάνατη βιομηχανία πυρηνικής ενέργειας… Μέσα στη θεαματικοποιημένη πολιτική για τον «πλανητικό συναγερμό», η ΕΕ είναι έτοιμη για οτιδήποτε, αρκεί να παραμένει στο πλαίσιο των αγοραπωλησιών και στο αλισβερίσι της κατανάλωσης – διόλου δεν αμφισβητεί την κυριαρχία του εμπορεύματος.

Με άλλα λόγια, τα ισχυρά κράτη της ΕΕ κινούνται –το καθένα με διαφορετικό ρυθμό και ημερήσια διάταξη– προς το ίδιο, πλήρως πραγματωμένο νεοφιλελεύθερο μέλλον. Η Μέρκελ, ο Σαρκοζί, ο Μπράουν και ο Πρόντι ολοκληρώνουν τη δουλειά του Σρέντερ, του Σιράκ, του Μπλερ και του Μπερλουσκόνι. (Είναι πολύ διαφορετική η διαδρομή από τον Μητσοτάκη στον Σημίτη κι από 'κει στον Καραμανλή;) Η νομισματική ενοποίηση ξεκίνησε με έναν κυκεώνα διασυνοριακών συγχωνεύσεων και βαθέματος της διείσδυσης του κεφαλαίου σε τομείς μέχρι πρότινος δημόσιους, τακτική που βγήκε κατευθείαν από το αναγνωστικό της Γουόλ Στριτ. Και όπως ανακάλυψαν οι Αφρικανοί στην ευρωαφρικανική συνάντηση κορυφής της Λισαβόνας το 2007, οι νέες συμφωνίες οικονομικής συνεργασίας εκπροσωπούν την εκδίκηση του ελεύθερου εμπορίου. Η ΕΕ τελικά διόλου δεν εκφράζει τη σοσιαλδημοκρατία, εκφράζει την απρόσκοπτη κυριαρχία

του κεφαλαίου – είναι ένα μνημείο της αστικής επανάστασης του εικοστού πρώτου αιώνα.

Από την ίδρυση της ΕΟΚ, η ευρωπαϊκή Αριστερά αναγνώριζε ότι η ένταξη ευνοούσε το κεφάλαιο. Το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Φόρουμ (οι *altermondialistes*, οι κριτικοί της παγκοσμιοποίησης) μιλά ακόμη για μια «άλλη Ευρώπη». Έχει όμως κατανοήσει η ευρωπαϊκή Αριστερά τον νεοφιλελεύθερο ελιγμό που πραγματοποιεί τώρα η ΕΕ; Μέλη του κινήματος της διαμόρφωσης της *Ευρώπης από τα κάτω* –οι λεγόμενοι κριτικοί ευρωπαϊστές– φαίνεται πως θεωρούν ακόμη την ΕΕ προοδευτικό οικονομικό ανάχωμα ενάντια στον νεοφιλελευθερισμό, ή έστω μια γεωπολιτική δύναμη με «εκπολιτιστικές» ιδιότητες, που και επιθυμεί και δύναται να συγκρατήσει τις ΗΠΑ. Έχει όμως πλέον καμία αξιοπιστία η ιδέα αυτή της Ευρώπης-αναχώματος; Και ακόμη: Στο βαθμό που υφίσταται κάποια εσωτερική αντίσταση ενάντια στη νέα τάξη της Ευρώπης, ποια θεωρητική σκευή θα την κινητοποιήσει, ποιο όραμα θα της δείξει το δρόμο;

Ας το επαναλάβουμε. Στόχος μας στις σελίδες αυτές δεν ήταν να σταχυολογήσουμε διάφορες θλιβερές αλήθειες – οι αναγνώστες στην Ελλάδα γνωρίζουν και νιώθουν καλύτερα από μας πώς είναι στην Ευρώπη. Επιχειρήσαμε από το απόσταγμα των ζητημάτων αυτών να θέσουμε με συμπυκνωμένο τρόπο δύο συγγενή ερωτήματα: Μήπως η εκθειαζόμενη και ευρέως αποδεκτή ευρωπαϊκή απόσταση και διαφορά δεν είναι παρά απατηλή φαινομενικότητα; Και μήπως τα διάφορα στοιχεία της ευρωπαϊκής Αριστεράς βυθίζονται σε αυτήν τη φαινομενικότητα κι έτσι αδυνατούν να αντισταθούν με νόημα; Δώσαμε μια σύντομη απάντηση στο πρώτο ερώτημα. Την απάντηση στο δεύτερο ερώτημα την αφήνουμε στους αναγνώστες μας. Να αναφέρουμε μόνο ότι μέρος της απάντησης ίσως να βρίσκεται σε ένα πολύ μικρό, αλλά διόλου μεμονωμένο γεγονός: Πάνω από 25 χρόνια μετά από εκείνη τη νύχτα στα Χανιά, ο στρατός των ΗΠΑ είναι ακόμη στη Σούδα.

Ιανουάριος 2008
IB, TJC, JM, MW

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η συλλογικότητα Retort συγκεντρώνει τριάντα με σαράντα ανθρώπους που στέκονται ανταγωνιστικά στην παρούσα τάξη πραγμάτων και έχει ως βάση τις τελευταίες δύο δεκαετίες την Περιοχή του Κόλπου του Σαν Φρανσίσκο. Τέσσερις από την ομάδα –οι Ίαν Μπόουλ, Τζόζεφ Μάθιους, Τ. Τζ. Κλαρκ και Μάικλ Γουάτς– έκαναν το κυρίως έργο της συγγραφής των *Καταπονημένων Δυνάμεων*. Το βιβλίο βασίζεται στην μπροσούρα της συλλογικότητας Retort *Ούτε τον πόλεμο ούτε την ειρήνη τους*, που διανεμήθηκε στις αντιπολεμικές διαδηλώσεις της άνοιξης του 2003.

Λίγα λόγια σχετικά με τη μορφή του βιβλίου. Ύστερα από προπαρασκευαστική εργασία των τεσσάρων μας, κατά μόνας και συλλογικά, καθένας ανέλαβε το αρχικό σχεδίασμα ενός κεφαλαίου. Στη συνέχεια, κάθε παράγραφος υποβλήθηκε σε εξονυχιστική εξέταση, συζήτηση και πολλαπλές αναθεωρήσεις από τους τέσσερίς μας. Το βιβλίο προέκυψε από μία σύνθεση ενδιαφερόντων, γνώσεων και ειδικεύσεων σε διάφορα πεδία, και στο τέλος δεν προσπαθήσαμε να καταλήξουμε σε ένα κείμενο με ένα μοναδικό, ενιαίο ύφος. Ζητούμε, λοιπόν, την επιείκεια των αναγνωστών για κάποιες μεταβολές εστίασης και τόνου σε ό,τι ακολουθεί, βέβαιοι ότι οι συνθήκες παραγωγής του βιβλίου μάλλον συνεισφέρουν στην αναλυτική δύναμη των *Καταπονημένων Δυνάμεων* παρά την μειώνουν.

Η στάση του βιβλίου είναι σκόπιμα πολεμική, ακολουθώντας την παράδοση (ελπίζουμε) ορισμένων κειμένων χαρακτηριστικών της Αριστεράς κατά την εποχή της ακμής της. Κάποιες στιγμές παρατούσαμε το γράψιμο και, για να

πάρουμε κουράγιο αλλά και να υπενθυμίσουμε στον εαυτό μας με λύπη αυτό που κάποτε έμοιαζε πιθανό, διαβάζαμε μερικές σελίδες από τη σπουδαία *Μπροσούρα Γιούνιους** της Ρόζας Λούξεμπουργκ ή το *Κράτος* του Ράντολφ Μπουρν. Και τα παραδείγματα που επιλέξαμε εκφράζουν άμεσα το τι ελπίζουμε να επιτύχουν οι *Καταπονημένες Δυνάμεις*. Οι παρεμβάσεις τόσο του Μπουρν όσο και της Λούξεμπουργκ αποτελούσαν απαντήσεις στη φρίκη του 1914-18. Και οι δύο συγγραφείς θεωρούσαν επείγουσα την ανάγκη, σ' εκείνη τη χειρότερη απ' όλες τις στιγμές, να στοχαστούν το φαινόμενο του πολέμου σε σχέση με το καπιταλιστικό κράτος. Όπως ο Μπουρν και η Λούξεμπουργκ (δίχως όμως ψευδαισθήσεις ότι μπορούμε να αναβιώσουμε την αμίμητη ψυχρότητα και οργή τους), πιστεύουμε ότι το νέο 1914 με το οποίο ερχόμαστε αντιμέτωποι απαιτεί εις απάντησιν την εξέταση των ίδιων των όρων και των μορφών της πολιτικής.

Ακολουθώντας το παράδειγμα της *Μπροσούρας Γιούνιους*, σε σημεία του βιβλίου υπάρχουν ορισμένα επιχειρήματα και ισχυρισμοί δίχως να καταφεύγουμε στα ακριβή κριτικά επιστημονικά εργαλεία· υπάρχουν αρκετές υποσημειώσεις, όμως το ευρύτερο σύνολο της σχετικής βιβλιογραφίας σε μεγάλο βαθμό απουσιάζει. Σε άλλα σημεία, η φύση του εξεταζόμενου θέματος απαιτεί διάφορες ιστορικές και εμπειρικές λεπτομέρειες (ακόμη και ερμηνείες) ούτως ώστε να στηριχθεί η κριτική του παρόντος που ασκεί το βιβλίο. Σε κάθε περίπτωση, το σημαντικό είναι να θέσουμε το ζήτημα και

---

* Με τον τίτλο *Μπροσούρα Γιούνιους* έγινε γνωστό το έργο της Ρ. Λούξεμπουργκ *Η κρίση της σοσιαλδημοκρατίας*, που άρχισε να γράφεται στη φυλακή, εκδόθηκε στην Ελβετία τον Απρίλιο του 1916 και κυκλοφόρησε παράνομα στη Γερμανία όπου υιοθετήθηκε ως ιδρυτική πολιτική διακήρυξη των Σπαρτακιστών και άσκησε μεγάλη επιρροή. Η Λούξεμπουργκ δανείστηκε το ψευδώνυμο Junius από έναν Άγγλο που με το ίδιο ψευδώνυμο υπερασπίστηκε το αγγλικό Σύνταγμα εναντίον των απολυταρχικών προσβολών του Γεωργίου Γ΄ μεταξύ 1768 και 1772.

Ο Ράντολφ Μπουρν (1886-1918) ήταν Αμερικανός συγγραφέας που αντιτάχθηκε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και στη συμμετοχή των ΗΠΑ. Σ' αυτόν ανήκει η διάσημη φράση «ο πόλεμος είναι η υγεία του κράτους». (*Σ.τ.μ.*)

όχι να το λύσουμε οριστικά. Για τους αναγνώστες που επιθυμούν να διερευνήσουν περαιτέρω τα ζητήματα που απασχολούν τις *Καταπονημένες Δυνάμεις*, παραθέτουμε κάποια βιβλιογραφικά ορόσημα και σημάνσεις στο σύντομο Βιβλιογραφικό Σημείωμα. Με τη συλλογικότητα Retort μπορείτε να έρθετε άμεσα σε επαφή στο retort@sonic.net.

IB, TJC, JM, MW
Μπέρκλεϊ και Σαν Φρανσίσκο, 2 Νοεμβρίου 2004

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Να το επαναλάβουμε. Στις 15 Φεβρουαρίου 2003 και ξανά στις 15 Μαρτίου, με το πρώτο κύμα των βομβαρδισμών να είναι πλέον θέμα ωρών να ξεσπάσει, εκατομμύρια άνθρωποι κατέβηκαν στο δρόμο για να διατρανώσουν την αντίθεσή τους στην επικείμενη εισβολή στο Ιράκ. Οι διαδηλώσεις άρχισαν στη Μελβούρνη και το Σίδνεϊ και συνέχισαν τη σαρωτική τους πορεία στον κόσμο προς τα δυτικά, με την κίνηση του ήλιου. Τα κέντρα της Ρώμης, του Τόκιο, του Λονδίνου, του Παρισιού, της Μαδρίτης, του Μπουένος Άιρες, του Βερολίνου, της Ντάκα, της Βαρκελώνης, της Νέας Υόρκης, του Σαν Φρανσίσκο και χιλιάδων άλλων πόλεων και κοινοτήτων πλημμύριζαν από τα λάβαρα και αντηχούσαν αηδία και απόρριψη. Οι αξιόπιστες εκτιμήσεις της επόμενης μέρας για τον αριθμό των διαδηλωτών του Φεβρουαρίου μιλούσαν για δεκαπέντε με είκοσι εκατομμύρια, ίσως και παραπάνω. Ακόμη και τα μεγάλα δίκτυα της τηλεόρασης και του Τύπου –που προσπαθούσαν, απελπισμένα όσο ποτέ, να αποφύγουν πρωτοσέλιδα με τη Μεγάλη Άρνηση– δεν κατάφεραν να μειώσουν και πολύ τον αριθμό. Οι «λίγοι πικραμένοι» είχαν γίνει πολλοί, και ήταν γεμάτοι δυσπιστία και περιφρόνηση.

Μαζί με όλους σχεδόν τους υπόλοιπους, οι συγγραφείς αυτού του βιβλίου δεν πίστευαν στα μάτια τους καθώς σείονταν με το πλήθος στην οδό Μάρκετ του Σαν Φρανσίσκο. Από την αποχαύνωση και τον εξευτελισμό της «πολιτικής» στην Αμερική του Μπους είχε ξεπηδήσει απότομα το προμήνυμα μιας διαφορετικής μορφής ζωής. Το ίδιο το πλήθος –η αίσθηση ήταν σχεδόν απτή εκείνη τη στιγμή– έμοιαζε να

κουνά το κεφάλι και να ανοίγει διάπλατα τα έκπληκτα μάτια του μπρος στο απρόσμενο της ίδιας του της γέννησης. Πού κοιμόταν όλη τούτη η ενέργεια; Γιατί είχε ηττηθεί τόσο φανερά η επί μήνες ολόκληρους συνέργεια ρεπουμπλικάνων και δημοκρατικών που είχε στόχο να μην μπορεί να συλληφθεί, να μην μπορεί να αναπαρασταθεί, η αντίσταση στην αυτοκρατορία; Πώς έγινε και το ιδίωμα των ασμάτων και των πανό, που συνέστησαν για μια στιγμή έναν κόσμο ολόκληρο, αποφάσισε τόσο αλάνθαστα ποια θα ήταν η σωστή απάντηση στο μπαράζ των ψεμάτων που αμολήθηκαν πριν χαράξει η μέρα του πολέμου, απάντηση τόσο κατάλληλη και αιχμηρή, με δηλητήριο τόσο πλούσιο σε ποικιλία αλλά και σε αποφασιστικότητα; Λες και όλοι μας είχαμε περάσει τη νύχτα καθισμένοι μελαγχολικά μπροστά στο CNN, αναμασώντας τις τελευταίες του ειδήσεις μέχρι να αγγίξουμε το βάθος της ευτέλειας και της αναλήθειάς τους, μέχρι να γεννηθεί η *απόλυτη άρνηση* στην καρδιά του κάθε διαδηλωτή, άρνηση που επισκιάζει τα επίσημα σλόγκαν, τα παρωδεί, τρέφεται από την κενότητά τους και τους δίνει τερατώδη μορφή.

Τέτοιες στιγμές ανάτασης τις παίρνουμε στα σοβαρά. Είναι σπάνιες, απ᾽ όσο ξέρουμε. Και όταν έρχονται, γίνονται μέτρο σύγκρισης με την πανηγυριτζίδικη και βεβιασμένη προσομοίωση ενθουσιασμού στην οποία βασίζεται η συνήθης πολιτική του τύπου «είμαι με τη ζωή» (και εναντίον των εκτρώσεων). Το βιβλίο αυτό εκκινεί από τις δράσεις του Φεβρουαρίου και του Μαρτίου. Όπως λέμε και στον Πρόλογο, βασίζεται σε μια μπροσούρα που μοιράσαμε στις δύο αυτές περιστάσεις. Θα θέλαμε λοιπόν να ξεκινήσουμε επιμένοντας περήφανα (και ενάντια στην ηθελημένη αμνησία όλων των οργάνων της επίσημης ιστορίας) στην πρωτοφανή φύση του κινήματος: Ήταν μια ιστορική στιγμή παγκόσμιας σημασίας. Ποτέ πριν δεν είχε μαζευτεί τόσος κόσμος, τόσο μαζικά, *για να προσπαθήσει να σταματήσει έναν πόλεμο πριν αρχίσει.* Στην τελική ευθεία για την ένοπλη σύρραξη, η ιστορία μάς διδάσκει μονότονα ότι το Κράτος βρίσκεται στην καλύτερή του ώρα. Είναι πανεύκολο για το Κράτος να σκαρώσει

στα πρόχειρα την ομοψυχία των κυνηγόσκυλων, από ένα μείγμα φόβου, επιθετικότητας και ξενοφοβίας. Τα μεγάλα λόγια βγαίνουν από την κατάψυξη: τυραννία, δημοκρατία, ανθρωπότητα, τρομοκρατία, εθνικό συμφέρον, ο επικείμενος κίνδυνος, ο πολιτισμένος κόσμος. Οι "διεθνιστές" ανακαλύπτουν την αγάπη προς την πατρίδα. Οι αντιφρονούντες καθίστανται αόρατοι. Ο απρόβλεπτος Έντμουντ Μπερκ θα έλεγε: «Δεν τους ακούω με ευπείθεια όταν μιλούν άσχημα για εκείνους που πρόκειται να σφάξουν. Υποπτεύομαι πως τα κρίματα των άλλων τα πλαστογραφούν ή τα διογκώνουν, όταν πρόκειται να βγάλουν κέρδος από την τιμωρία τους. Ο εχθρός είναι κακός μάρτυς· ο ληστής είναι χειρότερος».[1] Εν γένει όμως, τη στιγμή της επιστράτευσης, και καθώς ξεδιπλώνεται ο τρόμος των εναρκτήριων επιχειρήσεων, οι εχθροί του πολέμου δεν έχουν παρά να περιμένουν – τις αργές σταγόνες της διάλυσης της αυταπάτης να επαναφέρουν στα συγκαλά τους τούς πολίτες και την οσμή των πτωμάτων να διαποτίσει τον Κήπο των Ρόδων.

Αποτελεί, λοιπόν, νέο πολιτικό γεγονός το ότι, σε αυτήν την περίσταση, το γράμμα του πολέμου δεν ακολουθήθηκε. Σε κάθε γωνιά της αυτοκρατορίας τα δρώντα πρόσωπα αρνήθηκαν να πιστέψουν ό,τι τους έλεγαν οι πολέμαρχοί τους και εργάστηκαν, αποτυχημένα, να ανακόψουν τη ροή των γεγονότων.

Αποτυχημένα. Η ετυμηγορία είναι βέβαια πικρή, με μιαν έννοια απόλυτη. Και κάθε μέρα, όσο βαθαίνει ο τρόμος στη Μέση Ανατολή και δυναμώνει η πρωτοπορία της τζιχάντ, η ετυμηγορία γίνεται ακόμη πιο αβάσταχτη. Άλλο η ανάταση, άλλο η αποτελεσματικότητα. «Ή να μας δείξει η απελπισία το δρόμο.»

Ποια ακριβώς συγκυρία και ποιοι παράγοντες κατέστησαν δυνατές τις διαδηλώσεις; Το ερώτημα παραμένει, κατά τη γνώμη μας, ανοιχτό. Η πομπώδης και υποκριτική προπολεμι-

1. Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France,* Χάρμοντσγουερθ 1969 (α΄ έκδ. 1790), σ. 246.

κή κλιμάκωση της έντασης –καθώς και η συνεχής της *ορατότητα*, οι επαναλαμβανόμενες σκηνοθεσίες των ψεμάτων και των απειλών– έπαιξαν μεγάλο ρόλο. Το ίδιο και η ορμή που μας έδωσαν οι αγώνες της «αντιπαγκοσμιοποίησης» στους δρόμους τα προηγούμενα χρόνια και οι σχέσεις που είχαν αναπτύξει οι διαδηλωτές αυτοί με τα παλαιότερα ειρηνιστικά κινήματα. Οι πρακτικές δουλειές έγιναν κατά τόπους, η οργάνωση του όλου εγχειρήματος έγινε κομματάκι-κομματάκι, πρόσωπο με πρόσωπο. Οι πορείες όμως είχαν σαφώς άλλες, νεότερες καταβολές. Είμαστε έτοιμοι να δεχτούμε, ακολουθώντας ένα αισιόδοξο ρεύμα πρόσφατης σκέψης, ότι ένα από τα συστατικά της δυναμικής του Φεβρουαρίου και του Μαρτίου ήταν η εμφάνιση στην παγκόσμια σκηνή ενός είδους ηλεκτρονικού «πλήθους», μιας οικουμενικής εικονικής κοινότητας, που συνήλθε (εν μέρει κατά τους μήνες της προετοιμασίας του πολέμου, εν μέρει την τελευταία δεκαετία καθώς διάφορα νέα σχήματα αντίστασης αξιοποιούσαν τον κυβερνοχώρο) στους ιστούς του Δικτύου˙ να δεχτούμε, επίσης, ότι μέρος της έντασης της στιγμής προερχόταν από την εμπειρία τού να βλέπει κανείς –να ακούει, να νιώθει, να αντιμετωπίζει– μιαν *εικόνα* άρνησης να γίνεται πραγματικότητα.[2] Ίσως να έχουν δίκιο οι νέοι σπινοζικοί. Να το, επιτέλους, το πλήθος που παίρνει σάρκα και οστά στη δημόσια σφαίρα, που κατέχει ήδη τους οργανωτικούς μηχανισμούς που χρειάζεται, με τη δική του, όπως φαίνεται, ύπαρξη στο χώρο και το δικό του στυλ. Και ίσως ό,τι είδαμε καθώς ξεδιπλώνονταν οι

---

2. Βλ. Michael Hardt και Antonio Negri, *Empire,* Καίμπριτζ Μασαχουσέτης 2000 [ελλ. έκδ. *Αυτοκρατορία*, μτφρ. Νεκτάριος Καλαϊτζής, Scripta, Αθήνα 2002], και Hardt και Negri, *Multitude*, Νέα Υόρκη 2004. Δανειζόμαστε τον όρο «πλήθος», που οι Χαρντ και Νέγκρι αντλούν από τα πολιτικά γραπτά του Σπινόζα για να επισημάνουν τις νέες δυνατότητες πολιτικής συνεύρεσης και οργάνωσης που διανοίγει η κυβερνητική τεχνολογία. Κατά τη δική μας άποψη, η ίδια τεχνολογία έχει επίσης αναδειχτεί τις τελευταίες δύο δεκαετίες σε τέλειο ενορχηστρωτή της «θεαματικής» διάχυσης, απομόνωσης και αποπραγματοποίησης-αποϋλοποίησης, σε μηχανισμό λειτουργίας του *αυτοδιοικούμενου* ονειρικού κόσμου. Στη διαλεκτική αυτή (την οποία εν πολλοίς αποσιωπά η ανάλυση των Χαρντ και Νέγκρι) επανερχόμαστε συχνά στη συνέχεια.

μέρες να ήταν το προμήνυμα μιας μέλλουσας πολιτικής.

Το πλήθος όμως έλαβε σάρκα και οστά και οι ηγέτες του κόσμου το αγνόησαν: αυτό είναι το ζήτημα. *Το πλήθος ως πολιτική δύναμη γεννήθηκε μέσα στην εμπειρία της ήττας και μέσα απ' αυτήν.* Η στιγμή που η δυνητικότητά του πήγε να γίνει ένας φορέας οργάνωσης στο χάος της διακυβέρνησης του κράτους –που πήγε έστω να σκιαγραφήσει την ιδέα ενός τέτοιου φορέα– ήταν η ίδια στιγμή που συνειδητοποίησε πόσο λίγα πράγματα μπορούσε να κάνει. Ίσως όμως (κι αυτή είναι η ελπίδα στην οποία στηρίζεται το παρόν βιβλίο) οι διαδηλωτές πήραν μια πρώτη γεύση του τι χρειάζεται –πόση δουλειά αμφισβήτησης και οργάνωσης, πόση δημιουργικότητα και ξεσκαρτάρισμα σε νέες μορφές δράσης, κατανόησης, εναλλακτικής απεύθυνσης– για να γίνει το «πλήθος» κάτι παραπάνω από μια εικονική στιγμή σε έναν κόσμο ψευδαισθήσεων.

Συναισθανόμαστε ότι η πολιτική γραφή που γεννιέται σε περιστάσεις όπως αυτή πρέπει να κρατά λεπτές ισορροπίες. Η σπουδαία φράση του Μίλτον στην οποία οφείλουμε τον τίτλο αυτού του βιβλίου –«και ανασυντάσσοντας τις καταπονημένες μας δυνάμεις»– θέτει το πρόβλημα ευθέως. Δεν απολογούμαστε που αντιστρέφουμε τη χρήση των τελευταίων δύο λέξεων, που εδώ δηλαδή δεν αναφέρονται στις δικές μας δυνάμεις, αλλά στη σημερινή καθεστωτική εξουσία. Μέρος της κατάστασης του εικοστού πρώτου αιώνα είναι πράγματι η καταπόνηση των μέχρι τώρα άτρωτων. Η αμερικανική αυτοκρατορία ζει στο φόβο, έναν φόβο εν μέρει πλασματικό, εν μέρει δικαιολογημένο από τα γεγονότα. Οι τρόποι με τους οποίους επέλεξε να ανταποκριθεί στη νέα κατάσταση την έχουν οδηγήσει, στο Ιράκ, στο χείλος μιας πραγματικής στρατηγικής ήττας. (Η ήττα, αν συμβεί, θα είναι απείρως πιο βαριά από την ήττα στο Βιετνάμ τριάντα χρόνια πριν, αφού θα σηματοδοτεί την αποτυχία της επιβολής της αυτοκρατορικής βούλησης σε μια περιοχή που βρίσκεται δίπλα στην οικονομική και γεωπολιτική καρδιά των πραγμάτων.)

Η καταπόνηση της Εξουσίας είναι λοιπόν γεγονός. Και κάθε προσπάθεια ανανέωσης της πολιτικής σκέψης πρέπει να επικεντρώνεται στις αιτίες και τη φαινομενολογία αυτής της καταπόνησης. Δεν μπορούμε, βέβαια, με ευχές να αποδιώξουμε τη φράση του Μίλτον. *Και οι δικές μας* δυνάμεις έχουν υποστεί πλήγματα. Το κράτος μπορεί να είναι ευάλωτο, αλλά και το πλήθος πρέπει να μάθει πώς να επωφεληθεί απ' αυτήν την αδυναμία.

Όσο κι αν πανηγυρίζαμε με τη θρασεία και απορριπτική γλώσσα της αντίστασης στους δρόμους το 2003, ήμαστε ήδη στοιχειωμένοι από τους περιορισμούς και τις ανεπάρκειές της. Τα πανό απαντούσαν στην εξουσία –αναμφισβήτητα αυτό έκαναν– καγχάζοντας και μεταστρέφοντας τις κοινότοπες δηλώσεις των πολεμοκάπηλων. Ως εδώ καλά. Αλλά στο βαθμό που θα μπορούσε να αναδυθεί μια εικόνα των ευρύτερων και βαθύτερων αιτίων από τον σημειολογικό κυκεώνα των διαδηλώσεων, ή ακόμη, στο βαθμό που θα μπορούσε το πλήθος να προτείνει, στη θέση των iPods και των οπλικών συστημάτων, κάτι θετικό – σε αυτόν λοιπόν το βαθμό, οι διαδηλωτές δεν έκαναν και πολλά παραπάνω από το να ξεφουρνίζουν κοινοτοπίες δικές τους. Εναλλακτική επιλογή του πολέμου είναι η ειρήνη, μας λένε˙ κι αυτό δεν μας το προτείνουν ως εναλλακτική λύση (αυτό ίσως να το αντέχαμε, έστω ως ιδέα, ως δεδομένο) μα ως απάντηση, ως συγκεκριμένη αντίπαλη δύναμη. Η αιτία του πολέμου ήταν είτε η δολιότητα και η μωρία των αρχόντων είτε η ωμή, επιτακτική αναγκαιότητα του πετρελαίου. Στις 15 Φεβρουαρίου ήταν δύσκολο να θυμηθεί κανείς ότι ένα καθοριστικό στοιχείο του πολιτικού τοπίου της προηγούμενης δεκαετίας ήταν η εμφάνιση –απρόβλεπτη και απρόσμενη– μιας παγκόσμιας εναντίωσης στον νέο γύρο της εκμετάλλευσης, που συνοψίζεται στη λέξη «παγκοσμιοποίηση», και ότι ένα από τα κατορθώματα αυτής της αντιπολιτευόμενης τάσης ήταν η επαναφορά στον πολιτικό λόγο της έννοιας-ταμπού «καπιταλισμός». Τώρα το «πετρέλαιο» έχει εκτοπίσει τέτοιους αφηρημένους όρους. Μια δαιμονολογία γύρω από το πρό-

σωπο του Μπους μεταμφιέζει το μεγαλειώδες γεγονός της απόλυτης κομματικής ομοψυχίας ως προς τη φύση (την αναγκαιότητα δηλαδή) του Πολέμου ενάντια στην Τρομοκρατία, ως προς το πόσο επιθυμητό είναι το Patriot Act,* πόσο δεν πρέπει να θίγουμε το Ισραήλ του Σαρόν, κατά πόσο είναι ανάγκη να βγει ο Σαντάμ από τη μέση.

Πάνω απ' όλα, δεν καταφέραμε να εντοπίσουμε πουθενά στις διαδηλώσεις –και με τις διαδηλώσεις θα έχετε αντιληφθεί ότι εννοούμε συνεκδοχικά ολόκληρο το σχέδιο αντίστασης στον πόλεμο και το καθεστώς από το 2001 και μετά– ότι η εμφάνιση της αλ-Κάιντα έχει επανασχεδιάσει τον πολιτικό χάρτη. Άλλο να διαφωνείς με το πώς οι ηγέτες μας χειρίζονται την «απειλή». Και άλλο να μην αναγνωρίζεις ότι η απειλή είναι πραγματική. Η εναντίωση στον Πόλεμο ενάντια στην Τρομοκρατία πιστεύουμε ότι θα 'πρεπε να ξεκινά κοιτώντας κατά πρόσωπο και τους δύο εχθρούς, την αυτοκρατορία και τη τζιχάντ, χωρίς να υποτιμά κανενός τη δύναμη ή την αντοχή. Πολλές φορές τα τελευταία τέσσερα χρόνια μάς έχει έρθει στο μυαλό ο παλιός λενινιστικός κομπορρήμων ισχυρισμός του Τσε Γκεβάρα ότι ο ίδιος και οι σύντροφοί του θα δημιουργήσουν «ένα, δύο, χίλια Βιετνάμ». Ούτε στο όνειρό του δεν μπορούσε τότε να προβλέψει ποια μορφή θα λάμβανε η επαναστατική πρωτοπορία τη θριαμβική της ώρα και σε ποιανού το όνομα θα πολεμούσαν για τα χίλια Βιετνάμ. Η ιστορία είναι αδυσώπητη και ο Αλλάχ σπάνια δείχνει ελεημοσύνη. Όσοι από μας, ωστόσο, πάντοτε πιστεύαμε ότι η ιδέα μιας φανατικής, μυστικοπαθούς, μονοπυρηνικής συμμορίας αδελφοποιτών, θεματοφυλάκων της Αλήθειας, εκπροσώπων των Εκλεκτών και δημιουργών (με το ζόρι) του Μέλλοντος, ότι αυτή η ιδέα είναι η βαθύτερη και

---

* Αμερικανικός νόμος που διευρύνει δραματικά τις εκτελεστικές αρμοδιότητες του κράτους και τροποποιεί επί το αυστηρότερο τους νόμους περί μετανάστευσης, τραπεζικών συναλλαγών και επιτήρησης στο εξωτερικό. Τον υπέγραψε ο Μπους στις 26 Οκτωβρίου 2001 εις απάντησιν των επιθέσεων της 11ης Σεπτεμβρίου, πέρασε με συντριπτική πλειοψηφία από το Κογκρέσο και ανανεώθηκε τον Μάρτιο του 2006. (*Σ.τ.μ.*)

καταστροφικότερη αυταπάτη της Αριστεράς, παρακολουθούμε με μια πικρή αίσθηση οικειότητας τη νέα πρωτοπορία να δρασκελίζει απ᾽ άκρη σ᾽ άκρη την παγκόσμια σκηνή, μια πρωτοπορία τρομακτικά αποτελεσματική, δεδομένων των στόχων που έχει θέσει, και της οποίας το Μέλλον είναι, δεδηλωμένα, το Παρελθόν το ίδιο.[3]

Θα διαπιστώσετε ότι η εμπειρία του Φεβρουαρίου και του Μαρτίου 2003 επικαθορίζει αποφασιστικά το βιβλίο. Μας υπαγορεύει εν πολλοίς την επιλογή των θεμάτων. Προσπαθήσαμε, πάνω απ᾽ όλα, να λάβουμε πολύ σοβαρά υπ᾽ όψιν τις βασικές θέσεις του αντιπολεμικού κινήματος: ούτε απαραίτητα να τις απορρίψουμε, ούτε να τις αντιστρέψουμε, αλλά να δούμε αν μπορούν να αναδομηθούν κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να έχουν πιο διακριτή σχέση με το παρόν. Καταλήγουμε επισημαίνοντας διάφορα συστατικά στοιχεία του κόσμου της μοναδικής υπερδύναμης –τη φύση του επαναστατικού Ισλάμ˙ τη δυναμική του νέου γύρου καπιταλιστικής συσσώρευσης˙ τον εγκλωβισμό τόσο της Αυτοκρατορίας όσο και της Τρομοκρατίας σε έναν πόλεμο εικόνων˙ το βαθμό στον οποίο ο πόλεμος και το κράτος είναι αδιαχώριστοι και αμοιβαία επικαθοριζόμενοι όροι˙ τη συνεχιζόμενη (και θανάσιμη) γοητεία του λενινιστικού ιδεώδους–, στοιχεία τα οποία πιστεύουμε ότι οποιαδήποτε μελλοντική αντίσταση θα πρέπει να αντιμετωπίσει, αν θέλει να μετατρέψει το σπασμωδικό της «είμαστε πολλοί» σε μια μορφή (σε μια πράξη δηλαδή) πολιτική.

Και φτάνουμε στο ζήτημα του ύφους. Εννοούμε τη φαντασιακή κοινότητα των αναγνωστών. Η εμφάνιση του πλήθους στην τελική ευθεία πριν την έναρξη του πολέμου δεν

3. Αυτή δεν είναι η τελευταία μας λέξη σχετικά με την πολυπλοκότητα του σημερινού Ισλάμ, ή της αλ-Κάιντα. Οι περισσότερες αναβιώσεις αποδεικνύονται βαθιά ερωτευμένες με όψεις του παρόντος που διατείνονται ότι απεχθάνονται. Ως προς το τι διαφοροποιεί όμως το όραμα της αλ-Κάιντα σχετικά με το υποκείμενο της δράσης και την αντίληψη της χρονικότητας και της ιστορίας από όλες τις προηγούμενες μορφές πρωτοπορίας, αυτός ο χαρακτηρισμός μπορεί καταρχήν να σταθεί.

μας ώθησε απλώς προς ορισμένα υποχρεωτικά θέματα προς συζήτηση. Καθόρισε επίσης τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε ποιος *είναι* ο στόχος της πολιτικής γραφής – σε ποιον μπορεί να απευθύνεται με πειστικό τρόπο μια τέτοια γραφή, τι τόνο μπορεί να υιοθετήσει στις σημερινές συνθήκες, σε ποιο επίπεδο αναλυτικής λεπτομέρειας μπορεί να κινηθεί, με άλλα λόγια πόσα μπορεί και πόσα *δεν* μπορεί να ελπίζει να κάνει η πολιτική γραφή σε ένα κοινωνικό καθεστώς αφιερωμένο στην κατάργηση της συζήτησης και στην κυριαρχία της διασκέδασης. Είμαστε ρεαλιστές, και στην παρούσα κατάσταση αυτό συνήθως ισοδυναμεί με απαισιοδοξία. Στη μνήμη του αυθάδους εκείνου πλήθους του Φεβρουαρίου και του Μαρτίου και στην εικόνα που προτείνει των πολιτών που έχουν με κάποιον τρόπο αποκτήσει ανοσία στον περιρρέοντα κρετινισμό, υπάρχει πάντα ως αντίβαρο, να δηλητηριάζει το πίσω μέρος του μυαλού, η προφητεία του Νίτσε για τον Τελευταίο Άνθρωπο:

> Σας λέω: Πρέπει να έχει κανείς ακόμη χάος μέσα του για να μπορέσει να γεννήσει ένα αστέρι που χορεύει (…)
>
> Αλίμονο, έρχεται η ώρα του πιο περιφρονητέου ανθρώπου, που δεν μπορεί πια να περιφρονήσει τον εαυτό του. Δείτε! Σας δείχνω τον *Τελευταίο Άνθρωπο.*
>
> «Τι είναι αγάπη; Τι είναι δημιουργία; Τι είναι επιθυμία; Τι είναι άστρο;» – αυτά ρωτά ο Τελευταίος Άνθρωπος και κλείνει το μάτι (…)
>
> Όλοι θέλουν το ίδιο, όλοι είναι το ίδιο: Όποιος νιώθει διαφορετικά πηγαίνει εθελούσια στο φρενοκομείο (…)
>
> «Εμείς επινοήσαμε την ευτυχία» λένε οι Τελευταίοι Άνθρωποι και κλείνουν το μάτι (…)[4]

Ή ακόμα χειρότερα, το όραμα του Κοζέβ για την Τελική Κατάσταση:

> Στην Τελική Κατάσταση δεν υπάρχουν πλέον φυσικά «αν-

4. Friedrich Nietzsche, *Thus Spoke Zarathustra,* μτφρ. Walter Kaufmann, στο *Portable Nietzsche,* Νέα Υόρκη 1954, σ. 129 [ελλ. έκδ. *Έτσι Μίλησε ο Ζαρατούστρα,* μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, Νησίδες, Σκόπελος 1998, σσ. 17-18].

> θρώπινα όντα» με την έννοια των ανθρώπων ως δημιουργών της ιστορίας. Τα υγιή ανδρείκελα ικανοποιούνται (με αθλητισμό, τέχνη, ερωτισμό κ.λπ.) και τα άρρωστα κλείνονται σε κάποιο ίδρυμα… Ο τύραννος έχει γίνει ένας διαχειριστής, ένα γρανάζι σε μια μηχανή φτιαγμένη από ανδρείκελα για άλλα ανδρείκελα.[5]

Φοβούμαστε ότι πολύ συχνά στις μέρες μας αυτά τα λόγια ανταποκρίνονται άμεσα στον κόσμο γύρω μας.

Σκόπιμα –και αφελώς, θα πουν μερικοί– επιλέξαμε να είμαστε ειλικρινείς ως προς το πόσο τα πρόσφατα γεγονότα μεταμόρφωσαν την αίσθηση του δυνατού μέσα μας. Ο αναγνώστης ωστόσο θα παρατηρήσει στις παρακάτω σελίδες ότι ταλαντευόμαστε μεταξύ μιας επίμονης προσδοκίας και μιας αθεράπευτης επίγνωσης του ολέθρου. Το βιβλίο επιστρέφει συνεχώς στο «Ή να μας δείξει η απελπισία το δρόμο» της προμετωπίδας του. Είμαστε δηλαδή παρτιζάνοι του ευσεβούς πόθου, αρκεί να φανεί ότι η απερίσκεπτη τόλμη και η ισχυρογνωμοσύνη μας προκύπτουν από την ορθή εκτίμηση του Εχθρού μας και από την αναγνώριση των δικών μας απωλειών – γιατί πράγματι προκύπτουν από εκεί.

Πέρα από τούτα τα ζητήματα του ύφους και του θεματικού μας υλικού υπάρχει και το βαθύτερο ζήτημα –το πρόβλημα– των αναλυτικών όρων που προτάσσει το βιβλίο. «Καπιταλισμός», για παράδειγμα, ή «πρωταρχική συσσώρευση». Θεωρούμε ότι παρήλθε ο καιρός που και μόνον η αναφορά τέτοιων κατηγοριών –ειδικά μάλιστα στα μοδάτα πανεπιστήμια– ενέγραφε αμετάκλητα τον συγγραφέα στις φωνές του παρελθόντος. Το παρελθόν ξανάγινε παρόν: αυτό είναι το σημείο των καιρών, το γνώρισμα της στιγμής που προσπαθούμε να κατανοήσουμε. (Τώρα, αντίθετα, ακούγονται ξεπερασμένες φράσεις του τύπου «τέλος των Μεγάλων Αφηγήσεων» και οι «παγίδες της τάσης για ολοκλήρωση»

---

5. Alexandre Kojève στον Leo Strauss, 19 Σεπτεμβρίου 1950, στο Leo Strauss, *On Tyranny*, εμπλουτισμένη έκδοση, Νέα Υόρκη 1991, σ. 255 (η μτφρ. έχει τροποποιηθεί).

και η «ριζική μη αναγωγιμότητα του πολιτικού».) Εξακολουθεί βέβαια να υφίσταται ένα πρόβλημα λεξιλογίου, το οποίο, όπως συμβαίνει κατά κανόνα, μας οδηγεί στο ζήτημα της δυνατότητας για αντίσταση –για έναν πραγματικό λόγο εναντίωσης– στην παρούσα κατάσταση. Σε ποιον νομίζουμε ότι απευθυνόμαστε, για παράδειγμα, όταν (ενίοτε) καταλήγουμε, ή κάνουμε έκκληση, σε κάτι που ονομάζεται «Αριστερά»; Ποιο θαυμαστό φαινόμενο επιβίωσης έχουμε στο μυαλό μας και πού νομίζουμε ότι κρύβεται; *Διαβάζει* πλέον τίποτα; Και όσο για τους αναγνώστες που ελπίζουμε να έχουμε, αναγνώστες των οποίων η αντίληψη για την πολιτική δεν οριοθετείται από τη διάκριση Αριστεράς-Δεξιάς, δεν θα αφήσουν αμέσως το βιβλίο μας πίσω στο ράφι με τις νέες κυκλοφορίες μόλις δουν τις λέξεις «Κεφάλαιο και Θέαμα» στον υπότιτλο; Ο πρώτος όρος, όσο καλές κι αν είναι οι προθέσεις μας, δεν μας εκτοξεύει πίσω στον φαντασιακό κόσμο της «τελικής κρίσεως» και των «θεμελιωδών αντιφάσεων»; Κι ο δεύτερος; Δεν είναι το χαρακτηριστικό δυσνόητο τοτέμ της κλειστής ομάδας;

Ζητούμε από τους αναγνώστες μας να περιμένουν, να σχηματίσουν ουσιαστικά τη δική τους άποψη για το αν και κατά πόσο, στο σώμα αυτού του βιβλίου, τα νέα και τα παλιά αυτά φορτία μάς επιτρέπουν να πλοηγηθούμε στο παρόν. Ας προσπαθήσουμε πρώτα να κάνουμε πέρα κάποιες παρανοήσεις. Δεν θεωρούμε το σύστημα των οικονομικών δυνάμεων και ρυθμίσεων που ονομάζεται καπιταλισμός μαγική δύναμη που διαμορφώνει το παρόν και κινεί τα νήματα των πάντων στον κόσμο γύρω μας. Θεωρούμε ότι πρόκειται για απαραίτητο αναλυτικό εργαλείο για τους ίδιους λόγους που το χρησιμοποιεί η *Wall Street Journal* και το McCain-Feingold Act:* επειδή, ως τρόπος οργάνωσης των δυνάμεων και των σχέσεων παραγωγής, ο καπιταλισμός κατέχει τη δική του,

* Νόμος του 2001 που είχε δηλωμένο στόχο να θέσει περιορισμούς στη χρηματοδότηση της καμπάνιας υποψηφίων στις εκλογές, και κυρίως στις διαφημίσεις εταιρειών και οργανώσεων οι οποίες πριν τις εκλογές προωθούσαν έμμεσα συγκεκριμένους υποψήφιους. (*Σ.τ.μ.*)

πολύπλοκη μα σφιχτοδεμένη, ενότητα· γιατί έχει πλήρως καθυποτάξει όλους τους άλλους τρόπους· και γιατί έχει μια επίδραση πανίσχυρη και διεισδυτική –άλλοτε χονδροειδή όπως η δωροδοκία και η διαφθορά, άλλοτε ασύλληπτη όπως ο χαρακτήρας της εμπορευματικής μορφής– στη διεξαγωγή της πολιτικής, στους ρυθμούς και το υλικό της κουλτούρας. Δεν χρειάζεται, ωστόσο, να τα αναγάγουμε όλα στην πηγή τους. Οι εξηγήσεις οφείλουν να είναι ταυτόχρονα όσο πιο διαυγείς, αλλά και όσο πιο πειστικές γίνεται. Το να πούμε ότι ο Οσάμα Μπιν Λάντεν, για παράδειγμα, είναι φαινόμενο του καπιταλισμού, επειδή τα χρήματά του προέρχονται από τα πετρέλαια κι επειδή οι οπαδοί του σπαταλούν ώρες ολόκληρες μελετώντας τα στοιχεία εταιρειών όπως η Citicorp και η Prudential, δεν σημαίνει ότι καταφέραμε να κατανοήσουμε τον συγκεκριμένο χαρακτήρα του ως επαναστάτη, την ανεπιθύμητη δηλαδή εξουσία του. Αυτό ισχύει ακόμα περισσότερο στην περίπτωση του Τσένεϊ και του Μπους. (Κι αυτό όμως παρουσιάζει προβλήματα στη συνέχεια: Άλλο να είναι μια εξήγηση διαυγής, άλλο να είναι συντριπτικά οφθαλμοφανής. Μας κουράζουν οι ντετέκτιβς που αποκαλύπτουν εγκλήματα τα οποία οι ίδιοι οι εγκληματίες ποτέ δεν έκαναν τον κόπο να αποκρύψουν.)

Ο όρος «πρωταρχική συσσώρευση» μας επιτρέπει να ακριβολογήσουμε περισσότερο. Οι ενδιαφερόμενοι θα συμφωνούσαν ότι τα τελευταία χρόνια έχουν μεταβληθεί τρομακτικά τα *μέσα* με τα οποία οι βαρύνουσες οικονομικές δυνάμεις των ΗΠΑ ετοιμάζονται να οργανώσουν τον επόμενο γύρο της παγκοσμιοποίησής τους. Μέχρι και πριν πέντε χρόνια, υπέρμαχοι και πολέμιοι συμφωνούσαν ότι ο εν τη γενέσει τότε μετασχηματισμός της παγκόσμιας οικονομίας συνέβαινε, και ότι θα συνεχιζόταν, ως αποτέλεσμα των «συμφωνιών» (δηλαδή της φανερής ή κρυφής χειραγώγησης των τιμών), της ανεμπόδιστης ροής των κεφαλαίων, της άρσης των εθνικών ελέγχων και ρυθμίσεων (με τη σφραγίδα της δημοκρατίας βεβαίως), των κραυγαλέα άδικων και ανισομερών εμπορικών διακανονισμών μεταξύ Βορρά-Νότου,

των κυνικών επιδοτήσεων των ρημαγμένων εργοστασίων και φυτειών της ενδοχώρας των ΗΠΑ, και της διαρκούς εποπτείας της Παγκόσμιας Τράπεζας και του ΔΝΤ. Δεν θα είμαστε αυτοί που θα πουν ότι ο βάναυσος αυτός μηχανισμός δεν αποδίδει ακόμη τα μέγιστα. Είναι ωστόσο φανερό ότι στα τέλη της δεκαετίας του 1990 άρχισε να ρετάρει. Και τα τελευταία τέσσερα χρόνια έχει αρχίσει να υποβοηθείται θεαματικά από μια νέα καταφυγή στα όπλα – έναν νέο γύρο κατακτήσεων και αποικιοκρατίας. Πιστεύουμε ότι οι λέξεις «πρωταρχική συσσώρευση» περιγράφουν με σαφήνεια τι συμβαίνει, ειδικά μάλιστα επειδή η πρώτη λέξη παραπέμπει στα ιδιαίτερα (και σκανδαλώδη, για τους Ρόμπερτ Ράιχ και τους Τόμας Φρίντμαν αυτού του κόσμου) χαρακτηριστικά της νέας κατάστασης: τον ανοιχτά «αποικιακό» χαρακτήρα του πολέμου στη Μέση Ανατολή και την ωμότητα με την οποία η ανελευθερία των ελεύθερων συμβάσεων εργασίας *επιστρέφει ως θεμέλιο της απόλυτης εξουσίας, της απόλυτα επιβεβλημένης στέρησης*. Ο Μαρξ, όταν εισήγαγε τον όρο «πρωταρχική συσσώρευση», είχε στο μυαλό του τη μακρά διαδικασία των περιφράξεων των κοινών γαιών (και των συνακόλουθων μεταναστεύσεων και ποινικοποιήσεων), η οποία είχε προλειάνει το έδαφος για τη βιομηχανική επανάσταση της Βρετανίας δημιουργώντας μια μάζα ανδρών και γυναικών που δεν είχαν τίποτε να πουλήσουν παρά μόνον την εργασία τους. Δεν είναι σαφές αν γνώριζε σε ποιο βαθμό ολόκληρη η ιστορία της παγκόσμιας οικονομίας θα συνέχιζε να εξαρτάται, από την αρχή κάθε φορά, από νέα επεισόδια παγίδευσης κι εγκλωβισμού, εκτόπισης, σύλησης των πόρων, ανελέητου μαντρώματος των φτωχών σε «καταλύματα εξασφαλισμένα από την εταιρεία» και παραγκουπόλεις που τις θερίζουν οι ασθένειες – με θέα τους ουρανοξύστες στα είκοσι μίλια. Φανταζόμαστε τον καημένο τον Μαρξ να κάθεται στο αεροπλάνο απέναντι από τον Πολ Μπρέμερ στην πτήση από την Ουάσινγκτον στη Βαγδάτη τον Απρίλιο του 2003 (η ηλιθιότητα του νέου αυτού αρχιδιοικητή σε εκείνη την περίσταση έγινε θρύλος στα δημοσιογραφικά χρονικά), να τον

ακούει να κάνει κήρυγμα στους στρατιώτες για την προτεραιότητα της κατάκτησης – την καταστροφή των κρατικών καρτέλ του Σαντάμ και την άμεση αγωγή με το ισχυρό φάρμακο της ιδιωτικοποίησης. Ιδιωτικές βιομηχανίες αναψυκτικών, ιδιωτικοί στρατοί, ιδιωτικά συστήματα αποχέτευσης και ύδρευσης, ιδιωτικά νοσοκομεία που απομακρύνουν ευγενικά από τις πύλες τους τα θύματα των βομβαρδισμών.

> Οι νεοαπελεύθεροι άρχισαν να πουλούν τον εαυτό τους μόνον αφού τους είχαν αποστερήσει από όλα τα δικά τους μέσα παραγωγής, όλες τις εγγυήσεις της ύπαρξης που τους παρείχαν οι παλιές φεουδαρχικές συνθήκες. Και αυτή η ιστορία, η ιστορία της απαλλοτρίωσής τους, είναι γραμμένη στα χρονικά της ανθρωπότητας με φωτιά και αίμα.[6]

Κάποιες φορές οι φωτιές σιγοκαίνε. Τώρα τελευταία φουντώνουν ζωηρά.

Για κάποιες λέξεις στο λεξιλόγιό μας δεν απολογούμαστε. Κάποιες (το «θέαμα», π.χ., τον «στρατιωτικό νεοφιλελευθερισμό», τον «διαρκή πόλεμο») θα τις εξηγήσουμε και θα τις υπερασπιστούμε στη συνέχεια. Ο «τρόμος» και η «τρομοκρατία» είναι αναπόφευκτες μη-έννοιες, οι οποίες πιστεύουμε ότι μπορούν να αποκτήσουν κάποιο βαθμό νοητικής ισχύος μόνο σταδιακά, όσο αρχίζει και αναδύεται στο βιβλίο ολόκληρη η εικόνα της πολιτικής. Παρομοίως, το «πλήθος» είναι ένας όρος που υιοθετούμε εν μέρει ευχετικά, εν μέρει με σκεπτικισμό, και περιμένουμε από τον αναγνώστη να είναι το ίδιο διχασμένος. *Κάτι* αλλάζει στην τεχνική και την τακτική της αντίστασης – οι αντιπολεμικές διαδηλώσεις το αποδεικνύουν άλλωστε. Μόνον όμως μια καθαρή ματιά στο πώς η αλ-Κάιντα εφαρμόζει τον ίδιο κυβερνο-μηχανισμό και στο πώς εξελίσσεται η πρόσφατη δυναμική της θεαματικής πολιτικής θα μας επιτρέψει να αποφασίσουμε αν αυτό το κάτι είναι σκέτη πλάνη ή, αντίθετα, η αρχή μιας νέας επιθετικής τακτικής.

---

6. Karl Marx, “The Secret of Primitive Accumulation”, στο *Capital*, τόμ. 1, Χάρμοντσγουερθ 1976 (α΄ έκδ. 1867), σ. 875.

Το πρόβλημα είναι βαθύτερο από την ορολογία. Γνωρίζουμε καλά ότι κι άλλοι όροι που χρησιμοποιούμε αφορούν ανεπάρκειες –αδυναμίες, τελικά– που καμία θεωρία δεν μπορεί να διορθώσει. Γιατί και ποιοι *είμαστε* «εμείς»; (Δεν είμαστε εξουσία, δεν είμαστε πυρήνας, δεν είμαστε μονάδα. Πάνω απ' όλα: Δεν είμαστε πρωτοπορία. Είμαστε τέσσερις συγγραφείς από καμιά τριανταριά ή σαρανταριά ανθρώπους, συγγενή πνεύματα που συνευρίσκονται σε άτακτα διαστήματα. Ένας από εμάς γνωρίζει από πρώτο χέρι την κόλαση των νιγηριανών γεωτρήσεων πετρελαίου, ένας άλλος έμαθε πώς είναι να ασκείς τη νομική στο σύστημα των φυλακών της Καλιφόρνια. Ένας από μας έχει ήρωές του τον Παζολίνι και τον Μπρέγκελ, άλλος τους Ισοπεδωτές και τον Κάρλο Τρέσκα.)* Ποιοι είμαστε λοιπόν «εμείς» και πού βρισκόμαστε σε σχέση με τις διάφορες δυνατές ταυτότητες αντίστασης που διαρκώς μηχανευόμαστε – το ειρηνιστικό κίνημα, το πλήθος, οι αντικαπιταλιστές (τι στιγμή κι αυτή, όταν ακόμη κι αυτή η ταυτότητα του αντικαπιταλιστή ξανάγινε επίκαιρη, στα μειδιώντα χείλη των Λέρερ και Ο'Ράιλι!), η Αριστερά, οι προοδευτικοί, οι αντιρρησίες, οι ποικίλοι αντινομιστές, οι σκέτοι «απλοί άνθρωποι που κατεβαίνουν στο δρόμο»;

Κάποιες από τις ταμπέλες αυτής της λίστας μας αρέσουν περισσότερο, άλλες λιγότερο. Το «αντινομιστής» έχει τουλάχιστον το πλεονέκτημα ότι μας επαναφέρει στον δέκατο έβδομο αιώνα, τη μεγάλη στιγμή της κρίσης του νεωτερικού κράτους, καιρό αγώνα μιας μερίδας των πολιτών «ενάντια στον Μαμωνά», «ενάντια στον Μωυσή και το νόμο του», ενάντια σε όλες τις μορφές κλήρου και ταυτότητας – γι' αυτό και ο όρος είναι παραδόξως πρόσφορος για να δώσει τη γεύση των σημερινών Ιερών Πολέμων. Όλες οι ταμπέλες

---

* Οι Ισοπεδωτές (Levellers) έδρασαν κατά την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου στην Αγγλία (1647-1649) και ήταν αντίθετοι τόσο στη μοναρχία όσο και στις αυταρχικές τάσεις του Κρόμγουελ.

Ο Κάρλο Τρέσκα ήταν Ιταλός αναρχικός, γεννήθηκε το 1879 και μετανάστευσε στις ΗΠΑ το 1904 για να αποφύγει τη σύλληψη εξαιτίας της ριζοσπαστικής πολιτικής του δράσης. Μέλος της IWW, εκδότης εφημερίδων και αγκιτάτορας, δολοφονήθηκε από τη Μαφία το 1943. (*Σ.τ.μ.*)

ωστόσο είναι αδύναμες, ούτε συζήτηση. Είναι θολές, είναι νοσταλγικές ή ακούγονται σαν ουτοπικοί χρησμοί. Θα προσπαθήσουμε στη συνέχεια να μην ξεφύγουμε από αυτήν την πραγματικότητα, πραγματικότητα γλωσσική αλλά τελικά όχι μόνο γλωσσική. Δεν έχουμε ακριβείς όρους για τις νέες ενεργές κοινωνικότητες. Έχουμε την επώδυνη επίγνωση ότι μένει ακόμη να αποκτήσουμε κάποια σχέση μαζί τους, μια σχέση κριτική, πρακτική, *θεωρητική*, χωρίς τον τόνο του ρήτορα ή την επίγευση της *λύτρωσης διά της σκέψης*. Ίσως να αποδειχτεί ότι ο όρος που τελικά θέλουμε να αποφύγουμε λιγότερο απ' όλους είναι ο όρος που εδώ και καιρό αντιμετωπίζουμε με τον περισσότερο σκεπτικισμό. Η Αριστερά, η Αριστερά…

Ο καθένας από μας έχει τις μνήμες του από τις αρμοδιότητες που ανέλαβε αυτή η λέξη στη ζοφερή αποτίμηση του κάθε στρατευμένου. Ίσως ο όρος αξίζει μεγάλο μέρος της κακής του φήμης. Κι όμως τελικά –πόσο περίεργο, αλήθεια– διστάζουμε να τον εγκαταλείψουμε, να τον αφήσουμε να αποχωρήσει από το προσκήνιο της ιστορίας. Γνωρίζουμε πόσο θα βόλευε μια τέτοια χειρουργική επέμβαση τον Εχθρό (τόσο τον Μπιν Λάντεν όσο και τα τσιράκια των ειδήσεων του Fox Channel), που ακατάπαυστα εργάζεται ανά τους αιώνες για να εκτοπίσει την έννοια της Αριστεράς. Πλεονέκτημα του όρου «Αριστερά», όπως τον αντιλαμβανόμαστε εμείς, είναι ότι μιλά από μια θέση ιστορικής ήττας· ότι έχει συναίσθηση του πόσο ανίσχυρη είναι σε μια εποχή όπου η μάχη δίνεται ανάμεσα σε δύο ιογενείς μεταλλάξεις της Δεξιάς· ότι κρατά ζωντανή, εις πείσμα όλων των αποδείξεων του εναντίου, την ιδέα μιας ζωής εναλλακτικής προς την καπιταλιστική τάξη, ζωή που επιτέλους θα *αξιοποιήσει* το τεράστιο έργο της χαλάρωσης των ιστών, του κατακερματισμού και της απομάγευσης, το κύριο (και απεχθέστερο) κατόρθωμα του καπιταλισμού – ότι θα αξιοποιήσει το τεράστιο αυτό έργο, θα το οδηγήσει στις ακραίες του επαναστατικές συνέπειες και θα το ωθήσει σ' έναν ύστατο παροξυσμό ώστε να μην έχει ούτε κέντρο ούτε ταυτότητα. Όσο λοιπόν αδύναμος και συμβιβασμένος κι αν έχει γίνει ο όρος, η Αριστερά είναι

το όνομα –το όνομα το βαφτιστικό, το ορόσημο, ένα λάβαρο στο αίμα βουτηγμένο– για τούτη την τελευταία και την καλύτερη ελπίδα της ανθρωπότητας.

Οι *Καταπονημένες Δυνάμεις* στοχεύουν πάνω απ' όλα να πραγματευτούν αυτό που πιστεύουμε πως είναι το ειδοποιό στοιχείο της κατάστασης του νέου κόσμου: μιλούμε για τον βαθύ και περίπλοκο διπλό του χαρακτήρα. Βρισκόμαστε ξαφνικά σε μια εποχή που χαρακτηρίζεται από έναν τρομερό αταβισμό – από μια βουτιά προς τα πίσω σε μορφές ιδεολογικού και γεωπολιτικού αγώνα που θυμίζουν άλλοτε τον Ανταγωνισμό για την Αφρική,* άλλοτε τους Θρησκευτικούς Πολέμους. Αυτή η βάναυση επιστροφή του παρελθόντος συνοδεύεται –κι αυτό είναι το πραγματικό εμπόδιο στην κατανόηση– από μια εξίσου τερατώδη πολιτική εφαρμογή του μηχανισμού της μοντέρνας, για να μην πούμε υπερμοντέρνας, παραγωγής επιφαινομένων και μια παγίδευση σε αυτόν. Τα συμφέροντα και οι εικόνες συγκρούονται μεταξύ τους. Ο ωμός ιμπεριαλισμός συναντιέται με τον αγώνα για τον έλεγχο της «πληροφορίας». Τα λάθη ή οι υπερβολές στη διαχείριση του κόσμου των εικόνων έχουν άμεσες πολιτικές συνέπειες –όπως ανακάλυψε, για παράδειγμα, ο Αθνάρ την επομένη των επιθέσεων της αλ-Κάιντα στη Μαδρίτη– και κανένας σημερινός ηγεμόνας δεν ανέχεται την ήττα κατά κράτος στον πόλεμο της φαινομενικότητας. (Αυτό είναι το θέμα του πρώτου μας κεφαλαίου). Αν είναι να επιβιώσει η Αριστερά ως πολιτική οντότητα, πιστεύουμε ότι το μεγάλο της (θεωρητικό) έργο είναι να συλλάβει την ενότητα του παλιού αταβισμού και των στοιχείων που νεωτερίζουν, να τα συλλάβει ως αλληλένδετες συνιστώσες του παγκόσμιου συστήματος που αναδύεται. Όλοι χρειαζόμαστε μια νέα γραμμή πλεύσης στο νέο, εφιαλτικό πεδίο που διανοίγεται. Τα γεγονότα είναι τακτοποιημένα, αντίδοτα σ' έναν κόσμο μισών αληθειών. Τα-

---

* Ανταγωνισμός για την Αφρική ονομάστηκε ο πολλαπλασιασμός των διεκδικήσεων των αντιμαχόμενων ευρωπαϊκών δυνάμεων για αφρικανικά εδάφη, την περίοδο του Νέου Ιμπεριαλισμού, μεταξύ της δεκαετίας του 1880 και του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου το 1914. (*Σ.τ.μ.*)

κτοποιημένες είναι όμως και οι καινούριες, ή έστω οι παλιές έννοιες επεξεργασμένες ανελέητα υπό το φως του παρόντος. Το πρόσωπο της πολιτικής αλλάζει. Ο σκελετός της μπορεί να αλλάζει κι αυτός, μπορεί και όχι. Σε κάθε περίπτωση, χρειάζονται νέες περιγραφές. Οι *Καταπονημένες Δυνάμεις* είναι μια απόπειρα νέων περιγραφών.

Οι αναγνώστες στα επόμενα κεφάλαια θα ταλαντεύονται μεταξύ σκληρών και δυσάρεστων υλικοτήτων –ψυχρά νούμερα κερδών, σωρευμένες στατιστικές θανάτων και φτώχειας– και ενός ευρέος φάσματος συλλογισμών επί των σημερινών μορφών κοινωνικού ελέγχου. Η διπλή αυτή προοπτική, για να το επαναλάβουμε, είναι πιστή στον ιδιαίτερο χαρακτήρα της στιγμής. Κανείς δεν θα 'πρεπε να συμπεράνει ότι σε αυτήν την περίπτωση η υλικότητα ισούται με τον καπιταλισμό, ενώ το «θέαμα» είναι ένας αποσωματοποιημένος κόσμος εικόνων, ή ένας χώρος εσωτερικευμένων (αποϋλοποιημένων) αναπαραστάσεων. Το θέαμα είναι άσκηση κοινωνικής εξουσίας. Ασκεί βία στους ανθρώπους όσο και η πειθαρχία στην αλυσίδα παραγωγής. Θα επανέλθουμε σ' αυτό. Παρομοίως, ως προς τη φόρμουλα «αταβισμός και νεωτερίζον», οι αναγνώστες να προσέξουν να μην συνδέσουν με απόλυτο τρόπο το ένα ή το άλλο στοιχείο της σημερινής κατάστασης στη μία ή την άλλη κατηγορία. Το «νεωτερίζον» δεν ισούται με το «θέαμα». Ο αταβισμός δεν ισούται με τον πόλεμο, ή με την αλ-Κάιντα. Το θέμα μας –αν πρέπει να το συνοψίσουμε σε μιαν αναπόφευκτα άχαρη φράση– είναι *οι αντιφάσεις του στρατιωτικού νεοφιλελευθερισμού υπό τις συνθήκες που διαμορφώνει το θέαμα*. Το να διακρίνεις το παλιό από το νέο σ' αυτήν την κόλαση είναι μεγάλη δοκιμασία, ακόμη και για τον Σατανά τον ίδιο.

1

ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ, ΤΟ ΘΕΑΜΑ ΚΑΙ Η 11η ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ

> Πολέμησε κι αυτός υπό τις διαταγές της τηλεόρασης, για να διατηρήσουμε εμείς μια θέση στον ήλιο.
>
> – Ο Ρόμπερτ Λόουελ για τον υπολοχαγό Κάλεϊ, 1971*

Ξεκινούμε από τη στιγμή εκείνη του Φεβρουαρίου 2003, με τις προετοιμασίες για τον πόλεμο στο Ιράκ να μπαίνουν στο τελικό τους στάδιο, όταν το αντίγραφο της *Γκερνίκα* του Πικάσο που βρισκόταν κρεμασμένο στον προθάλαμο της αίθουσας του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών καλύφθηκε, μετά από αμερικανική απαίτηση, καθώς δεν ήταν το «κατάλληλο φόντο», όπως εξήγησαν, για επίσημες δηλώσεις στα διεθνή μμε. Το επεισόδιο αναδείχτηκε σε σύμβολο. Πολλά πλακάτ στο Πικαντίλι και τις Ράμπλας γέμισαν σαρκαστικές παραλλαγές του Μπους και του ταύρου που ρουθουνίζει. Σύμβολο, πράγματι – κοιτάζοντάς το όμως εκ των υστέρων, τι ακριβώς συμβολίζει; Την επίμονη θέληση του κράτους να ελέγξει ακόμη και τις ασήμαντες λεπτομέρειες των φαινομένων, ως μέρος –μέρος ουσιαστικής σημασίας– της προώθησης του πολέμου; Βεβαίως. Σ' αυτή την περίπτωση, όμως, τα κατάφερε; Μήπως η χοντροκομμένη προσπάθεια λογοκρισίας αποδείχτηκε αναποτελεσματική, κι έφερε αντίθετα στην επιφάνεια –χάρη σε μια απεικόνιση

* Ο Ρόμπερτ Λόουελ (1917-1977), από τους σημαντικότερους Αμερικανούς ποιητές του 20ού αιώνα, συμμετείχε στο αντιπολεμικό και τα κοινωνικά κινήματα του '60. Ο υπολοχαγός Κάλεϊ πέρασε από στρατοδικείο για τη σφαγή 102 αμάχων στο χωριό Μάι Λάι κατά τη διάρκεια του πολέμου στο Βιετνάμ (1968). Καταδικάστηκε σε ένα έτος κατ' οίκον περιορισμό. (*Σ.τ.μ.*)

που διατηρεί ακόμη την ικανότητα να δίνει μορφή στην ωμή αφαίρεση του «σοκ και δέους»– εκείνα ακριβώς τα φαντάσματα που η καλύπτρα ήθελε να εξορκίσει; Και δεν είναι το περιστατικό ενδεικτικό πάνω απ' όλα της *αγωνίας* του κράτους, καθώς προσπαθεί να χειριστεί τα μέσα της συμβολικής παραγωγής – σαν να φοβάται ότι και η παραμικρή λεπτομέρεια του ψευδούς σκηνικού που έχει στήσει για τους πολίτες του μπορεί δυνητικά, σε μια στιγμή κρίσης, να στραφεί αποφασιστικά εναντίον του;

Αυτά τα σκοτεινά σημεία, σημεία που αφορούν γενικότερα τη διεξαγωγή του πολέμου και τους πολιτικούς χειρισμούς των τεσσάρων προηγουμένων ετών, σκοπεύει να διερευνήσει το παρόν κεφάλαιο. Εκκινούμε θεωρώντας ότι ορισμένες έννοιες και αντιλήψεις που διατυπώθηκαν πριν σαράντα χρόνια από τον Γκυ Ντεμπόρ και την Καταστασιακή Διεθνή, ως μέρος της προσπάθειάς τους να κατανοήσουν τις νέες μορφές κρατικού ελέγχου και κοινωνικού κατακερματισμού που τότε πρωτοεμφανίζονταν, μπορούν ακόμη να χρησιμοποιηθούν ως ερμηνευτικά εργαλεία – ίσως, μάλιστα, πιο πολύ παρά ποτέ, στη δηλητηριώδη εποχή που ζούμε. Ειδικότερα, οι δίδυμες αντιλήψεις της «αποικιοποίησης της καθημερινής ζωής» και της «κοινωνίας του θεάματος» –θεωρούμε ότι η μία έννοια συμπληρώνει την άλλη– μας φαίνεται ότι έχουν ιδιαίτερη αναλυτική αξία όσον αφορά τις βασικές πλευρές των γεγονότων που ακολούθησαν την 11η Σεπτεμβρίου 2001. Πρόθεσή μας, με λίγα λόγια, είναι να επαναστρέψουμε δύο κεντρικές καταστασιακές θεωρήσεις προς το έργο για το οποίο πάντοτε πρωτίστως προορίζονταν: να τις χρησιμοποιήσουμε και πάλι ως εργαλεία πολιτικής ανάλυσης, με στόχο να κατανοήσουμε τις δυνάμεις αλλά και τα τρωτά σημεία του καπιταλιστικού κράτους. (Υποθέτουμε ότι δεν είμαστε οι μόνοι που μας προκαλεί σύγκρυο ο τρόπος με τον οποίο εμφανίζεται το «θέαμα» στην έγκριτη μεταμοντέρνα συζήτηση των τελευταίων δεκαπέντε ετών – ως ένα ασαφώς χιλιαστικό συμπλήρωμα στις «σπουδές των νέων μέσων» ή στους ευσεβείς πόθους περί ελευθερίας στο κυβερνοδιάστημα, αποσιωπώντας ότι τα

αρχικά του αντικείμενα ανάλυσης ήταν οι ταραχές στο Γουάτς και η Προλεταριακή Πολιτιστική Επανάσταση.)

Τα παραπάνω δεν σημαίνουν ότι θεωρούμε πως κατανοούμε τη συνολική μορφή και δυναμική της νέας κατάστασης των πραγμάτων, ή ότι μπορούμε να προσφέρουμε μία θεωρία των βαθύτερων καθοριστικών της παραγόντων. Δεν είμαστε δογματικοί του θεάματος· καμία έννοια ή σύνολο εννοιών δεν μας φαίνεται ότι μπορεί να συλλάβει τον τρόμο των τελευταίων τεσσάρων ετών. Καταλαβαίνουμε, παρ' ότι εντέλει κάνουν λάθος, ακόμη και ορισμένους στην Αριστερά, που θεωρούν ότι οι πρόσφατοι πόλεμοι στην έρημο και οι καυγάδες στο Συμβούλιο Ασφαλείας μπορούν να αναλυθούν με τους κλασικούς μαρξιστικούς όρους, αγέρωχα ανέπαφους –φέρνοντας και πάλι στο προσκήνιο τις προβλέψεις και τις αντιδράσεις των μελετών του Λένιν και του Χόμπσον για τον ιμπεριαλισμό–, παρά με όρους μιας πολιτικής «εσωτερικού», τεχνολογικοποιημένου κοινωνικού ελέγχου.[1]

Δεν είμαστε βέβαιοι παρά μόνο για τούτο: σε μεγάλο βαθμό, το τι είναι νέο στις σημερινές ζοφερές περιστάσεις δεν έχει ακόμη αναλυθεί. Οποιαδήποτε τέτοια ανάλυση είναι υποχρεωμένη να ξεκινήσει από τρία προφανή, αλληλένδετα ερωτήματα, τα οποία και παραθέτουμε:

- Σε ποιο βαθμό τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 –τα χτυπήματα ακριβείας στη Νέα Υόρκη και την Ουάσινγκτον από οργανωμένους εχθρούς της αμερικανικής αυτοκρατορίας– εισάγουν σε μια νέα εποχή; Άλλαξαν κάτι ουσιαστικό στους λογισμούς και τους χειρισμούς των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών κρατών, ή στις σχέσεις τους με τις κοινωνίες των πολιτών τους; Κι αν ναι, πώς;

1. Αυτό δεν σημαίνει ότι πιστεύουμε πως όλοι οι βασικοί όροι της ανάλυσης του Μαρξ είναι άχρηστοι. Η χρήση της «πρωταρχικής συσσώρευσης» υποδηλώνει ήδη το αντίθετο. Το ζήτημα εδώ είναι το «αγέρωχα ανέπαφοι». Είναι πολλοί οι μαρξιστές σχολιαστές τελευταία που μας φαίνονται κάπως αυτοϊκανοποιημένοι (ή μήπως ξαλαφρωμένοι;) μπροστά στον νέο ιμπεριαλισμό, σαν να καθιστά έγκυρη ολόκληρη την πανοπλία των μαρξιστικών ερμηνειών και να επισκιάζει όλα τα άλλα ζητήματα.

- Πρέπει να θεωρήσουμε τις μορφές επιβολής της αμερικανικής ισχύος μετά την 11η Σεπτεμβρίου –τη βεβιασμένη επίδειξη στρατιωτικής υπεροχής (κατά κύριο λόγο, σκέφτεται κανείς, για να καθησυχάσουν τον εαυτό τους ότι «κάτι μπορεί ακόμα να γίνει» με το θηριώδες οπλοστάσιο που έχει τη δυνατότητα με ένα νεύμα του να κινητοποιήσει το κράτος), τις αδέξιες προσπάθειες επαναποικιοποίησης που εξελίσσονται στο Αφγανιστάν και το Ιράκ, τις απειλές και τις υποσχέσεις προς τα εξαρτημένα κράτη σε κάθε γωνιά του πλανήτη, τη ζοφερή επίθεση στις πολιτικές ελευθερίες μέσα στις ίδιες τις ΗΠΑ–, πρέπει να τα θεωρήσουμε όλα αυτά ως ένα βήμα προς τα πίσω, *μία ιστορική οπισθοδρόμηση*, κατά την οποία τα μοριακά, συνολικά, αόρατα μέσα ελέγχου, τα οποία πολλοί από εμάς θεωρούσαμε επιβεβλημένα για ένα πραγματικά «σύγχρονο» κράτος-σύστημα, δίνουν τη θέση τους σε μία νέα / παλαιά περίοδο κανονιοφόρων και καψίματος βιβλίων;
- Μπορούν οι έννοιες «κοινωνία του θεάματος» και «αποικιοποίηση της καθημερινής ζωής» να μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε τη λογική της σημερινής εποχής; Ή μήπως το επίπεδο κοινωνικής διάλυσης και ψεύδους, στο οποίο αναφέρονταν αυτές οι έννοιες, έχει κι αυτό ξεπεραστεί –έχει παραγκωνιστεί ξαφνικά, σε μια ιδιαίτερη στιγμή κατεπείγουσας ανάγκης και αλαζονείας– από πιο βάναυσες και παλαιές αρχές διακυβέρνησης;

Κανένα από τα παραπάνω ερωτήματα, το επαναλαμβάνουμε, δεν μπορεί να απαντηθεί μεμονωμένο. Καμία ανάλυση –«οικονομική» ή «πολιτική», παγκόσμια ή τοπική, επικεντρωμένη στα μέσα της υλικής ή της συμβολικής παραγωγής– δεν μπορεί από μόνη της να αποτιμήσει σωστά το σημερινό παράδοξο μείγμα χάους και μεγαλεπήβολου σχεδιασμού. Μία, όμως, ουσιώδης πλευρά της υπόθεσης –ο αγώνας για την υπεροχή στο πεδίο της εικόνας– έχει μέχρι στιγμής ελάχιστα ληφθεί υπ᾽ όψιν ότι *αλληλεπιδρά αναμφισβήτητα* με άλλες περισσό-

τερο γνωστές και «υλικές». Στόχος μας είναι να επιχειρήσουμε μία πρώτη σκιαγράφηση αυτής της αλληλεπίδρασης, για περαιτέρω συζήτηση.

I

Χρησιμοποιούμε τον όρο «θέαμα» απλουστευμένα και πραγματιστικά. Δίχως αμφιβολία, ο αρχικός δημιουργός της έννοιας της απέδιδε συχνά μία θριαμβευτική, ιστορικά παγκόσμια ισχύ. Όμως το ύφος του είναι ανεπανάληπτο, όπως απέδειξαν όλες οι προσπάθειες μίμησής του˙ και είμαστε ούτως ή άλλως πεπεισμένοι ότι η εποχή απαιτεί έναν διαφορετικό τόνο – κάτι πλησιέστερο (εάν έχουμε την τύχη) στους στίχους από τον *Χαμένο Παράδεισο* που χρησιμοποιούμε ως προμετωπίδα, παρά σε οτιδήποτε από τον Λούκατς ή τον Ιζιντόρ Ντυκάς.

Η έννοια «θέαμα» στόχευε αρχικά να είναι μια πρώτη απόπειρα προσδιορισμού μιας νέας μορφής, ή ενός νέου σταδίου, της συσσώρευσης του κεφαλαίου. Φώτιζε προπάντων την υποταγή ολοένα και περισσότερων πλευρών της ανθρώπινης κοινωνικότητας –περιοχές της καθημερινής ζωής, μορφές διασκέδασης, γλωσσικά πρότυπα, ιδιαίτερες εκφράσεις της τοπικής αλληλεγγύης, τρόπους ηθικής ή αισθητικής ανυποταξίας, τις άπειρες ικανότητες των ανθρώπων να αποφεύγουν ή να αρνούνται τις προσταγές που έρχονταν από πάνω– στις θανατηφόρες σειρήνες (τη νεκρή αστραφτερή ομοιομορφία) της αγοράς. Σύμφωνα με αυτούς που ανέπτυξαν καταρχήν την ανάλυση, η αποικιοποίηση της καθημερινής ζωής δεν καθοριζόταν από κάποιες συγκεκριμένες τεχνολογίες˙ τους ενδιέφεραν όμως ξεκάθαρα τα μέσα που διαθέτουν οι σύγχρονες κοινωνίες για να συστηματοποιούν και να διαδίδουν τα επιφαινόμενα, καθώς και για να εκθέτουν το ρυθμό της καθημερινής ζωής σε έναν διαρκή καταιγισμό εικόνων, εντολών, σλόγκαν, λογότυπων, ψευδών υποσχέσεων, εικονικών πραγματικοτήτων, μικροσκοπικών προτύπων ευτυχίας. Οι Μπαταρίες Δεν Περιλαμβάνονται,

όπως έλεγε ένα παλιό πανκ συγκρότημα.

Η επιλογή της λέξης «αποικιοποίηση» ήταν εσκεμμένη. Καλούσε τους αναγνώστες να αντιληφθούν ότι ένα πλήθος ελεύθερων πεδίων της ανθρώπινης ύπαρξης –πεδία τα οποία τα προηγούμενα καθεστώτα, όσο αλαζονικά κι αν ήταν, είχαν επιλέξει (ή ήταν αναγκασμένα) να μην αγγίξουν– δεχόταν εισβολή και αποστειρωνόταν, και το γεγονός αυτό αποτελούσε τόσο *μια ιδιαίτερη αναγκαιότητα της καπιταλιστικής παραγωγής* όσο και μέρος του δυναμισμού της να επεκτείνεται στα πέρατα της γης. Η αποικιοποίηση της καθημερινής ζωής, μπορούμε να πούμε με τη σημερινή μας οπτική, ήταν η «παγκοσμιοποίηση» στραμμένη προς τα μέσα – η χαρτογράφηση και η περίφραξη της ενδοχώρας του κοινωνικού, και ο σχηματισμός από τα αποσπάσματα της ανθρώπινης δημιουργικότητας μιας ακόμη περισσότερο κατακερματισμένης και τυποποιημένης αγοράς ανταλλάξιμων υποκειμενικοτήτων. Φυσικά, η μία αποικιοποίηση συνεπάγεται την άλλη: δεν θα είχε υπάρξει ο Μαύρος Ατλαντικός της ζάχαρης, των οινοπνευματωδών και των οπιούχων δίχως την επιβαλλόμενη διαμόρφωση της υποκειμενικότητας σε ένα σχήμα μικρών (εμπορεύσιμων) εξαρτήσεων.

Στόχος της ανάλυσης, και πάλι, ήταν να εστιάσει στους όρους και τις δυνατότητες αντίστασης (τους απελευθερωτικούς πολέμους) ενάντια στις αποικιοκρατικές δυνάμεις· κι αυτό σε μία κατάσταση, στα τέλη της δεκαετίας του 1960, που δεν ήταν απερισκεψία, παρ' ότι εντέλει απεδείχθη λάθος, να φαντάζεται κανείς ότι μπορεί να «ανασυντάξει τις καταπονημένες μας δυνάμεις» και να προκαλέσει ένα αληθινό πλήγμα στον εχθρό. Ο Ντεμπόρ, για να αναφερθούμε ευθέως σ' αυτόν, ενδιαφερόταν προπάντων για το πώς η υποταγή της κοινωνικής ζωής στον κανόνα της φαινομενικότητας είχε οδηγήσει σε μία διαχωρισμένη μορφή πολιτικής – κρατικής συγκρότησης και επιτήρησης. Η άποψή του γι' αυτά τα ζητήματα κυμαινόταν: αποτελούσαν τις όψεις του παρόντος που απεχθανόταν περισσότερο, και οι οποίες προκαλούσαν τακτικά τις καλύτερές του ύβρεις και τους χειρότερούς του

παραλογισμούς. Εξάγουμε τις ακόλουθες προτάσεις από τις σελίδες του.

Κατ᾽ αρχάς, ότι αργά αλλά σταθερά το κράτος κατά τον 20ό αιώνα σύρθηκε σε μία πλήρη συνεργασία στη μικροδιαχείριση της καθημερινής ζωής. Η ανάγκη της αγοράς έγινε εμμονή του κράτους. (Υποστηρίζουμε ότι αυτό συνέβη με αργό τρόπο, και κατά μία έννοια ενάντια στη θέληση του κράτους, διότι υπήρχαν πάντοτε διαφορετικές ανάγκες μεταξύ του σταθερού οπλισμένου ετεροκαθορισμού του νεωτερικού κράτους –του λόγου ύπαρξής του ως πολεμικής μηχανής– και του κεφαλαίου που επέμενε να έχει το κράτος αρωγό στο σπουδαίο έργο της εσωτερικής αστυνόμευσης και οργάνωσης. Αυτή η προβληματική κατάσταση έγινε και πάλι ορατή τα τελευταία τέσσερα χρόνια και πιστεύουμε ότι είναι ένας από τους βασικούς λόγους για την προφανή ασυναρτησία των πρόσφατων ενεργειών του κράτους.) Κατά δεύτερο λόγο, η ολοένα και βαθύτερη ανάμειξη του κράτους στην καθημερινή ενορχήστρωση της καταναλωτικής πειθαρχίας σήμαινε ότι σταδιακά έγινε ζήτημα ζωής και θανάτου η επένδυσή του στο πεδίο των εικόνων, καθώς και ο έλεγχος αυτού του πεδίου – του εναλλακτικού κόσμου που αναπλάθουν οι νέες συστοιχίες των «αέναων συναισθηματικών μηχανών»,[2] ενός κόσμου που η τηλεόραση υπήρξε ο σκοτεινός πρωτοπόρος του και ο οποίος πλέον γνέφει στους πολίτες ανά πάσα στιγμή. Ο κόσμος των εικόνων αποτελεί εδώ και καιρό μια δομική αναγκαιότητα ενός καπιταλισμού προσανατολισμένου στην υπερπαραγωγή εμπορευμάτων, και επομένως στην αδιάκοπη κατασκευή της επιθυμίας γι᾽ αυτά τα εμπορεύματα· φτάνοντας όμως στα τέλη του 20ού αιώνα, είχε προκαλέσει πλέον την ανάδυση ενός συγκεκριμένου καθεστώτος.

Το σύγχρονο κράτος, υποστηρίζουμε, έφτασε να έχει ανάγκη την αποδυνάμωση των πολιτών. Εξαρτάται ολοένα και περισσότερο από τη συντήρηση μιας στερημένης και αποστειρωμένης δημόσιας σφαίρας, όπου εξακολουθούν να ζουν μονάχα τα φαντάσματα μιας παλαιότερης πιο ιδι-

2. Perry Anderson, *The Origins of Postmodernity*, Λονδίνο 1998, σ. 89.

οσυγκρασιακής κοινωνίας των πολιτών. Προσαρμόστηκε απόλυτα στις απαιτήσεις του οικονομικού του αφέντη για μια κοινωνία απισχνασμένη, που δεν θέτει εμπόδια, συγκροτημένη από καταναλωτικά υποκείμενα με χαλαρούς μεταξύ τους δεσμούς, φυλακισμένα στους πλαστικούς εργασιακούς χώρους και τις τετραμελείς πυρηνικές τους οικογένειες. Και ακριβώς αυτή η αποδυνάμωση των πολιτών γίνεται αντικείμενο της διαρκούς, αγωνιώδους προσοχής του κράτους – αντικείμενο ενός ασταμάτητου καταιγισμού από ηλίθιες μόδες και πανικούς και στερεότυπα εικόνων, που έχει στόχο να επανασυγκολλήσει τους πολίτες (διακριτικά, «ατομικά») σε ένα άψυχο ομοίωμα κοινότητας.

Πολύ συχνά, οι συγγραφείς που πρωτοαντιμετώπισαν αυτόν τον εφιάλτη φαίνεται να στέκονται απελπισμένοι μπροστά του:

> Δεν έχει απομείνει κανένας χώρος όπου οι άνθρωποι να μπορούν να συζητούν τις πραγματικότητες που τους απασχολούν, διότι δεν μπορούν ποτέ να απαλλαγούν εντελώς από τη συντριπτική παρουσία του λόγου των μέσων μαζικής ενημέρωσης και των διάφορων δυνάμεων που έχουν οργανωθεί για να τον αναπαράγουν… Το ψεύτικο που δεν επιδέχεται αντίρρηση κατάφερε να εξαλείψει την κοινή γνώμη, η οποία έχασε κατ' αρχάς τη δυνατότητα να μπορεί να ακουστεί και στη συνέχεια πολύ σύντομα εξαφανίστηκε τελείως… Από τη στιγμή που κάποιος κατέχει το μηχανισμό υπαγόρευσης της μοναδικής μορφής κοινωνικής επικύρωσης που αναγνωρίζεται εξ ολοκλήρου και παγκόσμια, μπορεί να λέει ό,τι θέλει… Η θεαματική εξουσία μπορεί εξίσου να αρνηθεί οτιδήποτε, και μια και δυο φορές, και να αλλάξει συζήτηση, επειδή γνωρίζει καλά ότι δεν κινδυνεύει από καμία άλλη απάντηση, ούτε στο δικό της πεδίο ούτε σε οποιοδήποτε άλλο.[3]

---

3. Guy Debord, *Comments on the Society of the Spectacle*, μτφρ. Malcolm Imrie, Λονδίνο 1998 (α΄ έκδοση 1988), σσ. 13-19 (η σειρά των φράσεων έχει αλλάξει). [Εδώ και στη συνέχεια συμβουλευόμαστε με ορισμένες διαφοροποιήσεις την ελλ. έκδ. *Σχόλια πάνω στην Κοινωνία του Θεάματος*, μτφρ. Πάνος Τσαχαγέας, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα 1988, σσ. 17-22. (*Σ.τ.μ.*)]

Πολλές φορές τα τελευταία τέσσερα χρόνια αυτές οι φράσεις, με την ιδιαίτερη οργή και θλίψη τους για τη σημερινή μορφή της πολιτικής, έχουν αντηχήσει στο μυαλό μας. Εντέλει, όμως, διαφωνούμε με τον απόλυτο τρόπο που καταλήγουν. Ζώντας μετά την 11η Σεπτεμβρίου, δεν είμαστε πλέον σίγουροι –και δεν πιστεύουμε ότι η θεαματική εξουσία είναι σίγουρη– ότι «δεν κινδυνεύει από καμία άλλη απάντηση, ούτε στο δικό της πεδίο ούτε σε οποιοδήποτε άλλο». Καλώς ή κακώς, οι συγκεκριμένες επιθέσεις ακριβείας ήταν μια απάντηση. Και η επίδρασή τους στο θεαματικό κράτος ήταν έντονη: η ανταπάντηση του κράτους, έτσι ανόητη και άσκοπη, είμαστε βέβαιοι ότι ξεπέρασε και τα πιο άγρια όνειρα των μαρτύρων-πιλότων. Μπορούμε, ωστόσο, να σταθούμε σε μία άλλη φράση του ίδιου βιβλίου, η οποία (χαρακτηριστικά) λειτουργεί ως κατακλείδα στην προηγούμενη παραδοχή της ήττας. «Πρέπει ωστόσο να προσθέσουμε, σ' αυτόν τον κατάλογο των θριάμβων της εξουσίας, μία αρνητική συνέπεια γι' αυτήν: από τη στιγμή που στη διαχείριση ενός κράτους έχει εδραιωθεί μία μόνιμη και σε ευρεία κλίμακα έλλειψη ιστορικής γνώσης, αυτό το κράτος δεν μπορεί πλέον να καθοδηγηθεί *στρατηγικά*.»[4] Αυτή η τελική ετυμηγορία, όταν μάλιστα την εκφέρει ένας θαυμαστής του Σουν Τζου και του Κλαούζεβιτς, είναι συντριπτική.

Ο Ντεμπόρ είχε μια στέρεα και διαυγή άποψη για την αναγκαιότητα να μαθαίνουν, τόσο τα άτομα όσο και οι συλλογικότητες, από το παρελθόν. (Και δεν είναι η μόνη κλασική πλευρά της σκέψης του, σε αντίθεση με τους μεταμοντέρνους τρόπους.) Γνώριζε, βεβαίως, ότι το παρελθόν είναι μία «κατασκευή»· μία κατασκευή όμως φτιαγμένη, όπως πίστευε, από ατίθασα και τρισδιάστατα υλικά, που ξεφεύγει διαρκώς από οποιοδήποτε πλαίσιο, και μόνον οι πιο εξελιγμένοι μηχανισμοί λήθης μπορούν να την καταστήσουν εντελώς πειθήνια απέναντι στην εξουσία. Οι βαθύτεροί του φόβοι ως επαναστάτη προέρχονταν από την ολοένα και πιο έντονη αίσθηση ότι αυτοί οι εξελιγμένοι μηχανισμοί μπορεί πλέον να

4. *Ό.π.*, σ. 20 [ελλ. έκδ. *ό.π.*, σ. 23].

έχουν τεθεί σε λειτουργία και να είναι ικανοί να μεταβάλουν τον κόσμο σε ένα αιώνιο παρόν. Αυτός ήταν ο βασικός λόγος για το μίσος του προς την εικονική ζωή: ότι απειλούσε, εντέλει, την ίδια την ύπαρξη της σύνθετης, εκ του μηδενός δημιουργημένης, *αμφίδρομης* χρονικότητας, η οποία για τον Ντεμπόρ συνιστά την ουσία του ανθρώπου.

Αυτός ήταν ο εφιάλτης. Ακόμη όμως και ο Ντεμπόρ απολάμβανε μερικές φορές μια (ψυχρή) παρηγοριά από την αναγνώριση ότι και το κράτος επίσης υπέφερε από αυτόν τον εφιάλτη και θα υφίστατο τις συνέπειες. Διότι και το κράτος δεν μπορούσε πλέον να μάθει από το παρελθόν: είχε σταδιακά διαλύσει το πλαίσιο εντός του οποίου θα μπορούσε ακόμη να διεξαχθεί μία πραγματικά στρατηγική συζήτηση για τους στόχους και τα συμφέροντά του – τη μακροπρόθεσμη σκέψη, την παραδοχή των παραδόξων και των αβεβαιοτήτων της εξουσίας, την αναγνώριση, με λίγα λόγια, της «πανουργίας του λόγου».[5] Το κράτος είχε παγιδευτεί από τον ίδιο του το μηχανισμό στερεοτύπων. Έφτασε σχεδόν να *πιστεύει* τις απλοϊκές πολιτικές ιδέες που παρήγαγαν μαζικά οι δεξαμενές σκέψης και οι σύμβουλοι παραπληροφόρησής του. Ο Ντεμπόρ θα διασκέδαζε πραγματικά με τα ατελείωτα

5. Δεν αρνούμαστε ότι εξακολουθούν να υπάρχουν πεδία, συνήθως σκοτεινά και μυστικά, όπου σχεδιάζονται μακροπρόθεσμα ορισμένες πλευρές των συμφερόντων και της πολιτικής του κράτους. Αυτό αληθεύει ιδιαίτερα, για προφανείς λόγους, στις περιπτώσεις που το κράτος παίζει κάποιο ρόλο σε οικονομικές υποθέσεις. Δεν χρειάζεται να καταφύγουμε σε κάποια θεωρία συνωμοσίας για την ιστορία: έχουν έρθει πλέον στο φως, από τις συνήθεις πηγές, τα σχετικά τεκμήρια (ή ένα μικρό μέρος τους), που δείχνουν πόσο λεπτομερώς επεξεργασμένα ήταν τα ανταλλάγματα μεταξύ κεφαλαίου και κράτους στο σχεδιασμό και την ενορχήστρωση της προώθησης του νεοφιλελευθερισμού. Το πρόβλημα δεν βρίσκεται στην αδυναμία του κράτους να επισκοπεί με στρατηγικό τρόπο τον *καπιταλισμό* –αφού έχει στη διάθεσή του πραγματικά αδίστακτους, διαυγείς και ειδικευμένους αναλυτές, ικανούς να εστιάζουν στην ανάγκη για πολιτική στρατηγική και όχι για συνθήματα–, αλλά στην έλλειψη του κατάλληλου πλαισίου για το συντονισμό αυτών των οικονομικών επιταγών με άλλες εξίσου ζωτικές για την ευημερία του κράτους: κυρίως με τη γεωπολιτική «ισορροπία δυνάμεων» και την ευμετάβλητη φύση και αποτελεσματικότητα του πολέμου ως εργαλείου της πολιτικής, και, πάνω απ' όλα, με τις νέες δυνατότητες της ιδεολογικής (συγχρόνως «πολιτισμικής» και υψηλού επιπέδου «πολιτικής») πάλης.

διφορούμενα που προέβαλλαν τα μμε τους τελευταίους μήνες, σύμφωνα με τα οποία για τη βιασύνη του Μπους και του Μπλερ στον πόλεμο του Ιράκ ευθύνονταν οι «λανθασμένες πληροφορίες»!

II

Τι συνέβη, λοιπόν, από πολιτική και στρατηγική άποψη την 11η Σεπτεμβρίου 2001; Και πώς απάντησε, πολιτικά και στρατηγικά, το κράτος των Ηνωμένων Πολιτειών; Κατανοούμε, βεβαίως, τους κινδύνους που υπάρχουν. Γιατί να ακολουθήσουμε τη γραμμή του θεάματος και να επιλέξουμε αυτήν τη φρικαλεότητα μεταξύ άλλων, ως ένα παγκόσμιο-ιστορικό σημείο καμπής – όταν μάλιστα πολλαπλασιάζεται αναπόφευκτα με τη νέα δύναμη της ιδεολογίας, χάρη στο ηλίθιο τέχνασμα της ψηφιοποίησης της ημερομηνίας της;* Σε ποιο βαθμό εξορκίζεται η πραγματική δυναμική (και παθολογία) της αμερικανικής ισχύος, όταν καθηλώνεται σε μία μοναδική εικόνα-γεγονός – με τον ίδιο ουσιαστικά τρόπο που η αμερικανική νίκη στον Ψυχρό Πόλεμο αναπαραστάθηκε εκ των υστέρων, μαγικά και πέραν πάσης ερμηνείας, με το μάντρα «Πτώση του Τείχους»; Υπήρξαν στιγμές που μπορούσαμε εύκολα να συμφωνήσουμε με τους συντρόφους εκείνους που, αντιδρώντας εν μέρει στον κατακλυσμό των υπερβολικών, ψευδοαποκαλυψιακών φλυαριών που εξαπολύθηκε μετά την 11η Σεπτεμβρίου (και που δεν φαίνεται να υποχωρεί), έφτασαν στο σημείο να αποστρέψουν το βλέμμα από τις επιθέσεις σαν να είναι μηδαμινής σημασίας, απλές προσβολές, απεγνωσμένες συμβολικές χειρονομίες εκ μέρους ανθρώπων που δεν έχουν πραγματική δύναμη να επιφέρουν πλήγματα.

«Απεγνωσμένες συμβολικές χειρονομίες». Συμφωνούμε απόλυτα και με τις τρεις λέξεις της εκτίμησης αυτής. (Όπως και οι δράστες των επιθέσεων, καθώς φαίνεται. Στην περίπτωσή τους, ο χιλιασμός "παντρεύεται" με τον μηδενισμό,

* Η ημερομηνία της 11ης Σεπτεμβρίου (9/11) "αντιστοιχεί" στο 911, αριθμό κλήσης της Αμέσου Δράσεως στις ΗΠΑ. (*Σ.τ.μ.*)

για να σχηματίσει ένα χαρακτηριστικά υπερ-νεωτερικό μείγμα. Όταν καυχώνται στα ανακοινωθέντα τους ότι είναι υπέρ του Θανάτου –σε αντίθεση, υπονοούν, με τη μίζερη αφοσίωση της νεωτερικότητας σε μια Ζωή που δεν αξίζει να ονομάζεται έτσι–, δεν είναι κανείς σίγουρος αν ακούει την κραυγή του βασανιζόμενου Τιντέιλ* ή του Σταυρόγκιν στις τελευταίες σελίδες των *Δαιμονισμένων*. Όπως συμβαίνει συχνά τελευταία, ο εικοστός πρώτος αιώνας μοιάζει σαν αμάλγαμα του δέκατου έκτου και του δέκατου ένατου.) Και το ερώτημα παραμένει: Ποια είναι η *αποτελεσματικότητα* –η ιδιαίτερη πολιτική δύναμη– αυτής της μορφής συμβολικής δράσης, απεγνωσμένης ή μη, στο πλαίσιο της συμβολικής οικονομίας που ονομάζεται «θέαμα»; *Σε θεαματικό επίπεδο*, το αμερικανικό κράτος υπέστη μια ήττα την 11η Σεπτεμβρίου. Και για το κράτος αυτό, «σε θεαματικό επίπεδο» δεν σημαίνει επιφανειακά ή φαινομενικά. Το κράτος δέχτηκε τον Σεπτέμβριο ένα πλήγμα στην ίδια του την καρδιά, και το βλέπουμε ακόμα, σχεδόν τέσσερα χρόνια μετά, να χτυπάει στα τυφλά ενάντια σε μια εικόνα που δεν μπορεί να εξορκίσει και να προσπαθεί απεγνωσμένα να μεταστρέψει την ήττα σε κάτι στο οποίο να μπορεί να απαντήσει.

Μια τελευταία επισήμανση. Είναι άραγε απαραίτητο να δηλώσουμε ότι επειδή αρνούμαστε να αποσπάσουμε τις επιθέσεις του Σεπτεμβρίου από τον κύκλο του τρόμου στον οποίο πρωτοστατούν οι Ηνωμένες Πολιτείες από το 1945, και θεωρούμε απαραίτητο, αν θέλουμε να κατανοήσουμε τα γεγονότα πολιτικά, να τα αντιμετωπίσουμε ως συμβάντα σε έναν πόλεμο εικόνων, δεν συνεπάγεται ότι αδυνατούμε να αναγνωρίσουμε (και μακάρι να βρούμε τις κατάλληλες λέξεις για να περιγράψουμε) την αισχρότητα των γεγονότων; Ελπίζουμε πως όχι. Αντιθέτως, ακριβώς επειδή οι επιθέσεις του Σεπτεμβρίου είχαν σχεδιαστεί προσεκτικά ώστε να αφήσουν πίσω τους ένα ανεξίτηλο εικονικό ίχνος, έχουν εντυ-

---

* Γουίλιαμ Τιντέιλ (1484-1536): Άγγλος ιερέας και θρησκευτικός μεταρρυθμιστής. Μετέφρασε την *Καινή Διαθήκη* στην αγγλική γλώσσα. Εκτελέστηκε ως αιρετικός. (*Σ.τ.μ.*)

πώσει στη μνήμη, ένα προς ένα, εκείνα ακριβώς τα στοιχεία του ανθρώπινου φόβου και της αγωνίας, που ο πολιτικός λογισμός συνήθως αποσιωπά. Μας κατατρέχει κι εμάς το πώς μαστιγώναν τον αέρα τα χέρια των ανθρώπων που πηδούσαν στο κενό και η κραυγή στο ηχητικό μέρος της ταινίας καθώς ο πύργος καταρρέει μες στη σκόνη· όπως ακριβώς μας κατατρέχει η εικόνα του ματωμένου κεφαλιού της Χανάντι Τζαραντάατ, «τα πυκνά της μαλλιά πιασμένα σε αλογοουρά», πεταμένου από τη διμοιρία αποκατάστασης της τάξης πάνω σε ένα τραπέζι στο πίσω μέρος του εστιατορίου της Χάιφα που είχε ανατινάξει μια ώρα πριν.[6] Μακάρι να είχαμε λέξεις γι' αυτά τα πράγματα. Μακάρι να ζούσαμε σε έναν πολιτικό πολιτισμό όπου η γλώσσα για να εκφράσει κανείς τον αποτροπιασμό του δεν θα είχε επί δεκαετίες εκπορνευτεί από τον τρόπο που επιλεκτικά ζυγίζονται και βαραίνουν οι καταστάσεις. (Η Τσετσενία σου για τη Γουατεμάλα μου. Ο Σουχάρτο σου για τον Πολ Ποτ μου.)

Συνεχίζουμε λοιπόν, με μισή καρδιά, σχετικά με την εικόνα στην οθόνη. Είμαστε πεπεισμένοι ότι έχει βαθύτατη σημασία το γεγονός ότι ο τρόμος της 11ης Σεπτεμβρίου είχε σχεδιαστεί για να είναι προπάντων ορατός, και ότι αυτή η ορατότητα διαφοροποιεί τις επιθέσεις από τις περισσότερες προηγούμενες επιχειρήσεις τρομοκράτησης από αέρος, ειδικά όσες υποστηρίζονταν από κράτη. Δεν υπήρχαν κάμερες στη Δρέσδη, το Αμβούργο και τη Χιροσίμα.[7] Ο τρόμος εκεί έπρεπε να είναι αθέατος· έπρεπε να ενεργήσει –ήταν σχεδιασμένος για να ενεργήσει– στον πληθυσμό της περιοχής ως

---

6. *New York Times*, 5 Οκτωβρίου 2003.

7. Δεν ήταν παρά ένα χρόνο μετά τη Χιροσίμα, τον Ιούλιο του 1946, όταν τα δίδυμα σύμβολα της μεταπολεμικής νεωτερικότητας –το πυρηνικό μανιτάρι και το μαγιό που αποτελείται από δύο κομμάτια– απέκτησαν μορφή με τις «δοκιμές» στα νησιά Μπικίνι. «Δεκαοκτώ τόνοι κινηματογραφικού εξοπλισμού και περισσότερο από το μισό παγκοσμίως διαθέσιμο κινηματογραφικό φιλμ διατέθηκαν για την καταγραφή των εκρήξεων» (Jack Niedenthal, *For the Good of Mankind: A History of the People of Bikini and their Islands*, Ματζούρο, Νήσοι Μάρσαλ 2001, σ. 3). Οι ενδιαφερόμενοι αναγνώστες μπορούν ακόμη να συμβουλευτούν το βιβλίο του Michael Light, *100 Suns*, Νέα Υόρκη 2003.

ανεξέλεγκτη φήμη και πανικός· και έπρεπε να παρουσιαστεί στον διοικητικό μηχανισμό του εχθρικού κράτους με τη μορφή αναφορών, στατιστικών, προβλέψεων, τελεσιγράφων.

Η τρομοκρατική δράση του Σεπτεμβρίου ήταν διαφορετική. Δεν είχε αιτήματα, δεν προσέφερε εξηγήσεις. Βασιζόταν στην πίστη (την οποία διδάχτηκε από τον πολιτισμό που θέλει να καταστρέψει) ότι μια εικόνα αξίζει όσο χίλιες λέξεις – ότι μια εικόνα, στις παρούσες πολιτικές συνθήκες και αν υλοποιηθεί με τον κατάλληλο τρόπο, είναι καθεαυτή ένα σαφές και αποτελεσματικό έργο της τέχνης της πολιτικής. Οι μάρτυρες-πιλότοι γνώριζαν βεβαίως ότι το να ρίξουν τους Δίδυμους Πύργους δεν θα εμπόδιζε καθόλου, ή σχεδόν καθόλου, την πραγματική κυκλοφορία του κεφαλαίου. Όμως η κυκλοφορία του κεφαλαίου είναι αδιαχώριστη, εντέλει, από τους κύκλους της κοινωνικότητας – από πρότυπα πίστης και επιθυμίας, από επίπεδα εμπιστοσύνης, από βαθμούς ταύτισης με την όμορφη ζωή του εμπορεύματος. Και αυτές, είπαν οι τρομοκράτες σκεπτόμενοι με στρατηγικό τρόπο, είναι πλευρές του κοινωνικού φαντασιακού οι οποίες συντίθενται ακόμη (πάντοτε, ασταμάτητα) χάρη στις αέναες συναισθηματικές μηχανές. Κι αν υποθέσουμε ότι αυτές οι μηχανές μπορούν να καταληφθούν για μια στιγμή και να προβάλουν την τέλεια εικόνα της άρνησης του καπιταλισμού; Δεν θα 'ναι αρκετό; Αρκετό για να αποσταθεροποιήσει πραγματικά το κράτος και την κοινωνία, και να παραγάγει μια αλληλουχία κομπασμών και παραλογισμών, των οποίων οι μακροπρόθεσμες πολιτικές συνέπειες για την καπιταλιστική παγκόσμια τάξη πραγμάτων θα είναι τουλάχιστον απρόβλεπτες;

Ή ίσως *εντελώς* προβλέψιμες από γεωπολιτική άποψη. «Γνωρίζετε τα αιτήματά μας», είπαν οι μάρτυρες-πιλότοι (μιλώντας στον εαυτό τους). «Και γνωρίζουμε ότι δεν μπορείτε να τα ικανοποιήσετε… Γνωρίζουμε τι θα κάνετε αντί γι' αυτό… Είμαστε βέβαιοι ότι η απάντησή σας θα είναι στρατιωτική… Προβλέπουμε ότι ο ηλίθιος ηγέτης σας θα ξεστομίσει τη λέξη σταυροφορία… Ό,τι κάνετε θα δικαιώσει την ανάλυσή μας σημείο προς σημείο, θα φέρει στο φως όλη

την ταπείνωση και θα επιβεβαιώσει την απεγνωσμένη δύναμη του ισλαμιστικού κόσμου… Και θα το κάνετε επειδή δεν υπάρχει απάντηση στη νίκη μας σε επίπεδο εικόνας, παρ' όλο που εσείς (επειδή η ταπείνωση είναι κάτι στο οποίο δεν έχετε μαθητεύσει) πρέπει να παριστάνετε ότι υπάρχει.»[8]

Οι τρομοκράτες (για να το θέσουμε λίγο διαφορετικά) ακολούθησαν τη λογική του θεάματος μέχρι το τέλος: μέχρι τη λογική του νεκροταφείου. Εάν «το θέαμα», για να επαναλάβουμε ακόμη μια φορά τον πασίγνωστο πλέον αφορισμό του Ντεμπόρ, «είναι το κεφάλαιο σ' έναν τέτοιο βαθμό συσσώρευσης ώστε να μετατρέπεται σε εικόνα»,[9] υπάρχει άραγε καταλληλότερη συμπύκνωση της διαδικασίας από το Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου (με τον πολλαπλασιασμό του τού ακραία γιγαντιαίου επί δύο); Και υπάρχει άλλος τρόπος να το νικήσεις –να νικήσεις την κοινωνική του σημασία, δηλαδή την καθοριστική επιρροή του στην καταναλωτική φαντασία– από το να το καταστρέψεις κυριολεκτικά μπροστά στις κάμερες;

Σκιαγραφούμε μια λογική, δεν την επιδοκιμάζουμε. Πιστεύουμε, όμως, ότι μόνο αν αναγνωρίσει η Αριστερά τι ήταν πραγματικά «μοντέρνο» στη στρατηγική των μαρτύρων-πιλότων –κάτι πραγματικά αντίθετο από ένα απελπισμένο, ανίσχυρο, αταβιστικό χτύπημα· κάτι που *προξένησε* πραγματικά την παρούσα ταραχή του κράτους–, μόνο τότε θα καταφέρει να αναπτύξει την επιχειρηματολογία της σχετικά με τις προκείμενες και τα αποτελέσματα της νέας τρομοκρατίας. Στο επίπεδο της εικόνας (αυτή είναι η υπ' αριθμόν ένα προκείμενη) το κράτος είναι τρωτό· και το επίπεδο αυτό είναι σήμερα πλήρως ενταγμένο, και απαραίτητο, στο μηχανισμό

8. Σε μία ανακοίνωση της αλ-Κάιντα που εκδόθηκε μετά τις βομβιστικές επιθέσεις στη Μαδρίτη, η οργάνωση γνωστοποιούσε ότι έλπιζε να νικήσει ο Μπους στις εκλογές του Νοεμβρίου, επειδή χρησιμοποιεί «την ισχύ και όχι τη σοφία» και επειδή «το να μας βάζει στο στόχαστρο ένας εχθρός είναι αυτό που θα μας αφυπνίσει». Παρατίθεται στο M. Rodenbeck, "Islam Confronts Its Demons", *New York Review of Books*, 29 Απριλίου 2004, σ. 16.

9. Guy Debord, *The Society of the Spectacle*, μτφρ. Donald Nicholson-Smith, Νέα Υόρκη 1994 (α΄ έκδοση 1967), σ. 24 [ελλ. έκδ. *Η κοινωνία του θεάματος*, μτφρ. Πάνος Τσαχαγέας – Νίκος Β. Αλεξίου, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα 1986, σ. 35].

αυτοαναπαραγωγής του κράτους. Η τρομοκρατία μπορεί να καταλάβει για μια στιγμή τους μηχανισμούς της εικόνας –και μια στιγμή, στον άχρονο θάλαμο των αντηχήσεων του θεάματος, μπορεί τώρα να είναι αιωνίως η μόνη υπάρχουσα– και να τους χρησιμοποιήσει για να μεγεθύνει, να επαναλάβει, να συσσωρεύσει το απόλυτα ορατό συμβάν της ήττας. Αποτελεί ευόδωση των βλέψεων των τρομοκρατών το γεγονός ότι στις Ηνωμένες Πολιτείες, μετά τις πρώτες μέρες, η πτώση των Πύργων έγινε ακριβώς η εικόνα *που δεν έπρεπε να δείχνεται*.[10] Το ταμπού μετέτρεψε απλώς το μετείκασμα σε κάτι περισσότερο απτό και αποτελεσματικό. Τα πάντα, στο επίπεδο της κουλτούρας, εξαρτόνταν, και εξακολουθούν να εξαρτώνται, από αυτήν την εικόνα-γεγονός που προηγήθηκε˙ και τίποτε, στο επίπεδο της κουλτούρας, δεν μπορεί να αναφερθεί άμεσα στο γεγονός. Η σιωπή της λεγόμενης «ποπ [λαϊκής] κουλτούρας» απέναντι στην 11η Σεπτεμβρίου ήταν εκκωφαντική. (Σαν η αμερικανική εμπορική μουσική στα μέσα του 20ού αιώνα να μην είχε πει λέξη για τον πόλεμο, το φυλετικό ζήτημα, την κρίση μετά το κραχ, ή τον νέο κόσμο των αγαθών και των οικιακών συσκευών. Δεν ήταν έτσι – εν μέρει επειδή το επίθετο «λαϊκή» αφορούσε ακόμη κάτι αληθινό, τόσο ως προς το ακροατήριό της όσο και ως προς τα υλικά της. Αλλά από τότε πέρασε πολύς καιρός: η σημερινή απόλυτη υπακοή της βιομηχανίας της κουλτούρας στα πρωτόκολλα του Πολέμου κατά της Τρομοκρατίας –το ότι "καταπίνει" και αναπαράγει κάθε προσταγή και παραλογισμό του κράτους– αποδεικνύεται κατηγορηματικά, αν χρειάζεται κανείς αποδείξεις, με την εξάλειψη των τελευταίων ιχνών ανυπακοής στα στούντιο της Time Warner.)

Η λογική των πιλότων, υποστηρίζουμε, ήταν εν μέρει φαντασιωτική εν μέρει (αποδεδειγμένα) διαυγής. Θα μπορούσαμε να της αντιτείνουμε ότι οι νέοι τρομοκράτες μάλλον ενέδωσαν στον πειρασμό του θεάματος παρά επινόησαν

10. Τον Μάρτιο του 2004, ένα διαφημιστικό της προεκλογικής εκστρατείας του Μπους παραβίασε αυτόν τον κανόνα, και απεσύρθη (αφού ζήτησαν ταπεινά συγγνώμη) μέσα σε λίγες ώρες.

έναν τρόπο για να το υπερβούν ή να το αμφισβητήσουν. Ήταν υπέρμαχοι της αντίληψης (λαμπροί υπέρμαχοι, αλλά αυτό απλώς αφήνει να φανεί η ουσιαστική απανθρωπιά της αντίληψης) ότι ο έλεγχος επί της εικόνας είναι σήμερα το κλειδί για την απόκτηση κοινωνικής εξουσίας˙ και ότι η εξουσία της εικόνας ως εξουσία-εικόνα, όπως όλες οι μορφές ιδιοκτησίας και ηγεμονίας στον καπιταλισμό, συμπυκνώνεται αναπόφευκτα και γίνεται πλέον φανερή σε συγκεκριμένους αναγνωρίσιμους (και στοχοποιήσιμους) τόπους, μνημεία, ψευδο-σώματα, ιερές εικόνες, λογότυπα, κατασκευασμένα μη γεγονότα˙ σύμβολα που ακριβώς με την κενότητα και την ευτέλειά τους (οι Δίδυμοι Πύργοι ως αρχιτεκτόνημα αποτελούν το τέλειο παράδειγμα) κυριαρχούν στη φαντασιακή γη˙ και η συμπυκνωμένη, υλοποιημένη μηδαμινότητά τους δίνει την ευκαιρία στη νέα τρομοκρατία να σπείρει το φόβο, να σπάσει το ηθικό, να φέρει τον κόσμο τα πάνω κάτω.

Μια φορά κι έναν καιρό (κι ακόμη και τη στιγμή που γράφουμε), οι βομβιστές έβγαιναν στην πόλη με τα σακίδια στην πλάτη τους ή τα μπουφάν τους λίγο πιο σφιχτά κουμπωμένα απ᾽ ό,τι συνήθως. Μια φορά κι έναν καιρό, τα θραύσματα έσκιζαν συκώτια και κρανία σε συνοικιακά εστιατόρια, λαϊκές αγορές, αίθουσες χορού, τρέφοντας τις μεταδοτικές φήμες στους στενούς δρόμους, υπονομεύοντας την αποφασιστικότητα μιας τάξης ή ενός αποικιοκράτη εχθρού, οδηγώντας τα στελέχη του στην απομόνωση του σπιτιού τους – με σπασμένο το ηθικό˙ διαβρώνοντας δηλαδή τις μορφές κοινωνικότητας (που, ναι, περιείχαν φόβους και καταναγκασμούς, αλλά ήταν θεμελιωμένες σε ένα βαθύτερο σύμπαν εμπιστοσύνης), μορφές που κρατούσαν ενωμένο το καθεστώς.

Σήμερα μια νέα γενιά βομβιστών έχει καταλάβει ότι στην κοινωνία στην οποία επιτίθεται τέτοια δίκτυα κοινωνικότητας είναι δευτερεύοντα: δεν απουσιάζουν, ούτε είναι άνευ σημασίας, αλλά υποσκελίζονται όλο και περισσότερο από το φάντασμα μιας κοινωνικότητας που δεν έχει ανάγκη την έξοδο των πολιτών από τα σπίτια τους για να αναπαραχθούν οι ζωτικές της τελετουργίες και δηλώσεις υποταγής. Ο τρόμος

της 11ης Σεπτεμβρίου είχε μια πλειάδα στόχων (η τάση μας να τον μετατρέψουμε, στο επίπεδο της μνήμης, απλώς στην «επίθεση στους Δίδυμους Πύργους» δεν είναι ξένη με τη λογική του γεγονότος). Οι δράστες γνώριζαν καλά ότι δεν είχαν τα μέσα να διαχυθούν σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα και να σταματήσουν τις καθημερινές επιχειρηματικές δραστηριότητες. Και πίστευαν, σωστά ή λανθασμένα, ότι στις παρούσες συνθήκες δεν υπήρχε ανάγκη για κάτι τέτοιο. Η δράση τους ήταν σχεδιασμένη για να μας κρατήσει κλεισμένους στα σπίτια μας, υποχρεωμένους να βλέπουμε ξανά και ξανά μια κινούμενη εικόνα του καπιταλισμού που ουρλιάζει και εκρήγνυται, υποχρεωμένους να ακούμε (αντί για τον εαυτό μας) τις μισητές ομιλούσες κεφαλές να προσπαθούν να αντικαταστήσουν με κάτι, οτιδήποτε, αυτό το ρήμαγμα.

III

Αρκετοί σχολιαστές μετά την 11η Σεπτεμβρίου, και ειδικότερα τα δύο τελευταία χρόνια, έχουν προσπαθήσει να κατανοήσουν την ιδιαίτερη απόγνωση που χαρακτηρίζει τους μετέπειτα χειρισμούς του κράτους. Ο Ντέιβιντ Ράνσιμαν έφτασε στο σημείο να υποστηρίζει ότι αυτό που συμβαίνει ισοδυναμεί με μια πραγματική μετάλλαξη της διεθνούς τάξης πραγμάτων:

> Αίφνης, η χομπσιανή άποψη ότι τα κράτη και μόνον τα κράτη έχουν τη δύναμη να δρουν υπό συνθήκες ανομίας αμφισβητείται από τη γνώση ότι ακόμα και τα πλέον ισχυρά κράτη είναι ευάλωτα σε επιθέσεις άγνωστης και απρόβλεπτης προέλευσης. Μπορεί πλέον να λεχθεί ότι στον διεθνή στίβο «οι αδύναμοι έχουν τη δύναμη να πλήξουν θανάσιμα τους δυνατούς», ή ότι θα το έκαναν εάν απλώς διέθεταν τα απαραίτητα εφόδια. Αυτό δυνητικά αλλάζει τα πάντα…
>
> Η συνηθισμένη άποψη ότι η 11η Σεπτεμβρίου 2001 σηματοδοτεί την επιστροφή σε έναν χομπσιανό κόσμο είναι συνεπώς εντελώς λανθασμένη. Σηματοδοτεί την αρχή μιας μεταχομπσιανής εποχής, όπου ένα νέο είδος ανασφάλειας

> απειλεί τις γνώριμες δομές της σύγχρονης πολιτικής ζωής. Κατά μία έννοια, βεβαίως, αυτή η ανασφάλεια δεν είναι κάτι καινούργιο, αφού φέρει απόηχους της φυσικής αβεβαιότητας του ανθρώπινου όντος. Είναι όμως καινούργια για τα κράτη, τα οποία θεωρούνταν απρόσβλητα από τέτοιους παράλογους φόβους. Και εφόσον δεν είναι οργανωμένα έτσι ώστε να μπορούν να αντιμετωπίζουν αυτού του είδους τις απειλές, ακόμη και τα ισχυρότερα κράτη δεν ξέρουν τι να κάνουν.[11]

Μας φαίνεται ότι εδώ περιέχονται κάποιες αλήθειες, κι έχουμε αρκετά να πούμε επ' αυτών.

Κατ' αρχάς, τα επιχειρήματα του Ράνσιμαν εκκινούν, πολύ λογικά, από την ιδέα ότι το κράτος είναι σε πρωτοφανή βαθμό έντρομο, εξαιτίας της πιθανής ή βέβαιης κατοχής «όπλων μαζικής καταστροφής» από ομάδες που απολαμβάνουν την προστασία καθεστώτων εχθρικών στη νέα παγκόσμια τάξη πραγμάτων, ή ομάδες αρκετά πλούσιες και ικανές ώστε να διαπραγματεύονται με τέτοια καθεστώτα την πρόσβαση στη στρατιωτική τεχνολογία τους. (Πρέπει, βεβαίως, να λάβουμε υπ' όψιν –αν γίνεται, δίχως τη συνεχή επίκληση «σας το 'λεγα εγώ»– το γεγονός ότι αυτή η τεχνολογία παρείχετο αφειδώς από τα κράτη εκείνα που σήμερα τρέμουν σύγκορμα στη σκέψη ότι μπορεί να παραπέσει.) Το γεγονός φυσικά ότι στην επίθεση που επιτάχυνε τις αλλαγές στις διεθνείς σχέσεις δεν χρησιμοποιήθηκε εξοπλισμός που προερχόταν από την πολυπλόκαμη παγκόσμια αγορά όπλων, φέρνει σε κάπως δύσκολη θέση τον Ράνσιμαν. Θα ήταν όμως ανοησία να "χιμήξουμε" με φανατική χαιρεκακία ενάντια σε αυτό το σημείο της ανάλυσής του, κραδαίνοντας τίποτα φτηνιάρικες αναλύσεις ότι από 'δω και στο εξής τα πραγματικά όπλα μαζικής καταστροφής είναι τα μίντια, και ότι ο πόλεμος είναι ένας πόλεμος ομοιωμάτων – ότι «η Πτώση των Δίδυμων Πύργων Δεν Συνέβη Ποτέ». Υποστηρίζουμε, αντίθετα, ότι για να κατανοήσουμε την παρούσα πολιτική κατάσταση χρειάζεται να την προσεγγίσουμε με διπλό τρόπο – και ως

11. David Runciman, "A Bear Armed with a Gun", *London Review of Books*, 3 Απριλίου 2003, σ. 5.

πάλη για ωμή, υλική κυριαρχία, αλλά και ως μάχη (συνδεδεμένη όλο και περισσότερο με αυτή την πάλη) για τον έλεγχο της φαινομενικότητας.

Συμφωνούμε με τον Ράνσιμαν (αντίθετα με πολλούς στην Αριστερά που θα προτιμούσαν η αλ-Κάιντα να είναι ένα ύστατο, σπασμωδικό, εξωτικό, θλιβερό, προκαπιταλιστικό φαινόμενο) ότι οι επιθέσεις του Σεπτεμβρίου αποτελούν ένα σαφώς μοντέρνο σύμπτωμα. Πέραν της ιδιαίτερης ωμότητάς τους και του τρομακτικού θρησκευτικού εναύσματός της, αποδεικνύουν κυρίως την ύπαρξη ενός νέου δομικού γνωρίσματος στη διεθνή τάξη πραγμάτων: ότι *πλέον απειλείται το ιστορικό μονοπώλιο του κράτους στα μέσα καταστροφής*. Αυτό το νέο γνώρισμα έχει πολλές αιτίες. Η τεχνολογική πρόοδος είναι μία από αυτές. Η ανάπτυξη μιας παγκοσμίου κλίμακας παράπλευρης αγοράς όπλων –αποτέλεσμα εν μέρει του χάους που ακολούθησε το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και εν μέρει φυσικό προϊόν της νεοφιλελεύθερης εμπορευματοποίησης του πλανήτη– είναι μια δεύτερη αιτία. Όπως και η σύναψη συμβάσεων παροχής στρατιωτικών υπηρεσιών με τον σκοτεινό κόσμο των επιχειρήσεων, κάτι που ο νεοφιλελευθερισμός και πάλι συνιστούσε θερμά στα εξαρτημένα από αυτόν κράτη. Το διάτρητο των συνόρων προφανώς παίζει το ρόλο του, κι έχει γίνει ένα ακόμη μείζον ζήτημα στο πλαίσιο του νέου παραλογισμού. Το γεγονός αυτό, όμως, συνδέεται με μια βαθύτερη και πιο διάχυτη πραγματικότητα, η οποία με τη σειρά της αποτελεί προϊόν της «παγκοσμιοποίησης» από την οποία δεσμεύονται αυτά τα κράτη και εξαρτώνται οι υπερτροφικές και αναποτελεσματικές οικονομίες τους. *Αποτυχημένα κράτη* είναι ο τεχνικός όρος που περιγράφει αυτή την πραγματικότητα –το καταστατικό γνώρισμα του σημερινού κόσμου–, κι απ' όπου σαφώς ξεπήδησαν τα πρόσωπα και η ιδεολογία της 11ης Σεπτεμβρίου.

«Αποτυχημένα κράτη», «κράτη-παρίες», «αδύναμα κράτη», «κοινωνίες που υστερούν στον εκσυγχρονισμό» – πλήθος διαγνώσεων που καταγράφουν μια πολύπλοκη κατάσταση. Ας επισημάνουμε απλώς εδώ, κι όσον αφορά συγκεκριμένα το

πρόβλημα του Σεπτεμβρίου, ότι θεωρούμε τα «αποτυχημένα κράτη» δομικό στοιχείο της διεθνούς κατάστασης – προϊόν, αναγκαιότητα του νέου σύμπαντος της παγκοσμιοποίησης. Δεν υπάρχει κάποια οντολογική διάκριση ανάμεσα στα επιτυχώς αδύναμα και διάτρητα κράτη, χάρη στα οποία ευημερεί σήμερα η παγκόσμια τάξη πραγμάτων, και στα κράτη εκείνα των οποίων η αδυναμία έχει μετατραπεί σε χρόνια εξάντληση και αποσύνθεση, και όπου το ξένο κεφάλαιο έχει φτάσει να εναγκαλίζεται ανεξάρτητους εμπόρους όπλων, πολέμαρχους και καρτέλ ναρκωτικών.

Τα παραπάνω συνδέονται σαφώς με το προηγούμενο επιχείρημά μας ότι για την εσωτερική υγεία του κράτους είναι αναγκαία η αποδυνάμωση των πολιτών. *Αποδυνάμωση των πολιτών*, λοιπόν, στο θεαματικό κέντρο˙ και *αδύναμα κράτη* στην «παγκόσμια οικονομία», για την εκμετάλλευση των οποίων το κέντρο εργάζεται αδιάκοπα. Στα αδύναμα κράτη έχουν επαρκώς καταστραφεί οι τοπικές άμυνες απέναντι στον αυτοκρατορικό έλεγχο (μέσω της εγκατάστασης «βάσεων», της καταλήστευσης των φυσικών πόρων, της χείρας βοηθείας προς τις τοπικές ελίτ στην περίπτωση εξεγέρσεων των ιθαγενών και της νεοφιλελεύθερης διείσδυσης των επιχειρήσεων). Στα αποτυχημένα κράτη, η λογική της φαυλότητας έχει φτάσει, συχνά ανεπαίσθητα, σε σημείο που ξαφνικά η “ανθούσα” οικονομία καταρρέει, οι δωροδοκίες δεν παράγουν πια ούτε καν κακής ποιότητας αγαθά, τα ποσοστά θνησιμότητας αυξάνονται, καρικατούρες του Θείου Σαμ εμφανίζονται στους δρόμους, και στα βουνά ή τα πανεπιστήμια νεαροί άνδρες και γυναίκες καλύπτουν τα πρόσωπά τους και μελετούν την *Τέχνη του Πολέμου*. Θα μπορούσαμε, με ελάχιστη δόση υπερβολής, να πούμε ότι τα αποτυχημένα κράτη είναι οι τυπικές –χαρακτηριστικές– πολιτικές οντότητες του κόσμου που άφησε πίσω του ο Ψυχρός Πόλεμος, οι «θεραπείες-σοκ» και οι επιτηρήσεις του ΔΝΤ.

Είναι γνωστό ότι τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου προήλθαν άμεσα από αυτόν τον κόσμο της απόγνωσης. Προετοιμάστηκαν στο Τζαλαλαμπάντ και χρηματοδοτήθηκαν από

το Ριάντ. Η παραδοχή όμως αυτή δεν έρχεται σε διάσταση με την οπτική του θεάματος, που αποτελεί το σημείο εκκίνησης αυτού του κεφαλαίου. Ένα από τα ουσιώδη φαινόμενα της πραγματικότητας των «αποτυχημένων κρατών» που περιγράψαμε είναι η δύναμη του αλ-Τζαζίρα και ο ανεξέλεγκτος κόσμος των ισλαμιστικών ιστοσελίδων (όπως με πικρία διαπίστωσαν οι Ηνωμένες Πολιτείες). Τίποτε δεν εξοργίζει περισσότερο κάποιον νεαρό σπουδαγμένο Άραβα όσο το να βλέπει ανθρώπους της ηλικίας του μέσα σε ένα περιβάλλον αστικών οικοδομημάτων που έχουν καθηλωθεί στη μέση της πορείας προς τη μεταμοντέρνα αθλιότητα, να σφίγγουν στα χέρια τους τα κινητά τους τηλέφωνα και να μετρούν τις προσευχές τους με τη βιντεοκάμερα. Μία καθοριστική στιγμή στη διαμόρφωση του Μοχάμεντ Άττα, όπως ελέχθη, ήταν όταν συνειδητοποίησε ότι η «συντήρηση» του ισλαμικού Καΐρου, στην οποία έλπιζε να συμμετάσχει ως πτυχιούχος πολεοδόμος, θα υπάκουε στη λογική της Ντίσνεϊλαντ.

Τα αποτυχημένα κράτη είναι ένα αποκρουστικό αμάλγαμα φεουδαρχικών, νασερικών «εθνικών» *και* θεαματικών στοιχείων – αυτό είναι το θέμα. Άνθρωποι σπουδαγμένοι, που έχουν έρθει αντιμέτωποι με τέτοιους κύκλους της κόλασης, δεν χρειάζονται μαθήματα μεταμοντέρνας θεωρίας σχετικά με το πού βρίσκεται η εξουσία στο χάος που τους περιβάλλει και ποια μέσα είναι κατάλληλα για να την αντιπαλέψουν. Βγάζουν τα συμπεράσματά τους –σκληρά και λανθασμένα κατά την άποψή μας, αλλά συμπεράσματα που προκύπτουν από ένα μαγγανοπήγαδο πόνου και απελπισίας, το οποίο αμυδρά μόνο μπορούμε να αντιληφθούμε– και διαλέγουν τα όπλα τους.

IV

Επιστρέφουμε στο νήμα της σκέψης του Ντεμπόρ. «Πρέπει ωστόσο να προσθέσουμε, σ' αυτόν τον κατάλογο των θριάμβων της εξουσίας, μία αρνητική συνέπεια γι' αυτήν: από τη στιγμή που στη διαχείριση ενός κράτους έχει εδραιωθεί

μία μόνιμη και σε ευρεία κλίμακα έλλειψη ιστορικής γνώσης, αυτό το κράτος δεν μπορεί πλέον να καθοδηγηθεί *στρατηγικά*.» Κι αυτό μπορεί να ξετυλιχτεί με διάφορους τρόπους. Κατ' αρχάς, υπάρχει αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «πρόβλημα Κίσιντζερ» – το πρόβλημα της επιβαλλόμενης αποδυνάμωσης των πολιτών σε σχέση με τις συγκεκριμένες, κτηνώδεις ανάγκες της αυτοκρατορίας. (Είναι για ευνόητους λόγους μια εμμονή του παλιού κατόχου του Νόμπελ Ειρήνης. Αυτός πάντως δεν ξεπέρασε ποτέ το σύνδρομο του Βιετνάμ.) Υπάρχει μια προβληματική κατάσταση –για να το θέσουμε ήπια– μεταξύ, από τη μια, της διάλυσης και κενότητας της δημόσιας σφαίρας, η οποία είναι αναγκαία για τη διατήρηση της «καταναλωτικής κοινωνίας», και, από την άλλη, του επαναλαμβανόμενου προσκλητήριου για ακλόνητη υποταγή και ταύτιση, που πρέπει το κράτος να σαλπίζει αν θέλει να διατηρήσει τις εξαρτήσεις που τρέφουν το καταναλωτικό θηρίο. Οι αδύναμοι πολίτες βαριούνται γρήγορα τους πολέμους και την κατοχή ξένων περιοχών. Σε αυτό το μακροχρόνιο δίλημμα προστίθεται τώρα μία ακόμη πλευρά. Ένα κράτος που ζει όλο και περισσότερο σε ένα καθεστώς εικόνων (και μέσω αυτού του καθεστώτος) δεν γνωρίζει τι να κάνει όταν προς στιγμήν πεθαίνει χτυπημένο από τη λάμψη των εικόνων. Δεν έχει σημασία, όπως έχουμε ήδη πει, ότι από «οικονομική» ή «γεωπολιτική» άποψη ο θάνατος αυτός μπορεί να είναι ψευδαίσθηση. Από την άποψη του θεάματος ήταν αληθινός. Και η εικόνα του θανάτου –η εικόνα της ήττας– είναι κάτι που αυτό το κράτος δεν μπορεί να αντέξει. «Υπάρχει σήμερα μια απειλή», για να παραθέσουμε τον Ράνσιμαν, «που έχει ως αποτέλεσμα κάποια κράτη να αισθάνονται περισσότερο ευάλωτα από τους υπηκόους τους».

Θα το θέσουμε διαφορετικά. Βεβαίως, ως υλιστές *δεν πιστεύουμε ότι μπορεί κανείς να καταστρέψει την κοινωνία του θεάματος, παράγοντας το θέαμα της καταστροφής της*. Αυτή είναι η ουσία της διαφωνίας μας με την 11η Σεπτεμβρίου ως τακτική, πέραν της εκ μέρους μας στρατηγικής απόρριψης της τρομοκρατίας ως πολιτικού μέσου (περισσότερα επ' αυ-

τού αργότερα). Όμως το σημερινό κράτος δεν φαίνεται να συμμερίζεται τον σκεπτικισμό μας. Αισθάνεται το παγωμένο χέρι της εικόνας-γεγονότος στο λαιμό του. Ζει και ξαναζεί τη στιγμή που πάντοτε πρόσμεναν οι μηχανές του – τη βίαιη συνάντηση της ταχύτητας με τη φρίκη, του μη ανθρώπινου της τεχνολογίας με το μη ανθρώπινο της συσσώρευσης. Σαν ο ίδιος ο Χέοπας να παρέμενε θεατής ενώ η Μεγάλη Πυραμίδα σκιζόταν στα δύο από ένα βέλος του ήλιου. Πάνω στην ώρα για το *Καλημέρα Αμερική*.

Το θεαματικό κράτος είναι υποχρεωμένο, υποστηρίζουμε, να μηχανευτεί μια απάντηση στην ήττα της 11ης Σεπτεμβρίου. Και φαίνεται ότι δεν μπορεί. Βεβαίως, πολλά από τα πράγματα που δοκίμασε τα τελευταία τέσσερα χρόνια ακολούθησαν τις συνήθεις στρατιωτικές, νεοαποικιακές, χονδροειδώς οικονομικές λογικές. Η εισβολή στο Ιράκ είναι μία προφανής τέτοια περίπτωση. Λαμβάνουμε και εμείς σοβαρά υπόψη μας την άποψη ότι υπήρχαν φατρίες στην αμερικανική κυβέρνηση που θεωρούσαν απαράδεκτη τη στασιμότητα των «κυρώσεων», που διψούσαν για πετρέλαιο, που ονειρεύονταν ένα νέο προγεφύρωμα σε μια ολοένα και πιο αντιαμερικανική περιοχή, και ούτω καθεξής. Θα επανέλθουμε σε αυτά τα επιχειρήματα. Μπορούμε όμως τουλάχιστον να πούμε ότι οι πολιτικές που εντέλει εφαρμόστηκαν –και που αποτελούσαν άπιαστα όνειρα της ακροδεξιάς στην Ουάσινγκτον για περισσότερο από μια δεκαετία– ήταν ένα σχεδόν απίστευτο μείγμα επιπολαιότητας, αφέλειας, εξαπάτησης, ακόρεστης αναισθησίας (τέτοιας που ούτε καν νοιάζεται να κρύψει την αδιαφορία της για τα «διάφορα που συμβαίνουν» στους δρόμους της Κανταχάρ ή της Βαγδάτης), ανεξήγητης άγνοιας και ευσεβών πόθων, και, από την άλλη, ενός συνεχούς εγκλωβισμού σε έναν χρόνο που μετράει μέρα με τη μέρα, ώρα με την ώρα, που διαρκεί όσο ένα απόσπασμα τηλεοπτικής δήλωσης και όσο μια επίθεση αυτοκτονίας. Και πού βρίσκεται, τελικά, η εικόνα που αναζητεί η πολεμική μηχανή – η εικόνα που μπορεί να σβήσει τα φαντάσματα του Σεπτεμβρίου; Αγάλματα που γκρεμίζονται, πρόεδροι με στολή αεροπόρου, ο Σα-

ντάμ να λέει «Αχ», «ενσωματωμένοι» κόλακες να χαϊδεύουν τις κάννες των όπλων… ξυπνήστε μας (ξυπνήστε όλους τους αποχαυνωμένους τηλεθεατές) όταν τελειώσει.

Οι Πύργοι εξακολουθούν να πέφτουν· και τώρα συνδέονται με τις εικόνες του Άμπου Γκράιμπ. Ένας σκόπιμα μετριοπαθής ιστορικός της περιόδου της ευρωπαϊκής αυτοκρατορίας έγραψε πρόσφατα σχετικά με το τι διέκρινε τον αποικιοκρατικό κόσμο από την πλειονότητα των αυτοκρατοριών που προηγήθηκαν.

> Οι Ευρωπαίοι δεν ήταν σε καμιά περίπτωση οι μόνοι κυρίαρχοι με σύμπλεγμα ανωτερότητας απέναντι στους υπηκόους τους. Εκδήλωσαν όμως αυτό το σύμπλεγμα με έναν εξαιρετικά συστηματικό και συνειδητό τρόπο, και σε μία ασυνήθιστα ευρεία κλίμακα συμβολικών σκηνικών. Υπήρξαν εφευρετικοί στην επινόηση μεθόδων εξευτελισμού των μη Ευρωπαίων και ιδιαίτερα επιτήδειοι στο να ωθούν τους κυριαρχούμενους να ενστερνίζονται ένα σύμπλεγμα κατωτερότητας.[12]

«Μία ασυνήθιστα ευρεία κλίμακα συμβολικών σκηνικών». Σίγουρα, το σκηνικό στη φωτογραφία που χρησιμοποιούμε ως προμετωπίδα είναι κατά μία έννοια συνηθισμένο, ελάχιστα πρωτότυπο. Το κιβώτιο, η κουκούλα, τα σύρματα, τα ηλεκτρόδια – είναι οι κοινοτοπίες του κακού. Οι Ηνωμένες Πολιτείες ακόμη μαθαίνουν τη δουλειά. Αυτό που είναι ασυνήθιστο, όμως, είναι ότι εδώ –στη μέση μιας μάχης για την κατάκτηση «της καρδιάς και του μυαλού» των ανθρώπων– ο βασανισμός και η απανθρωποποίηση μετατρέπονται σε *εικόνα*, σε μια εικόνα που μέσα σε μια στιγμή συνέτριψε τη ρητορική της απελευθέρωσης. Κι αυτό γιατί συμπύκνωσε –αποκρυστάλλωσε– ολόκληρη την προηγούμενη ιστορία του τρόμου και της αντίστασης. «Η κυκλοφορία διεξαγόταν και πάλι ελεύθερα μέσω της ανατολικής εισόδου της πόλης στην Πλατεία της Επανάστασης του 1920», ανέφερε η *New York Times* σε μια ανάπαυλα της μάχης για τη Νατζάφ. Και προσέθετε διευκρι-

12. David Abernethy, *The Dynamics of Global Dominance: European Overseas Empires 1415-1980*, Νιου Χέιβεν και Λονδίνο 2000, σ. 12.

νιστικά: «Μια πλατεία εις ανάμνησιν μιας σιιτικής εξέγερσης εναντίον των βρετανικών στρατευμάτων».[13] (Θα μπορούσε να διευκρινίζει περαιτέρω: μια εξέγερση που εκδηλώθηκε δύο μόνο χρόνια αφότου η Βρετανία δημιούργησε το κράτος που ονομάστηκε Ιράκ και η οποία αιφνιδίασε εντελώς τους αποικιοκράτες.) Έτσι, η εξαγωγή της δημοκρατίας συνεχίζεται.

V

Φαίνεται ότι το κράτος δεν ξέρει τι να κάνει σε αυτές τις περιστάσεις. Αυτό δεν σημαίνει κατ' ανάγκη ότι βρίσκεται προ μιας πραγματικής στρατηγικής αποτυχίας, ή ότι θα αποδειχτεί ανίκανο να ακολουθήσει τις επιταγές του πολέμου των εικόνων και να προσαρμοστεί, αργά αλλά ακατάπαυστα, στις ανάγκες ενός νέου κύκλου πρωταρχικής συσσώρευσης. Οι πληρωμένοι δολοφόνοι και οι μονάδες βασανιστών (επαγγελματίες, όχι τίποτα μερικώς απασχολούμενοι από τα Αππαλάχια) επανεκπαιδεύονται τη στιγμή αυτή που γράφουμε. «Οδικοί χάρτες» θα πεταχτούν στα σκουπίδια. Αποτυχημένα κράτη μετατρέπονται ξανά σε αδύναμα κράτη. Η «δημοκρατία» αποδεικνύεται μη εξαγώγιμη. Το Ιράν και η Συρία συνασπίζονται. Ο Γούλφοβιτς και ο Μακίγια* αποχωρούν ψιθυρίζοντας.

Με άλλα λόγια, τα κράτη μπορούν να φέρονται σαν αποτρελαμένα κτήνη και παρ' όλα αυτά να τα καταφέρνουν. Συνήθως έτσι γίνεται. Όμως η παρούσα τρέλα είναι μοναδική: ποτέ πριν η θεαματική διάσταση δεν παρενέβαινε τόσο απτά και επίμονα στην υπόθεση της διατήρησης της τάξης στις σατραπείες. Και ποτέ πριν η θεαματική πολιτική δεν διεξαγόταν στη σκιά –την «ιστορική γνώση»– της *ήττας*. Απομένει να δούμε ποια νέα μετάλλαξη του στρατιωτικο-βιομηχανικο-ψυχαγωγικού συμπλέγματος θα προκύψει από αυτό το σφαγείο.

---

13. *New York Times*, 14 Αυγούστου 2004.

* Κάναν Μακίγια: Ιρακινο-αμερικανός ακαδημαϊκός, υπεύθυνος εταιρείας για το σχεδιασμό και την κατασκευή έργων στη Μέση Ανατολή. Θερμός υποστηρικτής της εισβολής στο Ιράκ. (*Σ.τ.μ.*)

2

ΑΙΜΑ ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΤΡΕΛΑΙΟ;

> [Το πετρέλαιο] είναι ένα βρώμικο, δύσοσμο υγρό που εκτοξεύεται με χάρη στον αέρα και πέφτει πίσω στη γη σαν μία ηχηρή βροχή από χρήματα.
>
> – Ρίσαρντ Καπισίνσκι, *The Shah of Shahs*

Όπως έχει πει ο Μαρξ σε περισσότερες των μία περιπτώσεων, ο καπιταλισμός παρουσιάζεται σαν μία «τεράστια συσσώρευση εμπορευμάτων». Το εμπόρευμα είναι το οικονομικό κύτταρο του κεφαλαίου – το βασικό γενετικό υλικό του. Το πετρέλαιο, ένα τέλειο δείγμα αυτού του κυττάρου, αντλεί τη δύναμή του από ένα δίπτυχο που σχετίζεται με την ανθρώπινη πραγματικότητα. Από τη μία πλευρά (και την πλέον απλή) ένα εμπόρευμα προσφέρεται ως αντικείμενο για χρήση, ένα «διαθέσιμο πράγμα» του οποίου η σημειολογία μπορεί να ανιχνευτεί πίσω στις πρώιμες νεωτερικές έννοιες του εσόδου και του κέρδους. Από την άλλη πλευρά όμως, σε μία οικονομία παραγωγής εμπορευμάτων σε πλήρη ανάπτυξη, αυτό που έχει σημασία για κάθε ξεχωριστό είδος εμπορεύματος δεν είναι τόσο η γκάμα των χρήσεών του όσο η αξία του (σε χρήμα) ως αντικείμενο ανταλλαγής, η λειτουργία δηλαδή του εμπορεύματος ως «υλικού θεματοφύλακα» της ανταλλακτικής αξίας (για μία ακόμη φορά τα γλωσσικά δάνεια προέρχονται από τον Μαρξ).

Η ακριβής σχέση μεταξύ του θεματοφύλακα και της αξίας του αποδεικνύεται κάπως ασαφής, όμως η αξία φαίνεται ότι δημιουργείται από τη μετατόπιση της θέσης του εμπο-

ρεύματος σε έναν πολύπλοκο, αυτάρκη κόσμο χρηματικών ισοτιμιών. Έτσι ώστε τελικά η δύσοσμη υγρότητα (και ευφλεκτότητα) του πετρελαίου παρουσιάζεται απλώς ως η φαινομενική και τυχαία εικόνα ενός πράγματος βασικότερου και πρωταρχικότερου: της τιμής του εμπορεύματος. Η ηχηρή βροχή χρημάτων γίνεται αυτό που το «πετρέλαιο» πραγματικά είναι.

Παρ' όλα αυτά, η τιμή του πετρελαίου, αλλά και οι δυνάμεις που την καθορίζουν, παραμένουν μυστήριες, μπερδεμένες. Επειδή το πετρέλαιο, και οι πρώτες ύλες γενικά, αποτελούν τμήμα ενός συγκεχυμένου κόσμου φαινομενικοτήτων που καλύπτουν με πέπλο τις λειτουργίες της οικονομίας. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο* ολοκληρώνει την περιγραφή των εμπορευμάτων όχι με την περιπλοκότητα της αξίας ή με αυτές καθαυτές τις ακροβασίες του προσδιορισμού των τιμών, αλλά με τη δυσκολία τού να κατανοήσει κανείς τη μορφή του εμπορεύματος˙ να αντιμετωπίσει τις απόκρυφες ιδιότητες των εμπορευμάτων –τη «μεταφυσική τους πανουργία» και τη «θεολογική τους λεπτότητα»– που αποκρύπτουν τον πραγματικό τους χαρακτήρα. Το εμπόρευμα είναι πάντοτε άλλο από εκείνο που φαίνεται.

Κατά τη μεγάλη πορεία προς το νεωτερικό παγκόσμιο σύστημα, τα *μαζικά* εμπορεύματα –χρυσός, ζάχαρη, σκλάβοι, βαμβάκι, άνθρακας, πετρέλαιο– έχουν υπάρξει τα υποζύγιά του. Ενίοτε χαρακτήρισαν ολόκληρες ιστορικές εποχές. Αν αυτά τα εμπορεύματα φέρουν το (κυρίως μεταμφιεσμένο, πλέον) σημάδι του προπατορικού αμαρτήματος του καπιταλισμού –«στάζοντας από την κορυφή ως τα νύχια… με αίμα και βρώμα», όπως το θέτει χαρακτηριστικά ο Μαρξ–, το καθένα από αυτά επενδύεται με τον εξατομικευμένο του μύθο, τη δική του μαγική δύναμη: ο Βασιλεύς Βάμβαξ, ο Μαύρος Χρυσός, η Κοιλάδα της Σιλικόνης. Ο καπιταλισμός δεν θα ήταν τίποτε χωρίς τη συνεχή του ικανότητα να κάνει τα υλικά (ή τους άνδρες και τις γυναίκες που υποβαθμίζονται στο επίπεδο του υλικού) τους Δημιουργούς των Νέων Κόσμων. Παρ' όλη την πρόσφατη συζήτηση σχετικά με την ανάδυση

μίας μεταβιομηχανικής οικονομίας –στην οποία, όπως μας λένε, η «πληροφορία» ή οι «υπηρεσίες» ή η «διαχείριση συμβόλων» έχουν ήδη αντικαταστήσει το κύρος οποιουδήποτε άλλου υλικού πόρου–, τα τελευταία χρόνια έχουν δείξει πόσο ζωτικός για αυτό το όραμα του μέλλοντος παραμένει ο έλεγχος ορισμένων στρατηγικών εμπορευμάτων. Το αίμα και η βρωμιά εξακολουθούν να είναι κολλημένα πάνω τους. Είναι οι μηχανές της παραγωγής, το απόλυτα σκληρό νόμισμα ανταλλαγής. Αλλά *για τον ίδιο ακριβώς λόγο* αποτελούν το αντικείμενο της πιο βαθιάς και ολοκληρωμένης μυστικοποίησης.

Η διαπίστωση αυτή ισχύει πρωτίστως για το πετρέλαιο. Ο μεγάλος Πολωνός δημοσιογράφος Ρίσαρντ Καπισίνσκι, ζώντας τη θεαματική έκρηξη του πετρελαίου στη δεκαετία του 1970 στη δυτική Ασία, αντιλήφθηκε πλήρως το μυστήριο του Μαύρου Χρυσού.

> Το πετρέλαιο δημιουργεί την ψευδαίσθηση μιας εντελώς διαφορετικής ζωής, μιας ζωής χωρίς δουλειά, μιας ζωής δωρεάν, εκφράζει το αιώνιο ανθρώπινο όνειρο του πλούτου που αποκτάται μέσω μιας ευτυχούς σύμπτωσης… με την έννοια αυτή αποτελεί ένα παραμύθι και όπως όλα τα παραμύθια είναι εν μέρει ψέμα.[1]

Οι σχολιαστές των σημερινών δεινών του κόσμου συμβάλλουν στη μυστικοποίηση του πετρελαίου: λένε ότι το πετρέλαιο είναι μία «κατάρα», «διαστρεβλώνει» τη φυσική ροή της εξέλιξης και οδηγεί σε μία οικονομία υπερκατανάλωσης και υπερβολών: μαθήματα γκολφ στην έρημο της Σαουδικής Αραβίας, υπερφίαλα εμπορικά κέντρα –όπου στοιβάζονται τα απορρίμματα του υπερατλαντικού καπιταλισμού– στο Ντουμπάι και στο Μπαχρέιν. Η δημοκρατία «παρεμποδίζεται» από το πετρέλαιο (λες και το κοβάλτιο προάγει τη συνταγματική διακυβέρνηση), επιβάλλοντας δεσποτικές κυβερνήσεις και την προσκόλληση στην πατρογονική κληρονομιά αντί της τέχνης της πολιτικής και της καπιταλιστικής πειθαρχίας.

1. R. Kapuscinski, *The Shah of Shahs*, Νέα Υόρκη 1982, σ. 36.

Αυτό μπορεί να ηχεί αληθινό. Είναι όμως μια εύθραυστη και κούφια αλήθεια, διότι ένα είδος περιορισμένου ντετερμινισμού του εμπορεύματος αντικαθιστά την ευρύτερη αλήθεια της πρωταρχικής συσσώρευσης – τη θανάσιμη συνενοχή, δηλαδή, των όπλων, του πετρελαίου και του χρήματος.

Σε διάφορα σημεία αυτού του βιβλίου αναφερόμαστε στις διαδηλώσεις του Φεβρουαρίου και του Μαρτίου του 2003· άλλοτε με δέος για τη ζωτικότητα και τη δυναμική της στιγμής και άλλοτε με απογοήτευση για τα όριά της. Αν υπήρξε ένα μοναδικό πολιτικό νήμα που συνέδεε τις αντιπολεμικές κινητοποιήσεις, αυτό ήταν αναμφισβήτητα η επωδός «Όχι Αίμα για το Πετρέλαιο». Πλήθος πλακάτ κυμάτιζαν επαναλαμβάνοντας την ίδια ιδέα, ενώ στην Οδό Μάρκετ του Σαν Φρανσίσκο η εικόνα των κεντρικών γραφείων της Chevron (και όχι της Bechtel, της Carlyle ή των Starbucks) ήταν αυτή που παρακίνησε τους διαδηλωτές να εκφράσουν με τον πιο αποδοκιμαστικό τρόπο τη διαμαρτυρία τους.

Δικαιολογημένα άλλωστε. Ο αμερικανικός εθισμός στο φτηνό πετρέλαιο είχε οδηγήσει άμεσα τους χρηματομεσίτες, τους τυχοδιώκτες και τους απατεώνες των πετρελαϊκών επιχειρήσεων στην ανάληψη πολιτικών θέσεων. Πέντε «κολοσσοί» –τεράστιες πετρελαϊκές εταιρείες με πετρελαιοπηγές, αγωγούς, διυλιστήρια και θυγατρικές σε όλες σχεδόν τις χώρες της γης, περισσότερο λαίμαργες και ισχυρές παρά ποτέ μετά τον μεγάλο γύρο των συγχωνεύσεων κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990[2]– αναρριχήθηκαν στον Λευκό Οίκο. Όσο πιο σκανδαλώδης και χυδαία είναι η ταυτότητα των συμφερόντων τόσο το καλύτερο. Ο αντιπρόεδρος Τσένεϊ, κατά τη διάρκεια πέντε κερδοσκοπικών χρόνων ως γενικός διευθυντής της μεγαλύτερης στον κόσμο εταιρείας υπηρεσιών πετρελαίου και αερίου, τσέπωσε 44 εκατομμύρια δολάρια μισθό από την Halliburton – επικεφαλής μίας ομάδας συνερ-

2. Οι Exxon-Mobil, Royal Dutch-Shell, BP-Amoco, TotalFinaElf και Chevron-Texaco έχουν συνολικά έσοδα από τις πωλήσεις που ξεπερνούν τα 500 δισεκατομμύρια δολάρια (σχεδόν το διπλάσιο ΑΕΠ ολόκληρης της Υποσαχάριας Αφρικής).

γατών που, σύμφωνα με την μπρεχτική ομολογία του ιδίου, έβλεπε τον πόλεμο ως μία «ευκαιρία ανάπτυξης». Και αρκετά επιπλέον εκατομμύρια δολάρια δεσμεύτηκαν ως «μελλοντική αποζημίωσή» του για την περίοδο που θα βρισκόταν μακριά από το φαγοπότι. Τον Δεκέμβριο του 2003 η κυβέρνηση παρουσίασε τον Τζέιμς Μπέικερ, συμβουλάτορα της οικογένειας Μπους –και τέλειο πετρελαιάνθρωπο– ως ειδικό απεσταλμένο του προέδρου για τη ρύθμιση του χρέους του Ιράκ, ύψους 130 δισεκατομμυρίων δολαρίων, δίνοντας έτσι το μήνυμα ότι η αντίληψη του Τσένεϊ περί πολιτικής κυριαρχούσε πλέον χωρίς αντίσταση στην Ουάσινγκτον.[3] Πλέον γνωρίζουμε ότι η αποστολή του Μπέικερ δεν είχε να κάνει τόσο με τη διαγραφή των χρεών όσο με την επίτευξη συμφωνίας με τον Όμιλο Carlyle (του οποίου ο Μπέικερ είναι ανώτατος σύμβουλος). Ο ίδιος όμιλος επρόκειτο να πάρει επενδύσεις ενός δισεκατομμυρίου δολαρίων από το Κουβέιτ ως αντάλλαγμα για τη ρύθμιση των υποχρεώσεων του Ιράκ, εξασφαλίζοντας έτσι στο Κουβέιτ –και σε διάφορες πετρελαϊκές εταιρείες– δισεκατομμύρια δολαρίων για πολεμικές αποζημιώσεις που εξακολουθούσε να χρωστάει το Ιράκ ως συνέπεια του πρώτου Πολέμου του Κόλπου. Καλές δουλειές, για όσους μπορούν να τις κλείσουν!

Με άλλα λόγια, ένας τομέας του αμερικανικού κεφαλαίου –και ένα εμπόρευμα, του οποίου η γεωστρατηγική σημασία έχει δημιουργήσει εμμονές στο αμερικανικό κατεστημένο από την εποχή του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου– έχει τελικά αποκτήσει υπέρμετρη δύναμη. Πώς θα μπορούσε να αμφισβητηθεί ότι ο πόλεμος εναντίον του Σαντάμ στόχευε κυρίως στην ιδιοποίηση του πετρελαίου, και ότι η επακόλουθη κατοχή είχε ως σκοπό να προσφέρει στις ΗΠΑ μόνιμο

3. Η νομική εταιρεία του Μπέικερ εκπροσωπεί τη Halliburton. Στην Baker Hughes, την εταιρεία πετρελαϊκών υπηρεσιών που ανήκει στον ίδιο, υποσχέθηκε η Kellogg, Brown and Root (KBR) την αποκατάσταση ορισμένων μικρότερων πετρελαιοπηγών. Επίσης, ο Μπέικερ είναι μέλος του διευθυντικού γραφείου του Ομίλου Carlyle και κατέχει μετοχές του αξίας 180 εκατομμυρίων δολαρίων – ελάχιστα μπροστά στα 17,5 δισεκατομμύρια δολάρια του χαρτοφυλακίου του ομίλου.

έλεγχο αυτής της ζωτικής σημασίας στρόφιγγας;

Πώς θα μπορούσε να αμφισβητηθεί; Αν τα τελευταία τέσσερα χρόνια δεν αποτελούν ακαταμάχητη επιβεβαίωση του οικονομικού ντετερμινισμού εντέλει –με την οικονομική βάση να καθορίζει τη μορφή του πολιτικού εποικοδομήματος–, τότε τι άλλο θα μπορούσε να είναι; Κατανοούμε αυτές τις ρητορικές ερωτήσεις, αλλά θα συνεχίσουμε αμφισβητώντας συνολικά τη λογική δομή της συλλογιστικής Αίμα για το Πετρέλαιο. Δεν εμπιστευόμαστε την ψευδή διαφάνειά του. Νομίζουμε ότι *φιλοδοξεί* να προσφέρει μία οικονομική εξήγηση της ιστορίας, αλλά παραμένει παγιδευμένο σε μία οπτική των κοινωνικών διαδικασιών με όρους «καλού και κακού». Περιστρέφεται γύρω από τη (μοχθηρή) δύναμη ενός και μόνο εμπορεύματος, αντικαθιστώντας τις πολύπλοκες κι εν μέρει μη υλικές επιταγές της καπιταλιστικής συσσώρευσης με την πραγματικότητα του πετρελαίου (και των ανθρώπων του).

Ας παρουσιάσουμε τις επιδιώξεις μας για αυτό το κεφάλαιο όσο μπορούμε σαφέστερα. Θα ακολουθήσουμε τέσσερις γραμμές έρευνας. Η πρώτη σκοπεύει να σκιαγραφήσει το γενικό περίγραμμα της ερμηνείας που στηρίζει το σύνθημα «Αίμα για το Πετρέλαιο» – προσπαθώντας στην πορεία να παρουσιάσουμε τη βασική της θέση όσο ισχυρότερα γίνεται. Η δεύτερη επιχειρεί να εκθέσει την πραγματική πολυπλοκότητα και την ετερογενή μορφή του επιχειρήματος περί πετρελαίου, όταν αυτό υιοθετείται ως οτιδήποτε περισσότερο από ένα σύνθημα (και με αυτόν τον τρόπο ελπίζουμε να δείξουμε ότι το ίδιο το επιχείρημα, όταν ακολουθείται με σοβαρότητα, αναγκάζει τους χρήστες του να κινηθούν πέρα από το ίδιο το ζήτημα του πετρελαίου). Στη συνέχεια, προσφέρουμε τη δική μας ανάγνωση της πολιτικής γύρω από το πετρέλαιο· για την ακρίβεια, μία συνοπτική καταγραφή του ρόλου του πετρελαίου στη συγκρότηση της αμερικανικής αυτοκρατορίας, η οποία πάντως εκθέτει και αμφισβητεί τα μαλθουσιανά θεμέλια της συλλογιστικής Αίμα για το Πετρέλαιο – την υπόθεση ότι ο έλεγχος του πετρελαίου οδηγεί αναπόφευκτα σε πόλεμο και, πάνω απ’ όλα, την απροθυμία της να τοποθετήσει το

πετρέλαιο στην ευρύτερη τοπογραφία του κεφαλαίου. Τέλος, στρεφόμαστε στην κατοχή του Ιράκ και προσπαθούμε να τοποθετήσουμε την αμερικανική πολιτική στη Μέση Ανατολή σε σχέση με ολόκληρη την κλίμακα των αναγκών και ορέξεων του κεφαλαίου κατά την τελευταία δεκαετία. Εδώ καταπιανόμαστε με το ζήτημα της πρωταρχικής συσσώρευσης, αλλά πάνω απ᾽ όλα προσπαθούμε να επανεξετάσουμε αυτήν την επαναλαμβανόμενη (και παλαιά) μορφή καπιταλιστικής επέκτασης σε σχέση με τη σημερινή διαμόρφωση της δύναμης των ΗΠΑ παγκοσμίως – τον *στρατιωτικό νεοφιλελευθερισμό* που χαρακτηρίζει την εκδοχή της αμερικανικής αυτοκρατορίας στον 21ο αιώνα. Κατά την άποψή μας, η εισβολή και κατοχή του Ιράκ πρέπει εντέλει να τοποθετηθούν στο πλαίσιο της θανάσιμης αλχημείας του διαρκούς πολέμου, της καπιταλιστικής συσσώρευσης και των νέων περιφράξεων – που όλα πλέον διεξάγονται υπό τις συνθήκες του θεάματος.

Ό,τι ακολουθεί είναι ενίοτε τεχνικό, για να μην πούμε στρυφνό. Δεν βρίσκουμε άλλο τρόπο να το θέσουμε. Ο καπιταλισμός είναι τεχνικός και σίγουρα στρυφνός. Δεν είναι αναγκαίο η Αριστερά να ακολουθεί πάντα τις περιπλοκές του –πιστεύουμε ότι η Αριστερά έχει συχνά πέσει θύμα της ερωτοτροπίας της με τις μεθόδους του αντιπάλου της–, αλλά μερικές φορές είναι. Η συλλογιστική Αίμα για το Πετρέλαιο ισχυρίζεται ότι προσφέρει μία εξήγηση της καπιταλιστικής πολιτικής. Εμείς διαφωνούμε. Υποχρέωσή μας προς τον αναγνώστη, λοιπόν, είναι να αναπτύξουμε ό,τι θεωρούμε ότι συνιστά μία πραγματική εξήγηση.

I

Ποια είναι η λογική δομή της θέσης «Αίμα για το Πετρέλαιο»; Ο Τζορτζ Μόνμπιοτ έγραψε στον *Guardian* ότι οι ΗΠΑ επιτέθηκαν στο Ιράκ, επειδή «το Ιράκ είχε κάτι που ήθελαν».[4] Κάτι σπάνιο, πεπερασμένο, εξαντλήσιμο και απα-

4. George Monbiot, “Bottom of the Barrel”, *Guardian*, 2 Δεκεμβρίου 2003.

ραίτητο. Δεν καταβλήθηκε καμία προσπάθεια για να συγκαλυφθεί ο βασικός στόχος του πολέμου: από την πρώτη στιγμή ο Μπους «έκανε σχέδια για τη μέρα που η παραγωγή πετρελαίου θα έφτανε στην κορύφωσή της, επιδιώκοντας να εξασφαλίσει τα αποθέματα άλλων εθνών». Εν συντομία, ο Μόνμπιοτ προσδιόρισε τους τρεις βασικούς ισχυρισμούς του διδύμου Αίμα-Πετρέλαιο: *στρατηγική χρήση* («χωρίς το πετρέλαιο οι περισσότεροι Αμερικανοί δεν θα μπορούσαν να δουλέψουν»), *μαλθουσιανή σπάνη* (η «κορύφωση» της παγκόσμιας παραγωγής) και *γεωπολιτική* (η παράξενη πολιτική γεωγραφία των πετρελαϊκών αποθεμάτων). Ο πόλεμος για το πετρέλαιο ήταν προσχεδιασμένος και συνδεδεμένος με μία κεντρική ανάγκη. Ο Λευκός Οίκος λειτουργούσε πλέον ως εκτελεστική επιτροπή του Αμερικανικού Ινστιτούτου Πετρελαίου.

Αυτή η επιχειρηματολογία καταλήγει σχεδόν σταθερά σε μία συνωμοσία –σε μία καταγραφή– των προσωπικών συνδέσεων, των δικτύων των μεγάλων πετρελαϊκών επιχειρήσεων και των συγκοινωνούντων δοχείων κυβέρνησης και εταιρειών: τους συγγενικούς οίκους των Μπους και Σαούντ· τον όμιλο Carlyle και τους δεσμούς του με την οικογενειακή περιουσία των Μπιν Λάντεν· την επιρροή του πρίγκιπα Μπάνταρ στην Ουάσινγκτον· την Manchurian Global·* την ανάθεση συμβολαίων χωρίς πλειοδοτικό διαγωνισμό κ.ο.κ. Παρακάμπτοντας τις λεπτομέρειες της θεωρίας συνωμοσίας (όπως είπαμε πριν, ποτέ στο παρελθόν μία συνωμοσία δεν έδειξε λιγότερη προθυμία για συγκάλυψη), η *Εθνική Ενεργειακή Στρατηγική* του Τσένεϊ, που καταστρώθηκε επιδέξια στην αρχή της προεδρίας Μπους τον Απρίλιο του 2001 από λομπίστες και διοικητικά στελέχη του πετρελαϊκού τομέα, έχει θεωρηθεί συχνά ότι παρουσιάζει τις δικαιολογίες –ή ακόμα και τις προβλέψεις– του ίδιου του κράτους σχετικά με

* Η Manchurian Global είναι μία “αδίστακτη”πολυεθνική εταιρεία βιοτεχνολογίας στην ταινία *The Manchurian Candidate* (2004, ριμέικ της ομότιτλης ψυχροπολεμικής ταινίας του 1962). Τα έσοδά της είναι μεγαλύτερα από αυτά του συνόλου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και σχεδιάζει τον βιοτεχνολογικό έλεγχο του Λευκού Οίκου. (*Σ.τ.μ.*)

τη σύνδεση αίματος και πετρελαίου. Η κατανάλωση πετρελαίου στις ΗΠΑ (πάνω από το ένα τέταρτο της παγκόσμιας παραγωγής) υπολογίζεται ότι θα αυξηθεί πάνω από 30% μέχρι το 2020· και η αναφορά υπολόγισε ότι πιθανότατα από την αύξηση αυτή μόλις το ένα τέταρτο θα προέλθει από την εγχώρια παραγωγή. Η λεηλασία της Αλάσκας δεν θα έλυνε το πρόβλημα. Η απειλή μεγαλώνει καθώς εκτιμάται ότι η συνεισφορά της Μέσης Ανατολής στην παγκόσμια παραγωγή υπολογίζεται να αυξηθεί από το 25 στο 40%. Η «οικονομία των αυτοκινήτων τύπου SUV» (παραφράζουμε πλέον σχετικά ελεύθερα την αναφορά του Τσένεϊ) είχε ανοίξει το δρόμο για την «αυξανόμενη εξάρτηση από ξένες δυνάμεις που δεν ενδιαφέρονται πάντα για τα συμφέροντα της Αμερικής».

Στον ιλιγγιώδη κόσμο της εξάρτησης από το πετρέλαιο,[5] το Ιράκ αντικατέστησε τη Σαουδική Αραβία ως «παραγωγός με απεριόριστη δυνατότητα άντλησης (*swing producer*)*»[6] – «κλείνοντας και ανοίγοντας τις στρόφιγγές του ανάλογα με τα στρατηγικά του συμφέροντα». Και η αποσταθεροποιητική επίδραση του Σαντάμ («η αποδεδειγμένη προθυμία

5. Αξίζει να επαναλάβουμε τις στατιστικές: Το 2000 οι ΗΠΑ κατανάλωσαν πάνω από 1.100 γαλόνια πετρελαίου ανά άτομο· η μέση κατανάλωση των υπόλοιπων χωρών του ΟΟΣΑ (Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης) έφτασε περίπου τα 400 γαλόνια. Ο υπόλοιπος πλανήτης χρησιμοποίησε λιγότερο από το 1/10 της αμερικανικής ποσότητας.

* *Swing producer* είναι ο παραγωγός που έχει τη δυνατότητα να αντλήσει οποιαδήποτε επιπλέον ποσότητα πετρελαίου τη μέρα, ώστε να ικανοποιήσει την παγκόσμια ζήτηση. Τη "θέση" κατείχαν για 100 περίπου χρόνια οι ΗΠΑ μέχρι το 1970, όταν η παραγωγή τους έφτασε στην κορύφωσή της, και κατόπιν από το 1970 μέχρι το 2004 την κατέλαβε η Σαουδική Αραβία. (*Σ.τ.μ.*)

6. Η Σαουδική Αραβία είναι μέλος του ΟΠΕΚ, αλλά είναι ενδεικτικό του περίεργου κόσμου της παγκόσμιας πετρελαϊκής πολιτικής το γεγονός ότι η κυβέρνηση των ΗΠΑ περίμενε ότι, εξαιτίας της «ειδικής σχέσης» με τον Οίκο των Σαούντ, οι Σαουδάραβες θα διατηρούν μία ικανοποιητική αδιάθετη ποσότητα πετρελαίου για να αντισταθμίζουν οποιαδήποτε βραχυπρόθεσμη κρίση της αγοράς ή αστάθεια των τιμών. Η Σαουδική Αραβία ήταν εκείνη που διέθεσε πετρέλαιο για να μπλοκάρει την αύξηση τιμών του ΟΠΕΚ το 1973 και κατά τη διάρκεια του Πολέμου του Κόλπου στα 1990-91. Εικοσιτέσσερις ώρες μετά την 11η Σεπτεμβρίου, εννέα εκατομμύρια επιπλέον βαρέλια σαουδαραβικού πετρελαίου διατέθηκαν για να διατηρήσουν σταθερές τις τιμές.

του να χρησιμοποιήσει το όπλο του πετρελαίου») αύξησε την πιθανότητα μίας μελλοντικής «ανάγκης στρατιωτικής επέμβασης».[7] Υπήρχε μάλιστα και μία μελέτη σκοπιμότητας του 1975 για ένα τέτοιο σχέδιο –εκπονημένη από την Υπηρεσία Έρευνας του Κογκρέσου με εντολή της Υποεπιτροπής του σώματος για τις Διεθνείς Σχέσεις– που θα μπορούσε να ξεσκονιστεί για να προσφέρει συγκεκριμένες συμβουλές για τις «Πετρελαιοφόρες Περιοχές ως Στρατιωτικούς Στόχους».

Γιατί το Ιράκ κατέχει τόσο σημαντική θέση στους υπολογισμούς της *Εθνικής Ενεργειακής Στρατηγικής*; Μία σειρά από εξελίξεις –η πολιτική αναταραχή εντός του Οίκου των Σαούντ σχετικά με τη διαδοχή του βασιλιά Φαχντ˙ ο εξεγερτικός ουαχαμπισμός στο βασίλειο (που συνδέεται άμεσα με τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου)˙ οι ενδείξεις επαναπροσέγγισης μεταξύ Σαουδικής Αραβίας και Ιράν˙ οι νέες διεκδικήσεις από άλλες δυνάμεις του ΟΠΕΚ και τα ζοφερά πορίσματα της Αναφοράς Σίμονς[8] που ανέλυαν λεπτομερώς τη φθίνουσα πορεία των αποδόσεων των σημερινών και των μελλοντικών κοιτασμάτων πετρελαίου των Σαουδαράβων– συνωμότησαν ώστε να τεθεί υπό αμφισβήτηση ο ρόλος της Σαουδικής Αραβίας ως αξιόπιστης παραγωγού με απεριόριστη δυνατότητα άντλησης. Ο άλλος πυλώνας της μεταπολεμικής πετρελαϊκής πολιτικής των ΗΠΑ –το Ιράν– είχε εδώ και καιρό προσχωρήσει στο επαναστατικό Ισλάμ. Τώρα η Σαουδική Αραβία είχε αποδιοργανωθεί σε επικίνδυνο βαθμό. Σύμφωνα με την *Αναφορά για την Αραβική Ανθρώπινη*

---

7. Σε ένα άκρως απόρρητο έγγραφο του Εθνικού Συμβουλίου Ασφαλείας, υποδεικνυόταν στο προσωπικό του να συνεργαστεί πλήρως με την Επιτροπή για την Ενέργεια του Τσένεϊ, καθώς η βασική της αποστολή περιλάμβανε τη «συγχώνευση» δύο πολιτικών πεδίων: «την αναθεώρηση της επιχειρησιακής πολιτικής προς τα ανυπάκουα κράτη» και «τις ενέργειες που αφορούν την κατάληψη νέων ή υφιστάμενων πετρελαιοπηγών».

8. Ο πρόεδρος της τράπεζας επενδύσεων Μάθιου Σίμονς είναι σύμβουλος του Τσένεϊ. Η αναφορά του κατέγραψε τη μείωση των δυνατοτήτων των σαουδαραβικών πετρελαιοπηγών (εν μέρει λόγω της μαζικής άντλησης θαλασσινού νερού προκειμένου να διευκολυνθεί η εξόρυξη πετρελαίου). Ο Σίμονς υπολόγισε το ρυθμό μείωσης στο 8% για το κυρίως κοίτασμα της περιοχής Γκαουάρ και τόνισε την ανάγκη επαναλειτουργίας παλιότερων κοιτασμάτων (*New York Times*, 24 Φεβρουαρίου 2004).

Ανάπτυξη, το βασίλειο ερχόταν τελευταίο στην περιοχή σε όλους τους δείκτες «δημοκρατίας» και «κοινωνικής προόδου». Γεγονός που αποτελούσε μεγάλο κατόρθωμα, αν λάβουμε υπόψη τον ανταγωνισμό. Το κατά κεφαλήν εισόδημα το 1981 ήταν 28.000 δολάρια το χρόνο· το 2002 είχε πέσει πλέον κατακόρυφα στα 8.000 δολάρια. Ο πληθυσμός είχε τετραπλασιαστεί από το 1970: 250.000 νέοι άνθρωποι μπαίνουν κάθε χρόνο στην αφιλόξενη αγορά εργασίας. Οι πραγματικές συνθήκες δεν μπορούν να καθοριστούν με ακρίβεια (ένας Σαουδάραβας τραπεζίτης δήλωσε ότι «δεν έχουμε παράδοση στις στατιστικές»)· επισήμως η ανεργία είναι γύρω στο 10%, αλλά μπορεί να είναι και τρεις ή τέσσερις φορές μεγαλύτερη μεταξύ των νέων. Περισσότερο από το μισό πρόγραμμα σπουδών στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση συνίσταται σε θρησκευτική κατήχηση, ενώ οι μισοί νέοι της χώρας δηλώνουν ότι σκοπεύουν να μεταναστεύσουν. Η χώρα στερείται κοσμικών φιλανθρωπικών σωματείων, μη θρησκευτικών ΜΚΟ και δεν διαθέτει πολιτικά κόμματα. Σύμφωνα με έναν δυτικό πρέσβη, αν αύριο διεξάγονταν ελεύθερες εκλογές ο Μπιν Λάντεν θα κέρδιζε άνετα.

Αντίθετα, το Ιράκ ήταν πλημμυρισμένο από χαμηλού κόστους πετρέλαιο. Μέχρι τώρα μόλις 15 από τα 74 κοιτάσματα έχουν αξιοποιηθεί. Τα γνωστά αποθέματα φτάνουν τα 112 δισεκατομμύρια βαρέλια, αλλά, μόλις γίνουν λειτουργικές οι νέες τεχνολογίες για την υπόγεια εξερεύνηση, η περιουσία του Ιράκ μπορεί να υπερβεί στην ερχόμενη δεκαετία τα 300 δισεκατομμύρια βαρέλια (ίσως το ένα τέταρτο των παγκόσμιων αποθεμάτων). Αυτό που κάνει ιδιαίτερο το Ιράκ, είπε ο Πολ Γούλφοβιτς στις δυνάμεις της Οικονομικής Συνεργασίας Ασίας-Ειρηνικού (APEC) στη Σιγκαπούρη, είναι ότι «επιπλέει σε μία θάλασσα πετρελαίου». Με ποσοστό εξόρυξης 50% (που είναι μια συντηρητική εκτίμηση) και αποθέματα που φτάνουν (με εξίσου προσεκτικούς υπολογισμούς) τα 250 δισεκατομμύρια βαρέλια, το ιρακινό πετρέλαιο θα μπορούσε να αξίζει περίπου 3,125 τρισεκατομμύρια δολάρια. Σε αυτά μπορεί να προστεθεί η επιπλέον ποσότητα των 100 τρισε-

κατομμυρίων κυβικών ποδιών φυσικού αερίου – που αρκεί για να προμηθεύει ολόκληρες τις ΗΠΑ για δέκα χρόνια ή και περισσότερο. Για να μην αναφέρουμε το γεγονός ότι οι διακυβευόμενες πετρελαιοφόρες περιοχές του Κιρκούκ και της Ρουμάιλα, μαζί με την κατάρρευση της βασικής πετρελαϊκής υποδομής από την εποχή των κυρώσεων (σύμφωνα με τη βιομηχανία, οι αναγκαίες επιδιορθώσεις ξεπερνούν τα 60 δισεκατομμύρια δολάρια) πρόσφεραν υποσχέσεις για απεριόριστα κρατικά συμβόλαια προς όφελος εταιρειών όπως η Bechtel και η Kellogg, Brown and Root – «το επόμενο Κλόνταϊκ*», όπως το έθεσε εκλεπτυσμένα η Αμερικανική Εταιρεία Υπερπόντιων Ιδιωτικών Επενδύσεων.[9] Όλα αυτά βέβαια με την προϋπόθεση ότι θα μπορούσε να συγκροτηθεί ένα ενδοτικό και σταθερό Ιράκ που θα παρείχε αναθέσεις δίχως πλειοδοτικούς διαγωνισμούς.

Όπως δήλωσε εκείνη την εποχή ο Τόμας Φρίντμαν, το σοκ και δέος πρόσφερε την προοπτική να πετύχεις με ένα σμπάρο δυο τρυγόνια: «Να καταστρέψεις τον Σαντάμ και να αποσταθεροποιήσεις τον ΟΠΕΚ».[10] Ή, ακριβέστερα, ο πόλεμος υποσχόταν την επιστροφή στις *παλιές* καλές ημέρες του ΟΠΕΚ – με τις τιμές πετρελαίου αρκετά χαμηλές ώστε να γρασάρουν τα γρανάζια του αμερικανικού καπιταλισμού και να ικανοποιούν τον αμερικανό καταναλωτή, αλλά αρκετά ψηλές για να τροφοδοτούν τα κέρδη των εταιρειών· τα πετρελαϊκά μερίδια επαρκή για να γεμίζουν τις τσέπες των πετροολιγαρχιών του κόσμου· την επίσημη τιμή εντός ορίων, ώστε να λειτουργεί ως δόλωμα και να προσελκύει στην παγκόσμια αγορά πετρέλαιο από χώρες εκτός ΟΠΕΚ· και, για άλλη μια φορά, έναν πειθήνιο παραγωγό με απεριόριστη δυνατότητα άντλησης, που είναι πρόθυμος και ικανός να ανταποκριθεί

* Ποταμός στην περιοχή Γιούκον του Καναδά, όπου στα τέλη του 19ου αιώνα ανακαλύφτηκαν κοιτάσματα χρυσού προκαλώντας τον λεγόμενο «Πυρετό του Χρυσού του Κλόνταϊκ». (*Σ.τ.μ.*)

9. Μόνο το 2003 τα συμβόλαια της Halliburton στο Ιράκ αντιπροσώπευαν το 22,1% των εσόδων της.

10. Thomas Friedman, "Oil price formula calls for critical maths if Saddam is taken out of the equation", *Guardian*, 2 Αυγούστου 2002, σ. 6.

στις επείγουσες καταστάσεις και τις αστάθειες (στον «κίνδυνο προβλημάτων στην τροφοδοσία», σύμφωνα με την αργκό του Εμπορικού Χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης) του πλέον στρατηγικού εμπορεύματος στη γη. Δεν είχε άλλωστε σημειώσει το 2001 η Αναφορά του Ινστιτούτου Μπέικερ (ναι, του γνωστού Μπέικερ), με τον τίτλο «Στρατηγικές ενεργειακές προκλήσεις για τον 21ο αιώνα», την ανησυχία της για τη σταδιακή μείωση των εφεδρικών αποθεμάτων ανά τον κόσμο; (Οι αχρησιμοποίητες πηγές προμήθειας πετρελαίου του ΟΠΕΚ έφταναν το 1985 στο 25% της παγκόσμιας ζήτησης· το 1990 πλέον δεν ξεπερνούσαν το 2%.) Κατέληγε στο συμπέρασμα ότι η γη ήταν «επικίνδυνα κοντά στο να χρησιμοποιήσει ολόκληρη τη διαθέσιμη παγκόσμια παραγωγή πετρελαίου… αυξάνοντας έτσι τις πιθανότητες μίας κρίσης προσφοράς πετρελαίου». Η κατοχή του Ιράκ υποσχόταν μία διευθέτηση όλων αυτών. Κι ακόμα περισσότερα.

Ο πόλεμος για το πετρέλαιο πρόσφερε τη ρόδινη προοπτική της «ιδιωτικοποίησης μέσω της κατοχής» ή, όπως το έθεσε το Stratfor, μία εξαίσια ευκαιρία «να βγάλει κανείς λεφτά με τη σέσουλα και με χαμηλό κόστος».[11] Το αν τα υφιστάμενα γαλλικά και ρωσικά συμβόλαια με το κράτος του Μπάαθ επρόκειτο να τηρηθούν ήταν λιγότερο σημαντικό για τους πετρελαϊκούς κολοσσούς από την προοπτική μίας νεοφιλελεύθερης επίθεσης, υπό την ηγεσία των Ράμσφελντ και Τσένεϊ, ενάντια στην εθνικοποιημένη πετρελαϊκή βιομηχανία του Ιράκ, βιομηχανία που αποτελούσε κύρια δραστηριότητα όλων των τριτοκοσμικών πετρελαϊκών κρατών και τομέα που είχε γενικά αποφύγει τη μοίρα της νεοφιλελεύθερης ιδιωτικοποίησης. Πίσω μάλιστα από αυτήν την εχθρότητα απέναντι στο κρατικά ελεγχόμενο πετρέλαιο κρύβεται μία πικρή και πολύπλοκη ιστορία. Το συνονθύλευμα των ξένων αναδοχών και των ανεπίσημων συμμαχιών ανάμεσα σε κράτη και εταιρείες, που είχε κυριαρχήσει στο πρώτο μέρος

11. Το Strategic Forecasting Inc. είναι ο αυτοαποκαλούμενος «πρώτος στον κόσμο ιδιωτικός προμηθευτής πληροφοριών», με έδρα το Τέξας (www.stratfor.com), βλ. C. Brightman, *Total Insecurity*, Λονδίνο 2004, σ. 215.

του 20ού αιώνα –την επονομαζόμενη εποχή του «ελεύθερα ρέοντος πετρελαίου»–, είχε διαλυθεί από τις εθνικιστικές επαναστάσεις κατά τη διάρκεια της περιόδου μετά το 1945, με τη Βενεζουέλα και το Ιράν να ηγούνται της επίθεσης. Οι αμερικανικές πετρελαϊκές εταιρείες στράφηκαν, διόλου αναπάντεχα, στο κράτος των ΗΠΑ για υποστήριξη: τους προσφέρθηκαν δεόντως φορολογικές ελαφρύνσεις προκειμένου να αποζημιωθούν για τις αυξημένες πληρωμές δικαιωμάτων σε όλο τον κόσμο, δασμοί στις εισαγωγές φτηνού υπερπόντιου πετρελαίου, εξαίρεση από ποινικές διώξεις για το σχηματισμό τραστ και, στην πλέον δραματική περίπτωση, ένα πραξικόπημα με την υποστήριξη της CIA που έριξε την κυβέρνηση Μοσαντέκ στο Ιράν. Όλα αυτά όμως κατά μία έννοια αποδείχτηκαν μάταια. Η νέα γεωγραφία των πετρελαϊκών καρτέλ και η ίδρυση του ΟΠΕΚ το 1960 σημάδεψαν μία ιστορική πολιτικοποίηση –και εν τέλει την παγκόσμια αναδιάρθρωση– των πετρελαϊκών επιχειρήσεων.

Τίποτε βέβαια από όλα αυτά δεν σήμαινε ότι η κερδοφορία της Shell και της Amoco θα κατέρρεε. Το αντίθετο: η νέα συμφωνία περί «περιορισμένης ροής» θεμελιωνόταν στην επιθυμία «να μην χάσουν τη δύναμή τους οι μεγάλες εταιρείες», όπως το έθεσε ο σεΐχης Γιαμανί. (Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 οι εταιρείες αυτές αύξαναν τα καθαρά κέρδη τους κατά 7% σε κάθε αύξηση της τιμής του αργού πετρελαίου κατά ένα δολάριο.) Παρ' όλα αυτά, οι «Επτά Αδελφές» ήταν υποχρεωμένες να ζουν με ένα νέο διεθνές πετρελαϊκό σύστημα, αποδεχόμενες την «ενάντια στο ρεύμα» εθνικοποίηση και το αποτελεσματικό τριτοκοσμικό καρτέλ ως (δυσάρεστα) συμβάντα της ζωής. Η αντίδραση των μεγάλων εταιρειών ήταν να ακολουθήσουν τη ροή των πραγμάτων σε πολλές βασικές τους δραστηριότητες, συνεργαζόμενες με εθνικές κρατικές εταιρείες οι οποίες πλέον εισέπρατταν περισσότερα δικαιώματα (το λεγόμενο σύστημα 50-50), και να ενισχύσουν τη δύναμή τους σε άλλους τομείς της παραγωγικής αλυσίδας, προκειμένου να αποζημιωθούν για την απώλεια του άμεσου ελέγχου των αποθεμάτων. Ανά-

μεσα στο 1953 και το 1972 το μερίδιό τους στις αναδοχές δικαιώματος άντλησης έπεσε από 64% σε 24%. Ακόμα και μετά τις συγχωνεύσεις στα τέλη της δεκαετίας του 1990, οι πετρελαϊκοί κολοσσοί παρήγαγαν άμεσα μόνο το 35% των πωλήσεών τους και ήλεγχαν μόλις το 4% των παγκόσμιων αποθεμάτων.

Σε αυτό το ευρύτερο πλαίσιο, λοιπόν, το Ιράκ επρόκειτο να γίνει παράδειγμα – θα προετοίμαζε το έδαφος για μία νέα προσπάθεια ριζοσπαστικής αποκρατικοποίησης του πετρελαίου (μία διαδικασία που ξεκίνησε με περιορισμένη επιτυχία στη Σαουδική Αραβία το 1998). Μέσω της δημιουργίας μίας «αναπτυσσόμενης αγοράς» από τα λείψανα της κρατικής βιομηχανίας πετρελαίου, ο πόλεμος θα έθετε τα θεμέλια για κάτι πολύτιμο για τις καρδιές των συνωμοτών της Ουάσινγκτον: το τέλος του οικονομικού εθνικισμού (άλλων λαών) και των καρτέλ των παραγωγών. Η αυξημένη ιρακινή παραγωγή υπό την αιγίδα των εταιρειών πρόσφερε ένα ακόμη πλεονέκτημα: ο ΟΠΕΚ θα συνέχιζε να συναλλάσσεται σε δολάρια. (Τον Νοέμβριο του 2000 ο Σαντάμ είχε στραφεί στο ευρώ ως απάντηση στη σκληρή γραμμή κυρώσεων της Ουάσινγκτον.) Σε αυτό το ιδεολογικό σύμπαν το πετρέλαιο είχε κεντρική θέση, αφού παρέμενε ένα από τα ουσιαστικά προπύργια του Τρίτου Κόσμου στη νεοφιλελεύθερη επίθεση. Ο διορισμός του πρώην διευθυντή της Shell Φίλιπ Κάρολ στο υπουργείο Ενέργειας στη Βαγδάτη ήταν μία λογική κίνηση, αν σκεφτούμε ότι πεποίθηση του Πολ Μπρέμερ (ηχηρή για όποιον ήθελε να ακούσει) ήταν ότι η προσήλωση του Ιρακινού Κυβερνητικού Συμβουλίου στην εθνικοποίηση του πετρελαίου «έπρεπε να αλλάξει». Εξάλλου, η πρώτη πράξη του Μπρέμερ ως αρμοστή αφορούσε τις 190 κρατικές εταιρείες και τους 650.000 υπαλλήλους τους. Από αυτούς απέλυσε μισό εκατομμύριο. Αυτό που ακολούθησε δεν ήταν απλώς η διάλυση μίας κρατικής εταιρείας αλλά ένα πλήθος νόμων –η Οδηγία 37 μείωνε το ποσοστό των εταιρικών φόρων, η Οδηγία 39 επέτρεπε τη λειτουργία θυγατρικών εταιρειών υπό αποκλειστικό έλεγχο ξένων, η Οδηγία 40 καλωσόριζε

τις ξένες τράπεζες– πιο ριζοσπαστικών ακόμα και από τη θεραπεία-σοκ της ανατολικής Ευρώπης («η προετοιμασία του Ιράκ για τη Wal-Mart*», όπως το έθεσε ένας πρώην επικεφαλής της προεκλογικής εκστρατείας των Μπους και Τσένεϊ).[12] Υπήρχε μία πρωτοφανής ευκαιρία για την BP, τη Shell και την Exxon-Mobil να πάρουν πίσω την περιουσία που κατείχαν παλιότερα στην Ιρακινή Πετρελαϊκή Εταιρεία. Όχι απλώς αποκρατικοποίηση, αλλά και αποζημιώσεις!

Όλοι συμφωνούν ότι η κατοχή δεν πήγε σύμφωνα με το σχέδιο. Η διανομή των λαφύρων μέσα στο χάος της ριζοσπαστικής εξέγερσης αποδείχτηκε σχεδόν αδύνατη – από τα 2.390 σχεδιασμένα προγράμματα για την περίοδο 2004-2008 μόλις 164 βρίσκονται σε εξέλιξη. Αλλά ποιος λέει ότι ο Μπρέμερ και η Exxon δεν παίρνουν αργά αλλά σταθερά αυτό για το οποίο ήρθαν; Όπως πάντα εις βάρος των φορολογούμενων. Το 20% της συνολικής συνδρομής του Κογκρέσου στο Ιράκ έχει κατευθυνθεί στις υποδομές του πετρελαίου – στην πραγματικότητα, μία επιδότηση 1,6 δισεκατομμυρίου δολαρίων στην πετρελαϊκή βιομηχανία. Σαν να ήθελε να μην αφήσει καμία αμφιβολία, η κυβέρνηση Μπους προσπάθησε να επισπεύσει τις εταιρικές επενδύσεις στον πετρελαϊκό τομέα του Ιράκ μέσω του Εκτελεστικού Διατάγματος 13303. Επρόκειτο φυσικά για ένα μυστικό διάταγμα. Στις μη ιρακινές εταιρείες χορηγούσε απόλυτη ασυλία απέναντι σε κάθε ποινική ή αστική δίωξη για οποιαδήποτε δραστηριότητα είχε ως στόχο την αναζήτηση, παραγωγή ή εμπορία πετρελαίου – όσο διεφθαρμένη, παράνομη, καταχρηστική ή επιζήμια για το περιβάλλον κι αν ήταν.

Αυτού του είδους οι προσπάθειες γεννήθηκαν εν μέρει και λόγω απόγνωσης. Το ιρακινό πετρέλαιο εξακολουθεί σήμερα να ρέει (αυτά τα γράφουμε το φθινόπωρο του 2004), αλλά πρόκειται για ψίχουλα: Ήδη το 2003 τα σαμποτάζ πε-

---

* Αμερικανική αλυσίδα πολυκαταστημάτων. (*Σ.τ.μ.*)

12. Το αξιοπρόσεκτο είναι ότι όλοι οι νόμοι του Σαντάμ που αφορούσαν τα δικαιώματα των εργαζομένων (δηλαδή την απουσία τους) έμειναν άθικτοι.

ριόρισαν την απόδοση σε 1,33 εκατομμύριο βαρέλια τη μέρα από 2,12 της προηγούμενης χρονιάς. Οι στρατοί κατοχής είναι ανίκανοι να διατηρήσουν την ασφάλεια στις περιοχές των διυλιστηρίων και των αγωγών. Ενώ η έκταση της καταστροφής της πετρελαϊκής υποδομής έχει γίνει πλέον φανερή. Ακούγονται πλέον λιγότερα λόγια για τον περίφημο χρηματοδοτούμενο από το πετρέλαιο ιμπεριαλισμό –κάποτε κοινή ήταν η εκτίμηση για 7 ή 8 εκατομμύρια βαρέλια τη μέρα–, που πριν από λίγο καιρό ήταν ιδιαίτερα προσφιλής στους στρατιωτικούς λογιστές. Όπως λέει και ο Ράμσφελντ, «συμβαίνουν διάφορα».

Υπάρχουν, λοιπόν, παράγοντες που λειτουργούν ανασταλτικά. Αλλά ακόμα κι αν λάβουμε υπόψη μας τις σημερινές δυσκολίες, μήπως η ιστορία που μέχρι τώρα αναλύσαμε δεν επιβεβαιώνει το επιχείρημα περί Αίματος για το Πετρέλαιο; Μήπως τα τελευταία χρόνια δεν ήταν «κελεπούρι για τις αμερικανικές πετρελαϊκές εταιρείες» (*Washington Post,* 15-9-2002) και «μία από τις πιο θρασείες καταλήψεις εξουσίας που έγιναν ποτέ» (*Wall Street Journal*, 30-4-2003); Ποιος αριστερός θα ήταν πρόθυμος να διαφωνήσει;

II

Αρκετά λοιπόν με το κατηγορητήριο. Πώς πρέπει να το αξιολογήσουμε; Στημένο πάνω σε μία γενικότητα –με μεγάλους ηθοποιούς, αιώνιες οικονομικές αναγκαιότητες, διεφθαρμένους μεσολαβητές και μία αντίληψη του «κεφαλαίου» σαν να επρόκειτο για ένα ουσιαστικά ενοποιημένο πεδίο–, βασίζεται σε μιαν αιτιοκρατία που φαντάζει ισχυρή. Αν όμως εξετάσουμε το επιχείρημα με μεγαλύτερη προσοχή, αποδεικνύεται μάλλον πολυπλοκότερο και ασταθές. Οι θέσεις του είναι πολυεπίπεδες, μερικές φορές αλληλοσυγκρουόμενες και υπερβολικά σίγουρες ότι έχουν αναγνωρίσει συγκεκριμένα σημάδια της λειτουργίας του πετρελαίου. Σύμφωνα με τη δική μας καταμέτρηση, το επιχείρημα Αίμα για το Πετρέλαιο ανάγει το ξέσπασμα του πολέμου σε μερικές (ή όλες) από

τις παρακάτω αιτίες ή ακόμα στη λογική συνάρτησή τους. Ο πόλεμος, λοιπόν, έγινε:

- Εξαιτίας της πετρελαϊκής έλλειψης (ή των απαράδεκτα υψηλών τιμών) ή/και της πίεσης που ασκήθηκε μέσω της θεωρίας της Κορύφωσης του Χιούμπερτ[13] – ότι δηλαδή έχουμε αγγίξει το ζενίθ της παγκόσμιας πετρελαϊκής παραγωγής.
- Εξαιτίας της άνευ προηγουμένου δύναμης του συμπλέγματος των πετρελαιοβιομηχανιών (που ελέγχουν τον Λευκό Οίκο περισσότερο από ποτέ).
- Επειδή μία συνειδητά επιθετική «πετρελαϊκή κυβέρνηση» –που αντιλαμβανόταν ότι, εάν κάποτε ο Σαντάμ απομακρυνόταν από την εξουσία, θα υπήρχε ανάγκη αποκατάστασης του αχανούς ιρακινού πετρελαϊκού τομέα– δεν μπόρεσε να αντισταθεί στην ευκαιρία να αφήσει τα φιλαράκια της να πιουν από την πηγή της ανασυγκρότησης (για τα επόμενα δύο χρόνια μετά τον Μάρτιο του 2004 υπάρχουν περισσότερα από 2.300 τέτοια έργα προς δημοπράτηση).
- Εξαιτίας της προσωρινής (αλλά στρατηγικής) μείωσης της επάρκειας στο εσωτερικό του ΟΠΕΚ.
- Εξαιτίας της στρατηγικής ανάγκης να ανατεθούν εκ νέου τα ρωσικά και γαλλικά συμβόλαια στο Ιράκ (ύψους 70 δισεκατομμυρίων βαρελιών), αυτή τη φορά σε αμερικανικούς κολοσσούς.
- Επειδή η ιδιωτικοποίηση ενός ισχυρού (και υποδειγματικού) τριτοκοσμικού, ως τώρα κρατικού, πετρελαϊκού τομέα θα έστελνε ένα νεοφιλελεύθερο μήνυμα μέσω του ΟΠΕΚ (πράγματι, η απομάκρυνση του Σαντάμ απάλλαξε τον οργανισμό από μια πολύ ισχυρή φωνή της επιθετικής πολιτικής τιμών και προετοίμασε το έδαφος για το ψαλίδισμα των φτερών μίας άλλης, αυτής

13. Ο γεωλόγος Κινγκ Χιούμπερτ τοποθέτησε σωστά την κορύφωση της αμερικανικής παραγωγής εντός της δεκαετίας του 1950. Λιγότερο επιτυχείς ήταν οι προβλέψεις του για την κορύφωση της παγκόσμιας παραγωγής, την οποία και ανέμενε το 2000.

του Ούγο Τσάβες).

- Εξαιτίας της βραχυπρόθεσμης στρατηγικής ανάγκης να χρησιμοποιηθούν τεράστια πετρελαϊκά αποθέματα για γεωστρατηγικούς σκοπούς. (Η πετρελαϊκή κατανάλωση της Κίνας υπολογίζεται να φτάσει, μέχρι το 2020, γύρω στα 10 εκατομμύρια βαρέλια την ημέρα. Θα ήταν σπουδαίο έπαθλο να αποκτήσει κανείς τον *de facto* έλεγχο της κινεζικής βιομηχανικής προόδου και, ταυτοχρόνως, επιρροή σε άλλους σημαντικούς εισαγωγείς πετρελαίου, όπως η Γερμανία και η Ιαπωνία!)
- Επειδή η ιδιωτικοποίηση των κοιτασμάτων πετρελαίου στο Ιράκ θα ασκούσε πίεση στον Οίκο των Σαούντ να κινηθεί εντονότερα προς την απελευθέρωση του σαουδαραβικού πετρελαϊκού τομέα, που ξεκίνησε διστακτικά το 1998.
- Επειδή ο πόλεμος συμφωνούσε με την «πολιτική ανοιχτών θυρών», την οποία και ακολούθησαν οι ΗΠΑ κατά το μεγαλύτερο μέρος της ογδοντάχρονης παρουσίας τους στη Μέση Ανατολή (και άρα ήταν συνεπής με το «βασικό σχέδιο» ή τη «στρατηγική της παγκόσμιας πρόσκτησης»[14] με στόχο τον αμερικανικό έλεγχο στην καλολαδωμένη μηχανή του υδρογονανθρακικού καπιταλισμού).
- Επειδή, όπως και στην περίπτωση άλλων ενεργειακών συγκρούσεων, ο πόλεμος αποτελούσε έναν τρόπο να αποκατασταθούν τα πτωτικά κέρδη των εταιρειών, οι χαμηλές πετρελαϊκές τιμές και γενικότερα η ευρυθμία του παγκόσμιου πετρελαϊκού συστήματος.
- Εξαιτίας της επιθυμίας να δημιουργηθεί ένας νέος (και περισσότερο αξιόπιστος) «παραγωγός με απεριόριστη δυνατότητα άντλησης», φιλικά προσκείμενος στα αμερικανικά συμφέροντα, προκειμένου να διασφαλιστεί η βιωσιμότητα του δολαρίου μέσω της διεξαγωγής του εμπορίου σε πετροδολάρια.

---

14. Mike Davis, "The View from Hubbert's Peak", *Los Angeles Times,* 26 Μαΐου 2004· Michael Klare, *Resource Wars,* Νέα Υόρκη 2001.

- Επειδή ολόκληρη η αμερικανική πετρελαϊκή στρατηγική μετά το 1945 βρισκόταν στην πραγματικότητα σε χαοτική κατάσταση (η Κολομβία, η Σαουδική Αραβία, το Ιράκ, η Νιγηρία και η Ινδονησία ήταν εμφανώς αποτυχημένα κράτη). Και ειδικότερα, επειδή η ιδιοποίηση του ιρακινού πετρελαίου θα αποδέσμευε τις ΗΠΑ από τη σχέση με τη Σαουδική Αραβία. Επιπλέον, μέσω της στρατηγικής αυτής, θα επιτυγχανόταν η απόσυρση των αμερικανικών στρατευμάτων από τη γειτονιά των ιερότερων ισλαμικών τόπων.

Η σύνοψη δεν είναι πλήρης κι ούτε επιδιώκει να αμφισβητήσει καθέναν από αυτούς τους ισχυρισμούς – πολλοί εκ των οποίων, όπως θα δούμε, έχουν αξία. Παρ' όλα αυτά, θεωρούμε ότι το επιχείρημα Αίμα για το Πετρέλαιο παραγνωρίζει αυτό που πραγματικά αντιπροσωπεύει το πετρέλαιο την παρούσα στιγμή: δηλαδή, *τη μετάλλαξη του νεοφιλελευθερισμού από τη φάση των «συμφωνιών» και των προγραμμάτων λιτότητας, σε αυτήν του άμεσου πολέμου˙ τις πολλαπλές και ασταθείς σχέσεις μεταξύ συγκεκριμένων μορφών του κεφαλαίου, πάντοτε υπό το λάβαρο κάποιου φαινομενικά κυρίαρχου μαζικού εμπορεύματος˙ καθώς επίσης κι εκείνα τα περιοδικά κύματα της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης που αποκαλούμε πρωταρχική συσσώρευση*. Όπως κι αν αναπτύσσεται το επιχείρημα, το Αίμα για το Πετρέλαιο αποτυγχάνει να περιγράψει αυτό που ένα και μόνο εμπόρευμα –παρά την ξεχωριστή βαρύτητα του πετρελαίου– πραγματικά αντιπροσωπεύει σε σχέση με τις γενικότερες δομικές επιταγές του συστήματος.

Δεν ισχυριζόμαστε βέβαια ότι το επιχείρημα είναι εντελώς απλοϊκό – επειδή υποκαθιστά ένα συγκεχυμένο και πολλαπλώς καθοριζόμενο σύνολο αιτίων και λόγων με ένα και μόνο κίνητρο. Από μία άποψη κάτι τέτοιο ισχύει. Υπάρχουν υπερβολικά πολλοί άλλοι πειστικοί τρόποι να εξηγήσει κανείς την εισβολή στο Ιράκ: ως παραδειγματική έκφραση της «διπλωματίας των κανονιοφόρων» προς όφελος του «ελεύθερου εμπορίου»˙ ως αποτέλεσμα του ότι το Σχέδιο του Νέου

Αμερικανικού Αιώνα αποκτά ισχύ˙ ως απόδειξη του τιμήματος που θα πρέπει να πληρώσει κάθε κράτος που εναντιώνεται στο όραμα για την παγκόσμια τάξη πραγμάτων, όπως αυτό αποτυπώθηκε στο έγγραφο της Στρατηγικής Εθνικής Ασφάλειας τον Σεπτέμβριο του 2002˙ ως δοκιμή του νέου στρατιωτικού μοντέλου του Ράμσφελντ˙ ως δυνατότητα απόσυρσης των αμερικανικών στρατευμάτων από τη Σαουδική Αραβία˙ ως ολοκλήρωση της πολιτικής του Μπους του πρεσβύτερου˙ ως θεαματική απάντηση στην 11η Σεπτεμβρίου˙ ακόμα κι ως αντίδραση στην έλλειψη στόχων στο Αφγανιστάν («έχουμε φτάσει ως το τελευταίο παράσπιτο», όπως εξομολογήθηκε ο Ράμσφελντ στην *Wall Street Journal*). Όποια κι αν είναι η ισχύς καθενός από αυτά τα επιχειρήματα, η συνολική τους αξία υπερβαίνει τη μονόπλευρη λογική του πετρελαίου.

Αλλά κι αυτή η ίδια η αντίρρηση από μόνη της είναι ανεπαρκής. Το σύνολο (ή το μεγαλύτερο μέρος) των ανθρώπινων καταστάσεων καθορίζεται από πολλαπλούς παράγοντες: αυτό δεν σημαίνει όμως ότι το καλύτερο που μπορούμε να κάνουμε είναι να συμβιβαστούμε με μία περίσσεια λόγων, ούτε να παραιτηθούμε στο όνομα της πολυπλοκότητας. Κάποιοι από αυτούς τους καθοριστικούς παράγοντες είναι σημαντικότεροι από κάποιους άλλους και μπορεί να διαμορφώνουν τη λογική και τα όρια των υπολοίπων. Το πετρέλαιο ίσως είναι πράγματι ένας από αυτούς. Το πρόβλημα με την υπόθεση Αίμα για το Πετρέλαιο δεν έγκειται στο ότι επέλεξε το πετρέλαιο ως κυρίαρχο συντελεστή στο πλαίσιο ενός συνδυασμού πολιτικο-οικονομικών δυνάμεων. Κυρίως βρίσκεται στο ότι απέτυχε να αντιληφθεί τις πιο θεμελιώδεις ιδιότητες του αυτοκρατορικού πετρελαίου κι έτσι δεν μπορεί να εξηγήσει με συγκεκριμένο τρόπο την εδραίωση της κυριαρχίας του. Το πετρέλαιο αντλεί την ισχύ του από ένα συγκεκριμένο πεδίο δυνάμεων, του οποίου ο καπιταλιστικός πυρήνας χρειάζεται περιοδικά να ανασυνθέτει τις συνθήκες της ίδιας του της αποδοτικότητας.

III

Ποια είναι λοιπόν η θέση του πετρελαίου και των παγκόσμιων επιδιώξεων των εταιρικών κολοσσών στη *δική μας* ερμηνεία της εισβολής στο Ιράκ; Ας ξεκινήσουμε με δύο αδιαμφισβήτητες πραγματικότητες. Η πρώτη είναι η βαρβαρότητα που έχει καταγραφεί στα ιστορικά αρχεία. Ήδη από την αρχή, η εμπορική παραγωγή πετρελαίου συνοδεύτηκε από την ανελέητη και γυμνή αυτοκρατορική βία, από επαναλαμβανόμενες πολεμικές συρράξεις και γενοκτονίες και από μια κυνική απουσία νόμου, χαρακτηριστική της νέας γης των εταιρειών. Το Ιράκ είναι το αποτέλεσμα (η παρακαταθήκη) αυτών ακριβώς των διαδικασιών. Το νέο, εξαρτημένο από τη Βρετανία, κράτος είχε στην ουσία το ίδιο εύρος δραστηριοτήτων με την Ιρακινή Πετρελαϊκή Εταιρεία (IPC), που ανασυγκροτήθηκε το 1928 ως κοινοπραξία της Αγγλο-περσικής Εταιρείας Πετρελαίου, της Shell, της Compagnie Française des Pétroles καθώς και μίας ομάδας πέντε αμερικανικών εταιρειών με επικεφαλής την Standard Oil. Η ερώτηση για το ποιο από τα δύο καθιστούσε εφικτή την ύπαρξη του άλλου είναι ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος. Το Ιράκ, που παραχωρήθηκε στους Άγγλους με διπλωματική εντολή μεταξύ του 1923 και του 1929, αποτελούσε σημαντικό μέτωπο για τη φιλόδοξη βρετανική στρατηγική, η οποία ξεκίνησε μετά το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου μέσω του Ομίλου Πετρελαιοφόρων Περιοχών υπό Βρετανικό Έλεγχο, με στόχο να κυριαρχήσει στις παγκόσμιες πετρελαϊκές κτήσεις. Υποχρεωμένη από τη Συνθήκη της Κοινωνίας των Εθνών να λειτουργήσει ως εντολοδόχος για να αναπτύξει θεσμούς αντιπροσώπευσης στο Ιράκ, ασκώντας έμμεση κυριαρχία, η Βρετανία "μαγείρεψε" με επιδεξιότητα ψεύτικα εκλογικά αποτελέσματα, εγκατέστησε μιαν ενδοτική Καταστατική Συνέλευση κι έναν μονάρχη νέας κοπής, κι έπειτα έστησε με επιτυχία κι ένα δημοψήφισμα με τη βοήθεια του νέου της ανώτατου επιτρόπου, σερ Πέρσι Φοξ. Με την υποστήριξη της Κοινωνίας των Εθνών, η Βρετανία έκλεισε συμφωνία με τους Γάλλους το

1925 για να διασφαλίσει ότι η πλούσια σε πετρέλαιο επαρχία της Μοσούλης –«η κάμινος του Ναβουχοδονόσορα»– θα ενσωματωνόταν επισήμως στο Ιράκ. Σύντομα, τον Μάρτιο του 1931, υπογράφηκε μια Αρχική Συμφωνία που παραχωρούσε στην IPC τεράστιες εκτάσεις 32.000 τετραγωνικών μιλίων ιρακινής επικράτειας. Το ιρακινό κοινοβούλιο συνήλθε βιαστικά και ενέκρινε χωρίς εξέταση «μία από τις χειρότερες πετρελαϊκές συμφωνίες που υπογράφηκαν ποτέ»,[15] επικυρώνοντας την απαίτηση της IPC για μη καταβολή φόρων. Το Ιράκ εκχώρησε το δικαίωμά του να φορολογεί τις εταιρείες αντί ενός «συμφωνητικού οικονομικής σταθερότητας», του οποίου η μηδαμινή πληρωμή έγινε άπαξ από την κοινοπραξία.

Αυτή είναι λοιπόν η οικονομία των ανάδοχων εταιρειών επί τω έργω. Μια ερειπωμένη εξαρτώμενη χώρα, με την εθνική της κυριαρχία να ανήκει σε μεγάλο βαθμό στη σφαίρα της φαντασίας, εκχωρεί σε μια πετρελαϊκή εταιρεία το δικαίωμα να κάνει έρευνες για πετρέλαιο σε μια τεράστια περιοχή της επικράτειάς της και να το αξιοποιήσει για ένα παρατεταμένο –συχνά απροσδιόριστο– χρονικό διάστημα. Η εταιρεία, εξοπλισμένη με πλήρη δικαιοδοσία χρήσης των πετρελαιοπηγών, λειτουργεί σε καθεστώς απόλυτης ατιμωρησίας, παρέχοντας πενιχρές πληρωμές (δικαιώματα, ενοίκια και φόρους) στην κυβέρνηση που τη φιλοξενεί. Ως αποτέλεσμα τέτοιων αναδοχών, τα τρία μεγάλα πετρελαϊκά καρτέλ είχαν αποκτήσει ως τη δεκαετία του 1930 τον έλεγχο του 70% της παγκόσμιας πετρελαϊκής παραγωγής. Μέχρι το τέλος της Μεγάλης Ύφεσης είχαν τεθεί τα θεμέλια του σύγχρονου διεθνούς πετρελαϊκού συστήματος – δηλαδή οι μυστικές συνεννοήσεις μεταξύ κρατών και εταιρειών, η ρύθμιση του πλεονάσματος και η κατασκευασμένη σπάνη μέσω των διαπλεκόμενων συνεργασιών. Σε σχέση με σήμερα, το μόνο που έλειπε ήταν τα ναρκωτικά και οι ιδιωτικοί στρατοί.

Η δεύτερη πραγματικότητα είναι η ξεχωριστή θέση της

---

15. Ρίτσαρντ Φανκχάουζερ, ειδικός επί του πετρελαίου στο αμερικανικό υπουργείο Εξωτερικών, μιλώντας στο US National War College το 1951, παρατίθεται στο Francisco Parra, *The Politics of Oil*, Λονδίνο 2004, σ. 13.

Αμερικής στις τρέχουσες εξελίξεις, η οποία σχετίζεται με τη γεωλογική ατυχία που άφησε τη μεγαλύτερη οικονομία του πλανήτη να εξαρτάται, από τη δεκαετία του 1920 και μετά, ολοένα και περισσότερο από το ξένο πετρέλαιο. Ο Περσικός Κόλπος παίζει κεντρικό ρόλο στις αμερικανικές στρατηγικές αντιδράσεις.[16] Από το 1933, η Standard Oil of California (SOCAL)[17] είχε αποκτήσει τεράστιες αναδοχές από τον βασιλιά Ιμπν Σαούντ, οι οποίες εκτείνονταν από τον Περσικό Κόλπο ως την Ερυθρά Θάλασσα. Μέσα σε μία δεκαετία, πέντε αμερικανικές πολυεθνικές είχαν επενδύσει ένα δισεκατομμύριο δολάρια στο Ιράκ, το Κουβέιτ και τη Σαουδική Αραβία.

Στο τέλος πλέον του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου η νέα χαρτογραφία του πετρελαίου είχε σχεδιαστεί πλήρως. Επιστρέφοντας από τη Γιάλτα τον Φεβρουάριο του 1945, ο Ρούσβελτ συναντήθηκε με τον Σαουδάραβα μονάρχη και δήλωσε ότι η χώρα του ήταν «στην πραγματικότητα, σημαντικότερη για τη διπλωματία των ΗΠΑ από οποιαδήποτε άλλη χώρα». Μέσα σε δύο χρόνια ο Τρούμαν και ο υπουργός Εξωτερικών του, Ντιν Άτσεσον, δούλευαν απευθείας με τους πετρελαϊκούς κολοσσούς για στρατηγική βοήθεια. Οι άνθρωποι του πετρελαίου θα προμήθευαν την Ευρώπη και τις

16. Μετά την καταδίκη της πετρελαϊκής αυτοκρατορίας του Ροκφέλερ για σχηματισμό τραστ και τη διάσπασή της σε μικρότερες εταιρείες, οι αμερικανικές εταιρείες προσανατολίστηκαν στην επέκταση στο εξωτερικό, στο Μεξικό και τη Βενεζουέλα. Στο μεταξύ, οι Βρετανοί, οι Γάλλοι και οι Ρώσοι είχαν αποκλείσει τα αμερικανικά συμφέροντα από την οθωμανική σφαίρα (πιο δραματικά το 1920, όταν οι ευρωπαϊκές δυνάμεις μπλόκαραν τις αμερικανικές αναδοχές στο Ιράκ). Οι αμερικανικές εταιρείες άσκησαν πιέσεις για μια πολιτική «ανοιχτών θυρών» και υπ' αυτήν την πίεση οι Βρετανοί τελικά ενέδωσαν, κυρίως εξαιτίας πολεμικών χρεών τους προς τις ΗΠΑ. Το 1922 η κυβέρνηση του Λονδίνου παραχώρησε πρόσβαση στα παλαιά οθωμανικά εδάφη (και την ιδιότητα του μέλους στην IPC) στις Jersey Standard και New York Standard.

17. Το 1933 η SOCAL ίδρυσε την California Arabian Standard Oil Company. Το 1943 η SOCAL έπεισε την αμερικανική κυβέρνηση να αναλάβει τη χρηματοδότηση της σαουδαραβικής κυβέρνησης, για την οποία ήταν ως τότε υπεύθυνες η ίδια και η βρετανική κυβέρνηση. Το 1944 η SOCAL άλλαξε το όνομα της εταιρείας σε Arabian American Oil Company (Aramco) και πρόσθεσε τις Exxon και Mobil ως συνιδιοκτήτριες.

ένοπλες δυνάμεις στην Ασία (κυρίως στην Ιαπωνία και την Κορέα). Ως αντάλλαγμα, θα τους δινόταν η κεφαλή του Μοσαντέκ και μια στρατιωτική βάση στο Νταχράν (το κέντρο των σαουδαραβικών επιχειρήσεων της Aramco). Οι συνεργασίες ήταν ξεκάθαρες: ένας διακρατικός συνασπισμός με τους σεΐχηδες του Κόλπου, μία συμμαχία μεταξύ του στρατού (και της CIA) και των μεγάλων πετρελαϊκών εταιρειών, καθώς κι ένα διεθνές πετρελαϊκό σύστημα υπό την εποπτεία αμερικανικών εταιρειών. Από τη σκοπιά των κρατικών πολιτικών συμφερόντων των ΗΠΑ αποτελούσε ένα σύστημα και μια στρατηγική που θα υποβοηθούσε το Σχέδιο Μάρσαλ, θα ασκούσε τη δυνατότητα του βέτο στις ιαπωνικές εισαγωγές και θα ήλεγχε την εξάπλωση του κομμουνισμού στην Ασία.

Το πετρελαϊκό σύστημα, που στην καλύτερη των περιπτώσεων παρέμενε ασταθές και σαθρό, χρειαζόταν διαρκώς λεπτούς χειρισμούς. Όταν το 1968 οι Βρετανοί ανακοίνωσαν την πρόθεσή τους να αποσύρουν τις δυνάμεις τους από τον Κόλπο μέσα στα επόμενα χρόνια, επενέβη ο ίδιος ο Χένρι Κίσιντζερ «ώστε να εμποδίσει το Ιράκ ν' αποκτήσει την ηγεμονία στον Περσικό Κόλπο».[18] Οι τοπικές δυνάμεις έπρεπε να ενισχυθούν εν όψει μίας ενδεχόμενης συμμαχίας μεταξύ Ιράκ και ΕΣΣΔ.[19] Οι μοναρχίες (ο σάχης Παχλαβί και, όπως πάντα, οι Σαουδάραβες), με την υποστήριξη ισχυρής στρατιωτικής δύναμης, έγιναν οι δίδυμοι πυλώνες της στρατηγικής των ΗΠΑ.

Ωστόσο, αυτοί οι λεπτοί χειρισμοί δεν μπορούσαν να σβήσουν τις φλόγες της εξέγερσης του πετρο-εθνικισμού. Εξαρχής τα εξαρτημένα κράτη δεν μπορούσαν ούτε να ελέγξουν ούτε να καταλάβουν τον τρόπο καθορισμού των τιμών. Η Αγγλο-περσική εταιρεία, για παράδειγμα, ψαλίδισε τα ιρανικά δικαιώματα το 1933, όταν τα έσοδα της εταιρείας άρχισαν να καταρρέουν, και δίχως καθυστέρηση εξόρισε τον Ρεζά

18. Henry Kissinger, *Years of Upheaval*, Νέα Υόρκη 1982, σ. 669.

19. Οι Μπααθιστές είχαν διακόψει σχέσεις με τις ΗΠΑ το 1967 μετά τον Πόλεμο των Έξι Ημερών· αμέσως μετά υπέγραψαν συνθήκη με τους Σοβιετικούς και εθνικοποίησαν την IPC το 1972.

Σαχ στη Νότια Αφρική απλώς και μόνο επειδή αμφισβήτησε τις συμφωνίες της αναδοχής. Οι αναδοχές και οι δραστηριότητες του αυτοκρατορικού πετρελαίου τροφοδότησαν αναπόφευκτα την ισχυρή εθνικιστική αντίδραση. Το 1958 πλέον, ο Τζον Φόστερ Ντάλες αναγνώρισε διστακτικά κάποια όρια στη γεωστρατηγική των μεγάλων πετρελαϊκών εταιρειών και παραδέχτηκε πως ο εθνικισμός «δυσκόλευε τις πετρελαϊκές εταιρείες να διατηρήσουν τη θέση που τους άξιζε».[20] Ο Μοσαντέκ στο Ιράν, ο Αμπντούλ Καρίμ Κασίμ στο Ιράκ, ο Πέρες Αλφόνσο στη Βενεζουέλα και ο Αμπντουλάχ Ταρίκι στη Σαουδική Αραβία εμφανίστηκαν ως σημαιοφόροι του εθνικού ελέγχου των αποθεμάτων. Στράφηκαν ευφυώς στην αγορά διαθεσίμων –όπου και λάμβανε χώρα μεγάλο τμήμα του πετρελαϊκού εμπορίου– με αποτέλεσμα να ενταθούν οι πιέσεις για χαμηλότερες τιμές στο πετρέλαιο. Στις 8 Αυγούστου 1960 η Exxon (πρώην Jersey Standard) προχωρώντας σε μία ιστορική απόφαση μείωσε μονομερώς τις επίσημες τιμές κατά 10 λεπτά το βαρέλι. Αναφέρεται ότι ο πρόεδρος της British Petroleum Χάρολντ Σνόου δάκρυσε όταν άκουσε την είδηση˙ και είχε κάθε λόγο να το κάνει. Ο ΟΠΕΚ γεννήθηκε ένα μήνα αργότερα ως το νέο αντι-καρτέλ. Η συνάντηση των πέντε βασικών χωρών στη Βαγδάτη φάνηκε να επιβεβαιώνει τους χειρότερους αμερικανικούς φόβους: ο εξεγερμένος εθνικισμός μετατράπηκε σε συνδικαλιστική ένωση. Ωστόσο, ο ΟΠΕΚ παρέμεινε αδρανής για μία δεκαετία. Ο συνδυασμός, το 1973, του ριζοσπαστισμού της Λιβύης, της επιθετικότητας των ανεξάρτητων πετρελαϊκών εταιρειών και του εμπάργκο του αραβικού πετρελαίου που επισπεύσθηκε εξαιτίας της αμερικανικής υποστήριξης προς το Ισραήλ στον αραβο-ισραηλινό πόλεμο, ήταν εκείνος που τελικά προκάλεσε ανάφλεξη στο παλιό σύστημα. Το 1974, σε δέκα μόλις μήνες, η τιμή του βαρελιού ανέβηκε κατά 228%.

Η επανάσταση του ΟΠΕΚ έφερε τα πάνω κάτω στο σύστημα προμήθειας πετρελαίου. Η Αμερική ήταν πια υποχρε-

20. Παρατίθεται στο D. Little, *American Orientalism*, Τσάπελ Χιλ 2002, σ. 60.

ωμένη να σχεδιάσει, από τα απομεινάρια του καρτέλ, μία νέα πετρελαϊκή στρατηγική στην οποία οι «ειδικές σχέσεις» με τη Σαουδική Αραβία δέσποζαν ακόμη περισσότερο. Παράλληλα, έπρεπε να μάθει να ζει με τις συνέπειες γεγονότων που στο παρελθόν οι πετρελαϊκές εταιρείες είχαν μόνο φανταστεί: τρεις τεράστιες αυξήσεις τιμών εντός της επόμενης δεκαετίας. Τελείως απροσδόκητα, όλα αυτά αποδείχτηκαν πολύ καλά νέα: για τα κέρδη των εταιρειών, για τα έσοδα του ΟΠΕΚ, όσο και για τα αμερικανικά γεωστρατηγικά συμφέροντα που αφορούσαν την αντιμετώπιση των νέων οικονομικών ανταγωνιστών της, της Ιαπωνίας και της Γερμανίας.

Με ποιον τρόπο, λοιπόν, επιδρά αυτή η ιστορία στη συλλογιστική Αίμα για το Πετρέλαιο στην περίπτωση του Ιράκ; Εν συντομία, σκοπεύουμε να καταδείξουμε τα εξής: Πρώτον, όταν ο πόλεμος καταστρωνόταν δεν υπήρχε ούτε τρέχουσα ούτε επικείμενη έλλειψη πετρελαίου. Δεύτερον, ο πόλεμος δεν αποτελούσε κατά καμία έννοια δομική ή στρατηγική αναγκαιότητα. Αντιθέτως μάλιστα, αποτελούσε ένα ριψοκίνδυνο στοίχημα, ακόμα και για την ίδια την πετρελαϊκή βιομηχανία. Όπως αποκαλύπτει η πρόσφατη ιστορία του αυτοκρατορικού και του αμερικανικού πετρελαίου, υπήρχε ένας κατάλογος πολλαπλών και ατιμωτικών κυρώσεων, που αποτελούσαν δοκιμασμένες εναλλακτικές λύσεις, αντί της χρήσης στρατιωτικής δύναμης. Και τρίτον, όπως έχουμε ήδη πει, μία περιορισμένη εστίαση στο πετρέλαιο ως εμπόρευμα δεν μπορεί να εξηγήσει το ευρύτερο καπιταλιστικό σύμπλεγμα του οποίου το πετρέλαιο είναι συστατικό μέρος· τοποθετεί το πετρελαϊκό κεφάλαιο στη θέση ενός ευρύτερου καπιταλιστικού νευραλγικού κέντρου.

IV

Ας ξεκινήσουμε με την απειλή της έλλειψης. Το πετρέλαιο είναι πεπερασμένο, ένας εξαντλήσιμος πόρος. Γι' αυτόν το λόγο δεν πρέπει να προκαλεί έκπληξη το ότι η στρατηγική χρήση σε συνδυασμό με τα εκρηκτικά επίπεδα κατανάλωσης

μετέτρεψαν τον πετρελαϊκό τομέα σε αντικείμενο μαλθουσιανών θεωριών. Η άποψή μας είναι ότι η σπάνη και η τιμή –οι δίδυμες αδερφές της μαλθουσιανής απαισιοδοξίας– δεν εξηγούν τη δυνατότητα ή την αναγκαιότητα του πολέμου στο Ιράκ. Η ιστορία του πετρελαίου στον 20ό αιώνα *δεν* είναι μία ιστορία ανεπάρκειας και συνεχούς ανόδου των τιμών, αλλά η ιστορία της μόνιμης απειλής –για τη βιομηχανία και τα κράτη του πετρελαίου– της υπερεπάρκειας και των πτωτικών τιμών, του πλεονάσματος και της υπερπροσφοράς.

Ας αρχίσουμε καλύτερα από τα χρόνια που προηγήθηκαν της 11ης Σεπτεμβρίου. Στην πραγματικότητα, η τιμή του πετρελαίου είχε καταρρεύσει στα τέλη της δεκαετίας του 1990 ως αποτέλεσμα της ασιατικής οικονομικής κρίσης και της πολιτικής Διπλής Ανάσχεσης του Κλίντον.[21] Μια σειρά συγχωνεύσεων εταιρειών, σε συνδυασμό με μία νέα πειθάρχηση στο εσωτερικό του ΟΠΕΚ, κατέληξε στην επανάκαμψη των τιμών στα 30 δολάρια το βαρέλι, η οποία, ωστόσο, ήταν ασήμαντη. Σε απάντηση όλων αυτών, η Επιτροπή για την Ενέργεια του Τσένεϊ επανέλαβε απλώς το 2001 ένα παλαιότερο επιχείρημα του Τζίμι Κάρτερ: η ζήτηση αυξάνεται, το πετρέλαιο δεν είναι σπάνιο, παρά ανομοιογενώς κατανεμημένο. Ο Κάρτερ είχε, κατ᾽ αρχήν τουλάχιστον, δώσει έμφαση στη συντήρηση, ως απάντηση στην εξάρτηση από την αγορά. Ο Τσένεϊ έδωσε βάρος στη στρατιωτική ετοιμότητα, στη στρατηγική εθνικής ασφάλειας, καθώς και στις εναλλακτικές πηγές προμήθειας (τη δυτική Αφρική και την Κασπία).

21. Με εμπνευστή τον Μάρτιν Ιντίκ, υφυπουργό Εξωτερικών, αρμόδιο για θέματα Εγγύς Ανατολής, η πολιτική αυτή απέκλειε, ως επί το πλείστον, το Ιράκ και το Ιράν από την πετρελαϊκή αγορά και διένειμε τα μερίδιά τους στη Σαουδική Αραβία, η οποία ουσιαστικά εξαργύρωνε την αμερικανική στρατιωτική παρουσία στον Κόλπο. Οι Σαουδάραβες άδραξαν την ευκαιρία να αυξήσουν το μερίδιό τους (και μάλιστα να το υπερβούν κατά πολύ), ώστε να ξεπεράσουν τη δική τους οικονομική κρίση. Το 1997 η Σαουδική Αραβία έφτασε στο σημείο να αντλεί 8,5 εκατομμύρια βαρέλια τη μέρα (το 1985 έφταναν με δυσκολία τα 3 εκατομμύρια). Με την εξάπλωση, ωστόσο, της ασιατικής κρίσης και τη συνεπακόλουθη οικονομική κάμψη, οι τιμές κατέρρευσαν το 1998 στα 9 δολάρια το βαρέλι (βλ. Stephen Pelletiere, *Iraq and the International Oil System*, Ουάσινγκτον 2004).

Για μία ακόμα φορά, ζητούμενο ήταν ο σχεδιασμός ενός συστήματος οργανωμένης σπάνης που θα μπορούσε να κρατάει την τιμή του πετρελαίου αρκετά χαμηλά για χάρη της καπιταλιστικής ανάπτυξης (κι επιπλέον της κουλτούρας των αυτοκινήτων SUV), αλλά και αρκετά ψηλά για χάρη του κέρδους των εταιρειών και των τριτοκοσμικών «υψηλών απορροφητών»[22] του ΟΠΕΚ. Οι επανειλημμένες προσπάθειες για την *οριστικοποίηση* και τη *συστηματοποίηση* αυτών των αντιφατικών στόχων αποδείχτηκαν άκαρπες: αρκεί κανείς να παρατηρήσει την αντιστοιχία μεταξύ των κρατών με πετρέλαιο, της πολιτικής αστάθειας και της αντιιμπεριαλιστικής αντίστασης, ώστε να διαπιστώσει την καταρράκωση της μεταπολεμικής αμερικανικής πετρελαϊκής πολιτικής. Παρ' όλα αυτά, οι τιμές του πετρελαίου παρέμειναν στην πραγματικότητα για μισό σχεδόν αιώνα *σχετικά σταθερές (και χαμηλές)*. Οι δίχως προηγούμενο αυξήσεις των τιμών το 1973-74 και το 1979-80 δεν σχετίζονταν με μια πραγματική πετρελαϊκή σπάνη, όπως ακριβώς οι αιφνίδιες αυξήσεις στις αρχές του Μαρτίου του 2004 (οι οποίες, τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, είχαν κατά πολύ ξεπεράσει τα 55 δολάρια το βαρέλι) συνδέονταν αποκλειστικά με αυτό που οι χρηματιστές του Εμπορικού Χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης αποκάλεσαν «μετοχές φούσκες». Οι κερδοσκόποι συνέρεαν στην πετρελαιοαγορά, επειδή δεν υπήρχε άλλη εναλλακτική για τα hedge funds, κι οι τζογαδόροι πόνταραν στο ενδεχόμενο ενός «υπερτιμήματος σε περίπτωση αναστάτωσης των προμηθειών».[23]

Είναι αλήθεια πως έχει προσφάτως υπάρξει ένας καταιγισμός προφητειών σχετικά με το «τέλος του πετρελαίου», που σχετίζεται με τη μακρά ιστορία ενός καταστροφολογικού τρόπου σκέψης αναφορικά με την εκτεταμένη εξάρτηση της νεωτερικότητας από έναν πεπερασμένο πόρο. Το πετρέ-

22. Οι υψηλοί απορροφητές, όπως η Βενεζουέλα και το Ιράκ, έχουν τη δυνατότητα να αξιοποιήσουν τα πετροδολάρια *εσωτερικά* για αναπτυξιακούς σκοπούς και συνεπώς είναι πιθανότερο να προωθήσουν την άνοδο των τιμών, απ' ό,τι οι χαμηλοί απορροφητές, όπως τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα ή το Κουβέιτ.

23. "A burning question", *The Economist*, 27 Μαρτίου 2004, σ. 71.

λαιο εξαντλείται. Φυσικά, ο ισχυρισμός είναι αναμφισβήτητος· το ζήτημα είναι πότε. Οι μαλθουσιανοί στηρίζονται στην άποψη κάποιων συγκεκριμένων γεωλόγων, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζουν οι Κόλιν Κάμπελ και Κένεθ Ντεφάις, οι οποίοι θεωρούν ότι αυτήν τη στιγμή διανύουμε την περίοδο της μέγιστης παγκόσμιας παραγωγής. Υπάρχει μία νέα δεξαμενή σκέψης –το Κέντρο Ανάλυσης της Εξάντλησης του Πετρελαίου– καθώς και ένα νέο λόμπι –ο Σύνδεσμος για τη Μελέτη της Κορύφωσης Πετρελαίου– οι οποίοι εργάζονται με αφοσίωση για την εδραίωση αυτής της θέσης. Ωστόσο, τα τεράστια αποθέματα των νέων δυτικοαφρικανικών «Κρατών του Κόλπου», το ξεκίνημα της εκμετάλλευσης των κοιτασμάτων σε μεγάλα βάθη της θάλασσας στο Μεξικό και τη Βραζιλία, οι ασφαλτούχοι αμμόλιθοι του Καναδά, η εμφάνιση της Ρωσίας ως νέας πετρελαϊκής υπερδύναμης, καθώς και ο σχετικός, βίαιος και χαοτικός, ανταγωνισμός στην Κασπία, –παράγοντες που προωθούνται ενεργά από την Επιτροπή για την Ενέργεια του Τσένεϊ– δείχνουν προς ένα μάλλον διαφορετικό παγκόσμιο τοπίο.

Κάθε απάντηση στο ζήτημα της σπάνης οφείλει να ξεκινήσει από το πεδίο των πετρελαϊκών στατιστικών, όπου δεν υπάρχει καμία ομοφωνία – και μερικές φορές δεν υπάρχουν καν στοιχεία.[24] Υπάρχει διαφωνία μεταξύ των μεγάλων πετρελαϊκών εταιρειών και των οργανισμών τους (του Διεθνούς Οργανισμού Ενέργειας, του Αμερικανικού Πετρελαϊκού Ινστιτούτου) σχετικά με το πότε πιθανολογείται να φτάσει η παγκόσμια παραγωγή στο αποκορύφωμά της –το 2010; το 2025; το 2045;– καθώς επίσης και για το όριο της παραγωγής πέραν του οποίου θα κινδύνευε η ασφάλεια των ΗΠΑ.

24. Ο Νικολά Σαρκίς, διευθυντής του Αραβικού Κέντρου Πετρελαϊκής Έρευνας στο Παρίσι, δηλώνει: «Οι στατιστικές της πετρελαϊκής αγοράς είναι ομιχλώδεις. Παραδόξως, τα μέλη του ΟΠΕΚ δημοσιεύουν τα στοιχεία της παραγωγής τους με καθυστέρηση τριών μηνών, διατηρώντας τη σύγχυση μεταξύ των θεωρητικών και των πραγματικών ποσοτήτων που παρήχθησαν… Ιδιοκτήτες και παρατηρητές παίζουν κρυφτούλι, επιχειρώντας να εντοπίσουν τάνκερς και να συμβουλευτούν δευτερεύουσες πηγές… προκειμένου να υπολογίσουν την ημερήσια παραγωγή». Βλ. "Is there really a rise in oil prices?", *Le Monde diplomatique*, Ιούλιος 2004, σ. 4.

Το συνολικό ζήτημα των πετρελαϊκών αποθεμάτων των εταιρειών είναι σκοτεινό –οι εκτιμήσεις της Αμερικανικής Γεωλογικής Επιθεώρησης και του ειδικού επί του πετρελαίου Κόλιν Κάμπελ σημειώνουν διαφορά 3,9 τρισεκατομμυρίων βαρελιών!–, ενώ οι όποιοι αριθμοί που έχουμε στη διάθεσή μας έχουν μάλλον "μαγειρευτεί".[25] Η Αμερικανική Γεωλογική Επιθεώρηση πιστεύει πως η Κορύφωση του Χιούμπερτ απέχει δεκαετίες. Η Royal Dutch-Shell την εντοπίζει στο τέλος του 2030. Και η Αμερικανική Διεύθυνση Πληροφοριών για την Ενέργεια τοποθετεί την κορύφωση κάπου μεταξύ του 2021 και του 2112. Σε κάθε Κινγκ Χιούμπερτ αναλογεί κι ένας Μόρις Άντελμαν (επίτιμος καθηγητής του MIT): Ο Άντελμαν δηλώνει ότι για τα επόμενα 50 χρόνια «το διαθέσιμο πετρέλαιο στην αγορά, για κάθε σκοπό και χρήση, είναι άπειρο».[26]

Σε κάθε περίπτωση, οι νέες τεχνολογικές εξελίξεις ήδη ανοίγουν το δρόμο προς απείρως καλύτερα επίπεδα ανάκτησης. Η γεώτρηση βαθέων υδάτων έχει αποκαλύψει πετρελαιοφόρες περιοχές, μέχρι πρότινος απροσπέλαστες (στον Κόλπο του Μεξικού, στον Όρμο του Μπενίν, στην Ανγκόλα και τη Βραζιλία). Τα επιτεύγματα των εξερευνήσεων θα συνεχίσουν να επανασχεδιάζουν το χάρτη των ενεργειακών αποθεμάτων. Επιπλέον, η δυνατότητα μετατροπής των καναδικών ασφαλτούχων αμμόλιθων σε χρήσιμους υδρογονάνθρακες μπορεί από μόνη της να μετασχηματίσει πλήρως τη γεωπολιτική του πετρελαίου: εν καιρώ, τα αποθέματα του Καναδά θα μπορούσαν να υπερβούν κι αυτά της Σαουδικής Αραβίας. Δεν θα ήταν άραγε ασφαλέστερο να ποντάρει κα-

---

25. Ας παρατηρήσουμε το πρόσφατο φιάσκο στη Shell, της οποίας ο επικεφαλής σερ Φίλιπ Γουάτς εξαναγκάστηκε σε παραίτηση λόγω της μείωσης των εταιρικών αποθεμάτων στη δυτική Αφρική και την Αυστραλία. Τα αποθέματα της Shell στη Νιγηρία είχαν προφανώς υπερεκτιμηθεί κατά 15 με 20%, σε μεγάλο βαθμό εξαιτίας μιας απάτης στην οποία συνέργησαν το νιγηριανό υπουργείο Πετρελαίου και το σύστημα φορολογικών ελαφρύνσεων που πρόσφερε η κυβέρνηση, και η οποία έπεισε τη Shell να παρουσιάσει ψευδή οικονομικά στοιχεία στις αρχές της δεκαετίας του 1990.

26. Παρατίθεται στο V. Vaitheeswaran, *Power to the People,* Νέα Υόρκη 2003, σ. 190.

νείς στην Οτάβα ως «παραγωγό με απεριόριστη δυνατότητα άντλησης», παρά στο Ριάντ ή τη Βαγδάτη; Η νέα πανάκεια στην ενεργειακή βιομηχανία, εξάλλου, ακόμα και με την παρούσα συγκρότησή της, είναι το υγραέριο (το υγροποιημένο φυσικό αέριο), και η γεωγραφία των αποθεμάτων φυσικού αερίου δεν είναι ισόμορφη με τον γεωπολιτικό χάρτη της πετρελαϊκής ασφάλειας. Τέλος, επίκειται η τεράστια αναδιάρθρωση του ενεργειακού τοπίου –που σκόπιμα αγνοείται από την Επιτροπή του Τσένεϊ– χάρη στις νέες τεχνολογίες συντήρησης, οι οποίες, εντός και μόνο της επόμενης δεκαετίας, θα μπορούσαν να μεταθέσουν αποφασιστικά τα όρια της πετρελαϊκής εξάντλησης. Ο σεΐχης Ζακί Γιαμανί, υπουργός Πετρελαίου της Σαουδικής Αραβίας και πάλαι ποτέ επικεφαλής του ΟΠΕΚ, λέει συχνά ότι «η Λίθινη Εποχή δεν τελείωσε λόγω έλλειψης λίθων».[27] Η Εποχή του Πετρελαίου –και μαζί της ο καπιταλισμός των υδρογονανθράκων– θα τελειώσει πράγματι: ωστόσο, θα έχουμε διαβεί αυτόν τον Ρουβίκωνα πολύ πριν μας τελειώσει το δύσοσμο υγρό.

Με άλλα λόγια, ο ισχυρισμός ότι η απόλυτη σπάνη προκάλεσε τα γεγονότα του 2003 είναι αβάσιμος. Η σχέση μεταξύ της αποκαλούμενης «υπερβολικής ζήτησης» (βλέπε οικονομική επέκταση σε εξέλιξη), της «υπερβολικής προσφοράς» (βλέπε οικονομική ύφεση και βελτιωμένες μέθοδοι συντήρησης) και των τιμών αψηφά κάθε λογική της αγοράς. Τα τελευταία τριάντα χρόνια, για παράδειγμα, ο δείκτης της διαθεσιμότητας –η αναλογία των επιβεβαιωμένων αποθεμάτων προς την τρέχουσα παραγωγή– παρουσίασε αύξηση κατά ένα τέταρτο, αν και, στην πραγματικότητα, οι τιμές διπλασιάστηκαν. Η εξέταση των εταιρικών αποθεμάτων (που αποτελεί έναν συνηθισμένο τρόπο εκτίμησης των διαθέσεων αγοραστών και πωλητών) διαψεύδει ακόμα περισσότερο τις προσδοκίες. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970, ενώ τα εταιρικά αποθέματα μεγάλωναν, οι τιμές αυξάνονταν. Αυτό σημαίνει ότι η πετρελαϊκή κρίση του 1973-74 δεν είχε

27. Παρατίθεται στο V. Vaitheeswaran, *Power to the People,* Νέα Υόρκη 2003, σ. 98.

να κάνει με την έλλειψη, ακριβώς επειδή δεν υπήρχε έλλειψη. Στη δεκαετία του 1980 πλέον επικρατούσε υπερβολική κατανάλωση και απογραφόταν μείωση των εταιρικών αποθεμάτων· όλως παραδόξως, όμως, μεταξύ του 1980 και του 1986 οι τιμές έπεσαν κατά 71%. Τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια οι διακυμάνσεις των τιμών σε συνάρτηση με την υπερβολική ζήτηση αποτελούν αίνιγμα. Ο βαθμός της δυσαναλογίας μεταξύ ζήτησης και τιμής φαίνεται παράλογος. Από το 1960 η παγκόσμια κατανάλωση είναι χαρακτηριστικά 2-3% μικρότερη ή μεγαλύτερη από την παγκόσμια παραγωγή. Πώς είναι, λοιπόν, δυνατόν τέτοιες ασήμαντες αποκλίσεις να δικαιολογούν τις δραματικές διακυμάνσεις των πραγματικών τιμών που φτάνουν σε δεκάδες και κάποιες φορές εκατοντάδες ποσοστιαίες μονάδες το χρόνο; Και γιατί οι τιμές είναι άλλοτε τόσο ευαίσθητες και άλλοτε τελείως ανεξάρτητες από αυτές τις αποκλίσεις;

Γιατί; Επειδή το πετρέλαιο είναι ένα αντικείμενο (ένα αντικείμενο-κλειδί) στην κυκλοφορία της αγοράς, και άρα υπόκειται στις διαρκείς αλλαγές των προσδοκιών, των αντιλήψεων, της κερδοσκοπίας και του τζόγου – αλλά ως συνήθως και στις πιέσεις των «εξωτερικών συνθηκών». Παρά την αφθονία των αποθεμάτων, οι συνεχείς πόλεμοι και οι επανεξοπλισμοί στη Μέση Ανατολή από το 1960 έχουν δημιουργήσει μία ατμόσφαιρα κρίσης. Όταν οι συγκρούσεις υποχωρούν, οι τιμές με μαγικό τρόπο επανέρχονται σε «αποδεκτά επίπεδα». Αλλά εάν οι πόλεμοι και η περιφερειακή αστάθεια δημιουργούν υψηλές τιμές, η σχέση δεν είναι απλώς αιτιακή. Η πετρελαϊκή βιομηχανία έχει από καιρό ενσωματώσει αυτούς τους παράγοντες στον κανονικό της επιχειρηματικό υπολογισμό. Η αποκαλούμενη συναίνεση στις τιμές συνήθως συγχωνεύει τα «στάνταρ σε καιρό ειρήνης», τα «αποτελέσματα των εμπάργκο» και τα «υπερτιμήματα του πολέμου».

Εάν ο πετρελαϊκός μαλθουσιανισμός αποτέλεσε σε κάποιο βαθμό *προϊόν* του πολέμου, θα μπορούσε άραγε η σχετική σπάνη (η πραγματική απειλή για διακοπή της παροχής) να αποτελέσει μιαν εύλογη αιτία εισβολής; Στη διάρκεια της

δεκαετίας του 1990 οι πραγματικές τιμές του πετρελαίου έπεφταν σταθερά, και όταν ξέσπασε η παγκόσμια ύφεση παρέμειναν όσο χαμηλές ήταν και στα τελευταία τριάντα χρόνια. Ο ΟΠΕΚ, όπως αναμενόταν, απάντησε (μαζί με το Μεξικό) με μείωση της παραγόμενης ποσότητας. Η Σαουδική Αραβία μείωσε το μερίδιό της κατά ένα εκατομμύριο βαρέλια και οι τιμές ανταποκρίθηκαν αναλόγως (εν μέσω της αναστάτωσης που προκάλεσε στους χρηματιστές η άνοδος του Ούγο Τσάβες στη Βενεζουέλα και η επιδείνωση των αμερικανοϊρακινών σχέσεων). Αναμφισβήτητα η αύξηση των τιμών του πετρελαίου το 2000 και το σκάσιμο της “φούσκας” των μετοχών υψηλής τεχνολογίας στη Γουόλ Στριτ τροφοδότησαν την αντίληψη πως το πετρέλαιο είναι σπάνιο και πως διακυβευόταν η οικονομική ανάκαμψη. Μακροπρόθεσμα, όμως, η άνοδος των τιμών αποτελεί πραγματικότητα (οι πραγματικές τιμές έχουν διπλασιαστεί μέσα σε τρεις δεκαετίες), και επίσης η άνοδος αυτή ξεκίνησε από ένα ιστορικά χαμηλό σημείο. Έτσι λοιπόν, δεν στέκει ο ισχυρισμός ότι «οι Αμερικανοί δεν θα μπορούσαν να προσαρμοστούν»[28] σε αυτή την τάση.

V

Θα μπορούσε, ωστόσο, η κατοχή του Ιράκ να αντικατοπτρίζει τη βαθύτερη νοσηρότητα ολόκληρου του πετρελαϊκού συστήματος; Θα μπορούσε ο πόλεμος να έχει πυροδοτηθεί από άμεσα προβλήματα επάρκειας ή τροφοδοσίας (για παράδειγμα, τον εφιάλτη μιας πυραυλικής επίθεσης εναντίον τάνκερς από τον Οσάμα στα Στενά του Ορμούζ) – ίσως και με την προσδοκία μίας μακροπρόθεσμης σταθερότητας; Ήταν άραγε η επαναφορά της παραγωγής πετρελαίου του Ιράκ σε υψηλά επίπεδα μία δομική επιταγή για τη σταθερότητα του διεθνούς πετρελαϊκού συστήματος ή του αμερικανικού καπιταλισμού (της δύναμης του δολαρίου); Ή μήπως και τα δύο; Θεωρούμε πως η απάντηση οφείλει σαφώς να είναι αρνητική.

---

28. Stephen Pelletiere, *Iraq and the International Oil System*, σ. 125.

Ας υποθέσουμε ότι οι άνθρωποι του Μπους που σχετίζονται με το πετρέλαιο είδαν *πράγματι* τα εθνικά και τα εταιρικά τους συμφέροντα να υπονομεύονται από την παγκόσμια πετρελαϊκή κρίση. Ας υποθέσουμε επίσης ότι το κράτος και οι εταιρείες δεν μπορούσαν ή δεν ήθελαν να συμβιβαστούν με υψηλότερες, αλλά σταθερές τιμές. Ας θεωρήσουμε δεδομένο ότι η κυβέρνηση εξοργίστηκε από την απόφαση του Σαντάμ το 2002 να αλλάξει από δολάρια σε ευρώ τις πληρωμές του προγράμματος Πετρέλαιο για Τρόφιμα και ότι τρομοκρατήθηκε με την ιδέα ότι μία τέτοια κίνηση θα επηρέαζε το Ιράν. Και επιπλέον ας δεχτούμε ότι οι πετρελαϊκοί κολοσσοί θεώρησαν πως τα γαλλικά και ρωσικά συμβόλαια στο Ιράκ υπέσκαπταν τις επιχειρήσεις τους ή τη στρατηγική τους για τον έλεγχο της παγκόσμιας παραγωγής. Λαμβάνοντας τα παραπάνω υπόψη, γιατί πίστεψαν οι εταιρείες ή το επιτελείο του Μπους ότι, προκειμένου να επανέλθει η τάξη, απαιτούνταν μια εισβολή; Και γιατί μια τέτοια οπτική ευδοκίμησε στην Αριστερά; Ο πόλεμος, σύμφωνα με τον Τζορτζ Καφέντζης,[29] «είναι ο μόνος τρόπος… για να αποκτήσουν οι πετρελαϊκές εταιρείες κερδοφόρα πρόσβαση στο ιρακινό πετρέλαιο».

«Όσον αφορά την τιμή του πετρελαίου», έχει πει ο Άντελ Μπεσαΐ, καθηγητής οικονομικών στο Αμερικανικό Πανεπιστήμιο του Καΐρου, «το καλύτερο θα ήταν να μην γίνει καμία επίθεση στο Ιράκ… [Αυτό] θα μπορούσε να οδηγήσει σε απρόβλεπτες καταστάσεις… Αν επιτεθείς στο Ιράκ, ανοίγεις το κουτί της Πανδώρας».[30] Το κουτί ενδέχεται να περιέχει πρωτοφανείς ανόδους τιμών, γεγονός που μπορεί να αποτελεί καλή είδηση για τις εταιρείες (συμπεριλαμβανομένων και των μη αμερικανικών κολοσσών) – αλλά ήδη, ομολογώντας κάτι τέτοιο, έχουμε εγκαταλείψει το πλαίσιο του επιχειρήματος Αίμα για (φτηνό) Πετρέλαιο. Πράγματι, για ποιο λόγο να ανοί-

29. George Caffentzis, "No Blood for Oil", 2003, http://www.commoner.org.uk/02-9groundzero.htm.

30. Παρατίθεται στο Michael Mann, *Incoherent Empire,* Λονδίνο 2003, σ. 209. Σύμφωνα με το *Economist Intelligence Unit,* τα τρία τέταρτα των χωρών με «υψηλότατο κίνδυνο για ξένες επενδύσεις» είναι πετρελαιοπαραγωγά κράτη.

ξει κανείς το κουτί; Η χυδαία τέχνη της σύναψης συμφωνιών με τους πετρελαιοκαρχαρίες και την ολιγαρχία του πετρελαίου ήταν δοκιμασμένη. Ο ίδιος ο Ράμσφελντ υπήρξε ένας τέτοιος έμπειρος επαγγελματίας είκοσι χρόνια νωρίτερα, συνεργαζόμενος με τον Σαντάμ και τους *δικούς του* ανθρώπους του πετρελαίου. Μήπως ο Τσένεϊ, ως επικεφαλής της Halliburton, δεν είχε εποπτεύσει την πώληση υπηρεσιών και εξαρτημάτων στον Σαντάμ αντί 22 εκατομμυρίων δολαρίων, μέσω μίας θυγατρικής εταιρείας (της Dresser), στο πλαίσιο του διαβόητου για διαφθορά προγράμματος Πετρέλαιο για Τρόφιμα του ΟΗΕ; Όλα ήδη δούλευαν "ρολόι". Γιατί λοιπόν να τα ανακατέψουν; Μήπως για να διασφαλίσουν τη βιωσιμότητα του δολαρίου; Αν ο ΟΠΕΚ άλλαζε τις συναλλαγές του σε ευρώ, θα κατέρρεε το δολάριο; Το δολάριο φυσικά και έχει πέσει, και εδώ ακριβώς βρίσκεται το ζήτημα. Η σκέψη πως η μεταστροφή του ΟΠΕΚ θα μπορούσε να καταστρέψει το δολάριο είναι παράλογη· ούτως ή άλλως, το καρτέλ ελέγχει λιγότερο από το 5% της εκτός συνόρων κίνησης κεφαλαίων. Ίσως όμως ο Τσένεϊ και οι συνεργάτες του να παραπλάνησαν τις πετρελαϊκές εταιρείες και να τις έπεισαν ότι ο κίνδυνος για τυχόν απρόβλεπτες συνέπειες ήταν μικρός. Αλλά αυτό δεν είναι αληθοφανές. Όπως σχολίασε ο πρώην διευθυντής επιχειρήσεων της CIA, η βιομηχανία χρειάζεται πάνω απ' όλα σταθερότητα.[31] Αυτή η άποψη επαναλαμβάνεται διαρκώς στον Τύπο που ασχολείται με το εμπόριο του πετρελαίου (μέχρι τα τέλη του 2001, περιοδικά του κλάδου, όπως το *Oil and Gas International*, οδύρονταν για το εμπορικό κόστος της εισβολής στο Αφγανιστάν). Οι υψηλές τιμές δεν αντιστάθμισαν ποτέ το κόστος της σταθεροποίησης και διασφάλισης της παραγωγής. Όλοι οι κολοσσοί στη δυτική Αφρική, για παράδειγμα, έχουν ετοιμάσει ασφαλιστικά συμβόλαια που βασίζονται στην παρούσα κατάσταση ασφάλειας, και όλοι κατατρέχονται από την απειλή της επιδείνωσης των συνθηκών, που θα τους ανάγκαζε να αποσυρθούν από την περιοχή μέσα σε δύο ή τρία χρόνια.

---

31. Παρατίθεται στο William Engdahl, *A Century of War,* Λονδίνο 2004, σ. 268.

Με άλλα λόγια, ο πόλεμος είναι σπανίως μέσο για τη σταθεροποίηση των τιμών, αλλά ίσως εκεί ακριβώς να βρίσκεται το ζήτημα. Η σύγκρουση ενδημεί στη βιομηχανία της Μέσης Ανατολής από τη δεκαετία του 1960. Και μέσω όλων αυτών των επακόλουθων πολέμων και αναταραχών –του αραβικού εμπάργκο, του Πολέμου των Έξι Ημερών, της ιρανικής επανάστασης, της σύγκρουσης Ιράν-Ιράκ, του Πρώτου Πολέμου του Κόλπου– οι πετρελαϊκές εταιρείες κατάφεραν να αποκαταστήσουν τα επίπεδα της κερδοφορίας τους, η ολιγαρχία του πετρελαίου και οι δικτάτορες έκαναν την Ελβετία ευτυχισμένη και, παρά τις περιόδους πληθωριστικής ύφεσης, η πετρελαϊκή οικονομία σταθεροποιήθηκε. Ωστόσο, η εισβολή του 2003 ήταν διαφορετική – αλλιώτικη από τον Πρώτο Πόλεμο του Κόλπου, ο οποίος ήταν πράγματι μια μάχη για τα αποθέματα του πετρελαίου.[32] Αυτό που πρόσφερε η νέα εκστρατεία στη βιομηχανία ήταν ένας μονόπλευρος τυχοδιωκτισμός εναντίον μίας παγκόσμιας μουσουλμανικής ανταρσίας, καθώς και η προοπτική να εξοργίσει την πολυπληθέστερη γενιά νεαρών Αράβων και μουσουλμάνων στην ιστορία. Έθετε σε κίνδυνο το 20% του παγκόσμιου αποθέματος πετρελαίου, ολόκληρη τη στρατηγική που αφορούσε τον Κόλπο, τα ευρύτερα συμφέροντα των ΗΠΑ στην περιοχή, απειλούσε με ριζική αποσταθεροποίηση ολόκληρου του μουσουλμανικού κόσμου και ενεργή προώθηση του αγώνα της τζιχάντ, και διακινδύνευε μία απολύτως απρόβλεπτη κι ανεξέλεγκτη αντίδραση.

VI

Ένας από τους ιδρυτές του ΟΠΕΚ έχει πει πως το πετρέλαιο είναι «τα περιττώματα του διαβόλου». Λειτουργεί με μαγικό

32. Ο Σαντάμ οργίστηκε που το Κουβέιτ και τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα παρήγαγαν, υπό την πίεση των ΗΠΑ, πάνω από το προκαθορισμένο ποσοστό, ώστε να μένουν οι τιμές χαμηλά. Το ότι τα κίνητρά του είχαν εμφανώς να κάνουν με τα πετρελαϊκά κέρδη οδήγησε στη γενική του καταδίκη από τον αραβικό κόσμο και πρόσφερε το έδαφος για μία σχετικά ευρεία και πολυμερή στρατιωτική απάντηση από την Αμερική.

τρόπο. Είναι η δύναμη που θέτει τον κόσμο σε κίνηση. Κατά τη γνώμη μας, η ίδια η διατύπωση της υπόθεσης Αίμα για το Πετρέλαιο αποδέχεται μεγάλο μέρος από αυτήν τη μαγική θεώρηση. Όπως έχουμε ήδη πει, βάζει το πετρέλαιο (ως έναν από τους τομείς της βιομηχανίας) στη θέση της καρδιάς του καπιταλισμού και εστιάζει στο χαρακτήρα ενός και μόνο εμπορεύματος, παραγνωρίζοντας τις γενικότερες συστημικές επιταγές του κεφαλαίου. Για να το κατανοήσουμε αυτό πρέπει να επιστρέψουμε στον ΟΠΕΚ και στο νέο πετρελαϊκό καθεστώς, στην εμφάνιση του οποίου συνέβαλε.[33]

Η δεκαετία του 1960 σημαδεύτηκε από τη μείωση των τιμών του πετρελαίου, εξαιτίας εν μέρει της επίμονης αναζήτησης αποθεμάτων, των νέων πειραματικών τεχνολογιών και της εισροής νέων ποσοτήτων από τη Ρωσία˙ ο συνδυασμός όλων αυτών των γεγονότων δημιούργησε μεγάλη υπερεπάρκεια. Νέοι σημαντικοί παράγοντες εμφανίστηκαν στη σκηνή. Οι πατροπαράδοτες δολοπλοκίες γίνονταν ολοένα και λιγότερο εφικτές. Σε αυτό το πλαίσιο, η πολιτικοποίηση της αγοράς του πετρελαίου από τον ΟΠΕΚ μπορεί να γίνει κατανοητή όχι ως απειλή απέναντι στα κράτη με μεγάλη κατανάλωση πετρελαίου, αλλά ως ένας νέος, πιο περίτεχνος τρόπος υποστήριξής τους, με βάση τη σύγκλιση συμφερόντων μεταξύ των εταιρειών, των ΗΠΑ και των προμηθευτών. Ένα καθεστώς υψηλών τιμών ήταν καλό για τις μεγάλες εταιρείες (κατά τη δεκαετία του 1970 τα κέρδη τους αυξήθηκαν και η ικανότητά τους να αναχαιτίζουν τη δύναμη των ανεξάρτητων ενισχύθηκε), καλό για την Ουάσινγκτον (καθώς υποσχόταν την επιβράδυνση του ρυθμού ανάπτυξης της ιαπωνικής και της ευρωπαϊκής οικονομίας, όπως είχε παρατηρήσει ο Κίσιντζερ), καλό για τη Βρετανία (λόγω του πετρελαίου της Βόρειας Θάλασσας και των μεγάλων εταιρειών της), αλλά καλό και για τον Ψυχρό Πόλεμο, αφού προωθούσε την αμερικανική στρατιωτική παρουσία στη Μέση Ανατολή. Ο

33. Είμαστε βαθιά υπόχρεοι για την εξαιρετική ανάλυση της πολιτικής οικονομίας του πετρελαίου που προσφέρουν οι Jonathan Nitzan και Shimshon Bichler στο *The Global Political Economy of Israel,* Λονδίνο 2002.

σεΐχης Γιαμανί όρισε με σαφήνεια την αποστολή του ΟΠΕΚ: «Η αποτροπή, πάση θυσία, κάθε σύγκρουσης συμφερόντων που θα κλόνιζε τα θεμέλια ολόκληρης της βιομηχανίας πετρελαίου».[34]

Οι μεγάλες πετρελαϊκές εταιρείες ωφελήθηκαν από την επανάσταση που έφερε ο ΟΠΕΚ. Αλλά η κατανόηση των λόγων αυτής της ωφέλειας μας οδηγεί κατευθείαν πέρα από ερωτήματα τιμής και προσφοράς, σε ένα ευρύτερο οικονομικό και πολιτικό τοπίο. Εδώ ξετυλίγεται μια διπλή ιστορία: Αφ' ενός, οι ξέφρενες άνοδοι και πτώσεις των τιμών, που συχνά ανέτρεπαν μακροχρόνιες τάσεις και, αφ' ετέρου, ο ολοένα και πιο ζοφερός επίκυκλος της σύγκρουσης, της στρατιωτικοποίησης και της επαναστατικής εξέγερσης. Από τη μια πλευρά, δηλαδή, *η πολιτικοποίηση* του πετρελαϊκού τομέα και, από την άλλη, η *εμπορευματοποίηση* της βιομηχανίας όπλων.[35] Αυτή είναι η καρδιά του «συνασπισμού οπλοδολαρίων και πετροδολαρίων».[36] Στη δεκαετία του 1950, το 95% των αμερικανικών εξαγωγών εξοπλισμού προσφερόταν με τη μορφή ξένης βοήθειας. Το 2000 πλέον το ποσοστό είχε πέσει στο ένα τέταρτο. Φυσικά η ιδιωτικοποίηση του εμπορίου όπλων είχε προβληθεί ως ο τρόπος του μέλλοντος, και σύντομα ο πανταχού παρών «προμηθευτής» παρείχε τα πάντα, από κλιματιζόμενες σκηνές μέχρι νεκροθάφτες. Ως συνέπεια ενός κύματος συγχωνεύσεων και ενοποιήσεων κατά τη δεκαετία του 1990 (υπό την επιτήρηση και την ενθάρρυνση του υπουργείου Άμυνας), οι είκοσι σημαντικότεροι αμερικανοί προμηθευτές όπλων μειώθηκαν σε τέσσερις: τις

---

34. *Ό.π.*, σ. 227.

35. *Ό.π.*, σσ. 219-73. Βλ. επίσης "Transformed: A Survey of the Defense Industry", *The Economist,* 30 Ιουλίου 2002.

36. Nitzan-Bichler, *The Global Political Economy of Israel,* σ. 202. Σύμφωνα με την Υπηρεσία Ερευνών του Κογκρέσου, το 2003 οι ΗΠΑ είχαν ένα άνετο προβάδισμα στο εμπόριο όπλων (14,5 δισεκατομμύρια δολάρια, 57% επί του συνόλου). Η Ρωσία ήταν (με μεγάλη απόσταση) στη δεύτερη θέση. Thom Shanker, "US and Russia still dominate arms market", *New York Times,* 30 Αυγούστου 2004, σ. A7. Δεν θα πρέπει, λοιπόν, να προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι η Ρωσία κατείχε τη μερίδα του λέοντος των πετρελαϊκών συμβολαίων στο Ιράκ.

εταιρείες Boeing, Northrop Grumman, Lockheed Martin και Raytheon. Οι πωλήσεις τους ανέρχονται τώρα πια στα 150 δισεκατομμύρια δολάρια και ελέγχουν ένα τεράστιο κομμάτι των κρατικών συμβάσεων. Στο διάστημα από το 1965 ως το 1985, το καθαρό κέρδος του κλάδου διπλασιάστηκε (φτάνοντας το 10%), ως μέρος του συνολικού καθαρού κέρδους της λίστας Fortune 500.* Μια τόσο ασυνήθιστη ανάπτυξη του "Arma-Core"** δεν θα μπορούσε να συντηρηθεί ούτε καν από τα αμερικανικά επίπεδα του στρατιωτικού κεϋνσιανισμού: προϋπέθετε ξένες αγορές και, ειδικότερα, αγοραστές από τον Τρίτο Κόσμο.

Το κλειδί για την άνοδο της βιομηχανίας των εξοπλισμών –το πέρασμα από τη βοήθεια στο εμπόριο– ήταν η εμφάνιση του ΟΠΕΚ στη σκηνή και η ανακατανομή του παγκόσμιου εισοδήματος. Το 1963 στη Μέση Ανατολή αναλογούσε το 9,9% των παγκόσμιων εισαγωγών όπλων. Στη δεκαετία που ακολούθησε το 1974, το ποσοστό ανέβηκε στο 36% (περίπου 45 δισεκατομμύρια δολάρια το χρόνο).[37] Περίπου το μισό παρεχόταν από αμερικανούς προμηθευτές. Σύμφωνα με τους Νιτζάν και Μπισλέρ, «σε κάθε 1% αύξηση από το πετρέλαιο αντιστοιχούσε μετά από τρία χρόνια αύξηση 3,3% στις εισαγωγές όπλων».[38] Το πετρέλαιο τροφοδοτούσε τη στρατιωτικοποίηση, η οποία ήταν ταυτοχρόνως αιτία και αποτέλεσμα των συγκρούσεων για την ενέργεια σε ολόκληρη την περιοχή. Το ατελείωτο χρήμα, έλεγε ο Κικέρων, είναι το εφόδιο του πολέμου.

---

* Η λίστα Fortune 500 περιλαμβάνει τις 500 μεγαλύτερες εταιρείες παγκοσμίως με βάση το τζίρο τους. (*Σ.τ.μ.*)

** "Arma-Core" ή armament core ("καρδιά" των εξοπλισμών) είναι ο όρος που χρησιμοποιούν οι Νιτζάν και Μπισλέρ για τις μεγάλες διεθνείς εταιρείες εξοπλισμών, ή ό,τι οι ίδιοι ονομάζουν «οι εφτά αρχάγγελοι του Αρμαγεδδόνα», δηλαδή τις αμερικανικές Raytheon, Lockheed-Martin, Boeing, General Dynamics, Northrop-Grumman, τη βρετανική BAE Systems και το ευρωπαϊκό κονσόρτιουμ EADS. (*Σ.τ.μ.*)

37. Οι εισαγωγές όπλων της Σαουδικής Αραβίας το 1974 έφτασαν τα 2,6 δισεκατομμύρια δολάρια. Μεταξύ του 1985 και του 1992, ξόδεψε 52,4 δισεκατομμύρια. Βλ. International Crisis Group, "Can Saudi Arabia reform itself?", Ιούλιος 2004, Βρυξέλες, σ. 27. Άρθρο Δικτύου στο www.icg.org.

38. Nitzan-Bichler, σ. 233.

Ο συνασπισμός οπλοδολαρίων και πετροδολαρίων στηρίχτηκε στις υψηλές τιμές του πετρελαίου (και στις συγκρούσεις για την ενέργεια), αλλά η συμφωνία ήταν δομικά ασταθής. Οι υπερβολικά υψηλές τιμές οδήγησαν στην αντικατάσταση πόρων ενέργειας καθώς και στην αναζήτηση πετρελαίου υψηλότερου κόστους παραγωγής, μη προερχόμενου από τον ΟΠΕΚ. Παράλληλα, σε περίπτωση κλιμάκωσης των συγκρούσεων, η στρατιωτικοποίηση θα μπορούσε ανά πάσα στιγμή να διακυβεύσει την απλή συνενοχή των πετρελαϊκών εταιρειών με το νευραλγικό κέντρο του ΟΠΕΚ. Σύμφωνα με τους Νιτζάν και Μπισλέρ, μια μεσοβέζικη λύση θα ήταν μια τιμή που θα καθοριζόταν από την «ένταση δίχως πόλεμο», κατά την οποία η κερδοφορία των πετρελαϊκών εταιρειών θα παρέμενε υψηλότερη όλων των άλλων σημαντικών βιομηχανικών τομέων. Όταν τα κέρδη έπεφταν σε αυτό που η βιομηχανία αποκαλεί «ζώνη κινδύνου», οι άνθρωποι του πετρελαίου μετατρέπονταν σε γεράκια του πολέμου. Κάθε πτώση στη «ζώνη κινδύνου» προηγούνταν των ενεργειακών συγκρούσεων, ενώ στη συνέχεια ακολουθούσε μία θεαματική μεταστροφή προς τις οικονομικές επιτυχίες. Οι κατακόρυφες πτώσεις των τιμών στη δεκαετία του 1980 προκάλεσαν μεγάλη κρίση στη νέα τάξη, που ενισχύθηκε από το γεγονός ότι ο πόλεμος μεταξύ Ιράν και Ιράκ –μία προφανής πηγή κέρδους– συνεισέφερε στην υπερπροσφορά πετρελαίου, εξαιτίας «της εκποίησης λόγω κρίσης».[39] Επιπλέον, το εμπόριο όπλων επί Ρέιγκαν παρέμενε δέσμιο περιορισμών που επέβαλλε η εξωτερική πολιτική – με συνέπεια να κερδίσει η Ρωσία το 30% της αγοράς όπλων στη Μέση Ανατολή. Ο πόλεμος στον Κόλπο και οι επακόλουθες αμυντικές συμφωνίες διόρθωσαν την ανισορροπία, αλλά συνολικά η δεκαετία του 1990 αποδείχτηκε πολύ λιγότερο ευχάριστη. Οι πετρελαϊκές τιμές κατρακύλησαν, τα πετρελαιοπαραγωγά κράτη αντιμετώπισαν (συχνά

39. Το 1986 ο τότε αντιπρόεδρος Τζορτζ Μπους πήγε στο Ριάντ για να κάνει έκκληση για *χαμηλότερα* επίπεδα παραγωγής πετρελαίου, ώστε να αυξηθούν οι τιμές και να δοθεί εκ νέου ώθηση στο εμπόριο πετρελαίου και όπλων.

υπό την πίεση του νεοφιλελευθερισμού) εγχώρια λιτότητα και η αραβο-ισραηλινή ένταση (μολονότι βραχυπρόθεσμα) υποχώρησε. Ένα κύμα συγχωνεύσεων στις βιομηχανίες πετρελαίου και όπλων έδωσε μία ανάσα, αλλά το μερίδιό τους στην κεφαλαιοποίηση της λίστας Fortune 500 έπεσε στο 5%. Τότε, λοιπόν, συνέβη η 11η Σεπτεμβρίου.

Εδώ θα πάρουμε τις αποστάσεις μας από την ανάλυση των Νιτζάν και Μπισλέρ. Αυτός ο τύπος πολιτικού αυτοματισμού στον οποίο εστιάζουν, και ο οποίος συγκεκριμένα ρυθμίζει τη σχέση πετρελαίου και πολέμου –και γενικότερα δίνει το ρυθμό της αμερικανικής κυριαρχίας–, είναι εντέλει υπερβολικά επιφανειακός και μηχανιστικός. Εντούτοις, στοχεύουν προς τη σωστή κατεύθυνση. Κι αυτό επειδή, όπως έχουμε υποστηρίξει, η σημασία του πετρελαίου πηγάζει τόσο από τη σχέση της συγκεκριμένης βιομηχανίας με άλλους τομείς του κεφαλαίου –με ένα πολύπλοκο και μεταβαλλόμενο καπιταλιστικό επίκεντρο– όσο και από κάθε ευθεία εξάρτηση από τα αποθέματα του Κόλπου. Η διαλεκτική του πετρελαίου και των εξοπλισμών –«χτίζε και κατάστρεφε»– επεκτείνεται, με άλλα λόγια, πολύ μακρύτερα, περικλείοντας όχι μόνο τη στρατιωτική και την πετρελαϊκή βιομηχανία, αλλά και τους γίγαντες των κατασκευαστικών εταιρειών (και της «ανασυγκρότησης»),[40] τους κλάδους της εφαρμοσμένης μηχανικής και του βιομηχανικού σχεδιασμού, και βεβαίως τις χρηματιστηριακές υπηρεσίες και το τραπεζικό κεφάλαιο. Όσον αφορά αυτούς τους τελευταίους τομείς, τα πετρελαϊκά πλεονάσματα –σε δολάρια– των «χαμηλών απορροφητών» (Κουβέιτ, Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, Σαουδική Αραβία) είναι η απαραίτητη πρώτη ύλη για τις offshore τραπεζικές εργασίες, για τα hedge funds και για τις κερδοσκοπικές κινήσεις του κεφαλαίου. Ας μην ξεχνάμε πως η επανάσταση του ΟΠΕΚ έριξε τεράστιες ποσότητες πετροδολαρίων στα χέρια

---

40. Από το 1994 ως το 2002 το Πεντάγωνο έκλεισε 3.016 συμβόλαια, αξίας 300 δισεκατομμυρίων δολαρίων, με δώδεκα ιδιωτικές εταιρείες: στρατιωτικές, κατασκευαστικές και υπηρεσιών. Τα 2.700 πήγαν στην KBR (Kellog, Brown and Root) και στην εταιρεία συμβούλων για θέματα διαχείρισης και τεχνολογίας Booz Allen Hamilton.

των εμπορικών τραπεζών, οι οποίες σύντομα χρησιμοποίησαν τα χρήματα –για να χτίζουν και να καταστρέφουν– στη Βραζιλία, στην Αργεντινή και το Μεξικό.

Ώστε δεν πρόκειται μόνο για τη Chevron και την Texaco, αλλά και τις Bechtel, Kellog, Brown and Root, Chase Manhattan, Enron, Global Crossing, BCCI και DynCorp. Η συλλογικότητα Midnight Notes ερμηνεύει τη διασταύρωση εργασίας, ενέργειας και πολέμου ως «Πετρέλαιο, Όπλα και Χρήματα».[41] Αυτή η θέση πλησιάζει πολύ περισσότερο όσα θέλουμε να τονίσουμε, αλλά ίσως και αυτός ακόμα ο χαρακτηρισμός να παραείναι «καθαρός», καθώς αποκλείει τη «μαύρη οικονομία» με την οποία διαπλέκονται, ολοένα και πιο φανερά, τα συμφέροντα της Enron, της Halliburton και των ομοίων τους. Τα ναρκωτικά, η κλοπή πετρελαίου και το ξέπλυμα χρήματος είναι οι κύριες δραστηριότητες αυτού του αδιαφανούς καπιταλιστικού κόσμου· η Ρωσία, η Νιγηρία, η Κολομβία και το Μεξικό οι κύριοι σταθμοί του. Είναι δύσκολο να καθορίσουμε αυτά τα κυκλώματα κεφαλαίου και εξουσίας με ποσοτικούς όρους· είναι πάντως σχεδόν σίγουρο πως φτάνουν τα τρισεκατομμύρια δολάρια.

Δεν είμαστε απολύτως πεπεισμένοι πως η σχέση πετρελαίου-όπλων-εφαρμοσμένης μηχανικής-κατασκευαστικών-χρηματοοικονομικών-ναρκωτικών έφτασε σε σημείο κρίσης εξαιτίας του «μερίσματος ειρήνης», των χαμηλών πετρελαϊκών τιμών και της έκρηξης του τομέα της υψηλής τεχνολογίας τη δεκαετία του 1990.[42] Όμως είμαστε βέβαιοι πως κάθε επιχείρημα σχετικό με τα συμφέροντα των εταιρειών –δηλαδή η καρδιά της θέσης Αίμα για το Πετρέλαιο– πρέπει να αξιολογηθεί στο πλαίσιο της υπερεθνικής συγκέντρωσης

---

41. Midnight Notes, *Midnight Oil: Work, Energy, War 1973-1992*, Μπρούκλιν 1992. Αυτό το κείμενο παραμένει για μας απολύτως θεμελιώδες για οποιαδήποτε κατανόηση της παρούσας συγκυρίας.

42. Οι Νιτζάν και Μπισλέρ θεωρούν πως η κρίση πλησίαζε, ήδη το 1993: τα συμβόλαια είχαν τελειώσει, όπως επίσης η στασιμότητα και οι συγκρούσεις. Όπως το έθεσαν: «οι μη στρατιωτικές επιχειρήσεις πρόσφεραν πολύ καλύτερα μέσα για να κερδίσει κανείς περισσότερα απ' ό,τι συνήθως» (*The Global Political Economy of Israel*, σ. 271).

κεφαλαίου, που υποστηρίζεται από τον ΟΠΕΚ και το διακρατικό σύστημα. Το να θέτει κανείς το ζήτημα με αυτόν τον τρόπο, δεν σημαίνει ότι αρνείται τη σημασία του πετρελαίου, αλλά ότι το τοποθετεί σε ένα ευρύτερο καπιταλιστικό τοπίο. Η αμερικανική αυτοκρατορία δεν μπορεί να παραιτηθεί του πετρελαίου: ο έλεγχός του αποτελεί γεωπολιτική προτεραιότητα. Ωστόσο, αυτά τα γεωπολιτικά και εταιρικά πετρελαϊκά συμφέροντα δεν μπορούν από μόνα τους να δικαιολογήσουν πειστικά μία αυτοκρατορική αποστολή, όσο αδέξια κι αν εκτελείται, σαν κι αυτή που γνωρίσαμε τα δύο τελευταία χρόνια. Αυτό που αντιπροσωπεύει μάλλον η περιπέτεια στο Ιράκ είναι λιγότερο ένας πόλεμος για το πετρέλαιο και περισσότερο μία ριζική, τιμωρητική, «υπερ-οικονομική» αναδόμηση των συνθηκών που είναι απαραίτητες για την εκτεταμένη κερδοφορία – η προετοιμασία, εν συντομία, του εδάφους για έναν νέο γύρο αρπαγής και συσσώρευσης κεφαλαίου υπό την καθοδήγηση της Αμερικής. Επρόκειτο για ένα υπερεθνικό, νεοφιλελεύθερο πραξικόπημα που συνέβη στο όνομα της παγκοσμιοποίησης και της δημοκρατίας της ελεύθερης αγοράς. Σχεδιάστηκε ως υπόδειγμα μίας καινούριας μορφής στρατιωτικού νεοφιλελευθερισμού. Σε αυτή τη στιγμή της υπερ-οικονομικής επιβολής, ο παράγοντας του πετρελαίου ήταν εξαιρετικά προφανής, επειδή, όπως αποδείχτηκε, τα έσοδα από το πετρέλαιο ήταν πολύ σημαντικά για το σχεδιασμό και τη χρηματοδότηση της ίδιας της στρατιωτικής επιχείρησης, όπως και για την ανασυγκρότηση της «αναπτυσσόμενης αγοράς» του Ιράκ.

VII

Θεωρούμε πως ο όρος-κλειδί για τον ακριβή ορισμό της καπιταλιστικής φάσης που επικρατεί, άρα και της πετρελαϊκής πολιτικής, είναι ο *στρατιωτικός νεοφιλελευθερισμός*. Είναι περιττό να εξηγήσουμε ποιες πτυχές της πραγματικότητας καλύπτει αυτός ο όρος. Ο κόσμος έχει υπομείνει περισσότερο από δύο δεκαετίες ριζικού ανασχηματισμού στο όνομα

της παλιάς / νέας καπιταλιστικής ορθοδοξίας – επανειλημμένους γύρους ιδιωτικοποιήσεων και απορυθμίσεων, έλλειψης ρευστού (για μερικούς), ελεύθερου εμπορίου (για τους ανυπεράσπιστους), «προγραμμάτων προσαρμογής», επιθέσεων στην κοινωνική πρόνοια και τις ισχυρές κυβερνήσεις (δηλαδή όσες δεν πρόσκεινται φιλικά στις εταιρείες). (Το 95% του συνόλου των ρυθμιστικών αλλαγών κατά τη δεκαετία του 1990, όπως απογράφηκαν από το *World Investment Report* των Ηνωμένων Εθνών, στόχευαν στη φιλελευθεροποίηση του ελέγχου του κεφαλαίου. Ο τριπλασιασμός των διμερών επενδυτικών συμφωνιών εντός της ίδιας δεκαετίας στόχευε εξ ολοκλήρου στο να απομακρύνει τα «εμπόδια» για τις ξένες επενδύσεις.) Δεν μπορούμε εδώ να διερευνήσουμε τις απαρχές του νεοφιλελευθερισμού, αλλά χρονολογούνται από τη δεκαετία του 1970 και τις προκλήσεις που αντιμετώπιζε η οικονομική ηγεμονία των ΗΠΑ ως αποτέλεσμα της κρίσης υπερσυσσώρευσης.[43] Αντιμέτωπες με τον αυξανόμενο ανταγωνισμό από τη δυτική Ευρώπη, την Ιαπωνία και την ανατολική Ασία, οι ΗΠΑ –υπό την προεδρία του Ρίτσαρντ Νίξον– εξάλειψαν τα διεθνή οικονομικά εμπόδια, ώστε να «απελευθερωθεί το αμερικανικό κράτος από την οικονομική του αδυναμία και… να ενισχυθεί η πολιτική ισχύς του αμερικανικού κράτους».[44] Οι θεσμοί που επέτρεψαν αυτό το «παιχνίδι» της προβολής της αμερικανικής οικονομικής ισχύος προς τα έξω ήταν το σύμπλεγμα Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, Θησαυροφυλακίου και χρηματιστηρίου της Γουόλ Στριτ. Στην καρδιά της νεοφιλελεύθερης στρατηγικής βρισκόταν η επίθεση ενάντια στις κρατικές αναπτυξιακές στρατηγικές των μεταποικιακών κρατών: οι αγορές έπρεπε να ανοίξουν διά της βίας, η κεφαλαιακή και χρηματιστική κυκλοφορία να απελευθερωθούν, οι κρατικές περιουσίες να ξεπουληθούν και τα περιουσιακά στοιχεία να υποτιμηθούν και έπειτα να διοχετευθούν

---

43. Robert Brenner, *The Boom and the Bubble: The US in the World Economy,* Λονδίνο 2002.

44. Peter Gowan, *The Global Gamble,* Λονδίνο 1999, σ. 23.

σε κρίσεις που κατασκεύαζε ο ίδιος ο νεοφιλελευθερισμός. Όσον αφορά τον Τρίτο Κόσμο, δεν ίσχυε παρά το ξόρκι «δεν υπάρχει άλλη εναλλακτική»˙ για το σοσιαλιστικό μπλοκ μετά το 1989 ο όρος ήταν απλώς «θεραπεία-σοκ». Εκείνο που αποδείχθηκε ιδιαίτερα περίεργο στη νεοφιλελεύθερη αντεπανάσταση δεν ήταν ο ιεραποστολικός της ζήλος, αλλά ο υπερ-εθνικισμός της: το ότι, δηλαδή, ένα και μόνο έθνος μπορούσε να επιμένει ότι προσωποποιεί τον παγκόσμιο κανόνα. Όπως μπορούμε πια να δούμε, η Στρατηγική Εθνικής Ασφάλειας του 2002 ήταν το Πιστεύω της και η «απόλυτη επικράτηση» η Εντολή της.[45] Σε τελική ανάλυση, η νεοφιλελεύθερη επίθεση ήταν, όπως θα το έθετε ίσως ο Αντόνιο Γκράμσι, μία παθητική επανάσταση από τα πάνω: συντηρητική, αμυντική και δεσποτική.

Για κάποιο διάστημα, αυτή η εκδοχή της «επιστροφής στο μέλλον» φαινόταν να είναι απόλυτα επιτυχής. Η πτώση του Τείχους ήταν το έμβλημά της˙ τα ποσοστά θνησιμότητας στη Ρωσία και τα ερείπια της Αργεντινής τα κορυφαία της επιτεύγματα. Οι νόμοι της οικονομίας, έγραψε ο Λόρενς Σάμερς, είναι «σαν τους νόμους της μηχανικής». Υπάρχει μόνο ένα σύνολο και «εφαρμόζονται παντού». Δεν υποτιμούμε καθόλου τη μονοχρωματική έλξη που εξακολουθούν να ασκούν τέτοιοι νόμοι σε μεγάλο μέρος του κόσμου. Όμως κάτι έχει ολοφάνερα αλλάξει κατά τη διάρκεια της περασμένης δεκαετίας. Ακόμα και μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1990, οι αφέντες μας ήταν πεπεισμένοι πως ο νέος κόσμος της διείσδυσης του κεφαλαίου θα πραγματοποιούνταν ουσιαστικά μέσω συμφωνιών (μεταξύ κυβερνήσεων και εταιρειών), «δημοσιονομικής πειθαρχίας», ακριβούς ρύθμισης των χρηματοδοτήσεων και των επιχορηγήσεων, καθώς και μέσω της συνεχούς πίεσης από τους αμερικανούς πιστωτές. Είναι ακόμα ανοιχτή η συζήτηση για το ποιο σύνολο δυνάμεων έθεσε σε αμφισβήτηση αυτή τη μεθοδολογία. Πάντως

45. Βλ. B. Silver και G. Arrighi, "Polanyi's 'Double Movement': The *Belles Epoches* of British and US Hegemony Compared", *Politics and Society,* τ. 31, αρ. 2, 2003, σσ. 325-55.

συνέβη – και μάλιστα απότομα. Ρωγμές άρχισαν να εμφανίζονται στο κατεστημένο της Παγκόσμιας Τράπεζας. Ο Στίγκλιτς μάλωνε με τον Σάμερς, η δυτική Ευρώπη διαφωνούσε με το δόγμα της Ουάσινγκτον και ο Νότος αρνιόταν συχνά να «καταπιεί το πικρό του φαρμάκι». Το τερατούργημα των οφειλών του Τρίτου Κόσμου και των επιδοτήσεων προς τη βιομηχανική γεωργία του Πρώτου έγινε θέμα συζήτησης στην καλή κοινωνία. Από την υπερβολική εγκαρδιότητα και την ανταλλαγή συγχαρητηρίων στον Κύκλο Συνομιλιών της Ουρουγουάης* πέσαμε στο φιάσκο του Σιάτλ και στα ακόμα μεγαλύτερα φιάσκα της Ντόχα και του Κανκούν. Αυτό που συνέβη στο Κανκούν ήταν μια εσωτερική ανταρσία: μία ομάδα είκοσι μελών αρνήθηκε σθεναρά να προσυπογράψει τις τεράστιες αμερικανικές κι ευρωπαϊκές επιδοτήσεις στη βορειοατλαντική γεωργία, όπως και τους κανονισμούς του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου που είχαν φτιαχτεί για να εμποδίσουν τον Νότο να αυτοπροστατευτεί. Γενικά στον κόσμο –στον κόσμο που ο νεοφιλελευθερισμός αγωνιζόταν να δημιουργήσει– τα κινήματα συσπειρώνονταν, καθώς το τίμημα της αλλαγής γινόταν ολοένα και πιο ξεκάθαρο (η περίπτωση της Αργεντινής συζητιόταν ευρέως) και οι αντίπαλοι του καπιταλισμού άρχισαν να σημειώνουν αληθινές επιτυχίες. Η αχίλλειος πτέρνα της «παγκοσμιοποίησης» είχε πια αποκαλυφθεί.

Κατά τη γνώμη μας, αυτό είναι το κατάλληλο πλαίσιο εντός του οποίου μπορεί να κατανοήσει κανείς τα γεγονότα στο Ιράκ. Η νέα προτίμηση προς τη στρατιωτική επιλογή έχει νόημα μονάχα ως τμήμα αυτού του νεοφιλελεύθερου στερεώματος, όπου ο κυρίαρχος καπιταλιστικός πυρήνας αρχίζει να δυσκολεύεται ολοένα και περισσότερο να επωφεληθεί από την επέκταση της αγοράς μέσω της «κοινής

* Ο Κύκλος Συνομιλιών της Ουρουγουάης ξεκίνησε τον Σεπτέμβριο του 1986 και ολοκληρώθηκε τον Απρίλιο του 1994, στο πλαίσιο της GATT (General Agreement on Tariffs and Trade – Γενική Συμφωνία για τους Δασμούς και το Εμπόριο), η οποία και μετασχηματίστηκε με το τέλος των διαπραγματεύσεων στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου. (*Σ.τ.μ.*)

συναίνεσης» ή από τις συγχωνεύσεις των εταιρειών και τις μεταφορές περιουσιακών στοιχείων. Έχουμε την εντύπωση ότι ο όρος στρατιωτικός νεοφιλελευθερισμός αποτελεί χρήσιμη συντομογραφία της νέας πραγματικότητας. Όμως, κατά μίαν έννοια, το ίδιο το πρόθεμα «νεο-» αποτελεί υπερβολική παραχώρηση στη γνωστή καπιταλιστική ρητορεία περί ανανέωσης· κι αυτό επειδή ο στρατιωτικός νεοφιλελευθερισμός δεν είναι παρά η (ισχνή) συγκάλυψη της πρωταρχικής συσσώρευσης.

«Πρωταρχική συσσώρευση»: Οι λέξεις ηχούν κάπως ξεπερασμένες, όμως από την άλλη νομίζουμε ότι ταιριάζουν πολύ καλά στη σημερινή κατάσταση. Ας επαναλάβουμε ότι προέρχονται από το σημείο εκείνο στο *Κεφάλαιο* του Μαρξ όπου πραγματεύεται τα πρωταρχικά θεμέλια –τις «ιστορικές προϋποθέσεις»– της εκκίνησης της καπιταλιστικής ανάπτυξης στη Βρετανία. Και αυτό που καταδεικνύουν είναι μια ιστορία βίας, αρπαγής και περιφράξεων. Έχουμε ήδη μνημονεύσει τις τελευταίες φράσεις της εξιστόρησης του Μαρξ κι ο αναγνώστης σίγουρα θα θυμηθεί πως τονίζουν (με αξέχαστο τρόπο) την απόλυτη σκληρότητα αυτής της ιστορίας. Στη γη είναι γραμμένο με κεφαλαία γράμματα «Αίμα και Φωτιά».

Ο Μαρξ δεν είχε αυταπάτες σχετικά με το ρόλο της βίας στην εποχή του. Ωστόσο φαίνεται ότι πράγματι πίστευε πως η εποχή των βίαιων απαλλοτριώσεων είχε φτάσει στο τέλος της. Η δύναμη του καπιταλισμού ήταν εκείνη που είχε, ας πούμε, ενσωματώσει την καταπίεση και στο εξής οι «σιωπηλοί καταναγκασμοί των οικονομικών σχέσεων» θα αρκούσαν για να υποχρεώνουν τον εργάτη να «πουλάει το σύνολο της ενεργού του ζωής».[46] Το μαστίγιο της πρωταρχικής συσσώρευσης ήταν αναγκαίο μόνο για τις «διεκδικήσεις του κεφαλαίου στο εμβρυακό του στάδιο».

Δεν είμαστε οι πρώτοι που βρίσκουν τον Μαρξ υπερβολικά αισιόδοξο (ίσως καλύτερα να λέγαμε μελαγχολικό;) σε αυτήν του τη διάγνωση. Επειδή στην πράξη έχει αποδειχθεί πως η πρωταρχική συσσώρευση είναι μία *ατελής* και *επανα-*

46. Karl Marx, *Capital,* τόμ. 1, σσ. 899-900.

λαμβανόμενη διαδικασία, ουσιαστική για τη συνέχιση της ζωής του καπιταλισμού. Αυτό αληθεύει τουλάχιστον κατά δύο έννοιες: Κατ' αρχάς, η τάξη των εργατών-μικροϊδιοκτητών γης –οι θυσιαστήριοι αμνοί της νεωτερικότητας– έχει αποδειχθεί εξαιρετικά ανθεκτική και ακόμα και στον εικοστό πρώτο αιώνα παλεύει για την επιβίωσή της. Η κατάρρευση (ή η μεταρρύθμιση) των «πραγματικά υπαρκτών σοσιαλισμών» τις δύο περασμένες δεκαετίες δημιούργησε αρκετές εκατοντάδες εκατομμύρια *νέους* αγρότες καθώς η χιλιετηρίδα έφτανε στο τέλος της. Εάν, όπως έλεγε ο Μαρξ, η συσσώρευση εξαρτάται από τον πολλαπλασιασμό του αληθινού προλεταριάτου, τότε τα εμπόδια για τη δημιουργία μίας τέτοιας ομοιομορφίας φαίνεται ότι δεν θα εξαφανιστούν ποτέ.

Η διαδικασία είναι ατελής και κατά μίαν άλλη έννοια: ότι, δηλαδή, δεν είναι μόνο η απαλλοτρίωση της εργασίας (και των εργατών) που αποτελεί βασικό στοιχείο για την πρωταρχική συσσώρευση, αλλά *όλες* οι μορφές της απαλλοτρίωσης. Και αυτές οι μορφές επαναλαμβάνονται και ανασυγκροτούνται επ' άπειρον: η ανασύνθεση είναι θεμελιώδης για τον καπιταλισμό ως σύστημα. «Το προπατορικό αμάρτημα της απλής ληστείας», όπως το έθεσε η Χάννα Άρεντ, πρέπει «να επαναλαμβάνεται, μην τυχόν και ο κινητήρας της συσσώρευσης ξαφνικά σβήσει».[47] Εξ ου και η περιοδική κίνηση του καπιταλισμού προς τα έξω, σε γεωγραφίες και πολιτείες που μπορεί να λεηλατήσει σχεδόν δίχως αντίσταση. (Ή τουλάχιστον έτσι ήλπιζε, στην περίπτωση του Ιράκ.) Εξ ου όμως και η κίνησή του *προς τα μέσα*, βαθιά μέσα στις δομές της κοινωνικότητας, αναζητώντας να κλέψει τους κοινούς πόρους. Πώς αλλιώς, για παράδειγμα, να κατανοήσει κανείς σήμερα το πατεντάρισμα μορφών ζωής; Πώς αλλιώς να βγάλει κανείς νόημα από τους μυριάδες τρόπους με τους οποίους ιδιωτικοποιούνται κοινά αγαθά και πόροι, όπως τα ταμεία των συντάξεων, οι επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας, η δημόσια παροχή στέγης και τα δάση που κάποτε ήταν διαθέσιμα σε όλους; Και

47. Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism,* Νέα Υόρκη 1958 (α΄ έκδοση 1951), σ. 182.

υπάρχει άραγε καλύτερο παράδειγμα από τις περιοδικές οικονομικές κρίσεις ή τα προγράμματα δομικής προσαρμογής –που δημιούργησε το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και άλλοι παγκόσμιοι ρυθμιστικοί οργανισμοί μέσω των hedge funds ή με ενορχηστρωμένες καμπάνιες κερδοσκοπίας–, που έφεραν στο διάβα τους μια εκτεταμένη υποτίμηση του πλούτου και συντέλεσαν στη μεταφορά περιουσιών εκτός συνόρων, από τα εγχώρια σε ξένα χέρια;[48]

Φυσικά, το ερώτημα παραμένει ως προς το γιατί η διαδικασία της πρωταρχικής συσσώρευσης προσλαμβάνει, όπως συμβαίνει συνήθως, μία συγκεκριμένη στρατιωτική (ιμπεριαλιστική) μορφή. Είναι εύκολο να δοθεί μία γενική απάντηση. Η πρωταρχική συσσώρευση, όσο διάχυτες και επιδέξιες κι αν είναι οι διαδικασίες της σε κάθε καινούρια περίπτωση, αποτελεί κατά κύριο λόγο μία άσκηση βίας. Το αίμα κι η φωτιά είναι οι κινητήριες δυνάμεις της. Όλες οι μορφές πρωταρχικής συσσώρευσης, σύμφωνα με τον Μαρξ, έχουν ως *προϋπόθεση* «την εξουσία του κράτους». Η βία, υποστήριζε, είναι η μαμή του καινούριου και, ταυτοχρόνως, η ίδια αποτελεί οικονομική δύναμη.[49] Το κράτος, λοιπόν, καιροφυλακτεί πάντοτε στο παρασκήνιο. Ποιες όμως είναι ακριβώς οι συνθήκες που το υποχρεώνουν να εμφανιστεί στη σκηνή με τον τρόπο που το έχει πράξει προσφάτως; *Σε πείσμα* του Μαρξ, σπάνια είναι απλώς «οικονομικές». Τα τελευταία χρόνια, εκείνο που αποκαλύπτει τον αληθινό χαρακτήρα της αμερικανικής αυτοκρατορίας είναι η διαπλοκή των αναγκών: θεαματικών, οικονομικών και γεωπολιτικών.

Θα αντέξει άραγε ο στρατιωτικός νεοφιλελευθερισμός; Πράγματι, τι θα συνιστούσε νίκη κάτω από τις παρούσες περιστάσεις; Με το έλλειμμα να φτάνει γύρω στα 600 δισεκατομμύρια δολάρια ετησίως και το εθνικό χρέος να ανεβαίνει στα 2,5 τρισεκατομμύρια, η εξισορρόπηση ωφέλειας και

48. Βλ. το σύνολο του έργου του David Harvey, *The New Imperialism*, Λονδίνο 2003, και ειδικά τη διαπραγμάτευσή του της «συσσώρευσης μέσω αποστέρησης».

49. Karl Marx, *Capital*, τόμ. 1, σ. 751.

ζημίας αυτής της στρατηγικής αρχίζει να μοιάζει αμφίβολη. Προφανώς κάποιοι κρατικοί υπάλληλοι βγάζουν τα συμπεράσματά τους. Και τι απέγινε η επιχείρηση «Ελευθερία στο Ιράκ»; Έχουν περάσει δύο χρόνια από τότε που τα τανκς κινήθηκαν κατά μήκος της κοίτης του Ευφράτη και οι κατοχικές δυνάμεις δεν ελέγχουν καν τη Βαγδάτη. Με την ανεργία να φτάνει ίσως το 50%, ο Στρατός του Μαχντί αντλεί σταθερά νέα υποστήριξη από τους ανέργους των εξαθλιωμένων πόλεων της Σαντρ Σίτι και της Βασόρας, οι οποίοι είναι πια διπλά λεηλατημένοι: μια φορά από τον Σαντάμ και μια από τον Μπους. Οι εκτιμήσεις για τον αριθμό των εξεγερμένων έχουν αυξηθεί από δύο σε περισσότερους από είκοσι πέντε χιλιάδες. Τα πράγματα «γίνονται όλο και πιο ήρεμα», δήλωσε ο Ράμσφελντ τον Αύγουστο του 2004.

Ακόμα και η λάμψη της ιδιωτικοποιημένης οικονομίας των συμβολαίων έχει πια θαμπώσει. Από τα 18,4 δισεκατομμύρια δολάρια που διέθεσε το αμερικανικό Κογκρέσο τον Οκτώβριο του 2003, ως κεφάλαια για την ανασυγκρότηση, ένα χρόνο αργότερα έχει δαπανηθεί μονάχα το 9%, εκ του οποίου ανυπολόγιστο μέρος ξοδεύτηκε για την «ασφάλεια». Κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου, μία και μόνο υπηρεσία του Κογκρέσου δρομολόγησε 113 ποινικές έρευνες που αφορούν τις εργολαβίες, και άνοιξαν άλλες 272 περιπτώσεις κατηγορίας για απάτη και «σπατάλη».[50] Σύμφωνα με τις φήμες, η Halliburton βγάζει σε πλειστηριασμό την Kellog, Brown and Root επειδή έχει γίνει τόσο ασύμφορη, σαν να επιβεβαιώνει τον πτωτικό δείκτη των προσδοκιών. Αυτά λοιπόν με τη Μεγάλη Ληστεία του Ιρακινού Πετρελαίου. Ακόμα και ο Ράμσφελντ ομολογεί πως «στερούμαστε μετρήσεων που θα μας δείχνουν αν κερδίζουμε ή αν χάνουμε τον πόλεμο».[51] Πάντως, όπως κι αν το υπολογίσουμε, στην παρούσα εξίσωση λίγα περισσότερα εκατομμύρια βαρέλια πετρελαίου δεν αξίζουν δεκάρα.

---

50. *Washington Post,* 1 Νοεμβρίου 2004.

51. Παρατίθεται στο Allan Krueger και David Laitin, “Misunderestimating Terror”, *Foreign Affairs*, 83/5, 2004, σ. 13.

3

ΔΙΑΡΚΗΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

> Η επιμονή του Χομπς να αντιμετωπίζει την εξουσία ως κινητήρια δύναμη όλων των ανθρώπινων πραγμάτων… πήγαζε από τη θεωρητικά αδιαμφισβήτητη πρόταση ότι η αδιάκοπη συσσώρευση ιδιοκτησίας πρέπει να βασίζεται στην αδιάκοπη συσσώρευση εξουσίας… Η απεριόριστη διαδικασία συσσώρευσης κεφαλαίου έχει ανάγκη από την πολιτική δομή μίας «απεριόριστης Εξουσίας» που μπορεί να προστατεύει την αυξανόμενη ιδιοκτησία αυξάνοντας η ίδια συνεχώς την ισχύ της.
>
> – Χάννα Άρεντ, *The Origins of Totalitarianism**

Σε ποιο βαθμό η 11η Σεπτεμβρίου και η κρατική αμερικανική αντίδραση αποτελούν προάγγελο μίας νέας γεωπολιτικής εποχής; Πρόκειται για ένα ερώτημα που αφορά την αυτοκρατορία και που οδηγεί σε ένα άλλο: Σε ποιο βαθμό τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου υποχρέωσαν το αμερικανικό κεφάλαιο και το κράτος που εκτελεί τις εντολές του –και συνάμα τους πρόσφεραν την ευκαιρία– να δρομολογήσουν μία νέα φάση των γνωστών αυτοκρατορικών μπίζνες; Θέτουμε εδώ αυτά τα ερωτήματα, για να εξετάσουμε αυτήν τη φορά την ιστορική τροχιά του αμερικανικού μιλιταρισμού.

Μέχρι τώρα οι όροι-κλειδιά της ανάλυσής μας ήταν το θέαμα και το κεφάλαιο. Η σημερινή πραγματικότητα έχει και

---

* Στα ελληνικά έχει εκδοθεί μόνο το τρίτο μέρος του βιβλίου (Χ. Άρεντ, *Το ολοκληρωτικό σύστημα*, μτφρ. Γιάννη Λάμψα, Ευρύαλος, Αθήνα 1988), που αναφέρεται στο σοβιετικό καθεστώς, και όχι τα πρώτα δύο που περιγράφουν το φασιστικό και το ναζιστικό καθεστώς αντίστοιχα. (*Σ.τ.μ.*)

μία τρίτη όψη, τον πόλεμο (και τον φασματικό σωσία του, την ειρήνη). Όπως άλλωστε ο Ράντολφ Μπουρν δεν κουράστηκε να τονίζει, οι έννοιες του «πολέμου» και του «κράτους» συνδέονται στενά – κατά κάποιον τρόπο ορίζουν η μία την άλλη. Αυτή είναι η μία πλευρά της ιστορίας που ακολουθεί. Μία άλλη είναι η σχέση μεταξύ πολέμου και νεωτερικότητας. Το μεγαλύτερο λάθος θα ήταν να αντιμετωπίσουμε το νέο ξέσπασμα του πολέμου υπό τις σημερινές περιστάσεις ως ένδειξη μίας επιστροφής στο παρελθόν. Ήδη ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος υπήρξε μία επί εικοσιτετραώρου βάσεως μηχανοκίνητη σύγκρουση, συντονιζόμενη εξ αποστάσεως χάρη στις υπολογιστικές και εικονικές τεχνικές, οι οποίες βρίσκονταν τότε σε εμβρυϊκό στάδιο και των οποίων η άνθηση εν ευθέτω χρόνω έκανε εφικτή μία νέα φάση – μία νέα δυνατότητα να διαποτιστεί ολόκληρη η διαχείριση των εικόνων της κοινωνίας. Γεγονός που είχε ως συνέπεια ολόκληρος ο κυβερνοκόσμος να φέρει τα σημάδια της καταγωγής του από τις ανάγκες και τις φαντασιώσεις της κεντρικής στρατιωτικής διοίκησης. Η Επανάσταση στις Στρατιωτικές Υποθέσεις αποτελεί το αναγνωρίσιμο και υψηλότερο επίτευγμα (θα μπορούσαμε να πούμε την πεμπτουσία) της «εποχής της πληροφορίας».

Με άλλα λόγια, ο πόλεμος αποτελεί την ενσάρκωση της νεωτερικότητας. Η ισχύς είναι αυτή που γέννησε και έδωσε συγκεκριμένη μορφή στις τεχνικές δυνάμεις που βρίσκονται τώρα στη διάθεσή μας. Και θα καταλάβουμε σωστά τη μεροληπτικότητα αυτών των δυνάμεων –για ποιο πράγμα είναι ικανές, και ποιες ανθρώπινες ικανότητες και δυνατότητες έχουν ως σκοπό να ακυρώσουν– αν επιστρέψουμε στον πραγματικό κόσμο από τον οποίο προέκυψαν: Τον κόσμο της αυτοκρατορίας, δηλαδή, και τη «συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα». Θα μπορούσε μάλιστα να λεχθεί ότι αυτή η διάσημη φράση του Κλαούζεβιτς είναι ίσως υπερβολικά αισιόδοξη. Επειδή στη μέχρι τώρα ανθρώπινη ιστορία ο πόλεμος δεν αποτέλεσε ένα «άλλο» ή προαιρετικό μέσο διεξαγωγής της πολιτικής. Υπήρξε αυτό που πληρέστερα και ουσιωδώς

σήμαινε η πολιτική. Για αυτήν την ιστορία θέλουμε να μιλήσουμε στη συνέχεια – όχι για να εκφοβίσουμε ή να αποθαρρύνουμε το «κίνημα ειρήνης», αλλά για να θέσουμε υπόψη του το μέγεθος αυτού στο οποίο σκοπεύει να αντιταχθεί.

I

Οι πλέον περίοπτες αντιδράσεις του αμερικανικού κράτους μετά την 11η Σεπτεμβρίου ήταν η εισβολή στο Αφγανιστάν και το Ιράκ. Πολλές από τις φωνές που αντιτάχθηκαν σε αυτές τις κινήσεις υποστήριξαν ότι η περίοδος μετά την 11η Σεπτεμβρίου –με τον παραμερισμό της εθνικής κυριαρχίας, τον παροπλισμό των Ηνωμένων Εθνών, την ολοκλήρωση της πληροφοριοποίησης του πολέμου ή την ανάληψη της εξουσίας από μία κλίκα του υπογείου του Λευκού Οίκου– σηματοδοτεί την αρχή μίας νέας εποχής στη στρατιωτικοποίηση της πολιτικής. Αυτό που εμείς ισχυριζόμαστε, αντίθετα, είναι ότι τέτοιου είδους εισβολές και κατοχές αποτελούν τμήμα μίας σχεδόν αδιάκοπης σειράς αυτοκρατορικών αμερικανικών επεμβάσεων, που έχει ιστορία δύο περίπου αιώνων. Δεν σηματοδοτούν, δηλαδή, μία ιστορική ρήξη, αλλά αντίθετα χαρακτηρίζουν την προαγωγή –σε μία κατάσταση *διαρκούς πολέμου*– ενός μακροχρόνιου και σταθερού μοντέλου στρατιωτικού επεκτατισμού στην υπηρεσία της αυτοκρατορίας. Επιπλέον, θα επιχειρήσουμε να δείξουμε ότι οι προφάσεις που χρησιμοποιήθηκαν για να δικαιολογήσουν την πρόσφατη φάση του αυτοκρατορικού σχεδίου έχουν τη θέση τους σε μία μακρά σειρά σοφιστειών που έχουν χρησιμοποιηθεί κατά το παρελθόν για να νομιμοποιήσουν παρόμοιες κινήσεις.

Στην ιστορία της ακατάπαυστης αυτοκρατορικής επέκτασης –από την εποχή του Δόγματος Μονρόε του 1823 και, μέσω του Ψυχρού Πολέμου, μέχρι σήμερα– οι στρατιωτικές επιχειρήσεις έχουν λειτουργήσει ως πρωταρχικό στρατηγικό στοιχείο. Η 11η Σεπτεμβρίου παρακίνησε όσο και ενθάρρυνε το κράτος να εγκαινιάσει την επόμενη σειρά κινήσεων σε ένα καθιερωμένο επεκτατικό μοντέλο που διευκολύνθηκε

από –και με τη σειρά του διευκολύνει περαιτέρω– την ολοένα αυξανόμενη αμερικανική στρατιωτική παρουσία σε κομβικά σημεία ολόκληρου του κόσμου, αλλά επίσης και από τις δομές τυφλής αφοσίωσης και εξάρτησης που η παρουσία αυτή έχει εγκαθιδρύσει. Όπως το αντιλήφθηκε αμέσως ο Ντόναλντ Ράμσφελντ (ο οποίος πρότεινε την εισβολή στο Ιράκ λίγες μόλις μέρες μετά τις επιθέσεις στους Δίδυμους Πύργους του Παγκόσμιου Κέντρου Εμπορίου), η 11η Σεπτεμβρίου «δημιούργησε ευκαιρίες παρόμοιες με αυτές που είχε προσφέρει και ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος για την αλλαγή του κόσμου».[1]

Αυτό δεν σημαίνει, ωστόσο, πως αρνούμαστε ότι το αμερικανικό κράτος πλέει τώρα σε άγνωστα και επικίνδυνα νερά. Προσπαθεί ψηλαφιστά να εφεύρει μία κατάλληλη απάντηση στη θεαματική ήττα της 11ης Σεπτεμβρίου. Γενικότερα, το κράτος αισθάνεται την ανάγκη, τόσο στρατηγικά όσο και θεαματικά, να απαντήσει στην αβάσταχτη διασπορά των μέσων μαζικής βίας που υπερβαίνει τα έθνη-κράτη. Από αυτήν την άποψη, οι επιχειρήσεις «αλλαγής καθεστώτος» εναντίον της κρατικής εξουσίας στο Αφγανιστάν και το Ιράκ έχουν μόνο στιγμιαία συγκαλύψει την ασυναρτησία των αμερικανικών προσπαθειών να κλείσουν το τζίνι των όπλων στο λυχνάρι του. Κι αυτά τα νέα πεδία σφαγής έχουν και πάλι δημιουργήσει συνθήκες στις οποίες οι μη κρατικές δυνάμεις αποκτούν ορμή, οπαδούς και τα στρατιωτικά μέσα που θα επιφέρουν τον νέο γύρο χτυπημάτων.

Ο μακροχρόνια καλλιεργημένος μύθος ότι η Αμερική αποτελεί μία «απρόθυμη δύναμη» έχει εγκαταλειφθεί πλήρως μετά την 11η Σεπτεμβρίου. Αν η εισβολή στο Ιράκ από πενιχρά προετοιμασμένες δυνάμεις που στερούνταν επαρκών συμμάχων δεν στάθηκε αρκετή ως απόδειξη του αμερικανικού ζήλου για πολεμική επιθετικότητα, η ανοιχτή διακήρυξη προθέσεων της Στρατηγικής για την Εθνική Ασφάλεια το 2002 –που δικαιολογεί την ενδεχόμενη προληπτική και μονομερή χρήση βίας– δεν αφήνει καμία αμφιβολία. Σε αυτήν

1. *New York Times,* 21 Οκτωβρίου 2001.

τη σαφή θέση, όμως, το ιδεολογικό πλαίσιο που χρησιμοποιήθηκε για να εξηγήσει την επιθετικότητά της είναι διαβλητό: Τα επιχειρήματα περί «τρομοκρατίας», «όπλων μαζικής καταστροφής» και «ανθρωπίνων δικαιωμάτων», σε σχέση με το Ιράκ, δεν πείθουν πλέον. Και χωρίς τη δυνατότητα συγκάλυψης, το αμερικανικό κράτος μπορεί να συναντήσει δυσκολίες στη διατήρηση της παθητικότητας που απαιτείται από τον εγχώριο πληθυσμό, ο οποίος είναι ήδη ανήσυχος καθώς οι δονήσεις της νεοφιλελεύθερης πολιτικής επιστρέφουν στην πατρίδα.

Αυτό που θα απεικονίσουμε εδώ δεν είναι μία καλολαδωμένη αυτοκρατορική μηχανή, αλλά μάλλον ένας αδέξιος και κλονισμένος μηχανισμός που αντιδρά τυχαία και κινείται σε πορεία που κάθε άλλο παρά ευθεία είναι. Παρ' όλα αυτά, οι διαφορετικοί ή ακόμα και ανταγωνιστικοί φορείς –των οποίων οποιοσδήποτε συνδυασμός μπορεί ανά πάσα στιγμή να αποκτήσει αρκετή βαρύτητα ώστε να ωθήσει τις ΗΠΑ σε μία νέα επιθετική προσπάθεια– προσφέρουν τελικά στην αμερικανική αυτοκρατορία τακτικές παρά στρατηγικές αποφάσεις. Αυτό σημαίνει ότι, παρά το συχνά ατελές σκεπτικό και τα συγκεκριμένα ανεξέλεγκτα αποτελέσματα (που συμπεριλαμβάνουν και ορισμένες ατιμωτικές υποχωρήσεις[2]), κάθε στρατιωτική επέμβαση έχει ως σκοπό να εξυπηρετήσει ένα συνολικό στρατηγικό σχέδιο περαιτέρω προώθησης της αμερικανικής εξουσίας σε ζωτικά σημεία του πλανήτη – και τη δυνατότητα εδραίωσης του Δυτικού κεφαλαίου στις «ανερχόμενες αγορές». Η σταθερή πίεση που ασκεί αυτό το σχέδιο παρέχει τη δύναμη εκείνη –με την οποία συνδυάζονται επιμέρους και τοπικά συμφέροντα, συχνά σε φαινομενικά τυχαίες περιστάσεις– που θέτει σε κίνηση την πολεμική μηχανή. Ταυτόχρονα, η επαναλαμβανόμενη χρήση στρατιωτικής δύναμης, για οποιοδήποτε σκοπό, την καθιστά “αυτονόητη” και εξυπηρετεί την *αυτοσυντήρηση και λειτουργία*

2. Τα σημαντικότερα παραδείγματα αποτελούν η κατοχή των Φιλιππίνων (στις αρχές του 20ού αιώνα), του Λιβάνου, της Σομαλίας και του Βιετνάμ.

της μηχανής. Οποιαδήποτε ανάλυση αναζητά ένα μοναδικό *casus belli* για να εξηγήσει τον πόλεμο στο Ιράκ, ή και οποιαδήποτε άλλη επέμβαση, χωρίς να λαμβάνει υπόψη της την κεκτημένη ταχύτητα αυτού του πλήρως στρατιωτικοποιημένου στρατηγικού σχεδίου, θα είναι ουσιαστικά ελλιπής. Γι' αυτό το λόγο, πριν εξετάσουμε τα στοιχεία που συναπαρτίζουν σήμερα τον αμερικανικό αυτοκρατορικό μιλιταρισμό, θα πρέπει να εκθέσουμε τα ιστορικά θεμέλιά του.

II

Ο στρατιωτικός επεκτατισμός του αμερικανικού κράτους ξεκίνησε μόλις οι ΗΠΑ εκτόπισαν τη Βρετανία από την ηγετική θέση της στον βορειοδυτικό Ατλαντικό. Από τη στιγμή που ο πόλεμος του 1812 έθεσε τέρμα στα τελευταία σοβαρά βρετανικά σχέδια για τη Βόρεια Αμερική νοτίως του Καναδά, οι ΗΠΑ αξιοποίησαν τον πρόσφατα εξοπλισμένο και επαγγελματοποιημένο στρατό τους προκειμένου να ξεκινήσουν μία περίοδο αρπακτικής επέκτασης. Αυτή η πρώιμη εξάπλωση προς τα νότια και τα δυτικά είχε ως στόχο να προσφέρει στη χώρα αχανείς εκτάσεις καλλιεργήσιμης γης. Αλλά η αναζήτηση αγορών για την εξυπηρέτηση αυτής της ολοένα και περισσότερο *εμπορικής* αγροτικής οικονομίας διεύρυνε περαιτέρω την επικράτεια του αμερικανικού ελέγχου.

Οι προληπτικές στρατιωτικές επιθέσεις του στρατηγού Άντριου Τζάκσον στη Φλόριντα οδήγησαν σύντομα στη συνθηκολόγηση της Ισπανίας –η οποία ήταν απασχολημένη με τις εξεγέρσεις στη Νότια Αμερική– και στην πώληση της περιοχής στις ΗΠΑ το 1819. Την επόμενη δεκαετία σημειώθηκε έντονος ανταγωνισμός ανάμεσα στη Βρετανία, την Ισπανία, τη Γαλλία και τις ΗΠΑ για τον έλεγχο των τεράστιων πόρων και αγορών των νοτιοαμερικανικών κρατών που είχαν μόλις αποκτήσει την ανεξαρτησία τους, και ανάμεσα στη Βρετανία, τη Ρωσία και τις ΗΠΑ για αυτό που τελικά έγινε η αμερικανική βορειοδυτική ακτή. Το 1823 ο πρόεδρος Τζέιμς Μονρόε απέρριψε τις διπλωματικές συμμαχίες που αφορούσαν αυτά

τα ενδεχόμενα λάφυρα και εξέδωσε μία επιθετική διακήρυξη που έθετε ολόκληρη την αμερικανική ήπειρο εκτός πεδίου δράσης των ευρωπαϊκών δυνάμεων. Το Δόγμα Μονρόε απειλούσε με προληπτική στρατιωτική δράση εναντίον οποιασδήποτε ευρωπαϊκής αμφισβήτησης της σχεδιαζόμενης αμερικανικής ηγεμονίας στο δυτικό ημισφαίριο: Η «επέμβαση» οποιουδήποτε ευρωπαϊκού κράτους στη Λατινική Αμερική θα οδηγούσε στην απόκρουσή της από τις ΗΠΑ, «που είναι απαραίτητη για την ασφάλειά τους [των πρόσφατα ανεξάρτητων κρατών]». Συγχρόνως, για εσωτερική κατανάλωση, η διακήρυξη εξόρκιζε την πρώτη από μία μακρά σειρά χιμαιρικών «απειλών» για τις ΗΠΑ: κάθε ευρωπαϊκή απόπειρα να επηρεαστεί αδικαιολόγητα η «μοίρα» οποιουδήποτε λατινοαμερικανικού κράτους θα αντιμετωπιζόταν ως «εκδήλωση μη φιλικής διάθεσης απέναντι στις Ηνωμένες Πολιτείες… επικίνδυνη για την ειρήνη και την ασφάλειά μας».

Το πεπρωμένο και οι βιβλικές αναφορές ήταν παντού ευδιάκριτες στη ρητορική περί επέκτασης κατά τη διάρκεια των επόμενων δεκαετιών. Καθώς οι ΗΠΑ αφομοίωναν τις τεράστιες περιφέρειες της Λουϊζιάνα και της Φλόριντα, που είχαν ενσωματώσει κατά το πρώτο τέταρτο του 19ου αιώνα (επιταχύνοντας στη διαδικασία αυτή τη σφαγή και τον εκτοπισμό των αμερικανικών ινδιάνικων πληθυσμών), το βλέμμα του αμερικανικού κεφαλαίου στράφηκε στην ακτή του Ειρηνικού και στο πελώριο ασιατικό εμπόριο που θα μπορούσε να ρέει μέσω των λιμανιών της. Ο «Πανικός του 1837»* εντατικοποίησε την αναζήτηση νέων αγορών, την ίδια στιγμή που ο νέος ατμοκίνητος σιδηρόδρομος και τα δίκτυα των ποταμών (που συνδέονταν με τηλέγραφο) ενίσχυσε περαιτέρω την επέκταση προς τα δυτικά.

---

* Πρόκειται για μία από τις σοβαρότερες οικονομικές κρίσεις στην ιστορία των ΗΠΑ κατά τον 19ο αιώνα, που ξεκίνησε (όπως και οι αντίστοιχες της δεκαετίας του 1870 και του 1930) από κατακόρυφη πτώση των τιμών στο χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης. Μεταξύ των συνεπειών της ήταν το κλείσιμο πολλών τραπεζών, η αύξηση της ανεργίας και μία οικονομική ύφεση που κράτησε για περισσότερα από πέντε χρόνια. (*Σ.τ.μ.*)

Ο πρόεδρος Τζέιμς Πολκ κυβέρνησε σε μία περίοδο εντατικής επιθετικότητας, προσανατολισμένης στον Ειρηνικό, η οποία περιλάμβανε την προσάρτηση του Τέξας (1845) και τον πόλεμο με το Μεξικό (1846) που είχε ως αποτέλεσμα την αμερικανική κυριαρχία στην Καλιφόρνια. Η επίδειξη της προθυμίας των ΗΠΑ να διεξάγουν πόλεμο στην ήπειρο ανάγκασε τη Βρετανία να παραχωρήσει την περιφέρεια του Όρεγκον, και τη Γαλλία και την Ισπανία να αποσυρθούν από τη χερσόνησο του Γιουκατάν. Ο ιδεολογικός μανδύας αυτής της επιθετικότητας ήταν η στενή και αμείλικτη λογική του «Πρόδηλου Πεπρωμένου»: για την Αμερική ήταν καλό και πρέπον να αξιοποιεί την ισχύ της˙ και, αντιστρόφως, αν το έκανε η Αμερική, τότε θα ήταν για καλό λόγο. Σημειώστε ότι αυτή η διακήρυξη αρχών έπαιζε με την έννοια της Αμερικής ως μοναδικού κράτους του Θεού˙ ενώ στις αναφορές της περί υπεράσπισης της «ανθρωπότητος» και των «δικαιωμάτων συνειδήσεως» εντοπίζουμε την προϊστορία του στρατιωτικού ανθρωπισμού:

> Στην θαυμαστή επικράτειά του στον χώρο και τον χρόνο, το έθνος των πολλών εθνών είναι προορισμένο να φανερώσει στην ανθρωπότητα την υπεροχή των θεϊκών αρχών˙ να οικοδομήσει στην γη τον μεγαλοπρεπέστερο ναό που έχει αφιερωθεί ποτέ στην λατρεία των Υψηλοτέρων Ιδανικών – του Ιερού και της Αληθείας. Το έδαφός του θα είναι το ημισφαίριο, η στέγη του τα γεμάτα αστέρια ουράνια και το εκκλησίασμά του η Ένωση πολλών Δημοκρατιών, που περιλαμβάνουν εκατοντάδες ευτυχισμένων εκατομμυρίων… Η άνευ προηγουμένου δόξα μας οφείλεται στο ότι δεν έχουμε αναμνήσεις πεδίων μαχών, αλλά αγώνων για την υπεράσπιση της ανθρωπότητος, των καταπιεσμένων όλων των εθνών, των δικαιωμάτων της συνειδήσεως, των ατομικών δικαιωμάτων.[3]

Προσέξτε πόσο άμεση είναι η σύνδεση μεταξύ αυτού του εξαιρετικού δείγματος απόκρυψης της αλήθειας που γρά-

---

3. Η καταγραφή του πρωτότυπου κειμένου για το Πρόδηλο Πεπρωμένο βρίσκεται στο "The Great Nation of Futurity", 6, 23 (1839), σσ. 426-430, του τεξανού πολιτικού και εκδότη John L. O'Sullivan.

φτηκε τον 19ο αιώνα –από ένα έθνος που κατείχε σκλάβους, συνέχιζε τη γενοκτονία των ιθαγενών Αμερικανών και ήταν έτοιμο να ξεκινήσει έναν κατακτητικό πόλεμο εναντίον του Μεξικού– με τη θρησκοληψία της σύγχρονης αμερικανικής ιδεολογίας: «Η ελευθερία και ο φόβος βρίσκονται σε πόλεμο, και γνωρίζουμε καλά ότι ο Θεός δεν είναι ουδέτερος».[4]

Ο Εμφύλιος Πόλεμος και η περίοδος της ανάκαμψης μετά από αυτόν εμπόδισαν προσωρινά τις περαιτέρω εδαφικές προσαρτήσεις. Αλλά ο ρυθμός της εκβιομηχάνισης που επιταχύνθηκε λόγω του πολέμου είχε ως συνέπεια η επέκταση των αγορών να γίνει πλέον καίρια για την υγεία του αμερικανικού κεφαλαίου. Αρχικά, τα υπολείμματα του στρατού της Ένωσης χρησιμοποιήθηκαν αποκλειστικά για να τονώσουν και πάλι την προώθηση προς την ακτή του Ειρηνικού, ολοκληρώνοντας στο πέρασμά τους τη συντριβή των ιθαγενών πληθυσμών. Σύντομα όμως οι πλούσιοι πόροι, η προμήθεια φτηνού εργατικού δυναμικού και οι δυνητικές αγορές της Καραϊβικής και της Λατινικής Αμερικής –καθώς επίσης και ο έλεγχος της σχεδιαζόμενης διώρυγας του Παναμά– αποδείχτηκαν υπερβολικά δελεαστικοί. Ο πρόεδρος Γουίλιαμ ΜακΚίνλεϊ έκανε το Δόγμα Μονρόε βασικό σημείο της προπαγάνδας κατά τη διάρκεια του ισπανο-αμερικανικού πολέμου το 1898. Μαζί με την επανάληψη της «απειλής», που επικεντρώθηκε στο βύθισμα του θωρηκτού *Maine* στο λιμάνι της Αβάνας –ένα είδος πελαγίσιων Δίδυμων Πύργων–, η σωτηρία «των μικρών μελαψών αδελφών μας» ήταν η εξήγηση που δόθηκε από τον ΜακΚίνλεϊ για την προσάρτηση από τις ΗΠΑ του Πουέρτο Ρίκο, της νήσου Γκουάμ και των Φιλιππίνων, καθώς επίσης και για την κατοχή της Κούβας. Ο πόλεμος επίσης χρησιμοποιήθηκε για να καλυφθεί η προσάρτηση της Χαβάης, που αποτελούσε «δημοκρατία» της εταιρείας Dole από το 1893.

Παρ' όλο που ο ισπανο-αμερικανικός πόλεμος αποτέλεσε μία ευρεία επιτυχία του αμερικανικού μιλιταρισμού, είχε

4. George W. Bush, Αγόρευση σε κοινή συνεδρίαση του Κογκρέσου, 20 Σεπτεμβρίου 2001.

ως επακόλουθο νέες προκλήσεις για την αυτοκρατορία των ΗΠΑ, των οποίων αποτέλεσμα ήταν η διαμόρφωση της νεότερης αμερικανικής αυτοκρατορικής δομής. Πρώτα στην Κούβα και στη συνέχεια στις Φιλιππίνες, έγινε εμφανές ότι η αποικιοποίηση που ακολουθούσε ο Παλαιός Κόσμος –μόνιμη κατοχή και άμεσος έλεγχος– ήταν ανοικονόμητη: ήταν υπερβολικά δαπανηρή, δύσχρηστη και στην περίπτωση των Φιλιππίνων απαιτούσε μία ατελείωτη, σκληρή και αιματηρή καταστολή (που οδήγησε σε μισό εκατομμύριο ή και περισσότερους νεκρούς). Οι παραδοσιακές αποικίες, που ήδη έδειχναν να υπονομεύουν τις ευρωπαϊκές δυνάμεις, έπρεπε να αντικατασταθούν. Αυτό που προέκυψε ήταν μία μορφή έμμεσου ελέγχου που συγκρότησε τη φυσιογνωμία του αμερικανικού ιμπεριαλισμού του 20ού αιώνα: εισβολή, της οποίας συχνά προηγείτο μαζικός βομβαρδισμός με πρωταρχικό στόχο να τρομοκρατήσει και να «ειρηνεύσει» τον άμαχο πληθυσμό˙ εγκαθίδρυση μακροχρόνιας αμερικανικής στρατιωτικής παρουσίας και σταδιακή δημιουργία διεφθαρμένων και υποτελών τοπικών στρατών˙ και στην περίοδο της «ειρήνης» που ακολουθούσε, ανασυγκρότηση του νέου (αδύναμου) κράτους, υπό όρους που υπαγόρευαν οι ΗΠΑ και οι εξαρτημένες από αυτές εταιρείες. Στη συνέχεια, η νέα πολιτεία διοικείτο από τοπικές ελίτ, των οποίων οι βιαιότητες αντικαθιστούσαν αυτές της απερχόμενης αμερικανικής δύναμης.

Χρησιμοποιώντας αυτή τη νέα συνταγή, η Τροποποίηση Πλατ το 1901 έθεσε όρους για την ανεξαρτησία της Κούβας, που θα ακολουθούσε την αποχώρηση των αμερικανικών στρατευμάτων: Η Κούβα «συναίνεσε» στο διαρκές δικαίωμα των ΗΠΑ να επεμβαίνουν στρατιωτικά – κάτι που έγινε τέσσερις φορές μέχρι το 1920. Παράλληλα, προκειμένου να μπορέσει «να διατηρήσει την ανεξαρτησία της Κούβας», η Αμερική αυτοεξουσιοδοτήθηκε να εκμισθώνει εκείνες τις κουβανέζικες γαίες που κρίνονταν απαραίτητες για τη δημιουργία αμερικανικών ναυτικών βάσεων (εδώ έχει τις ρίζες της η αμερικανική κυριαρχία στον Κόλπο του Γκουαντάναμο).

Το 1903 ο αμερικανικός στρατός αποβιβάστηκε στην Κο-

λομβία για να διευκολύνει την «ανεξαρτησία» της περιοχής που θα γινόταν ο Παναμάς και, με αυτόν τον τρόπο, να εξασφαλίσει τον έλεγχο της γης γύρω από τη Διώρυγα. Αυτό έγινε με μία νέα δήλωση στρατιωτικής επιθετικότητας, αυτήν τη φορά με τον τίτλο του Πορίσματος Ρούσβελτ (1904) για το Δόγμα Μονρόε: Ως «πολιτισμένο έθνος» οι ΗΠΑ είχαν το δικαίωμα να παρεμβαίνουν οπουδήποτε στο δυτικό ημισφαίριο για να σταματήσουν «χρόνιες ανομίες» – οι οποίες κατ' όνομα περιελάμβαναν την ξένη ανάμιξη, αλλά ουσιαστικά σήμαιναν την αντίσταση τοπικών πληθυσμών στις αμερικανοκίνητες ολιγαρχίες.[5] Λίγα χρόνια αργότερα οι ΗΠΑ επικαλέστηκαν το Πόρισμα όταν εισέβαλαν στη Νικαράγουα (1912) για να εξασφαλίσουν τα συμφέροντα της αμερικανικής αγροτοβιομηχανίας, των ορυχείων και των μεταφορικών εταιρειών, που λυμαίνονταν την τοπική οικονομία για μισό αιώνα – ό,τι ο πρόεδρος Ταφτ αδιάντροπα περιέγραψε τότε ως άσκηση της «διπλωματίας του δολαρίου». Οι αμερικανοί πεζοναύτες παρέμειναν στη Νικαράγουα για είκοσι χρόνια ως «διεθνής αστυνομική δύναμη», προκειμένου να υποστηρίξουν τους τοπικούς αρχηγούς. Ενώ, σαν να προανήγγελαν την απάτη της αλυσίδας πετρέλαιο-χρήματα-για-την-ανασυγκρότηση-του-Ιράκ, οι αμερικανικές τράπεζες ανέλαβαν τον έλεγχο του συνόλου των τελωνειακών εσόδων, και τα χρήματα χρησιμοποιήθηκαν για να αποπληρωθεί το εθνικό «χρέος» προς όφελος των αμερικανικών εταιρειών.

Οι συμβατικές εκτιμήσεις για τον πρόεδρο Γούντροου Γουίλσον σκιαγραφούν ένα πορτρέτο ριζικά διαφορετικό από τους φιλοπόλεμους προκατόχους του: έναν αδύνατο και σοβαρό διανοούμενο που κήρυσσε πρώτα την αμερικανική «ουδετερότητα», και στη συνέχεια (απρόθυμα) τον πόλεμο,

5. Ο όρος «χρόνιες ανομίες» των Λατινοαμερικανών παραμένει ένα από τα στρατιωτικά κλισέ. Στην κατάθεσή του ενώπιον της Επιτροπής Στρατιωτικών Υποθέσεων της Βουλής (στις 24 Μαρτίου 2004) ο επικεφαλής της Νότιας Στρατιωτικής Διοίκησης των ΗΠΑ Τζέιμς Χιλ παραπονέθηκε ότι ο ίδιος είχε αποκλειστεί από τον πρόσφατο πακτωλό χρημάτων προς το στρατό για τον Πόλεμο κατά της Τρομοκρατίας. Κι εμείς όμως έχουμε «ριζοσπάστες λαϊκιστές», δήλωσε αυθόρμητα, «ξέρετε, "εκκολαπτόμενους" τρομοκράτες».

για «να κάνουμε τον κόσμο ασφαλή για τη δημοκρατία» και για την «αυτοδιάθεση των λαών». Παρά την πρεσβυτεριανή φρασεολογία, ωστόσο, ο Γουίλσον συνέχισε το αμερικανικό αυτοκρατορικό σχέδιο με όλες του τις δυνάμεις, στέλνοντας στρατό για να ειρηνεύσει την Αϊτή (1915) και να επιβάλει την αναγκαστική διαχείριση των τελωνειακών δασμών της, όπως είχε γίνει και στη Νικαράγουα˙ για να τιμωρήσει τους εξεγερμένους στο Μεξικό (1916)˙ και για να καταλάβει τη Δομινικανή Δημοκρατία (1916) – όλα αυτά βέβαια εν αναμονή της πρώτης επιδρομής της Αμερικής στην ευρωπαϊκή γενέθλια γη.

Μετά τη μαζική σφαγή του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, η υπερβολική κοινωνική κούραση από τις μάχες οδήγησε σε μία περίοδο σχετικής στρατιωτικής απραξίας για τις ΗΠΑ, όπως είχε συμβεί και στα χρόνια μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920 ο «παναμερικανισμός» –η στρατιωτική και οικονομική υποστήριξη των ενδοτικών κυρίαρχων τάξεων στη Λατινική Αμερική και την Καραϊβική, προκειμένου να ελέγξουν τους πληθυσμούς τους– αποδείχτηκε μία λειτουργική εναλλακτική στρατηγική, αν και οι αμερικανικές στρατιωτικές δυνάμεις παρέμειναν απασχολημένες στην περιοχή: στη δεκαετία του 1930 οι πεζοναύτες και το ναυτικό εξακολουθούσαν να κατέχουν τη Νικαράγουα και τη Δομινικανή Δημοκρατία, και να επιβάλουν τη λεηλασία των τελωνειακών εσόδων στην Αϊτή. Ωστόσο, η μεγάλη κρίση του κεφαλαίου στη δεκαετία του 1930 και η ανερχόμενη απειλή της Ιαπωνίας έναντι της ελευθερίας κινήσεων της Αμερικής στην Άπω Ανατολή σήμαινε ότι η περίοδος της αυτοκρατορικής περισυλλογής για τις ΗΠΑ θα ήταν σύντομη.

III

Η επικρατούσα ακόμα και σήμερα ανάγνωση του Ψυχρού Πολέμου, την οποία συμμερίζονται και κάποιοι σχολιαστές της Αριστεράς, αναφέρεται σε έναν ιδεολογικά καθοδηγού-

μενο αμερικανικό στρατό που παρατάχθηκε σε ολόκληρο τον κόσμο ως αμυντικό ανάχωμα απέναντι στην κομμουνιστική επέκταση. Πράγματι, η απόπειρα να αναληφθεί και να διατηρηθεί το ιδεολογικό πλεονέκτημα αποτέλεσε σοβαρό παράγοντα στην ανάπτυξη των επιμέρους επιθέσεων κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου – θαυμάσιο παράδειγμα αποτελούν οι χρηματοδοτούμενοι από τις ΗΠΑ και τη Σαουδική Αραβία *μουτζαχεντίν*. Αλλά ακόμη και μία βιαστική ματιά στα κρίσιμα χρόνια που ακολούθησαν τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο θα ξεσκέπαζε τη φαντασιόπληκτη αντίληψη περί ενός βασικά «αμυντικού» αμερικανικού κράτους κατά την ίδια περίοδο.

Η άνοδος του μεταπολεμικού συνδικαλισμού μαζί με τη βαθιά οικονομική ύφεση του 1949 είχαν βυθίσει το αμερικανικό κεφάλαιο σε κρίση. Η απάντηση του προέδρου Χάρι Τρούμαν, του υπουργού Εξωτερικών Ντιν Άτσεσον και του σκιώδους υπουργού Τζον Φόστερ Ντάλες ήταν η επεξεργασία μίας νέας στρατιωτικής κεϋνσιανής στρατηγικής που συμπυκνωνόταν στην περιβόητη Αναφορά 68 του Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας (τον Απρίλιο του 1950). Η τεράστια αύξηση στις στρατιωτικές δαπάνες επρόκειτο να συνδυαστεί με την πολιτική επιθετικών στρατιωτικών συμπλοκών και κατοχής θέσεων σε ολόκληρο τον πλανήτη – στην ουσία σήμαινε τη στρατιωτικοποίηση όλων των διεθνών σχέσεων, σταθεροποιώντας έτσι το ρόλο του Πενταγώνου ως βασικού κινητήρα της επέκτασης του κεφαλαίου στο εσωτερικό και το εξωτερικό. Μέσα σε τρεις μήνες από την έκδοση της Αναφοράς 68, οι ΗΠΑ έστειλαν εκατοντάδες χιλιάδες στρατιωτών στην Ασία, για να υποστηρίξουν δήθεν τη νέα κορεατική πολεμική προσπάθεια. «Η Κορέα μας έσωσε», είπε ο υπουργός Άτσεσον. «Η Κορέα υπήρξε ευλογία», είπε ο στρατηγός Βαν Φλιτ. «Έπρεπε να υπάρξει μία Κορέα είτε εδώ είτε κάπου αλλού».[6]

---

6. Ομιλία σε πολιτική αντιπροσωπεία των Φιλιππίνων τον Ιανουάριο του 1952, βλ. I. F. Stone, *The Hidden History of the Korean War,* Νέα Υόρκη-Λονδίνο 1952, σ. 348. [Πρόκειται για τον ίδιο στρατηγό που λίγο νωρίτερα συντόνιζε τη συντριβή των κομμουνιστών ανταρτών στον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο. (*Σ.τ.μ.*)]

Ωστόσο, εφόσον ο αμερικανικός στρατός εξακολουθούσε να κατέχει υψηλό ηθικό κύρος ως συνέπεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, ενώ ταυτόχρονα η ιδεολογία του αντικομμουνισμού λειτουργούσε τόσο για να δικαιολογήσει τον πόλεμο όσο και για να συντρίψει την όποια εσωτερική διαφωνία υπήρχε, λίγοι έκαναν τη σύνδεση μεταξύ του πολέμου της Κορέας και των πρόσφατα ανερχόμενων ασιατικών αγορών.

Μέσα στο ευρύτερο σχέδιο στρατιωτικοποίησης της επεκτατικής εξωτερικής πολιτικής, ο Πόλεμος της Κορέας αποδείχτηκε κρίσιμος για την ανάπτυξη μεγάλης και μόνιμης στρατιωτικής παρουσίας σε ολόκληρη την Ασία (η αρχή έγινε με την κατοχή της Ιαπωνίας το 1945). Ο αμερικανικός στρατιωτικός προϋπολογισμός τριπλασιάστηκε σε δύο μόλις χρόνια υπό την επίφαση της «αστυνομικής δράσης» στην Κορέα. Το μεγαλύτερο μέρος αυτής της μνημειώδους αύξησης, πάντως, δεν χρησιμοποιήθηκε για τη διεξαγωγή του πολέμου στην Κορέα, αλλά για την αύξηση του αριθμού των αμερικανικών βάσεων σε ολόκληρο τον κόσμο και για τη δημιουργία αποθεμάτων πυρηνικών όπλων. Τμήμα αυτής της στρατηγικής στροφής ήταν η επιτάχυνση του ρυθμού της επιθετικότητας και της εδραίωσης της στρατιωτικής παρουσίας σε ολόκληρο τον πλανήτη. Ο κατάλογος των αμερικανικών επεμβάσεων στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου –ένας θανάσιμος συνδυασμός εισβολών, επιδρομών και υποστήριξης πραξικοπημάτων– είναι ιλιγγιώδης: ανατροπή της κυβέρνησης Μοσαντέκ στο Ιράν (1953)˙ οργάνωση πραξικοπήματος στη Γουατεμάλα (1954)˙ απόβαση πεζοναυτών στον Λίβανο (1958)˙ αποστολή 20.000 στρατιωτών στη Δομινικανή Δημοκρατία˙ ανατροπή της πολιτικής κυβέρνησης στην Ινδονησία (1965)˙ ανατροπή του Αλιέντε στη Χιλή (1973)˙ πόλεμος διά αντιπροσώπου στη Νικαράγουα (δεκαετίες 1970-1980)˙ «εμφύλιος πόλεμος» στο Σαλβαδόρ (δεκαετία 1980)˙ μία ακόμη επιδρομή στον Λίβανο (1982-83)˙ εισβολή στη Γρενάδα (1983)˙ εισβολή στον Παναμά (1989).

Το πλέον αποκρουστικό βέβαια ήταν το σχέδιο ελέγχου

της Νοτιοανατολικής Ασίας. Η επιδρομή στην Ινδοκίνα θα έπρεπε να μας θυμίζει πόσο κοντά στην αποτυχία βρίσκεται ενίοτε η μιλιταριστική λογική της αυτοκρατορίας – και να μας εμψυχώνει για τον ίδιο ακριβώς λόγο. Η είσοδος των ΗΠΑ στο Βιετνάμ και το Λάος στις αρχές της δεκαετίας του 1960 κάλυψε το κενό που άφησε η αποικιακή υποχώρηση των Γάλλων. Η αρχική παρέμβαση συνίστατο στο γνωστό μείγμα χρημάτων, όπλων και στρατιωτικών εκπαιδευτών που θα υποστήριζαν τα τοπικά στρατιωτικά στελέχη. (Η συνταγή αποδείχτηκε βάναυσα επιτυχής την ίδια περίοδο στην Ινδονησία, αφού συνοδεύτηκε από θανάτους αρκετών εκατοντάδων χιλιάδων.) Ωστόσο, εξαιτίας του κακού υπολογισμού του εύρους και της ισχύος της αντίστασης στο Βιετνάμ, ο αμερικανικός στρατός πέρασε σύντομα στο δεύτερο στάδιο – σε μία απότομη αύξηση στρατιωτικών «συμβούλων» στο έδαφος και σε μαζικούς αεροπορικούς βομβαρδισμούς. Και τελικά αναγκάστηκε να προχωρήσει σε μαζική αποστολή στρατευμάτων.

Όταν όλες αυτές οι τακτικές αποδείχτηκαν ανεπαρκείς, το αμερικανικό κράτος δέχτηκε ένα διπλό πλήγμα: την πραγματική αποτυχία απόκτησης προγεφυρώματος στην νοτιοασιατική ενδοχώρα και την ήττα στο πεδίο του θεάματος. Ο πόλεμος στην Ασία δεν είχε τίποτε να κάνει με την «ανάσχεση»: δεν υπήρχε σοβαρός κίνδυνος σοβιετικού ελέγχου στο Βιετνάμ ή το Λάος – αντίθετα, η νοτιοανατολική Ασία ανήκε στη δικαιοδοσία της Κίνας, η οποία είχε μόλις έρθει σε ρήξη με τους Σοβιετικούς και ήταν πολύ απασχολημένη με τις εσωτερικές διαμάχες για να αποτελεί άμεση απειλή. Όχι, αυτό που στοίχειωνε τους αμερικανούς ηγέτες –κι αυτό που τους οδήγησε να συνεχίσουν τη σφαγή πολύ αφότου αυτή είχε χάσει κάθε στρατηγικό νόημα– ήταν η προοπτική να γίνει η ήττα, σε συνδυασμό με τις στάσεις στα στρατόπεδα και το ταραχώδες εσωτερικό μέτωπο, μία παγκόσμια τηλεοπτική *εικόνα* αποτυχίας. Ο ίδιος φόβος τούς κατατρέχει και σήμερα, κι έρχεται από τα σοκάκια της Φαλούτζα, της Νατζάφ και της Βαγδάτης.

IV

Στη δεκαετία που ακολούθησε το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, οι ΗΠΑ ανέλαβαν ένα σχεδόν συνεχόμενο μπαράζ επιθέσεων. Το 2000 πλέον ο ετήσιος στρατιωτικός προϋπολογισμός της χώρας ξεπερνούσε το σύνολο των αντίστοιχων δαπανών της Ρωσίας, της Κίνας, όλων των νατοϊκών ευρωπαϊκών κρατών και του Ισραήλ. Το 27% του ομοσπονδιακού προϋπολογισμού (περίπου 450 δισεκατομμύρια δολάρια) πήγαινε σε στρατιωτικές δαπάνες και ένα άλλο 15% περίπου (200-240 δισεκατομμύρια δολάρια) σε σχετικές λοιπές δαπάνες (συντάξεις, καθώς και τόκους του εθνικού χρέους που οφείλονται στις στρατιωτικές δαπάνες – στοιχεία που η κυβέρνηση ουδέποτε περιλαμβάνει στις επίσημες στατιστικές του στρατιωτικού προϋπολογισμού). Αλλά, προσέξτε, όλα αυτά συνέβαιναν *πριν* την εισβολή και κατοχή στο Αφγανιστάν και το Ιράκ και τις τεράστιες δαπάνες για την «ασφάλεια της πατρίδας». Πριν τον Σεπτέμβριο του 2001 οι ΗΠΑ είχαν ήδη αναπτύξει περίπου 285.000 στρατιώτες και προσωπικό του Πενταγώνου σε τουλάχιστον 130 χώρες σε ολόκληρο τον κόσμο. Αυτά τα στοιχεία, μάλιστα, δεν περιλαμβάνουν ούτε τα στρατιωτικά στελέχη των διαφόρων κατασκοπευτικών υπηρεσιών ούτε τον αυξανόμενο αριθμό των συμβασιούχων πολιτών στις υπηρεσίες «ασφάλειας» –των μισθοφόρων– που τώρα προτιμώνται ιδιαίτερα. Το 2001 υπήρχαν πάνω από 700 επίσημα αναγνωρισμένες στρατιωτικές βάσεις σε ολόκληρο τον κόσμο, χωρίς να συμπεριλαμβάνονται οι πολυάριθμες μυστικές εγκαταστάσεις και οι *de facto* αμερικανικές υπηρεσίες που λειτουργούσαν τυπικά υπό ξένη σημαία. Επιπλέον, το μεταψυχροπολεμικό αμερικανικό στρατιωτικό σχέδιο εξαρτιόταν πλήρως από τις ανταλλαγές, την εκπαίδευση και τις ασκήσεις που αναλάμβανε με απευθείας συμφωνίες με τους στρατιωτικούς άλλων χωρών (περισσότερων από 100 το 2000). Για να μην αναφερθούμε στο εμπόριο όπλων: αυτή τη στιγμή οι ΗΠΑ πουλούν περισσότερο από το 50% όλων των όπλων που κυκλοφορούν στην παγκόσμια αγορά.

Τα προηγούμενα δέκα χρόνια επεμβάσεων έχουν να παρουσιάσουν μία ιδιαίτερη ποικιλία – ωστόσο, από στρατηγική άποψη η λογική υπήρξε παρόμοια. Ο Πόλεμος του Κόλπου το 1990-91 πρόσφερε στον Μπους τον πρεσβύτερο μεγάλη, αν και τελικά μάταιη, πολιτική υποστήριξη στο εσωτερικό. Όμως ο πόλεμος εξυπηρετούσε σταθερούς αυτοκρατορικούς στόχους: πρόσφερε στο Πεντάγωνο την ευκαιρία να δημιουργήσει και να επεκτείνει τις βάσεις του στον Κόλπο, να επιδείξει την προθυμία και την ικανότητά του να αναλαμβάνει άμεση δράση στην περιοχή και να ξεκινήσει την αποδυνάμωση του Ιράκ. Στα χρόνια του Κλίντον (1993-2000) η ενίσχυση των κυρώσεων και ο αδιάκοπος αεροπορικός βομβαρδισμός του Ιράκ βοήθησαν στη δικαιολόγηση της ανάγκης για ισχυρή αμερικανική παρουσία στον Κόλπο, ενώ παράλληλα συνέχισαν να εξασθενίζουν τον στρατιωτικό και κρατικό μηχανισμό του Ιράκ, προετοιμάζοντας την εισβολή. Εξάλλου, με τον ανηλεή βομβαρδισμό του Ιράκ η αμερικανική κοινή γνώμη συνήθισε στην ιδέα του πολέμου εναντίον του· όταν τελικά εξαπολύθηκε η επίθεση με όλα τα μέσα, ήταν πλέον έτοιμη να δεχτεί ακόμη και τις πιο σαθρές δικαιολογίες.

Πέρα από τους γενικούς στόχους, οι βομβαρδισμοί εξυπηρέτησαν και επιμέρους στενά συμφέροντα. Για παράδειγμα, τον Ιούνιο του 1993 η κυβέρνηση Κλίντον εξαπέλυσε πυραυλική επίθεση στην κεντρική Βαγδάτη απλώς και μόνο για να προβεί σε επίδειξη «σθένους» και να κερδίσει την υποστήριξη του Πενταγώνου στον πρώτο χρόνο της θητείας της. Παρόμοια, τον Σεπτέμβριο του 1996 οι ΗΠΑ εξαπέλυσαν μία σειρά επιθέσεων στις ιρακινές δυνάμεις που πολεμούσαν εναντίον των Κούρδων στον βορρά· ο στρατός ήξερε καλά ότι ο βομβαρδισμός αυτός δεν θα πρόσφερε καμία στρατηγική βοήθεια στους Κούρδους, αλλά, από την άλλη, καθιστούσε φυσιολογική την «τιμωρία» του Σαντάμ, χωρίς να ριψοκινδυνεύσει αμερικανικές απώλειες.

Η επέμβαση στη Σομαλία το 1992-93 παρουσίασε ένα παρόμοιο μείγμα χαοτικής τακτικής και συνεπούς στρατη-

γικής, με αποτέλεσμα όμως που προεικόνισε (σε μικρότερη κλίμακα) τη θεαματική ήττα της 11ης Σεπτεμβρίου. Ο Μπους ο πρεσβύτερος έστειλε 25.000 στρατιώτες στο πάμφτωχο, αλλά στρατηγικής σημασίας, Κέρας της Αφρικής. Η «ανθρωπιστική βοήθεια» πρόσφερε το προκάλυμμα για τη δημιουργία αυτού του ισχυρού προμαχώνα, αφού ούτε το Πεντάγωνο ούτε οι πολιτικοί μπορούσαν να εφεύρουν την παραμικρή επίφαση απειλής εναντίον των ΗΠΑ. Την άνοιξη του 1993 ο Κλίντον έστειλε περισσότερα στρατεύματα στη Σομαλία, σε μία προσπάθεια να "στήσει" έναν εντελώς καινούριο κρατικό μηχανισμό, υπόδουλο στις ΗΠΑ – παρόμοιο με τα τωρινά κρυμμένα στα οχυρά τους «κυβερνητικά συμβούλια» στο Αφγανιστάν και το Ιράκ. (Η Σομαλία αποτέλεσε επίσης ένα πρώιμο παράδειγμα όπου ο ΟΗΕ εξαναγκάστηκε από τις ΗΠΑ να προσφέρει ως φύλλο συκής την κάλυψη της «διεθνούς κοινότητας».) Η κατοχή όμως της Σομαλίας βγήκε εκτός ελέγχου, με αμερικανικές απώλειες, μεγάλο αριθμό Σομαλών να σκοτώνονται από τα αμερικανικά στρατεύματα και τελικά με την παγκόσμια τηλεοπτική μετάδοση του σόου φρίκης της «Κατάρριψης του Blackhawk»* – με το ακρωτηριασμένο σώμα ενός αμερικανού στρατιώτη να σέρνεται από ένα εκστασιασμένο πλήθος. Η αποχώρηση ήταν θέμα εβδομάδων. Οι εικόνες της αποτυχίας και του εξευτελισμού στη Σομαλία προεικόνισαν, σε μικρότερο επίπεδο, τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου: Οι νέες «έξυπνες» βόμβες που ρίχτηκαν στο Ιράκ, το Σουδάν και τα Βαλκάνια στα υπόλοιπα χρόνια της δεκαετίας του 1990 είχαν εν μέρει ως στόχο να σβήσουν τη μνήμη της θεαματικής ήττας στο Μογκαντίσου.

Τα Βαλκάνια αποτέλεσαν το άλλο κύριο αμερικανικό θέατρο αιματοχυσίας της δεκαετίας. Αφού πέρασαν τέσσερα χρόνια εμφυλίου πολέμου χωρίς αμερικανική ανάμειξη, το 1995 ο Κλίντον διέταξε το βομβαρδισμό των Σερβοβόσνιων.

---

* Με τον ίδιο τίτλο (*Blackhawk Down*) μία χολιγουντιανή ταινία ηρωοποιεί τη δράση των αμερικανών πεζοναυτών στις μάχες της Σομαλίας. (*Σ.τ.μ.*)

Δεν υπήρχε κανένας πραγματικός στρατηγικός στόχος, αφού την ίδια στιγμή το υπουργείο Εξωτερικών έσπευδε με γοργά βήματα προς τις συνομιλίες της συμφωνίας του Ντέιτον. Ωστόσο, ο βομβαρδισμός εξυπηρέτησε πράγματι τα ευρύτερα στρατηγικά συμφέροντα της αυτοκρατορίας: ένα χρόνο μετά την υποχώρηση από τη Σομαλία, επέδειξε την ανανεωμένη αποφασιστικότητα της Αμερικής να χρησιμοποιήσει το στρατό της· και, επιπλέον, επιβεβαίωσε την ηγετική θέση των ΗΠΑ στο ΝΑΤΟ και, συνεπώς, σε ολόκληρη την Ευρώπη, ενώ παράλληλα ωθούσε τη δράση του ΝΑΤΟ προς τα ανατολικά, προετοιμάζοντας έτσι περαιτέρω αμερικανικές επεμβάσεις υπό τη σημαία της Ατλαντικής Συμμαχίας.

Η δεκαετία τελείωσε με τον Κλίντον να διατάζει τον μαζικό βομβαρδισμό του Κοσόβου και της Σερβίας, στο όνομα της ανθρωπιστικής βοήθειας προς τους Αλβανούς Κοσοβάρους. Οι βόμβες δεν σταμάτησαν τις σερβικές θηριωδίες στο ίδιο το Κόσοβο, αντίθετα οδήγησαν σε έναν νέο γύρο εθνοτικής αιματοχυσίας, αυτή τη φορά εις βάρος των Σέρβων Κοσοβάρων από στοιχεία του εξοπλισμένου από τις ΗΠΑ «Απελευθερωτικού Στρατού του Κοσόβου» (UCK), τη δεξιά αλβανική εθνικιστική πολιτοφυλακή που είχε νωρίτερα χαρακτηριστεί από τη CIA και το υπουργείο Εξωτερικών ως «τρομοκρατική» οργάνωση. Όπως έχουν δείξει έκτοτε πολλοί σχολιαστές, ο Μιλόσεβιτς ήταν ήδη έτοιμος να αποχωρήσει *πριν* την εκστρατεία βομβαρδισμού, γεγονός που αποτράπηκε επειδή οι ΗΠΑ άλλαζαν συνεχώς τους όρους συνθηκολόγησής του. Κι εφόσον οι ΗΠΑ δεν ήταν πρόθυμες να ανασυγκροτήσουν την οικονομία ή την κοινωνία των πολιτών στο Κόσοβο, ο βομβαρδισμός άφησε τη μικροσκοπική περιοχή σε απελπιστικό χάος, κατάσταση στην οποία παραμένει ακόμα και σήμερα, περισσότερα από πέντε χρόνια μετά τον πόλεμο.

Πέρα από αυτές τις στρατηγικές ασυναρτησίες –για να μην αναφέρουμε τους χιλιάδες άμαχους Κοσοβάρους (και των δύο πλευρών) και τους Σέρβους, οι οποίοι υπέστησαν τον αδιάκριτο βομβαρδισμό– η στρατιωτική επιχείρηση συνεχίστηκε. Η φαινομενική συνδρομή προς τους μουσουλμάνους Κοσο-

βάρους είχε την πρόθεση να ικανοποιήσει την Τουρκία και τις χώρες του Κόλπου, καθώς οι ΗΠΑ προετοιμάζονταν για τις επόμενες κινήσεις τους στην περιοχή. Για άλλη μια φορά, ο πόλεμος κατάφερε να επιδείξει πως μπορούσε να οδηγήσει στην πτώση ενός αδιάλλακτου πολιτικού ηγέτη (ο Μιλόσεβιτς μπήκε στο πάνθεον των διάσημων κακοποιών, μαζί με τους πρόσφατα επιστρατευθέντες Νοριέγκα και Σαντάμ). Ίσως όμως το σημαντικότερο ήταν ότι, παρά την ισοπέδωση της χώρας, η εκστρατεία επέτρεψε για πρώτη φορά στις ΗΠΑ να σταθεροποιήσουν τη στρατιωτική τους παρουσία στα Βαλκάνια: με το τεράστιο σε έκταση (και πανίσχυρα οχυρωμένο) Στρατόπεδο Μπόντστιλ στο ίδιο το Κόσοβο, αλλά και με νέες βάσεις στις ξαφνικά φιλόξενες Αλβανία, Κροατία, Μακεδονία, Ρουμανία και Βουλγαρία.[7] Αυτή η γραμμή στρατιωτικών οχυρών, συνδεόμενη με την Τουρκία, ενώνει απευθείας την Ευρώπη με την Κασπία, φτάνοντας μέχρι την κεντρική Ασία, και προσφέρει έδαφος για την προετοιμασία των επιθέσεων στη Μέση Ανατολή. Δεν είναι επίσης τυχαίο ότι οι νέες αυτές βάσεις επέτρεψαν την αποχώρηση μεγάλου αριθμού στρατευμάτων από τη Γερμανία – μία σοφή κίνηση, αν κρίνουμε από τον ολοένα και πιο ανυπάκουο πληθυσμό αυτής της χώρας. Επιπλέον, με την εκστρατεία στο Κόσοβο οι ΗΠΑ δοκίμασαν νέα μονοπάτια, αυτά της στρατιωτικής επέμβασης χωρίς καν την πρόφαση της συναίνεσης του ΟΗΕ – μονοπάτια τα οποία θα ακολουθούσαν συχνότερα μόλις τρία χρόνια αργότερα.

V

Σκοπός μας είναι να αναπτύξουμε το δομικό περίγραμμα της αμερικανικής αυτοκρατορικής επέκτασης, βάσει του οποίου μπορεί κανείς να προσεγγίσει τους συνεχιζόμενους

7. Το Στρατόπεδο Μπόντστιλ βρίσκεται ακριβώς πάνω στο δρόμο που έχει εδώ και καιρό επιλεχθεί για να περάσει ο διαβαλκανικός αγωγός πετρελαίου της AMBO (Albania, Macedonia, Bulgaria Oil), αλλά και πάνω στο «Διάδρομο 8», ένα προτεινόμενο τεράστιο πανευρωπαϊκό μεταφορικό και επικοινωνιακό δίκτυο.

πολέμους στο Αφγανιστάν και το Ιράκ. Άσχετα με τις στρατηγικές λεπτομέρειες των διάφορων εισβολών, κατοχών και υποχωρήσεων, η αυτοκρατορία των ΗΠΑ έχει ακολουθήσει με συνέπεια έναν απώτερο στόχο –επικεντρωμένο στη στρατιωτική εμπλοκή και υποκινούμενο από αυτή–, προκειμένου να επιβάλει τη διείσδυσή της στις επιμέρους περιοχές και να εκμεταλλευτεί τα «αδύναμα κράτη» που υπάρχουν ή που θα προκύψουν. Εξάλλου, κατά τη διάρκεια της ιστορίας, και σίγουρα κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, ό,τι περνιέται για «ειρήνη» έχει προδιαγράψει –έχει δομηθεί με σκοπό να προδιαγράψει– μία ατελείωτη σειρά πολέμων.

Θέλουμε εδώ να δώσουμε έμφαση στην πραγματικότητα του διαρκούς πολέμου που καθιστά ανεπαρκή την έννοια της «ειρήνης», ως αντιθετικού πλαισίου ή στρατηγικής, και που θέτει τελεία και παύλα στην υποτιθέμενη διαφορά μεταξύ ενός αμερικανικού κράτους που βρίσκεται στα χέρια του «πολεμικού κόμματος» σε αντιδιαστολή με κάποιο «κόμμα της ειρήνης». Ας θέσουμε το ζήτημα υποθετικά: Αν το αντιπολεμικό κίνημα δεν αναγνωρίσει την πλήρη δυναμική του αμερικανικού μιλιταρισμού –αν δεν καταλάβει ότι η ειρήνη, υπό συγκεκριμένες συνθήκες, δεν αποτελεί τίποτε περισσότερο από τον πόλεμο με άλλα μέσα–, τότε οι μαζικές κινητοποιήσεις εν όψει των επίσημων στρατιωτικών εκστρατειών θα καταλήγουν αναπόφευκτα σε απογοήτευση και σύγχυση.

Ας θυμηθούμε τη δεκαετία του 1990: εκείνη η δεκαετία *μεταξύ* των δύο πολέμων οδήγησε, εξαιτίας των κυρώσεων, στο θάνατο από τη λιμοκτονία και τις ασθένειες περίπου ενός εκατομμυρίου Ιρακινών – κατά τη διάρκεια της ειρήνης κανένας δεν μπαίνει στον κόπο να μετρήσει. Και δεν επρόκειτο μονάχα για κυρώσεις: ο βομβαρδισμός δεν σταμάτησε ποτέ. Μονάχα ανάμεσα στον Ιούλιο του 1997 και τον Ιανουάριο του 1999 τα αμερικανικά αεροπλάνα έκαναν 36.000 πτήσεις πάνω από το Ιράκ. Μετά από οκτώ χρόνια αποδεκατισμού από αέρος, το Ιράκ πλέον «στερούνταν υλικών αγαθών», μία φράση που τονίζει τη βαθιά ιστορική σύνδεση μεταξύ κρα-

τικής τρομοκρατίας και αυτοκρατορικής ειρήνης. «Δημιούργησαν μία έρημο και την ονομάζουν ειρήνη»: το σπουδαίο αυτό παράθεμα από τον Τάκιτο εξακολουθεί να μας οδηγεί στον πυρήνα του ζητήματος. Τα κράτη αποτελούν πολεμικές μηχανές και η ειρήνη που κάνουν είναι η ειρήνη της *υποταγής*. Αναζητούν πάντα καλύτερους τρόπους να δημιουργήσουν μία έρημο.

Σε αυτή τη μακρά ιστορία η τακτική επιλογή υπήρξε σχεδόν πάντοτε ο τρόμος που κατέφθανε από τον ουρανό. Πριν καλά καλά δημοσιοποιηθεί η συνταγή της πυρίτιδας στην Κίνα το 1044, ξεκίνησε ο ανταγωνισμός για την επινόηση των πιο θανατηφόρων καλύκων και των πιο αποτελεσματικών τρόπων χρήσης της. Η βόμβα διασποράς υπήρξε κινέζικο κληροδότημα του 15ου αιώνα –οβίδες γεμάτες με θραύσματα πορσελάνης για τον ακρωτηριασμό των «απροστάτευτων στόχων»– που επανεφευρέθηκε το 1784 από τον Χένρι Σράπνελ. Οι ευρωπαίοι ιστορικοί αρέσκονται να ονομάζουν τα εκατό χρόνια ανάμεσα στο Βατερλώ και το Σομ «μακρά ειρήνη», αλλά στην πραγματικότητα επρόκειτο για τον αιώνα κατά τον οποίο οι ευρωπαϊκές αυτοκρατορίες αύξησαν τον έλεγχό τους από 35% της έκτασης της γης σε 85%, μία κλεψιά που σε μεγάλο βαθμό έγινε δυνατή με το βομβαρδισμό ανυπεράσπιστων χωριών και πόλεων. Ο αριθμός των περιπτώσεων που επιβλήθηκε ειρήνη διά πυρός σε αυτόν τον αιώνα είναι συγκλονιστικός. Το 1854 ο βομβαρδισμός από το αμερικανικό ναυτικό κατέστρεψε το Σαν Χουάν ντελ Νόρτε στη Νικαράγουα. Οι Βρετανοί διαμαρτυρήθηκαν για το βομβαρδισμό της ανοχύρωτης πόλης, αλλά δύο χρόνια αργότερα κατέκαψαν την Καντόνα με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, ενώ το 1863 κατέστρεψαν την ιαπωνική πόλη της Καγκοσίμα βομβαρδίζοντάς την από τα ανοικτά της ακτής. Κατά τον ίδιο τρόπο καταστράφηκε το Βαλπαραΐσο της Χιλής από το ισπανικό ναυτικό το 1866, και η Αλεξάνδρεια ισοπεδώθηκε το 1882 από τις οβίδες του βρετανικού ναυτικού: «Κατά τη διάρκεια της νύχτας η πόλη μεταμορφώθηκε σε μία πύρινη θάλασσα».[8]

8. Sven Lindqvist, *A History of Bombing,* Νέα Υόρκη 2000, σ. 18.

Οι συμμετέχοντες στην ειρηνευτική συνδιάσκεψη της Χάγης το 1899 –όταν οι αδελφοί Ράιτ ακόμα ψευτομαστόρευαν στο έδαφος, κάνοντας απλώς όνειρα για τη στιγμή που θα πετούσαν– κατανοούσαν ήδη ότι η σοβαρότερη απειλή για τους αμάχους προερχόταν από τον αέρα. Όταν οι «μικρές χώρες» επιχειρηματολόγησαν υπέρ της ολοκληρωτικής απαγόρευσης των βομβαρδισμών, οι αυτοκρατορικές δυνάμεις αντέδρασαν και ο λόρδος Γούλσλεϊ ανέλαβε την υποστήριξη των βρετανικών θέσεων. Η επιχειρηματολογία του, που αποκάλυψε τον απολύτως νεωτερικό χαρακτήρα της εξοχότητάς του, ήταν τόσο ανθρωπιστική (ο βομβαρδισμός θα «μείωνε τη διάρκεια των επιχειρήσεων») όσο και προοδευτική («οι περιορισμοί στις επιστημονικές εφευρέσεις στερούν από το έθνος τα πλεονεκτήματα που προκύπτουν από τους επιστήμονες και την παραγωγική ικανότητα των βιομηχανικών του εγκαταστάσεων»).[9]

Το 1924 ο περιβόητος σμήναρχος «Βομβιστής» Χάρις,* τότε ακόμα σμηναγός σε μία αεροπορική επιχείρηση στο Ιράκ, έγραφε: «Τώρα πια ο Άραβας και ο Κούρδος ξέρουν τι σημαίνει αληθινός βομβαρδισμός, σε απώλειες και καταστροφές. Ξέρουν ότι μέσα σε σαράντα πέντε λεπτά μπορεί να εξαλειφθεί ένα μεγάλης έκτασης χωριό και να σκοτωθεί ή να τραυματιστεί το ένα τέταρτο των κατοίκων του». Ένας συνάδελφος του Χάρις θα πρόσθετε: «Ο έλεγχος του αέρα είναι ένας εκπληκτικός τρόπος να υποτάξεις αυτές τις άγριες ορεσίβιες φυλές. Είναι γρήγορος, οικονομικός και ανθρώπινος».[10]

Η λογική του αεροπορικού βομβαρδισμού ως εξαπόλυση κρατικής τρομοκρατίας –και εντελώς έξω από κάθε στρατι-

---

9. Βλ. D. C. Watt, "Restraints on War in the Air before 1945", στο Michael Howard (επιμ.), *Restraints on War: Studies in the Limitation of Armed Conflict*, Νέα Υόρκη 1979, σ. 117.

* Αργότερα, κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, αρχηγός της βρετανικής αεροπορίας (RAF) και εμπνευστής των μαζικών βομβαρδισμών της Γερμανίας, που σκόπευαν (χωρίς ιδιαίτερη επιτυχία, σχεδόν μέχρι το τέλος του πολέμου) να κλονίσουν το ηθικό των Γερμανών και να καταστρέψουν «τη δυνατότητά τους να συνεχίσουν τον πόλεμο». (*Σ.τ.μ.*)

10. Βλ. S. M. Menon, "Iraq – 'Terror Bombing', Starvation and Mechanical Force", *Economic and Political Weekly,* 2-9 Ιανουαρίου 1999.

ωτική επιδίωξη– έφτασε σε αποκαλυπτικό σημείο στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Για κάθε κάτοικο της βομβαρδισμένης Δρέσδης υπήρχαν περισσότερα από σαράντα κυβικά μέτρα χαλασμάτων.[11] Η αντίστοιχη αναλογία για το Τόκιο δεν υπολογίστηκε ποτέ, αν και θα αποτελούσε κατάλληλη εργασία για τον Ρόμπερτ ΜακΝαμάρα, νεαρό στατιστικολόγο τότε του επιτελείου του στρατηγού Κέρτις Λεμέι, ο οποίος είχε αναλάβει το καθήκον να δημιουργήσει την πλέον αποτελεσματική θύελλα πυρός πάνω από το Τόκιο και άλλες 66 ιαπωνικές πόλεις. Την επιχείρηση διαχείρισης της ειρήνης μετά το 1945 ανέλαβαν οι νέοι θεσμοί του μεταπολεμικού καπιταλισμού, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και η Παγκόσμια Τράπεζα, στους οποίους ο ΜακΝαμάρα –υποδειγματικός λογιστής / εκτελεστής για τον νέο στρατιωτικοποιημένο νεοφιλελευθερισμό– επρόκειτο να ενταχθεί αμέσως μετά τη θητεία του στη Σχολή Επιχειρήσεων του Χάρβαρντ, στην εταιρεία αυτοκινήτων Ford αλλά και στη θέση του επόπτη του μαζικού βομβαρδισμού στη Νοτιοανατολική Ασία. Η στρατηγική του κεφαλαίου μετά το 1945 διεξήχθη με βάση την ειρήνη που επήλθε στις μέρες που ακολούθησαν την καταστροφή της Χιροσίμα και του Ναγκασάκι, μία διαρκής ειρήνη που είχε τη μορφή της *υποταγής*, υπό τη σκιά της ατομικής βόμβας.

Ο κατάλογος, λοιπόν, είναι σαφής. Η προληπτική τρομοκρατία με οβίδες, πυραύλους και βόμβες βρίσκεται στον πυρήνα του ιμπεριαλισμού του 19ου και του 20ού αιώνα. Σύμφωνα με την άποψη των ιμπεριαλιστών και των εκπολιτιστών, η ειρήνη και ο τρόμος είναι αξεδιάλυτα. Πώς μπορούσε αυτό το γεγονός –ότι δηλαδή ο τρόμος από αέρος υπήρξε κεντρι-

11. Στο βομβαρδισμό των γερμανικών πόλεων στα τελευταία στάδια του πολέμου περισσότεροι από 600.000 άμαχοι κάηκαν, πνίγηκαν από ασφυξία (οι πύρινες θύελλες ρουφούσαν το οξυγόνο από τον αέρα) ή έβρασαν μέχρι θανάτου. Ο «Βομβιστής» Χάρις περιέγραφε τον σαρωτικό βομβαρδισμό ως «Αμβουργοποίηση». Το σχέδιο των βομβαρδισμών είχε εκπονηθεί από τον σμήναρχο Πόρταλ, ο οποίος είχε βοηθήσει το 1934 στο Άντεν τον ομόλογό του Τρέντσαρντ, αρχιτέκτονα του αεροπορικού βομβαρδισμού της Μεσοποταμίας. Η σύνδεση μεταξύ των αυτοκρατορικών βομβαρδισμών του Ιράκ και της Γερμανίας είναι άμεση.

κή «ειρηνευτική» εμπειρία για εκατομμύρια ανθρώπων στη νεότερη εποχή– να προκαλέσει έκπληξη στον οποιονδήποτε στις αρχές του 21ου αιώνα; Κι όμως, αυτός είναι ένας από τους θριάμβους του θεάματος: παρά το πυρηνικό μανιτάρι και την «έξυπνη βόμβα» –ή ίσως εξαιτίας τους–, το θέαμα κατάφερε να συσκοτίσει την ανάγνωση του βομβαρδισμού ως αεροπορικής τρομοκρατίας.[12] Η ιστορία της επιβολής της ειρήνης παραμένει ο φασματικός σωσίας που κατατρέχει το κίνημα ειρήνης.

Το επιχείρημά μας δεν είναι βέβαια ότι οι εκστρατείες βομβαρδισμών έχουν πάντοτε τα ειρηνευτικά αποτελέσματα στα οποία σκοπεύουν. Συχνά το πετυχαίνουν, αλλά όχι πάντα. Οι συνθήκες που οδήγησαν στην παράδοση της Ιαπωνίας μπορεί να έκαναν τον ΜακΝαμάρα –όπως αργότερα και τον Ράμσφελντ στο Ιράκ– να πιστέψει ότι η αεροπορική δύναμη των ΗΠΑ θα μπορούσε να υποτάξει τους Βιετναμέζους βομβαρδίζοντάς τους. Ο ΜακΝαμάρα, επίσης, ήταν εκείνος που υπολόγισε ότι το απαραίτητο πυρηνικό οπλοστάσιο των ΗΠΑ έπρεπε να είναι διπλάσιο σε μεγατόνους από όσο χρειαζόταν για την εκμηδένιση της Σοβιετικής Ένωσης (επιτρέποντας στον εαυτό του ένα μικρό περιθώριο λάθους), και στη συνέχεια το διπλασίασε ξανά για να είναι 100% σίγουρος: Αυτή ήταν η βαθιά ουσία της μεταπολεμικής ειρήνης, η εκδοχή της τρομοκρατίας που ονομάστηκε «αποτροπή» και η οποία βασίστηκε στην πολιτική βομβαρδισμών σε κλίμακα γενοκτονίας, απειλώντας μέχρι του σημείου να επαναλάβει τη Χιροσίμα στο χιλιαπλάσιο.

Παρ' όλα αυτά, ούτε τα πυρηνικά αποθέματα ούτε οι εκτιμήσεις βάσει της στρατιωτικής ισχύος κατάφεραν να αποτρέψουν την ήττα των ΗΠΑ στην Ινδοκίνα. Ούτε η σημερινή

12. Μία αναφορά (δημοσιευμένη στις 28 Οκτωβρίου 2004) στο βρετανικό ιατρικό περιοδικό *The Lancet* υπολογίζει ότι περισσότεροι από 100.000 άμαχοι σκοτώθηκαν στο Ιράκ από την έναρξη της εισβολής (χωρίς να υπολογίζεται η Φαλούτζα, τόπος όπου σημειώθηκαν μερικές από τις πιο σκληρές μάχες της κατοχής). Ο αριθμός μπορεί να είναι πολύ μεγαλύτερος, αλλά το πλέον εντυπωσιακό για μας εδώ είναι ότι το 95% των θανάτων των αμάχων προήλθε από τους αεροπορικούς βομβαρδισμούς.

πολεμική τους μηχανή δείχνει ιδιαίτερη αυτοπεποίθηση για τα αποτελέσματα της δεκαπενταετούς κονιορτοποίησης του Ιράκ. Ιδιαίτερα μάλιστα επειδή οι βομβαρδισμοί βασίστηκαν στην υπόθεση ότι οι εισβολείς θα μπορούσαν να συνεχίσουν επ' αόριστον τον πόλεμο εξ αποστάσεως, χωρίς να «φοβούνται ότι η χώρα τους θα δεχόταν την εκδίκηση εκείνων των ανθρώπων που είδαν τις πατρίδες τους να μετατρέπονται σε θέατρα πολέμου».[13] Ο βομβαρδισμός, όμως, του Μανχάταν απειλεί να αλλάξει τους όρους της σύγκρουσης.

Με άλλα λόγια, στη μακρά ιστορία των αυτοκρατορικών βομβαρδισμών εμφανίζεται σήμερα ένα διαφορετικό ανταποδοτικό χτύπημα. Τα γεγονότα που επέφεραν την τρέχουσα κρίση του αμερικανικού κράτους αποτελούν συνέπεια της ίδιας τεχνολογίας που στήριξε την παγκόσμια ηγεμονία των ΗΠΑ και τη «βίαιη προβολή» της για περισσότερο από μισό αιώνα˙ τα αεροπλάνα που χτύπησαν το Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου προέρχονται από βομβαρδιστικά του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, που προσαρμόστηκαν κατά τη δεκαετία του 1960 για τις ανάγκες του μαζικού τουρισμού και των επιχειρηματικών ταξιδιών, και επαναχρησιμοποιήθηκαν από τον Άττα και την ομάδα του ως όπλα μαζικής καταστροφής. Τα συστατικά, βέβαια, αυτής της νέας αντίστασης στην αυτοκρατορία είναι πολύμορφα και περίπλοκα. Ωστόσο, ό,τι κι αν πιστεύει ή φαντάζεται αυτή η αντίσταση, γνωρίζει καλά ότι ο ιμπεριαλιστικός πόλεμος αποτελεί μία διαρκή κατάσταση˙ δεν πάσχει από παραλυτικές ψευδαισθήσεις για την υπόθεση της «ειρήνης».

Θεμελιώδες για τη στρατηγική επιβολής της ειρήνης είναι το γεγονός ότι η άμεση στρατιωτική επέμβαση, και η καταστροφή που αυτή φέρνει, καλύπτει με ένα προπέτασμα καπνού την αντικατάσταση των ανεπαρκώς συνεργάσιμων τοπικών πολιτικών στελεχών με (λιγότερο ή περισσότερο) πιστούς

---

13. Eberhard Spetzler, *Luftkrieg und Menschlichkeit, Die Völkerrechtliche Stellung der Zivilpersonen im Luftkrieg*, Γκέτινγκεν 1956, παρατίθεται στο Sven Lindqvist, *A History of Bombing*, σ. 20.

«εταίρους». Το χάος, η αστάθεια και ο βίαιος φατριασμός που αφήνει στο πέρασμά της η ένοπλη επέμβαση οδηγεί σε «δημιουργικές εντάσεις», για να μνημονεύσουμε τον Ντόναλντ Ράμσφελντ, εντός των οποίων οι ΗΠΑ μπορούν να δρουν ευκολότερα και περισσότερο αφανώς απ' ό,τι με έναν τοπικό κρατικό μηχανισμό που λειτουργεί κανονικά.

Επιπλέον, η ολοκληρωτική στρατιωτικοποίηση της επικράτειας επιτρέπει τη δημιουργία μόνιμων αμερικανικών βάσεων, όχι μονάχα στην πολεμική ζώνη αλλά και στην περιφέρειά της (γνωστά στη στρατιωτική διάλεκτο ως «νούφαρα»). Και μαζί με αυτές τις βάσεις έρχεται και η στρατιωτική γραφειοκρατία που λειτουργεί ως σκιώδης κυβέρνηση (με τη βοήθεια ενδοτικών μη κυβερνητικών οργανώσεων), έτοιμη να «συμβουλεύσει» και να «συνδράμει» τα αδύναμα κράτη της περιοχής. Στο μυαλό έρχονται τα Βαλκάνια και οι νέες βάσεις εκεί. Κατά τον ίδιο τρόπο, οι ΗΠΑ χρησιμοποίησαν τον πόλεμο στο Αφγανιστάν για να δημιουργήσουν ή να επεκτείνουν δεκατρείς νέες βάσεις κατά μήκος της κεντρικής Ασίας. Ενώ η εισβολή στο Ιράκ είχε ως αποτέλεσμα την κατασκευή νέων στρατιωτικών εγκαταστάσεων στο Κατάρ και το Τζιμπουτί, συν τη σημαντική επέκταση των υφιστάμενων βάσεων γύρω από τον Κόλπο – μαζί βέβαια με τα «σταθερά στρατόπεδα» (δεκατέσσερα, σύμφωνα με τους πιο πρόσφατους υπολογισμούς) που θα παραμείνουν για καιρό στο Ιράκ.

Το χάος του συνεχιζόμενου πολέμου συγκαλύπτει επίσης την εμφύτευση εξωτερικών οικονομικών δυνάμεων: η εξαρτημένη τοπική αγορά όπλων αναζωπυρώνεται και ο στρατός και οι εργολάβοι του δρουν ως σύμβουλοι για το «αναπτυσσόμενο» κεφάλαιο (δηλαδή τους αγωγούς πετρελαίου, τους χώρους αποθήκευσης, τα συστήματα μεταφορών και επικοινωνιών), το οποίο καταφέρνει να ελέγχει ασφυκτικά τα αδύναμα κράτη που προκύπτουν από τη σύρραξη. Μακροπρόθεσμα, η ισοπέδωση των υποδομών από τον πόλεμο απαιτεί την ενστάλαξη ενός μείγματος ανθρωπιστικής βοήθειας και επενδύσεων που συνοδεύεται από διάφορους νεοφιλελεύθερους όρους. Με όλους αυτούς τους τρόπους,

η υπηρεσία του πολέμου στο κεφάλαιο έγκειται στο ότι προετοιμάζει το έδαφος για την τριάδα της ωμής συσσώρευσης: την περίφραξη και λεηλασία των πόρων· τη δημιουργία φτηνού και ξεριζωμένου εργατικού δυναμικού· και την εδραίωση δέσμιων αγορών.

Αλλά και πέρα από αυτές τις σαφείς επιταγές, η σύγχρονη αυτοκρατορική στρατηγική επιδιώκει να επιβάλει κυρίαρχη στρατιωτική παρουσία σε περιοχές ζωτικής σημασίας, *ακόμα και χωρίς να γνωρίζει ακριβώς τι θα κάνει ή πόσο θα ωφελήσει το κεφάλαιο στα ιδιαίτερα σημεία όπου επεμβαίνει*. Αυτό συμβαίνει γιατί ακόμα κι αν μία επέμβαση δεν επιφέρει μία σταθερή δομή αγοράς σε κάποιο αδύναμο ή αποτυχημένο κράτος, η εδραίωση του στρατού των ΗΠΑ μπορεί να λειτουργήσει ως στήριγμα για *μελλοντικούς* περιφερειακούς ελιγμούς. Για παράδειγμα, στον ίδιο τον Παναμά δεν υπάρχουν πολλά που να ενδιαφέρουν το αμερικανικό κεφάλαιο – η διώρυγα δεν είναι πλέον σημαντική για έναν εμπορικό κόσμο που διαθέτει εντελώς ξεχωριστούς ωκεάνιους στόλους. Έτσι, ούτε η ισοπέδωση του κέντρου της Πόλης του Παναμά από τον αμερικανικό στρατό κατά τη διάρκεια της εκδίωξης του Νοριέγκα, ούτε οι ανεπαρκείς προσπάθειες επανοικοδόμησής του είχαν ιδιαίτερη σημασία για την εξουσία των αμερικανικών εταιρειών. Ωστόσο, η εισβολή χρησίμευσε πράγματι για τον επανέλεγχο του στρατού του Παναμά και για την επανενεργοποίηση της στρατιωτικής παρουσίας των ΗΠΑ στην κεντρική Αμερική ως βάση για τη μελλοντική πειθάρχηση του προβληματικού νότου.

Τα Βαλκάνια προσφέρουν ένα ακόμη παράδειγμα. Η αμερικανική επέμβαση (που προστέθηκε στα δεινά ενός εμφυλίου πολέμου) κατέστρεψε τόσο πολύ το Κόσοβο, ώστε περισσότερα από πέντε χρόνια μετά κανένας, εκτός από τις διάφορες μαφίες, δεν ενδιαφέρεται για τις δυνατότητες ανάπτυξής του. Το αμερικανικό κράτος, όμως, εξακολουθεί να κρίνει την εκστρατεία επιτυχή από στρατηγική άποψη –παραβλέποντας το ψευδές επιχείρημα ότι ο βομβαρδισμός «ανάγκασε τον Μι-

λόσεβιτς να διαπραγματευτεί»–, γιατί ο στρατός των ΗΠΑ κατέλαβε τώρα το κενό που άφησε η κατάρρευση και αποχώρηση της Σοβιετικής Ένωσης. Παρομοίως, το κεφάλαιο δεν έχει ιδιαίτερα συμφέροντα στο Αφγανιστάν. Ωστόσο, ο πόλεμος εκεί –πέρα από το ρόλο που έπαιξε για την απάντηση των ΗΠΑ στις επιθέσεις του Σεπτεμβρίου– έκανε δυνατή τη δημιουργία νέων εκτεταμένων βάσεων και διαστρατιωτικών συνδέσεων σε ολόκληρη την κεντρική Ασία.

Εξαιτίας αυτών των γενικών, μακροχρόνιων φαινομένων, *μπορεί να μην έχει μεγάλη σημασία* για το ευρύτερο στρατηγικό σχέδιο το αν η εισβολή στο Ιράκ θα έχει ως αποτέλεσμα ένα εκ νέου συγκροτημένο σταθερό κράτος, ανοιχτό στη διείσδυση της αγοράς με νεοφιλελεύθερες εντολές, ή αν θα καταλήξει σε ένα χάος φατριαστικών, αδελφοκτόνων ζωνών, όπου ο έλεγχος θα αλλάζει χέρια ανάμεσα σε φυλές ή σέχτες, αλλά θα είναι πάντοτε ωμός. Αυτό συμβαίνει επειδή μερικές περιοχές-κλειδιά σε ένα ακόμα και διαμελισμένο και σε μόνιμη κατάσταση πολιορκίας Ιράκ θα μπορούσαν να αποτελέσουν τους θύλακες για τις δραστηριότητες του Δυτικού κεφαλαίου – η Βασόρα, η Ρουμάιλα και οι νότιες πετρελαιοφόρες περιοχές· η Μοσούλη και οι βόρειες κουρδικές (και επίσης πετρελαιοφόρες) περιφέρειες. Ακόμα περισσότερο, *ο πόλεμος θα έχει πετύχει στρατηγικά στο βαθμό που θα έχει διευκολύνει μία σημαντικά μεγαλύτερη μόνιμη στρατιωτική παρουσία των ΗΠΑ στο Ιράκ και σε μεγάλο μέρος της υπόλοιπης Μέσης Ανατολής* (και θα έχει καταφέρει επίσης την επιθυμητή αποδυνάμωση του ρόλου της Σαουδικής Αραβίας), παρουσία χρήσιμη για την επόμενη φάση του αυτοκρατορικού σχεδίου.

Μπορεί βέβαια να υπάρξουν σοβαρές συνέπειες για το αμερικανικό κράτος, αν η αποκαλούμενη διαδικασία ανασυγκρότησης αποτύχει παταγωδώς στο μεγαλύτερο μέρος του Ιράκ. Ένα αποτυχημένο κράτος μπορεί να προσφέρει γόνιμο έδαφος για την ανάπτυξη ακόμη μεγαλύτερης απρόβλεπτης αντίστασης στην περιοχή. Αν το Ιράκ περιπέσει σε έναν παρατεταμένο εμφύλιο πόλεμο, σε μία σιιτική θεοκρατία ή

σε μικρο-φέουδα χωρίς κεντρική διακυβέρνηση, μπορεί να αποδειχτεί μία πραγματική ήττα –μία ήττα με στρατηγικές συνέπειες– στον αγώνα του αμερικανικού κράτους να εξασφαλίσει και πάλι πειστικότητα στο πεδίο του θεάματος.

Τελικά, ο διαρκής πόλεμος επιδιώκει πάντοτε να *εμφανιστεί ως κάτι φυσικό*, και στην πορεία να σχετικοποιήσει την έννοια της «ειρήνης». Οι επεκτατικές στρατιωτικές επεμβάσεις, όταν γίνονται αρκετά συχνά, βοηθούν στο να διατηρηθεί η εικόνα του πολέμου ως συνηθισμένο τμήμα της εξωτερικής πολιτικής ζωής του κράτους. Η αποδυνάμωση των πολιτών είναι αποφασιστικής σημασίας για τη διατήρηση του κοινωνικού ελέγχου, αλλά ακόμα και οι αδύναμοι πολίτες πρέπει να εξοικειώνονται με το ασυνήθιστο φαινόμενο των αεροπλάνων, των πυραύλων και των στρατιωτών που σφάζουν ανθρώπους –και με τη σειρά τους σκοτώνονται– σε ολόκληρο τον κόσμο. Προκειμένου οι εγχώριοι και «συμμαχικοί» πληθυσμοί να καταναλώνουν παθητικά τον πόλεμο, οφείλουν να τρέφονται συνεχώς με τις (αποστειρωμένες) εικόνες του. Συνεπώς, ο συχνός πόλεμος διατηρεί τον φιλελεύθερο νου ικανοποιημένο και ανενδοίαστο με την ανελέητη ειρήνη. Ακόμα και εκείνοι που κατεβαίνουν στο δρόμο όταν ο πόλεμος ξεσπάει φανερά, δυσκολεύονται περισσότερο –και σε αυτό συμπεριλαμβάνουμε και τον εαυτό μας– να επιστρατεύσουν παρόμοια συναισθηματική ενέργεια εν όψει, για παράδειγμα, του αργού θανάτου από ασθένειες και υποσιτισμό εκατοντάδων χιλιάδων Ιρακινών λόγω των «κυρώσεων».

Επιπλέον, οι σταθερές πολεμικές εκρήξεις συντηρούν την κουλτούρα του τρόμου. Το πνίξιμο και η καταστολή της εσωτερικής αντιπολίτευσης –η άμεση τρομοκράτηση των πολιτών– εξορθολογίζεται στο όνομα της (εσωτερικής) ασφάλειας, του πατριωτισμού και της υποστήριξης των στρατευμάτων. Παράλληλα, ο συνεχής πόλεμος είναι ένας τρόπος να γίνεται ορατή μέσα από τις εικόνες της αιματοχυσίας –την έμμεση τρομοκράτηση των πολιτών– η «απειλή» εναντίον του έθνους, η οποία δεν μπορεί να φανερωθεί διαφορετικά,

ακριβώς λόγω του ψεύδους της. (Καθώς γράφονται αυτές οι σελίδες στο Σαν Φρανσίσκο, τα αερομαχητικά Blue Angels σκίζουν τον άνεμο και μουγκρίζουν λίγα μόλις μέτρα ψηλά, ενώ πολλοί από το κοινό στο έδαφος φωνάζουν, μετά γελάνε νευρικά και τελικά κουνούν ανέμελα το κεφάλι τους – είναι απλώς ένα σόου. Τα ίδια αεροπλάνα στην πόλη της Γάζας αποκαλύπτουν τον πραγματικό τους επιχειρησιακό ρόλο.)

VI

Αυτό που περιγράφουμε είναι η ακατάπαυστη δομική ενέργεια που διατηρεί την αυτοκρατορία σε ισορροπία και την οδηγεί συνέχεια στον πόλεμο. Υποστηρίζουμε ότι χωρίς την αναγνώριση αυτής της πάντοτε επίκαιρης (αν)ισορροπίας δυνάμεων δεν θα μπορέσουμε ποτέ να αντιληφθούμε πώς αυτή η πελώρια πολεμική μηχανή έφτασε και πάλι στο σημείο να τίθεται σε κίνηση. Η άποψη αυτή απορρίπτει σιωπηλά την αντίληψη ότι υπεύθυνοι για τη στρατιωτική επέμβαση είναι κάποιοι μοναχικοί πιστολάδες – το πετρέλαιο, το Λικούντ, η εκδίκηση της οικογένειας Μπους κ.λπ. Πάντως, σίγουρα δεν απορρίπτουμε τέτοιου είδους παραμέτρους. Μπορεί ο στρατηγικός μηχανισμός της αυτοκρατορίας να κλίνει πάντοτε προς την κατεύθυνση της στρατιωτικής επέμβασης, αλλά με κάποιον τρόπο πρέπει να ενεργοποιηθεί. Κι εδώ κάνει την εμφάνισή της η περίπτωση αυτών των παραμέτρων – μία Λερναία Ύδρα απληστίας, υπεροψίας, μανίας και γραφειοκρατίας. Το Ιράκ αποτελεί μία σχετική περίπτωση.

Προηγουμένως υποστηρίξαμε ότι η θεαματική ήττα αποτέλεσε παράγοντα επίσπευσης των εξελίξεων στην υπόθεση του Ιράκ, σε συνδυασμό με μία νέα σειρά αυτοκρατορικών βλέψεων και τη βουλιμία συγκεκριμένων τομέων του κεφαλαίου. Υπάρχουν όμως επίσης και οι κοινοτοπίες της εσωτερικής ζωής του κράτους. Κατ’ αρχάς, πρέπει να πούμε ότι τα τύμπανα του πολέμου δεν σταματούν να χτυπούν σχεδόν ποτέ στο Πεντάγωνο: στρατιωτικές καριέρες πρέπει να φτιαχτούν· ένας ατελείωτος χείμαρρος παράλογα ακριβών οπλικών συ-

στημάτων (νέα πυρηνικά όπλα, περαιτέρω αποτυχημένα μοντέλα πυραυλικής άμυνας, βόμβες καθοδηγούμενες από δορυφόρους) περιμένουν στη γραμμή· ενώ πρέπει να τραφεί και η απύθμενη όρεξη του Πενταγώνου για προμήθειες, νέες παραγωγές και δαπάνες. Εξάλλου, οι πόλεμοι ολοένα και περισσότερο –πιο πολύ και από τις κυρώσεις, τα πραξικοπήματα και τις διάφορες μορφές διαφθοράς– συγκεντρώνουν μεγάλα κέρδη στους τομείς του εταιρικού κεφαλαίου που εκπροσωπούνται καλύτερα στον κρατικό μηχανισμό. Οι λεπτομέρειες της ραγδαίας επέκτασης και της ιδιωτικοποίησης των στρατιωτικών δαπανών, και τα συγκοινωνούντα δοχεία των εταιρειών με το Πεντάγωνο και την Ουάσινγκτον έχουν εκτεθεί εξονυχιστικά από άλλους. Αρκεί εδώ να πούμε ότι οι χυδαίες οικονομικές αναγκαιότητες έχουν φτάσει σε τόσο πρωτοφανή επίπεδα στη μεταψυχροπολεμική εποχή, ώστε αυτό που ονομάζουμε «στρατιωτικό νεοφιλελευθερισμό» –η πραγματική παγκοσμιοποίηση των ημερών μας– έχει αντικαταστήσει και ξεπεράσει τον στρατιωτικό κεϋνσιανισμό της προηγούμενης περιόδου.

Όπως πολλοί έχουν παρατηρήσει σε σχέση με το Ιράκ, θα πρέπει να συμπεριληφθούν εδώ και οι ιδεολογικές παράμετροι: ζηλωτές διάφορων τύπων συχνά κερδίζουν την εύνοια του κράτους. Αυτοί κυμαίνονται από τους εκφραστές επιμέρους ιδεολογιών (τους σιωνιστές στον Λευκό Οίκο και το Πεντάγωνο, που είχαν εμμονή με το καθήκον της απομάκρυνσης του Σαντάμ) ως τους γενικά αυτοκρατορικούς (όσους πιστεύουν στην «επίδραση που ασκούν τα γεγονότα») και τους αλαζονικά αντικοινωνικούς («κάθε δέκα χρόνια περίπου οι ΗΠΑ πρέπει να πιάνουν μία μικρή, άχρηστη χώρα και να τη στριμώχνουν στον τοίχο, μόνο και μόνο για να δείξουν στον κόσμο ότι εννοούμε όσα λέμε» – δήλωση του Μάικλ Λεντίν, κατόχου της «Έδρας της Ελευθερίας» στο Ινστιτούτο Αμερικανικών Επιχειρήσεων[14]).

14. Παρατίθεται στο *Harper's*, Ιούνιος 2003, σ. 11. [Το Ινστιτούτο Αμερικανικών Επιχειρήσεων είναι συντηρητικό think-tank και θεωρείται από τους αρχιτέκτονες της πολιτικής του Μπους του νεότερου. (*Σ.τ.μ.*)]

Οι αλλαγές στις διεθνείς σχέσεις μπορεί επίσης να παίζουν κάποιο ρόλο. Η μεταψυχροπολεμική ανάγκη ανασυγκρότησης του ΝΑΤΟ –με σκοπό να στρέψει το πεδίο δράσης του στα ανατολικά και να επιβεβαιώσει τον αμερικανικό έλεγχο στον οργανισμό– οδήγησε στην εμπλοκή των ΗΠΑ στο Κόσοβο. Η επιθυμία να στερήσουν τον ΟΗΕ από κάθε εξουσία στη διεξαγωγή του πολέμου και να υποκαταστήσουν την κρίση της αμφίβολης εγκυρότητας «διεθνούς κοινότητας» αποτέλεσε σίγουρα τμήμα της αποφασιστικότητας των ΗΠΑ να εισβάλουν στο Ιράκ. Επιπλέον, ορισμένοι υποστήριξαν πειστικά ότι το αμερικανικό ενδιαφέρον για τη μάχη ανάμεσα στο δολάριο και το ευρώ, ιδιαίτερα ως νόμισμα του πετρελαίου, αποτέλεσε έναν παράγοντα που ώθησε προς τη Βαγδάτη.

Τέλος, όπως οι περισσότεροι διεθνιστές που σέβονται τον εαυτό τους, είχαμε πάντοτε την τάση να απορρίπτουμε την άποψη ότι η εσωτερική πολιτική κατάσταση μπορεί να καθορίσει την αυτοκρατορική λήψη αποφάσεων. Εξακολουθούμε να απορρίπτουμε την έννοια της «φιλοδοξίας που ωθεί σε μία κατάσταση», ωστόσο είναι φανερό ότι τα εσωτερικά κριτήρια παίζουν πράγματι κάποιο ρόλο στην εξαπόλυση στρατιωτικών επεμβάσεων: ο πόλεμος στο Κόσοβο στόχευε σίγουρα στην «αναβάθμιση» της ηγετικής εικόνας του Κλίντον· και οι δύο Μπους φαίνεται ότι ήλπιζαν πως ο πόλεμος θα αποσπούσε την προσοχή των πολιτών από τα εσωτερικά οικονομικά προβλήματα· ο πόλεμος στην Κορέα αποτελούσε σε μεγάλο βαθμό την απάντηση στην εσωτερική κρίση του αμερικανικού κεφαλαίου στα τέλη της δεκαετίας του 1940· και ακόμα και το κλασικό Δόγμα Μονρόε κατασκευάστηκε για να βοηθήσει τον Τζον Κουίνσι Άνταμς –τότε υπουργό Εξωτερικών και συγγραφέα της ομιλίας για το Δόγμα– στην προσεχή προσπάθειά του για το προεδρικό αξίωμα. Επιπλέον, από την εποχή του Ρέιγκαν οι τεράστιες στρατιωτικές δαπάνες που δικαιολογούνται με την απειλή κατά της πατρίδας έχουν προσφέρει την κάλυψη για μεγάλες ελλειμματικές σπατάλες από εκείνους που αυτοπροσδιορίζονται ως δημοσιονομικά συντη-

ρητικοί. Οι ελλειμματικές αυτές σπατάλες, όταν συνδυάζονται με ριζικούς περιορισμούς της φορολογίας στον εταιρικό και ιδιωτικό πλούτο, επιτρέπουν στο αμερικανικό κράτος να επικαλείται τη φτώχεια καθώς διαλύει το σοσιαλδημοκρατικό συμβόλαιο που επιβλήθηκε στη δεκαετία του 1930.

Αυτές, λοιπόν, είναι οι κύριες παράμετροι. Όταν μία μόνο από αυτές πιέζει προς την κατεύθυνση κάποιας συγκεκριμένης στρατιωτικής δράσης, συνήθως δεν επαρκεί. Όταν όμως διάφορες τέτοιες παράμετροι συνδυάζονται, η προϋπάρχουσα δομική τάση προς τον πόλεμο μπορεί να πυροδοτήσει τη στρατιωτική επέμβαση *ανεξάρτητα από την πιθανή στρατηγική αποτελεσματικότητα της συγκεκριμένης δράσης* – δηλαδή ακόμα κι όταν οι πιθανότητες επίτευξης κάποιου προσδιορισμένου πολιτικού στόχου είναι ισχνές. Εξάλλου, όταν επιτευχθεί η κρίσιμη δυναμική προς την κατεύθυνση της στρατιωτικής επίθεσης, η επέμβαση πιθανότατα θα ξεκινήσει *ακόμα κι αν οι διάφορες συνιστώσες της δεν μπορούν να συμφωνήσουν για το σκοπό τους*. Όσον αφορά το Ιράκ, είναι πλέον φανερό ότι οι ΗΠΑ δεν ήταν καθόλου σίγουρες για το κατά πόσο το φιλικό προς την αγορά σχέδιο μεταπολεμικής ανασυγκρότησης είχε πραγματικά περιθώρια επιτυχίας. Οι διάφοροι παράγοντες και οι διάφορες κλίκες που πίεζαν για πόλεμο ήταν τόσο διασπασμένοι, ή ακόμα και αντιφατικοί, ώστε, σύμφωνα με τη δική τους παραδοχή, αναγκάστηκαν να φτάσουν σε μία συναινετική αιτιολογία της έναρξης της εισβολής –τα όπλα μαζικής καταστροφής– στην οποία, στην πραγματικότητα, δεν πίστευε *κανένας* τους.

VII

Η εισβολή στο Ιράκ φανέρωσε το κράτος να παλεύει να δικαιολογήσει τις εξηγήσεις του για τον πόλεμο απέναντι στα ευγενικά, αυτολογοκρινόμενα ερωτήματα των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Μέχρι τώρα η θεαματική αγριότητα των γεγονότων της 11ης Σεπτεμβρίου έχει επιτρέψει στην προπαγανδιστική μηχανή να διατηρήσει την απαραίτητη συμμε-

τρία. Διότι η αληθοφάνεια που απαιτείται για οποιαδήποτε ιδεολογική συγκάλυψη μίας στρατιωτικής εισβολής είναι ευθέως ανάλογη με την έκταση της επέμβασης και αντιστρόφως ανάλογη με τη δημόσια αντίληψη περί του «κακού» στο οποίο αναφέρεται. Έτσι, ακόμα και η πλέον γελοία επινόηση –η προστασία αμερικανών σπουδαστών ιατρικής από φιλοκομμουνιστές που ήθελαν να τους κλέψουν– επαρκούσε για να δικαιολογήσει την υπερβολικά σύντομη και αναίμακτη (όσον αφορά το αμερικανικό αίμα) εισβολή στη Γρενάδα. Ενώ η επίθεση στους Ταλιμπάν μπορούσε να δικαιολογηθεί ως τμήμα ενός ευρύτερου Πολέμου ενάντια στην Τρομοκρατία, επειδή τα γεγονότα των Δίδυμων Πύργων ήταν ακόμα πρόσφατα και συναισθηματικά ανεπεξέργαστα.

Ο πόλεμος στο Ιράκ μπορεί να αποδειχτεί διαφορετικός. Πέρα από τις εναλλασσόμενες, πλαστογραφημένες λεπτομέρειες –τη μία μέρα όπλα μαζικής καταστροφής, την άλλη σχέσεις με την αλ-Κάιντα–, η έννοια της άμεσης απειλής κατά των αμερικανών πολιτών ήταν η πλέον ανθεκτική. Η κεντρική ιδέα της «απειλής» έχει βέβαια μία μακρά ιστορία και επανενεργοποιεί αντανακλαστικά του Ψυχρού Πολέμου. Ταυτόχρονα, στις 11 Σεπτεμβρίου έγινε μία πραγματική επίθεση που εξακολουθεί να προκαλεί οργή και φόβο. Αλλά καθώς αυξάνονται τα πτώματα και τα έξοδα από το Ιράκ, και καθώς η αντίσταση δεν δείχνει κανένα σημάδι τέλους, το αμάλγαμα των δικαιολογιών περί απειλής, όσον αφορά τον νέο πόλεμο και την κατοχή, μπορεί να πάψει να λειτουργεί. (Υποπτευόμαστε ότι πολλά από τα στελέχη στην Ουάσινγκτον που είναι υπεύθυνα για την κατοχή εύχονται κατ' ιδίαν να συνεχιστούν οι τονωτικές τρομοκρατικές επιθέσεις έξω από το ίδιο το Ιράκ.) Η προπαγανδιστική μηχανή των ΗΠΑ χρησιμοποιεί πλέον συχνά το μοτίβο της «ανθρωπιστικής επέμβασης / εγκαθίδρυσης της δημοκρατίας», και η νέα αυτή δικαιολόγηση της κατοχής υπονοεί σιωπηρά ότι έχουν αναθεωρηθεί οι λόγοι της εισβολής. Η τακτική αυτή έχει επίσης μακρά ιστορία. Αλλά έχει αποκτήσει νέα δυναμική την τελευταία περίπου δεκαετία.

Μία από τις σταθερές μας ανησυχίες για την επιστροφή του κράτους σε τέτοιου είδους δικαιολογίες των στρατιωτικών επιδρομών προέρχεται από το γεγονός ότι σε μεγάλο βαθμό τμήματα της Αριστεράς είναι πρόθυμα να τις αποδεχτούν μέσα στο πλαίσιο ενός είδους «ανθρωπιστικού διεθνισμού» που επιτρέπει τη συζήτηση για τα ανθρώπινα δικαιώματα να βραχυκυκλώνει την –κατά τα άλλα ασυμβίβαστη– δυσπιστία τους απέναντι στο κράτος. Έχουν λησμονήσει το γεγονός ότι στα χέρια του αυτοκρατορικού κράτους οι ανθρωπιστικές επεμβάσεις γίνονται αναπόφευκτα «έλεος με κάθε αναγκαίο μέσο», και ότι στα πρόσφατα παραδείγματα καταλήγουν να ακολουθούν μία εντελώς δική τους τερατώδη λογική: η εισβολή στον Παναμά στα 1989-90 άφησε μεγάλο μέρος της Πόλης του Παναμά ισοπεδωμένο από τους βομβαρδισμούς και 60-80.000 άστεγους· η επέμβαση στο Κόσοβο επέτρεψε να εκδηλωθεί ένας νέος γύρος εθνικής αντεκδίκησης και επαναδιαχωρισμών και άφησε ολόκληρη την περιοχή ερημωμένη και στα χέρια διάφορων μαφιόζων· και η συνεχιζόμενη κατοχή του Αφγανιστάν επέστρεψε την εξουσία στους πολέμαρχους (με αμείωτες τις συνθήκες υποβιβασμού και τρομοκρατίας εις βάρος των γυναικών στα περισσότερα μέρη εκτός Καμπούλ) και σήμαινε την επιστροφή σε μία σχεδόν αποκλειστική οικονομία του οπίου… «Δημιούργησαν μία έρημο και την ονομάζουν ειρήνη».

Ειδικά σε σχέση με το Ιράκ, το μακροχρόνιο “παραμύθι” στο εσωτερικό των ΗΠΑ περί ανθρωπιστικής επέμβασης βρίσκεται ήδη σε κίνδυνο. Ακόμα και στην τηλεόραση το κοινό των ΗΠΑ δεν μπορεί παρά να δει τη διαφορά ανάμεσα στον μέσο Ιρακινό και τους «παραπαίοντες» ηγέτες –στις σπάνιες φορές που τους δείχνει στις μέρες μας–, οι οποίοι επιλέχτηκαν προσεκτικά από τις ΗΠΑ για να υπηρετήσουν ως μεσάζοντες στις μπίζνες της κατοχής. Και ο ίδιος ρατσισμός που τροφοδότησε την απαίτηση για εκδίκηση αδιακρίτως εναντίον των Σαντάμ-αλ-Κάιντα-Ταλιμπάν-Αραφάτ, ταυτόχρονα λειτουργεί περιοριστικά όσον αφορά τη δημόσια υποστήριξη σχετικά με τις πελώριες δαπάνες σε πτώματα

και μετρητά προς χάρη των «αχάριστων» Ιρακινών αποδεκτών της ελευθερίας.

Τελικά, πάντως, η εικόνα που προσπαθήσαμε να σκιαγραφήσουμε στις προηγούμενες σελίδες ξεπερνάει κατά πολύ το ζήτημα της δικαιολόγησης. Επειδή σε τελική ανάλυση, όπως λέει και η Χάννα Άρεντ στην προμετωπίδα του κεφαλαίου, η απεριόριστη συσσώρευση ένοπλων δυνάμεων αυτοπροτείνεται (ή θέλει να αυτοπροτείνεται) *ως η ίδια η βάση της κοινωνικής ευταξίας*. Αυτός είναι ο λόγος που η Άρεντ επικαλείται τον Χομπς. «Διότι αν ήταν δυνατόν να υποθέσουμε», λέει ο Χομπς, «ότι πολυάριθμοι άνθρωποι συγκατατίθενται να τηρούν τη δικαιοσύνη και τους άλλους νόμους της φύσης χωρίς το φόβητρο μιας κοινής εξουσίας, τότε θα ήταν δυνατόν να υποθέσουμε και ότι όλη η ανθρωπότητα μπορεί να κάνει το ίδιο. Τότε όμως ούτε θα υπήρχε ούτε θα ήταν αναγκαίο να υπάρχει πολιτική κυβέρνηση ή πολιτική κοινότητα εν γένει, εφόσον η ειρήνη θα ήταν δυνατή δίχως υποταγή».[15] Για τον Χομπς, βέβαια, η προϋπόθεση αυτή ήταν εξωπραγματική. Αλλά για τον ίδιο ακριβώς λόγο κανένας δεν έχει ποτέ μιλήσει πιο ξεκάθαρα για το είδος του πραγματικού κυρίαρχου (το είδος που περιγράψαμε εδώ): «Έχει στη διάθεσή του τόση εξουσία και δύναμη, ώστε με τον τρόμο που απορρέει από αυτές καθίσταται ικανός να διαμορφώνει τη βούληση όλων… Και σε αυτόν έγκειται η ουσία της πολιτικής κοινότητας».[16]

Με τον τρόμο που απορρέει από αυτές. Διαμορφώνει τη βούληση όλων. Και όποιος το αμφισβητεί προτείνει το τέλος της πολιτικής, όπως τη γνωρίζουμε.

---

15. Thomas Hobbes, *Leviathan,* επιμ. C. B. Macpherson, Χάρμοντσγουερθ 1968 (α΄ έκδοση 1651), σ. 225 [ελλ. έκδ. *Λεβιάθαν*, τομ. Α΄, μτφρ. Γρηγ. Πασχαλίδης – Αιμ. Μεταξόπουλος, Γνώση, Αθήνα 1989, σ. 239].

16. *Ό.π.*, σσ. 227-8. [Συμβουλευόμαστε την ελλ. έκδ., *ό.π.,* σ. 241, με ορισμένες διαφοροποιήσεις. (*Σ.τ.μ.*)]

4

ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΜΙΑΣ ΨΕΥΔΑΙΣΘΗΣΗΣ

> Μια φυλή της Ανατολής, μυημένη στη Δυτική κουλτούρα και με εμφανή συμπάθεια στα ιδανικά της Δύσης, θα εδραιωθεί στην Ανατολή. Επιπλέον, ένα εβραϊκό κράτος θα τεθεί αναπόφευκτα υπό τον έλεγχο των Αμερικανών Εβραίων, οι οποίοι θα αναπτύξουν στις τάξεις των υπόλοιπων Εβραίων τα αμερικανικά ιδανικά και τον αμερικανικό πολιτισμό.
>
> – Γουίλιαμ Γέιλ, σύμβουλος του υπουργείου Εξωτερικών των ΗΠΑ, 1919

Αδιάκοπη μαζική αντίσταση στα εδάφη που κατέχει, μια ψεύτικη "θαυμαστή" οικονομία που βασίζεται ολοκληρωτικά σε ξένες χρηματοδοτήσεις, ένα τερατώδες απαρτχάιντ που έχει και νομική υποστήριξη, μια πολιτική τάξη υπόδουλη στους στρατιωτικούς, μια κοινωνία που βρίσκεται σε μια παρανοϊκή κατάσταση πολιορκίας, σχεδόν παγκόσμια ηθική κατακραυγή κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες, και παν-ισλαμική αγανάκτηση και οργή που προκαλεί συνεχώς βίαιες ενέργειες ενάντια στον μοναχικό απολογητή και προστάτη του. Από την οπτική των αυτοκρατορικών συμφερόντων της Αμερικής του εικοστού πρώτου αιώνα… ένα αποτυχημένο κράτος. Ωστόσο, παρά την ολοφάνερη πλέον αποτυχία, η υποστήριξη των ΗΠΑ στην υιοθέτηση εκ μέρους του Ισραήλ μιας ολοένα και πιο ακραίας εκδοχής του σιωνιστικού σχεδίου συνεχίζεται απτόητη, δίχως αμφισβητήσεις.

Προχωρούμε σε μία ανάλυση των σχέσεων Ηνωμένων Πολιτειών και Ισραήλ κάπως διστακτικά, δίχως να ισχυριζόμαστε ότι διαθέτουμε κάποια ιδιαίτερη γνώση «επί του

πεδίου» για την πραγματικότητα της ζωής των Παλαιστινίων και των Ισραηλινών, ούτε για την πολυπλοκότητα της εσωτερικής πολιτικής τους ζωής. Αυτό που εξετάζουμε εδώ, θέλουμε να το τονίσουμε, δεν είναι το ίδιο το Ισραήλ, αλλά η σχέση του με το κράτος των ΗΠΑ. Δεν θα κάνουμε καμία προσπάθεια να παραθέσουμε λεπτομέρειες για τη βιαιότητα του ισραηλινού καθεστώτος και τα βάσανα των Παλαιστινίων που έχει ως αποτέλεσμα, ή για την πραγματική έκταση της εκπληκτικής, φανερής και καλυμμένης, υποστήριξης των ΗΠΑ στον Σαρόν και τους προκατόχους του, ή για την παραπαίουσα κρατική παλαιστινιακή δομή. Πολλοί άλλοι, τόσο μέσα όσο και έξω από το Ισραήλ και την Παλαιστίνη, έχουν καλύτερα εφόδια από εμάς για να το κάνουν. Και το έχουν κάνει – με διεξοδικό τρόπο. Οπότε, αυτό με το οποίο καταπιανόμαστε εδώ είναι η συστοιχία των φαινομενικοτήτων και των υλικών συνθηκών που κατέστησαν αυτόν τον διαβολεμένο όγκο πληροφοριών πολιτικά αόρατο εντός των Ηνωμένων Πολιτειών. Και που, όπως φαίνεται, υποχρεώνουν τις ΗΠΑ να συνεχίζουν την ανεπιφύλακτη στήριξή τους στο κράτος του Ισραήλ, παρά το γεγονός ότι αυτή η στήριξη αποτελεί σημαντικό εμπόδιο για τα σχέδια των ΗΠΑ στον ισλαμικό κόσμο.

Παρά τη διστακτικότητά μας, πιστεύουμε ότι πρέπει να σπάσουμε τη μακροχρόνια σιωπή μεγάλου μέρους της Αριστεράς όσον αφορά την πραγματική γενεαλογία –και τη συγκεκριμένη δυναμική– των σχέσεων ΗΠΑ-Ισραήλ, και κυρίως όσον αφορά τη θέση αυτής της σχέσης στην παρούσα αυτοκρατορική στιγμή. Σπάμε τη σιωπή γιατί πιστεύουμε ότι είναι αδύνατον να αντιληφθούμε την πηγή και την κατεύθυνση των τωρινών και μελλοντικών κινήσεων των ΗΠΑ στη Μέση Ανατολή και την κεντρική Ασία χωρίς να αναφερθούμε στο αποτυχημένο εξαρτημένο κράτος του Ισραήλ.

Βεβαίως, η σιωπή δεν ήταν ολοκληρωτική. Ορισμένοι μέσα στην Αριστερά επέλεξαν να τοποθετήσουν τη δυάδα ΗΠΑ-Ισραήλ αποκλειστικά στο πλαίσιο ενός κοινού για τους δύο πολιτισμούς αντιαραβικού ρατσισμού. Υπάρχουν

επίσης συνωμοσιολόγοι που βλέπουν Ισραηλινούς πράκτορες εγκάθετους σε ολόκληρη τη δομή πολιτικών αποφάσεων των ΗΠΑ, να κατευθύνουν την αμερικανική κρατική πολιτική με βάση ακριβείς οδηγίες από τα αρχηγεία του κόμματος Λικούντ στην Ιερουσαλήμ. Πιο συχνή και ύπουλη είναι η άκριτη αποδοχή του επαναλαμβανόμενου ισχυρισμού του κράτους των Ηνωμένων Πολιτειών, ισχυρισμός που πλέον αποτελεί θέσφατο, ότι το Ισραήλ είναι ένα σημαντικότατο «στρατηγικό πλεονέκτημα» των ΗΠΑ. Και ένα μεγάλο μέρος του αριστερού πολιτικού φάσματος, παρ' όλη την κριτική, αλλά και συχνά δίχως καθόλου κριτική, υποστηρίζει παθιασμένα και σταθερά τον παλαιστινιακό λαό.

Η βασική ανεπάρκεια αυτών των εκτιμήσεων και προσεγγίσεων πιστεύουμε ότι είναι η αποτυχία τους να επικεντρωθούν στη φύση των αυτοκρατορικών συμφερόντων των ΗΠΑ (και της αυτοεξαπάτησης) που παρατηρούνται στη συγκεκριμένη περίπτωση. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο αντιαραβικός ρατσισμός έχει παίξει κάποιο ρόλο στη δημιουργία του δεσμού ΗΠΑ-Ισραήλ. Ομοίως, τα τελευταία χρόνια, θεωρητικοί που συνδέονται στενά με πολιτικές ομάδες του Ισραήλ έχουν καταλάβει θέσεις με επιρροή στον Λευκό Οίκο και το Πεντάγωνο. Απορρίπτουμε όμως ολοκληρωτικά την αντίληψη –και ποτέ δεν την είδαμε να παίρνει τη μορφή ενός πραγματικού επιχειρήματος– ότι αυτός ο ρατσισμός αποτελεί *αιτιολογικό* παράγοντα της αυτοκρατορικής πολιτικής, ή ότι το εξαρτημένο Ισραήλ ελέγχει πραγματικά την αμερικανική αυτοκρατορία. Ακόμη, θα υποστηρίξουμε πως ο ισχυρισμός ότι το Ισραήλ είναι ένα χρήσιμο στρατηγικό πλεονέκτημα ήταν πάντα, στην καλύτερη περίπτωση, μια μερική αλήθεια, και τα τελευταία χρόνια κάτι που δεν απέχει πολύ από το ψέμα.

Θεωρούμε αντίθετα ότι ο πυρήνας, η διαρκής σιωπηρή κινητήρια δύναμη της σχέσης των ΗΠΑ με το Ισραήλ υπήρξε το γεγονός ότι το Ισραήλ αντανακλά στη Μέση Ανατολή την ολέθρια διπλή ταυτότητα *του αμερικανικού κράτους*. Από τη μια πλευρά, το Ισραήλ έπαιζε ένα ρόλο προτύπου και

καλλιέργειας εντυπώσεων, γεγονός το οποίο για μία περίοδο φαινόταν ικανό να προβάλει μια γοητευτική εικόνα του κεφαλαίου στην οθόνη του μεταπολεμικού κόσμου. Εμφανιζόταν ως η πραγματοποίηση, στην πιο απίθανη (αλλά με έντονο συμβολισμό) γωνιά της γης, ενός εμπλουτισμένου χάρη στην αγορά «δημοκρατικού» μέλλοντος: ήταν η Μακ-Ιερουσαλήμ, για να συμπυκνώσουμε το όνειρο σε μία λέξη. Και ταυτόχρονα το κράτος του Ισραήλ ήταν εμβληματικό μιας υπερ-στρατιωτικοποιημένης, σκληρά αποικιοκρατικής Δυτικής δύναμης. Η πρώτη πλευρά απέκτησε σιγά σιγά σημασία (πιο σιγά απ' ό,τι συνήθως πιστεύεται), όσο οι επιταγές της πολιτικής του θεάματος κυριάρχησαν στη Δύση μετά το 1945· η δεύτερη πλευρά έγινε ολοένα και πιο σημαντική καθώς η αυτοκρατορία των ΗΠΑ στρατιωτικοποιήθηκε ακόμη περισσότερο –και εξαπλώθηκε σε μεγαλύτερο μέρος του κόσμου– περίπου την ίδια περίοδο.

Με αυτόν τον διπλό ρόλο –*ως υπόδειγμα μιας κοινωνίας όπου συνυπάρχουν η πλήρης στρατιωτικοποίηση και η θεαματική νεωτερικότητα*– το Ισραήλ καθρέφτιζε και συγχρόνως σαγήνευε το κράτος των ΗΠΑ για περίπου τέσσερις δεκαετίες. Πιστεύουμε όμως ότι αυτή η υποδειγματικότητα έχει υποβαθμιστεί τόσο πολύ τα τελευταία χρόνια –όντως έχουν έρθει τα πάνω κάτω– που, από την άποψη των αυτοκρατορικών συμφερόντων των ΗΠΑ, το Ισραήλ, με τον τρόπο που είναι σήμερα διαμορφωμένο, έχει μεταβληθεί σε ένα τεράστιο βάρος. Αντί να λειτουργεί έτσι ώστε να διαβρώνει ή να καταπτοεί την αντίσταση στην εισβολή του αμερικανικού κεφαλαίου στη Μέση Ανατολή, η αδιαλλαξία του ρίχνει συνεχώς λάδι στη φωτιά της αντίστασης. Και αντί να συνεχίσει να προβάλλει μια εκδοχή της νεωτερικότητας που θα μπορούσαν να ενστερνιστούν τα πολυάριθμα αδύναμα και ευάλωτα κράτη της περιοχής, αντιπροσωπεύει πλέον ένα σύνολο πολιτισμικών και κοινωνικών σχέσεων που απορρίπτονται από τις δυνάμεις του πολιτικού Ισλάμ, εν μέρει *διότι* αυτές οι σχέσεις ταυτίζονται με την οντότητα «Ισραήλ». Κάθε ριζοσπαστικός ισλαμικός δικτυακός τόπος, κάθε προκήρυξη

ισλαμικής ένοπλης ομάδας καταγγέλλει το Ισραήλ και τους Αμερικανούς προστάτες του. Όσο το πολιτικό Ισλάμ μπορεί να επικεντρώνει στο γεγονός ότι η νεωτερικότητα πήρε *αυτή την ιδιαίτερη μορφή* στην περιοχή του (άσχετα με το πόση λογική έχει, πόσο κυνισμό, πόση απόχρωση ρατσισμού-που-απαντά-σε-ρατσισμό), κάθε προσπάθεια των ΗΠΑ για μια "ήπια" διείσδυση στη Μέση Ανατολή είναι καταδικασμένη σε αποτυχία. Και όλες οι συνεχιζόμενες απόπειρες των ΗΠΑ για βίαιη διείσδυση –δεν έχουμε καμία αμφιβολία ότι αυτές οι προσπάθειες θα συνεχιστούν– θα αντιμετωπιστούν με την ίδια μαζική, απελπισμένη αντίσταση που ανατρέπει σήμερα τα σχέδια του αμερικανικού κράτους στο Ιράκ.

Η ανεπιφύλακτη υποστήριξη των ΗΠΑ στο Ισραήλ, λοιπόν, έχει μεταβληθεί σε μια γεωπολιτική παγίδα. (Ακόμη και ο Τόνι Μπλερ είναι ικανός να το αναγνωρίσει αυτό.) Ωστόσο, αυτή η υποστήριξη παραμένει ακλόνητη. Θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε κάποιους από τους λόγους για τους οποίους συμβαίνει αυτό, αν και δεν έχουμε να παρουσιάσουμε ένα απλοϊκό διάγραμμα των αιτιών. Κάθε αυτοκρατορία μπλέκει σε δεσμεύσεις και εισβολές που αργότερα τις μετανιώνει. (Ο Μπλερ μπορεί να εμφανίζεται ότι θλίβεται για το ζήτημα του Ισραήλ, γιατί η Βόρεια Ιρλανδία δεν φεύγει ποτέ από το μυαλό ενός Βρετανού πρωθυπουργού.) Τα επιχειρήματά μας για την υποστήριξη των ΗΠΑ στο Ισραήλ –για τη σαγήνευση μιας αυτοκρατορικής δύναμης από την εικόνα της δικής της διπλής φύσης, και για την ικανότητα αυτής της εικόνας να παγιδεύσει τη δύναμη που επεδίωξε να την χρησιμοποιήσει– αναπτύσσονται εδώ κυρίως σαν ένας φακός χάρη στον οποίο μπορούμε να δούμε καλύτερα το νόημα (το κακό νόημα) που έχει η εισβολή των ΗΠΑ στο Ιράκ και η κατοχή του. Από αυτήν την άποψη, η ανάλυσή μας για τις σχέσεις ΗΠΑ-Ισραήλ μπορεί να οδηγήσει σε δύο εκδοχές ενός ερωτήματος που δεν έχουμε δει να διατυπώνεται αλλού με τους ίδιους όρους: Μπορεί η κίνηση των ΗΠΑ στο Ιράκ να κατανοηθεί ως μία πλανημένη προσπάθεια να επαναληφθεί η αλλοτινή «επιτυχία» του ισραηλινού προτύπου; Ή, για

να το θέσουμε διαφορετικά, μήπως η εισβολή στο Ιράκ ήταν τελικά αποτέλεσμα της (συνειδητής ή ασυνείδητης) αναγνώρισης ότι ο χρόνος του Ισραήλ ως μιας προβολής της Δύσης –ως ψευδαίσθησης– έχει φτάσει στο τέλος του;

I

Ο δεσπόζων κρατικός και μιντιακός μύθος λέει ότι οι ΗΠΑ και το Ισραήλ ήταν πάντα αδελφές ψυχές. Παρομοίως, το μεγαλύτερο μέρος της κριτικής της Αριστεράς για τη σχέση αυτή θεωρεί ως θέσφατο (συνήθως προϋποθέτοντάς την και χωρίς να την αναφέρει) την άποψη ότι η υποστήριξη των ΗΠΑ προς το Ισραήλ ξεκινά με τη γέννηση του σιωνισμού. Όμως η ιστορική καταγραφή αποκαλύπτει κάτι εντελώς διαφορετικό – ότι η ανεπιφύλακτη, αλαζονική υποστήριξη προς το ισραηλινό κράτος έχει ιδιαίτερα ρηχές ρίζες.[1] Οι πρώτες οργανωμένες κινήσεις του σιωνισμού στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα προκάλεσαν ελάχιστο ενδιαφέρον στις τάξεις των Αμερικανών πολιτικών. Η αυτοκρατορική οπτική των ΗΠΑ ήταν τότε σχεδόν αποκλειστικά στραμμένη στο δυτικό ημισφαίριο και στις χώρες που βρέχονταν από τον Ειρηνικό Ωκεανό. Η Μέση Ανατολή, και ειδικά η Παλαιστίνη, θεωρούνταν "χωράφι" των Βρετανών και των Γάλλων. Οι ΗΠΑ δεν ήταν έτοιμες να αμφισβητήσουν την ηγεμονία των Ευρωπαίων στην περιοχή, και σε κάθε περίπτωση οι παλιές αποικιοκρατικές δυνάμεις έδειχναν να έχουν άνετα τον έλεγχο – η οθωμανική αυτοκρατορία διαλυόταν, τα

1. Στο σημαντικότερο έργο του για τις σχέσεις ΗΠΑ-Ισραήλ, ο Νόαμ Τσόμσκι ισχυρίζεται ότι η υποστήριξη των ΗΠΑ προς το Ισραήλ είναι ισχνή «και πολύ πιθανόν να ελαττωθεί περαιτέρω αν το Ισραήλ φτάσει να θεωρείται περισσότερο ως απειλή παρά ως στήριγμα στα βασικά συμφέροντα των ΗΠΑ στην περιοχή της Μέσης Ανατολής, που είναι η διατήρηση του ελέγχου στα ενεργειακά αποθέματα και η ροή των πετροδολαρίων» (*The Fateful Triangle*, Βοστόνη 1983, σ. 22). Κατά κάποιον τρόπο αντίθετα, εμείς ισχυριζόμαστε ότι η υποστήριξη του κράτους των ΗΠΑ είναι ισχνή αλλά παγιωμένη, και ότι, πιθανόν με εξαίρεση μια σύντομη περίοδο, αναπτύχθηκε *παρά το γεγονός ότι* αποτελούσε πάντοτε μάλλον απειλή παρά στήριγμα στον έλεγχο της ροής του πετρελαίου.

καθεστώτα της Αραβίας και της Περσίας ήταν αδύναμα και ενδοτικά. Επιπλέον, το πετρέλαιο δεν είχε ακόμη πάρει την κεντρική του θέση στην παγκόσμια σκηνή. Παρά τη σχετική έλλειψη ενδιαφέροντος, οι σχεδιαστές της αυτοκρατορικής πολιτικής τόσο στο υπουργείο Εξωτερικών όσο και στα γραφεία των επιχειρήσεων είχαν μια σαφή και σταθερή θέση για τη Μέση Ανατολή, ως αποτέλεσμα ξεκάθαρων γεωπολιτικών υπολογισμών: να αποφύγουν άμεσες αντιπαραθέσεις για τη μακρινή οθωμανική περιοχή και να προσπαθούν να αποκτήσουν την εύνοια των πετρελαιοπαραγωγών βασιλείων δίχως προκλητικές κινήσεις. Ο σιωνισμός δεν είχε καμιά θέση σε αυτή τη στρατηγική.

Η μικρή υποστήριξη που κατάφερε να κερδίσει ο σιωνισμός στις ΗΠΑ ήταν ασυνάρτητη, αντιφατική και αναποτελεσματική. Η Βρετανία προσπάθησε να παρακινήσει την Αμερική να στηρίξει το σιωνιστικό σχέδιο στην Παλαιστίνη, προειδοποιώντας ότι αν η Βρετανία και οι ΗΠΑ δεν το υποστήριζαν οι σιωνιστές θα στρέφονταν στη Γερμανία, όπου όντως το σχέδιο είχε προσελκύσει το ενδιαφέρον του Κάιζερ. Όμως η Γερμανία δεν παρουσίαζε ιδιαίτερη σημασία για τις ΗΠΑ σε εκείνη τη φάση, οπότε το επιχείρημα δεν ήταν δυνατόν να πείσει. Εντός της χώρας, το Δημοκρατικό Κόμμα στις βορειοανατολικές περιοχές περιελάμβανε σιωνιστές Εβραίους στις τάξεις του, αλλά δεν ήταν ούτε ιδιαίτερα πολλοί ούτε είχαν σημαντική επιρροή. Στις βορειοανατολικές αυτές περιοχές, μάλιστα, ορισμένα μέλη των συνδικάτων υποστήριζαν τον σιωνισμό ως ένα μέσον αναχαίτισης του μεταναστευτικού κύματος Εβραίων εργατών. Αυτοί οι άβολοι συγκάτοικοι μοιράζονταν το ίδιο σιωνιστικό κρεβάτι –σαν τα κρεβάτια της παλιάς εποχής με τα διαχωριστικά, όπου μπορούσες να κοιμηθείς χωρίς το φόβο να ακουμπήσεις τον άλλο– με μια χούφτα χριστιανούς ευαγγελικούς που υποστήριζαν τον σιωνισμό διότι θεωρούσαν ότι εκπλήρωνε μία βιβλική αποστολή. Καμία από αυτές τις πλευρές δεν ήταν καλά οργανωμένη, ούτε μπορούσε να επιστρατεύσει κάποιο έστω κατά προσέγγιση στρατηγικό επιχείρημα για την υποστήριξη του σιω-

νιστικού σχεδίου. Μόλις την τελευταία στιγμή, το 1917, οι ΗΠΑ συγκατένευσαν αμυδρά στη Διακήρυξη Μπάλφουρ.* Ο σιωνισμός μπορεί να ταίριαζε με τις βιβλικές αναγνώσεις του Γούντροου Γουίλσον για το «λαό της Βίβλου», αλλά αυτό που κυρίως ήθελε ο Γουίλσον ήταν να υποστηρίξει άτυπα την ιδέα μιας πατρίδας για τους Εβραίους, παρά την αντίθεση του υπουργείου Εξωτερικών του, μόνο και μόνο επειδή οι συνέπειες θα αφορούσαν τη Βρετανία και η Διακήρυξη δεν υποχρέωνε τις ΗΠΑ να αναλάβουν οποιαδήποτε ιδιαίτερη δράση μέσα στο υπάρχον γεωπολιτικό τέλμα.

Η θέση της Αμερικής για τον σιωνισμό τα χρόνια του μεσοπολέμου παρέμεινε βασικά η ίδια. Δεν υπήρχαν στο εσωτερικό ισχυρές, οργανωμένες πολιτικές δυνάμεις, είτε υπέρ είτε κατά. Οι στρατηγικές αναλύσεις –όπως με σαφήνεια διατυπώνονταν από το υπουργείο Εξωτερικών και τις πετρελαϊκές εταιρείες– ήταν *αντίθετες* στην υποστήριξη εκ μέρους των ΗΠΑ της δημιουργίας ενός εβραϊκού κράτους εν μέσω των αραβικών ενεργειακών περιοχών, και δεν φαινόταν κάτι τέτοιο να επείγει: οι ΗΠΑ είχαν μόλις κατοχυρώσει τις πετρελαϊκές συμφωνίες με τον οίκο των Σαούντ, γεγονός το οποίο υποσχόταν άφθονη παροχή πετρελαίου και χρημάτων για το ορατό μέλλον.

Όλα βεβαίως άλλαξαν με τα γεγονότα του 1939-1945. Υπήρξε κατ' αρχάς η Τελική Λύση και τα συνεχώς εμφανιζόμενα αποδεικτικά στοιχεία για αυτήν. Η ιστορία της πολιτικής αντίδρασης σε αυτήν την καταστροφή είναι περίπλοκη (και πολύ συχνά επαίσχυντη). Αλλά χωρίς αμφιβολία έδωσε την ευκαιρία σε σημαντικά τμήματα του ευρωπαϊκού και αμερικανικού κοινού να προωθήσουν την επιβολή της δημιουργίας ενός εβραϊκού κράτους, και διόλου τυχαία να θέσουν τέλος στο «εβραϊκό ζήτημα» στην Ευρώπη. Όπως κι αν κρίνουμε αυτή την τελευταία σύσπαση του ευρωπαϊκού

* Άρθουρ Τζέιμς Μπάλφουρ: Συντηρητικός Βρετανός πολιτικός, υπουργός Εξωτερικών (1916-1922), πρότεινε το 1917 (Διακήρυξη Μπάλφουρ) να εγκατασταθεί στην Παλαιστίνη μια εθνική εστία για τον εβραϊκό λαό. (*Σ.τ.μ.*)

αντισημιτισμού –αυτόν τον τελευταίο κατευνασμό της ευρωπαϊκής συνείδησης, ως συνήθως εις βάρος ενός διαφορετικού Άλλου–, η αύξηση της συμπάθειας προς τον σιωνισμό ήταν σημαντική.

Ωστόσο, θα πρέπει εδώ να υπογραμμίσουμε ότι αυτά τα γεγονότα επηρέασαν ελάχιστα την αμερικανική πολιτική στα χρόνια αμέσως μετά τον πόλεμο. Διότι ένα φαινόμενο που άλλαξε ριζικά την κατάσταση την περίοδο του πολέμου ήταν η άνοδος της σημασίας του πετρελαίου. Αυτό που ένοιαζε τις ΗΠΑ στη Μέση Ανατολή ήταν αυτό το βρώμικο, μαύρο υγρό, και όχι οι αγωνίες της διασποράς στην Ευρώπη. Και αυτή η νέα εμμονή με τα αποθέματα πετρελαίου είχε ως αποτέλεσμα την *υποβάθμιση* της αμερικανικής υποστήριξης στο κυοφορούμενο εκείνη την εποχή κρατικό μόρφωμα του Ισραήλ. Μέχρι τη δεκαετία του 1930, και ακόμη πιο επίμονα στη διάρκεια της δεκαετίας, τα υπουργεία Εξωτερικών και Άμυνας αντιτίθεντο σταθερά στην υποστήριξη εκ μέρους των ΗΠΑ ενός εβραϊκού κράτους στην Παλαιστίνη: το γραφείο που είχε την ευθύνη για τη Μέση Ανατολή θεωρούσε ζωτικό για τις ΗΠΑ το να μην εμφανιστούν στα μάτια των πετρελαιοπαραγωγών Αράβων ως υπεύθυνες για τη δημιουργία του Ισραήλ· και οι στρατηγοί πίστευαν ότι ήταν απλούστερο να διατηρήσουν καλές στρατιωτικές σχέσεις με τα φεουδαλικά αραβικά καθεστώτα, παρά να γίνουν οι εγγυητές της ασφάλειας του Ισραήλ. Από στρατηγική άποψη, ο σιωνισμός αντιμετωπιζόταν, συνολικά, ως ένα σοβαρό ρίσκο.

Δύο αναπάντεχες υπενθυμίσεις εδώ: Στην αυγή της γέννησής του, ο πολιτικός χαρακτήρας του νέου εβραϊκού έθνους ήταν ακόμη τόσο πρωτεϊκός και η στρατηγική του στάση τόσο ανοιχτή σε επιρροές, που ήταν η Σοβιετική Ένωση και όχι οι ΗΠΑ αυτή που ψήφισε πρώτη υπέρ του κρατικού μορφώματος του Ισραήλ στα Ηνωμένα Έθνη. Μέχρι την επίσημη αναγνώριση του Ισραήλ το 1948, οι ΗΠΑ επέβαλλαν εμπάργκο όπλων στο νέο κράτος. Αυτό είχε ως συνέπεια οι Ισραηλινοί να αγοράζουν όπλα από τους Τσέχους, με τις ευλογίες του Στάλιν. Το παιχνίδι του Ψυχρού Πολέμου ήταν

σε πλήρη εξέλιξη. Και οι Ισραηλινοί έμαθαν γρήγορα πώς να το εκμεταλλεύονται. Η πρώτη επιτυχημένη τους σχέση με την κρατική δομή των ΗΠΑ ήταν μέσω των μυστικών υπηρεσιών των δύο κρατών. Η Χαγκάνα (η μυστική υπηρεσία του Ισραήλ πριν την Μοσάντ) είχε βαθιά και αποτελεσματικά δίκτυα μέσα στο σοβιετικό μπλοκ –ή τουλάχιστον τα παρουσίαζε έτσι στην πάντοτε αφελή κατασκοπευτική γραφειοκρατία των ΗΠΑ– και ήταν πρόθυμη να συνεργαστεί ανεπίσημα με την OSS/CIA με αντάλλαγμα τη σιωπηρή υποστήριξή της προς το Ισραήλ μέσα στην αμερικανική κυβέρνηση.

Η ανοιχτή στήριξη στο Ισραήλ, ωστόσο, θεωρούνταν ακόμη ως επιβάρυνση από στρατηγική άποψη. Οι διπλωμάτες και οι υπεύθυνοι για την άμυνα ήταν αμετακίνητοι. Οι ΗΠΑ έτειναν ολοένα και περισσότερο προς την επιλογή της άμεσης διείσδυσης στη Μέση Ανατολή, όσο έφθινε η επιρροή της Βρετανίας και της Γαλλίας. Διατυπωμένο στη γλώσσα του Ψυχρού Πολέμου (για την «ανάσχεση» της σοβιετικής επιρροής και των τοπικών κομμουνιστικών τάσεων), το Δόγμα Αϊζενχάουερ στη δεκαετία του 1950 στόχευε στην εκχώρηση της επιρροής των παλαιών αποικιακών δυνάμεων στις ΗΠΑ και, πάνω απ' όλα, στον έλεγχο του αναπτυσσόμενου εθνικισμού – ιδιαίτερα όταν απειλούσε τις πετρελαϊκές ολιγαρχίες της περιοχής. Αλλά στο πλαίσιο αυτού του σχεδιασμού, το Ισραήλ θεωρούνταν μάλλον κάτι ενοχλητικό παρά σύμμαχος, και κατά τη διάρκεια της κρίσης του Σουέζ το 1956 αποδείχτηκε πόσο μεγάλος μπελάς μπορούσε να γίνει. Η μυστική συμφωνία του Ισραήλ με τους Βρετανούς και τους Γάλλους –που απέκλειε ρητά τις Ηνωμένες Πολιτείες– περιελάμβανε την πρόκληση πολέμου με την Αίγυπτο ως πρόσχημα για να διεκδικήσουν οι παλαιές αποικιακές δυνάμεις τον έλεγχο της Διώρυγας. Ωστόσο, αντί να υποστηρίξουν το σχέδιο που είχε αρχίσει ήδη να εφαρμόζεται (όπως προσδοκούσαν το Ισραήλ, η Βρετανία και η Γαλλία), οι ΗΠΑ αντέδρασαν και αποφάσισαν, από τούδε και στο εξής, να ελαχιστοποιήσουν τις δυνατότητες δράσης των Βρετανών και των Γάλλων στη Μέση Ανατολή, να συνάψουν κατά το

δυνατόν απευθείας σχέσεις με τους παραγωγούς πετρελαίου και να έχουν το νου τους στη διπροσωπία του Ισραήλ.[2]

II

Τα παραπάνω δεν έχουν σκοπό να αρνηθούν ότι πράγματι το Ισραήλ λειτούργησε για περισσότερο από μια δεκαετία ως ένα χρήσιμο στρατηγικό πλεονέκτημα των ΗΠΑ. Το 1958, μετά τη δημιουργία της Ηνωμένης Αραβικής Δημοκρατίας από την Αίγυπτο και τη Συρία, αμερικανοί πεζοναύτες αποβιβάστηκαν στον Λίβανο για να προστατεύσουν το λιβανικό και το ιορδανικό κράτος από εθνικιστικές εξεγέρσεις. Η κίνηση αυτή ήθελε συγχρόνως να στείλει ένα μήνυμα στα εθνικιστικά κινήματα των γειτονικών χωρών. Αυτή η πλευρά της επιχείρησης ήταν σαφώς λιγότερο αποτελεσματική: ο Χασεμίτης προστατευόμενος της Δύσης στο Ιράκ, βασιλιάς Φεϊζάλ, δολοφονήθηκε αργότερα τον ίδιο χρόνο και ανακηρύχθηκε μια δημοκρατία που έθεσε τέλος στη βρετανική κυριαρχία. Ωστόσο, οι ΗΠΑ δεν ήταν έτοιμες, ούτε στρατιωτικά ούτε πολιτικά, να αναλάβουν το ρίσκο μιας ανοιχτής εισβολής στη Συρία και το Ιράκ, οπότε οι πεζοναύτες αποσύρθηκαν μετά από λίγους μήνες. Ο Λίβανος και η Ιορδανία είχαν «σταθεροποιηθεί», ισχυρίζονταν – αλλά αυτή η άμεση άσκηση της αμερικανικής ισχύος στην περιοχή ήταν ένα έμπρακτο μάθημα για το πόσο απρόβλεπτες είναι οι καταστάσεις.

Σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960 και του 1970 οι ΗΠΑ ανησυχούσαν έντονα για τη διάδοση του αριστερού εθνικισμού και του παν-αραβισμού στην περιοχή, αλλά αντιλαμβάνονταν ότι η περαιτέρω άμεση στρατιωτική τους ανάμειξη θα δημιουργούσε σοβαρούς κινδύνους. Ήταν η εποχή του Ψυχρού Πολέμου και ο φόβος ήταν έντονος. Κι επίσης,

2. Παρ' ότι φαντάζει δύσκολο να το πιστέψουμε σήμερα, κατά τη διάρκεια της κρίσης του Σουέζ οι ΗΠΑ ζήτησαν από τα Ηνωμένα Έθνη να εξετάσουν το ενδεχόμενο μιας απαγόρευσης οποιασδήποτε βοήθειας προς το Ισραήλ μέχρι τη στιγμή που θα αποσυρόταν από το Σινά.

η ανάπτυξη των τεχνολογικών πολεμικών ικανοτήτων των ΗΠΑ και η δυνατότητα να ελέγχουν τις εικόνες του πολέμου δεν είχαν ακόμη σημειώσει την πρόοδο που θα επέτρεπε εισβολές σε μακρινές πολυπληθείς χώρες δίχως σημαντικές αμερικανικές απώλειες και κατά συνέπεια δίχως αντιδράσεις στο εσωτερικό. Επιπλέον, οι επιχειρήσεις στη νοτιοανατολική Ασία ήταν ήδη σε εξέλιξη και απορροφούσαν πλήρως τις δυνάμεις που διέθεταν οι ΗΠΑ για «θερμό πόλεμο».

Για ένα σύντομο διάστημα, τουλάχιστον, το Ισραήλ έλυσε το πρόβλημα. Όταν ο μονάρχης της Ιορδανίας απειλούνταν και πάλι από ένα πραξικόπημα στις αρχές του 1967, οι Ισραηλινοί κινητοποίησαν τα στρατεύματά τους και απείλησαν ότι θα εισβάλουν: η ιορδανική μοναρχία επανέκτησε τον έλεγχο. Το Ισραήλ επανέλαβε αυτήν την κίνηση με επιτυχία το 1970, όταν η Συρία απείλησε την Ιορδανία. Επίσης το 1967, και ξανά το 1973, οι Ισραηλινοί κήρυξαν τον πόλεμο σε γειτονικά κράτη στα οποία είχε επικρατήσει ο αραβικός εθνικισμός: τα συντριπτικά προληπτικά χτυπήματα είχαν ως αποτέλεσμα την παράλυση των ενόπλων δυνάμεων των αντίπαλων κρατών και την πολιτική αποσταθεροποίηση των ηττημένων καθεστώτων. Ο κίνδυνος μιας παν-αραβικής συμμαχίας απομακρύνθηκε. Η αντίδραση των ΗΠΑ στους πολέμους του Ισραήλ ήταν ξεκάθαρη. Ενέκρινε ολόψυχα τις συνέπειες της στρατηγικής του Ισραήλ και χωρίς αμφιβολία εκτιμούσε το αντικομμουνιστικό επίχρισμα που προσέθετε το Ισραήλ, μερικές φορές εσπευσμένα, στην προπαγάνδα του. Την ίδια εποχή, το Ισραήλ άρχισε να παίζει έναν ακόμη στρατηγικό ρόλο, μικρό αλλά εξίσου σημαντικό, ως ενδιάμεσος της μυστικής αμερικανικής στρατιωτικής βοήθειας σε καταπιεστικά καθεστώτα σε ολόκληρο τον κόσμο.[3] Σύντομα θα ερχόταν η ανταμοιβή: ισχυρή και διαρκής αμερικανική διπλωματική

3. Ο κατάλογος είναι μακρύς, ετερόκλητος και αποκρουστικός: περιλαμβάνει τον Ίντι Αμίν, τον Μομπούτου, τον Μποκάσα, τον Χαϊλέ Σελασιέ, τη χούντα της Ινδονησίας και τα στρατιωτικά καθεστώτα της Χιλής και της Γουατεμάλας – κι ακόμη, όχι μόνο τον σάχη του Ιράν αλλά και τους μουλάδες μετά τον σάχη (με στόχο να συνεχιστεί απρόσκοπτα ο πόλεμος Ιράν-Ιράκ).

υποστήριξη (αρχικά περισσότερο επιφυλακτική και μετριοπαθής απ' ό,τι τις τελευταίες δεκαετίες), σημαντικά αυξημένη στρατιωτική βοήθεια και παροχή της ιδεολογικής κάλυψης που έκτοτε απολαμβάνει το Ισραήλ – «το μεγάλο στρατηγικό μας πλεονέκτημα».

Ωστόσο, στις αρχές της δεκαετίας του 1980, η σύντομη περίοδος της στρατηγικής αποτελεσματικότητας του Ισραήλ είχε φτάσει στο τέλος της. Οι ΗΠΑ άρχισαν να καταλαβαίνουν –με επώδυνο τρόπο στην περίπτωση της ιρανικής επανάστασης– ότι δεν ήταν πλέον ο κοσμικός αραβικός εθνικισμός (με ή χωρίς σοσιαλιστικό επίχρισμα) που αποτελούσε την πραγματική απειλή. Το πολιτικό Ισλάμ είχε καλύψει το κενό που άφηνε ο εθνικισμός˙ και αντί να τρομοκρατούνται από τον εξευτελισμό που υπέστησαν τα κοσμικά αραβικά κράτη από τον ισραηλινό στρατό, οι ισλαμιστές ενθαρρύνονταν. Η εισβολή και κατοχή του νοτίου Λιβάνου από το Ισραήλ, που ξεκίνησε το 1978 και έφτασε στο ανελέητο αποκορύφωμά της το 1982, αποτέλεσε ένα ζοφερό σημείο για τα φιλοδυτικά καθεστώτα της περιοχής και τροφοδότησε την ανάπτυξη μιας παν-ισλαμικής οργής.[4] Και οι ισλαμιστές, με μια γλώσσα πολύ πιο βίαιη από αυτή του Νάσερ και του Μοσαντέκ, άρχισαν να καταφέρονται ευθέως εναντίον των Ηνωμένων Πολιτειών, θεωρώντας τις εχθρό ταυτόσημο με το Ισραήλ. Μια άμεση επίθεση του Ισραήλ σε οποιοδήποτε από τα αραβικά κράτη που είχαν παραμείνει κοσμικά φαινόταν πλέον σαν κάτι ιδιαίτερα επικίνδυνο από στρατηγική άποψη: μια περαιτέρω αποδυνάμωση των ετοιμόρροπων κρατικών τους δομών θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια ολοκληρωτική κατάρρευση – και σε μια νέα εκδοχή των Ιρανών μουλάδων. Ακόμη και το φανερό μυστικό των πυρηνικών όπλων του Ισραήλ, το οποίο για ένα διάστημα μπορεί να έθετε ένα άρρητο όριο σε κινήσεις ενάντια σε ζωτικά δυτικά συμφέροντα στην περιοχή, άρχισε να δημιουργεί προβλήματα – τουλάχιστον

4. Το ίδιο το Ισραήλ ισχυριζόταν ότι κατέφθαναν στον Λίβανο μαχητές από όλο τον ισλαμικό κόσμο για να αντιμετωπίσουν την ισραηλινή επιδρομή.

τόσα όσα και αυτά που έλυνε. Τα μέτρα εκφοβισμού προκαλούν αντίμετρα. Στην αρχή ήταν ο Καντάφι και ο Σαντάμ, σύντομα προστέθηκε ο Χομεϊνί.

Όταν η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης επέτρεψε και πάλι στις Ηνωμένες Πολιτείες να επιχειρήσουν μια σημαντική στρατιωτική επέμβαση στη Μέση Ανατολή (τον πόλεμο του Κόλπου το 1990-91), η πρώτη κυβέρνηση Μπους εξασφάλισε με μεγάλο κόπο ότι *δεν* θα φαινόταν το Ισραήλ να μετέχει στην επιχείρηση, ακόμη κι αν αφορούσε τη δική του άμυνα.[5] Όταν φτάνει η στιγμή μιας μεγάλης στρατιωτικής επέμβασης στον ισλαμικό κόσμο, δεν υπάρχει χώρος για πληρεξούσιους. Και κυρίως για τις ισραηλινές «Αμυντικές Δυνάμεις». Παρ' όλα αυτά, η αμερικανική υποστήριξη και η υπεράσπιση του ισραηλινού κράτους και του στραγγαλισμού που επιβάλλει στον παλαιστινιακό λαό παραμένει αμείωτη. Αν όμως το στρατηγικό πλεονέκτημα έχει ξοφλήσει, τότε τι θα πάρει τη θέση του;

III

Άλλο πράγμα η στρατηγική και άλλο η χρήση των εικόνων. Την ίδια περίοδο στη δεκαετία του 1950, που το Ισραήλ έπεφτε τόσο έξω στους υπολογισμούς του για τη στρατηγική στάση των ΗΠΑ στη Μέση Ανατολή –μια λανθασμένη εκτίμηση που οδήγησε εντέλει στο φιάσκο του Σουέζ–, εγκαινίαζε μια απολύτως επιτυχημένη καμπάνια παρουσίασης και επιβολής του ισραηλινού *φαίνεσθαι* προς κατανάλωση από τη Δύση. Χρηματοδότησε και οργάνωσε μια μηχανή κρατικής προπαγάνδας αφοσιωμένη στην εξαγωγή εικόνων της σιωνιστικής νεωτερικότητας. Αρχικός στόχος αυτών των εικόνων ήταν να φέρουν αμερικανικά και ευρωπαϊκά ιδιωτικά κεφάλαια στο Ισραήλ, καθώς επίσης και να προκαλέσουν τη

5. Οι ΗΠΑ αρνήθηκαν δημόσια να χρησιμοποιήσουν το Ισραήλ ως βασικό προγεφύρωμα στον πόλεμο, κι επίσης πίεσαν έντονα το Ισραήλ να αποφύγει να απαντήσει σε ιρακινά πυρά εάν δεχόταν επίθεση με τους, θρυλικούς πλέον, πυραύλους Σκουντ.

συμπάθεια και την υποστήριξη των Δυτικών κυβερνήσεων, στο τέλος όμως αυτή η ψευδαίσθηση θα κατόρθωνε να αιχμαλωτίσει τη φαντασία του αμερικανικού κράτους. Ειδικότερα, δύο ιδέες αποδείχτηκαν ακαταμάχητες: η επαγγελία «Κάνουμε την Έρημο να Ανθίσει» και ο ισχυρισμός «Η Μοναδική Δημοκρατία στη Μέση Ανατολή».

Ας τα πάρουμε με τη σειρά. Από το ξεκίνημά του, ένα καθοδηγητικό νήμα του σιωνιστικού ονείρου ήταν η ιδέα της επιστροφής στη γη – το τέλος της μακραίωνης εικόνας του Εβραίου ως μικροεμπόρου περιπλανώμενου στο περιθώριο του κοινωνικού χώρου, και η δημιουργία μιας νέας κουλτούρας σωματικής εργασίας και άμεσης παραγωγικότητας κάτω από τον ήλιο. Ήταν ένα στοιχείο του σιωνισμού που συγκίνησε ιδιαίτερα ορισμένα τμήματα της εβραϊκής Αριστεράς, ακόμη και ανάμεσα στις κατά τα άλλα διεθνιστικές εργατικές ομοσπονδίες, στην Ευρώπη των αρχών του 20ού αιώνα και του μεσοπολέμου. Αυτό το μετριοπαθές σοσιαλιστικό περιβάλλον υπήρξε πηγή μεταναστών προς την Παλαιστίνη / Ισραήλ τόσο πριν το 1939 όσο και μετά το 1945· και συνεισέφερε στο συνεχές κύμα Αμερικανών και Ευρωπαίων νέων που πήγαιναν για να δουν με τα μάτια τους το ισραηλινό θαύμα στις δεκαετίες του 1950 και 1960, περνούσαν ένα διάστημα σε κάποιο *κιμπούτς*, και επιστρέφοντας έπλεκαν στους γηραιότερους το εγκώμιο της νέας γης.

Η επαγγελία «Κάνουμε την Έρημο να Ανθίσει» ήταν ταυτόχρονα εικόνα και πραγματικότητα, κι η καθεμιά είχε πολλές πλευρές. Δεν θέλουμε να αρνηθούμε τον ιδεαλισμό των περισσοτέρων από τους μετανάστες. Η μακρά ιστορία της διασποράς στην Ευρώπη είναι γεμάτη δυστυχία. Και ο πέρα από κάθε όριο τρόμος του ναζισμού ήταν χρονικά κοντά, καθοριστικός για πολλούς. Στην έρημο η ιστορία θα ξεκινούσε από την αρχή. Αλλά στα χέρια των προπαγανδιστών –και δυστυχώς αυτό είναι το θέμα μας– η ρητορική τού «Κάνουμε την Έρημο να Ανθίσει» με δυσκολία θα μπορούσε να είναι πιο διαφανής και πιο επίμονη. Σηματοδοτούσε τη νίκη μιας δυναμικής Δυτικής νεωτερικότητας επί μιας οκνη-

ρής μεσαιωνικής Ανατολής. Η δημιουργία από την κρατική μηχανή του Ισραήλ αυτού του μείγματος εικόνων-στοιχείων στόχευε κατευθείαν στη μεταπολεμική Δύση: το Ισραήλ ήταν Δυτικό, ήταν αντικομμουνιστικό, ήταν σε τρομακτικό βαθμό «λευκό»˙ εκθείαζε το πάντρεμα της τεχνολογίας με τον «δημοκρατικό χαρακτήρα», χάρη στο οποίο το ατομικό, αγροτοβιομηχανικό επιχειρηματικό πνεύμα θα μεταμόρφωνε –ήδη μεταμόρφωνε– μια άγονη ερημιά, που την κατοικούσαν μόνο σποραδικά γιδοβοσκοί, σε μια εκτεταμένη όαση πράσινης υπερπαραγωγής.[6] Και όντως ήταν όμορφοι (μιλώντας με όρους σοσιαλιστικού ρεαλισμού) αυτοί οι στιβαροί νεαροί των *κιμπούτς* με τις φανέλες και τα κοντά τους παντελονάκια –και προπάντων οι *σάμπρας* που διεκδικούσαν τα «κληρονομικά δικαιώματά τους» στη γη–, έτσι όπως δούλευαν δίπλα δίπλα, χωρίς να δίνουν σημασία στον ήλιο της ερήμου, για να δημιουργήσουν έναν νέο κόσμο. Σε πλήρη αντίθεση (κατά κανόνα, βεβαίως, χωρίς να δηλώνεται ευθέως) με τους μελαψούς, τεμπέληδες, νευρασθενικούς Άραβες που κρύβονταν στην *κάσμπα* για να αποφύγουν την έντιμη σκληρή δουλειά, καλυμμένοι με τις κελεμπίες τους.

Δεν φαίνεται να ενοχλούσε ότι στην πραγματικότητα οι εργάτες των *κιμπούτς* προέρχονταν κατά κανόνα από την Ανατολική Ευρώπη και τη Βόρεια Αφρική (δεν ήταν δηλαδή ούτε Δυτικοί ούτε «λευκοί», αν τους έβλεπε κανείς υπό διαφορετικό πρίσμα)˙ ότι πολλοί λειτουργούσαν βάσει κολεκτιβιστικών αρχών (γεγονός το οποίο τελικά στοίχισε την εξαφάνιση των ίδιων των *κιμπούτς* από το μηχανισμό παραγωγής εικόνων)˙ ότι η έρημος δεν ήταν ούτε άδεια ούτε άγονη (αξιοσημείωτη γεωργική δραστηριότητα υπήρχε από τους Παλαιστίνιους Άραβες για περισσότερες από δύο χιλιετίες)˙ ότι το υποτιθέμενο θαύμα της ερήμου ήταν βασισμένο σε καταστροφικές εκτροπές υδάτων που αποδιοργάνωσαν

6. Μια πλευρά αυτών των εικόνων-προς-εξαγωγή ήταν η καμπάνια «Φύτεψε ένα Δέντρο στο Ισραήλ», η οποία τροφοδοτούσε τη φαντασίωση περί της άνθισης της ερήμου, ενώ ταυτόχρονα εκπαίδευε τους Δυτικούς στο να στέλνουν χρήματα στο Ισραήλ.

ή κατέστρεψαν την παραδοσιακή γεωργία και στη συνέχεια οδήγησαν σε επικίνδυνες πολιτικές διαμάχες για το νερό· ή ότι η ευγενής άμεση συμμετοχή στην εργασία σύντομα θα έδινε τη θέση της στις συνηθισμένες τεχνικές της αγροτοβιομηχανίας. Η εικόνα είχε ήδη κατασκευαστεί. Το ίδιο και η δίδυμή της, «Η Μοναδική Δημοκρατία στη Μέση Ανατολή». Υποθέτουμε ότι δεν χρειάζεται να εξιστορήσουμε στους αναγνώστες περί των θεμελίων της αφαίρεσης ιδιοκτησιών και της στέρησης δικαιωμάτων πάνω στα οποία οικοδομήθηκε *αυτή* η μυθολογία.

Παρόμοιες με αυτές τις αντιλήψεις για το Ισραήλ είχαν προηγηθεί στη φαντασία των αρχών του 20ού αιώνα.[7] Είναι φανερό και από το παράθεμα του Γουίλιαμ Γέιλ που χρησιμοποιήσαμε ως προμετωπίδα. Αλλά ο Γέιλ και οι όμοιοί του έμοιαζαν να ηχούν με έναν παλιομοδίτικο τρόπο όταν μιλούσαν για «το προπύργιο του Δυτικού πολιτισμού», και η συμβουλή τους στο υπουργείο Εξωτερικών αγνοήθηκε. Δεν φαινόταν να εξυπηρετεί κανένα ζωτικής σημασίας κρατικό συμφέρον. Και η ιδέα ότι θα μπορούσε η εικόνα της Αμερικής πραγματικά να *ωφεληθεί* αν εφαρμοζόταν από τους Εβραίους στην Παλαιστίνη –να ωφεληθεί δηλαδή από ένα κοσμικό, θεαματικό ομοίωμά της που θα είχε τη μορφή του Ισραήλ– φαινόταν ακόμη αρκετά αλλόκοτη.

Έπρεπε να φτάσει η δεκαετία του 1950, όταν τα προπολεμικά ταξικά πεδία μάχης μέσα στις ΗΠΑ άρχισαν να μετατοπίζονται προς τις περιοχές των προαστίων, για να αποκτήσει σημασία η αντίληψη του Γέιλ για το Ισραήλ (αναδιατυπωμένη με τον κατάλληλο τρόπο). Το πώς ακριβώς έγινε αυτή η θεαματική μεταβολή μένει ακόμη, απ' όσο ξέρουμε, να διερευνηθεί εμπειρικά. Το ότι *έγινε* είναι ξεκάθαρο. Και μερικά από τα στοιχεία που συνιστούν αυτό το καθρέφτισμα και τη σύνδεση αναφαίνονται με μια πρώτη εξέταση των δε-

7. Αυτές οι ιδέες ήταν σαφείς στο ιδρυτικό ιδεολογικό κείμενο του σιωνισμού: «Εκεί (στην Παλαιστίνη) θα είμαστε ένα τμήμα του τείχους της Ευρώπης ενάντια στην Ασία, θα λειτουργούμε ως εμπροσθοφυλακή του πολιτισμού ενάντια στη βαρβαρότητα» (Theodor Herzl, *Der Judenstaat*, 1896).

δομένων. Η ομοιότητα μεταξύ του φαίνεσθαι που εξήγαγε το Ισραήλ και της καταναλωτικής εικόνας που ανέπτυσσε το αμερικανικό κεφάλαιο ήταν μοιραία ελκυστική. Εκεί, στην άκρη της ερήμου, ένα ολόκληρο έθνος ανέπτυσσε νέες περιοχές, δημιουργούσε ένα προαστιακό ονειρικό τοπίο – ήταν η νεωτερικότητα σε πλήρη άνθιση. Κάθε πλευρά των ισραηλινών εποικισμών ήταν σχεδιασμένη, κάθε στοιχείο μετρήσιμο, κάθε φανταστική οικογένεια σχεδίαζε χαρούμενη τη δημιουργία και την κατανάλωση του Νέου. Ο παλιός, βιομηχανικός, ταξικά διαιρεμένος κόσμος των πόλεων –ουσιαστικά η ίδια η ιστορία[8]– είχε εγκαταλειφθεί για χάρη της ζωής σε μια νέα γη. Οι δύο αυτοί μύθοι αλληλοστηρίζονταν: τόσο η «εγκατάσταση» των Ισραηλινών στην έρημο όσο και η μεταπολεμική στροφή των ΗΠΑ προς τα προάστια συνηχούσαν με την αμερικανική μυθολογία της νέας γης, όπως ακριβώς και η «αποβολή» από το Ισραήλ των προνεωτερικών απείθαρχων μελαψών. Και το Ισραήλ ήταν δημοκρατία…

Πιστεύουμε ότι αυτή η έλξη των ΗΠΑ για την αντανάκλασή τους στη Μέση Ανατολή είχε ήδη ολοκληρωθεί όταν, στα τέλη της δεκαετίας του 1960, το Ισραήλ άρχισε ουσιαστικά να λειτουργεί ως στρατηγικός σύμμαχος. Και τότε η έλξη έγινε πάθος. Για ένα σύντομο χρονικό διάστημα τη θέση των νέων προς κατάκτηση εδαφών φαινόταν να καταλαμβάνει ολόκληρη η δυτική Ασία. Το Ισραήλ δεν θα λειτουργούσε απλώς ως προκεχωρημένο φυλάκιο, αλλά ως ένας ενδιάμεσος σταθμός. Στο εσωτερικό του, και μέσω αυτού, το κεφάλαιο θα αποκτούσε το πρώτο του προγεφύρωμα σε μια κρίσιμη και φαινομενικά ευπρόσβλητη στρατηγική περιοχή. Το παράδειγμα του Ισραήλ θα ήταν μεταδοτικό. Ο πλουραλισμός και η «ανάπτυξη» θα θριάμβευαν επί της αποτελμάτωσης και του δεσποτισμού.

Τα σύγχρονα κράτη συχνά πέφτουν πιο αργά θύματα των θεαματικών ψευδαισθήσεων και παρορμήσεων απ’ ό,τι

8. Με την εξαίρεση του Ολοκαυτώματος, ειδικότερα όταν ήταν χρήσιμο για το ισραηλινό κράτος˙ βλ. την πλούσια και διεξοδική ανάλυση του Tom Segev, *The Seventh Million*, Νέα Υόρκη 1993.

άλλες πλευρές της κοινωνίας που διοικούν. Αντιμετωπίζουν όμως μία άμεση συνέπεια αυτού του γεγονότος. Από τη στιγμή που ένα κράτος καθηλώνεται σε μία δέσμη εικόνων –από τη στιγμή που *βλέπει τον εαυτό του* σε έναν θεαματικό καθρέφτη– δύσκολα εγκαταλείπει αυτό το αντικείμενο του πόθου του, δύσκολα βλέπει πόσο χιμαιρική (και αντιπαραγωγική) μπορεί να γίνει μία κουρελιασμένη ψευδαίσθηση. Αυτό, ισχυριζόμαστε, έχει αποδειχτεί στην περίπτωση που εξετάζουμε.

IV

Τα κράτη προσπαθούν να αξιοποιήσουν τα θεαματικά στοιχεία με τα οποία είναι ερωτευμένα. Από τη στιγμή που το φαίνεσθαι του Ισραήλ έγινε λειτουργικό στοιχείο του φαντασιακού των ΗΠΑ, οι υπηρεσίες τους ήταν έτοιμες να επανεξαγάγουν την εικόνα στη Μέση Ανατολή, προβάλλοντάς την ως το πρότυπο της Δυτικής νεωτερικότητας – και στους πολίτες τους ως τον ήρωα μιας σειράς από δράματα πάθους του Ψυχρού Πολέμου. Το Ισραήλ ήταν ο Δυτικός Δαβίδ που απέκρουε τον Ανατολικό Γολιάθ, ή ο υπερασπιστής της ελεύθερης επιχειρηματικότητας που γονάτιζε τον νασερικό «ολοκληρωτισμό». Ήταν εναλλάξ (ή συγχρόνως) ιουδαιοχριστιανικό *και* κοσμικό (δηλαδή, πέρα για πέρα νεωτερικό), και άρα βρισκόταν στον αντίποδα του άθεου κομμουνισμού ή του Ανατολικού δεσποτισμού ή της απειλητικής θεοκρατίας. Κατάλληλο για όλες τις περιστάσεις.

Υπήρχε επίσης το ζήτημα της επιθετικότητας του Ισραήλ, των ενεργειών του στα κατεχόμενα που ακόμα συνεχίζονται, και της κυριαρχίας, σε μεγάλο βαθμό, του στρατού στην κοινωνία. Το θέμα μας όμως εδώ δεν είναι η ακριβής δυναμική των εξελίξεων ή το τι τις κινεί, ζητήματα για τα οποία άλλοι έχουν γράψει με αλησμόνητο τρόπο, αλλά η φύση *της αφοσίωσης του κράτους των ΗΠΑ στο θέαμα ενός Ισραήλ που βρίσκεται μονίμως σε πόλεμο (και το πώς αναπτύσσουν οι ΗΠΑ αυτό το θέαμα)*. Πιστεύουμε, με λίγα λόγια, ότι η αφοσίωση

βασιζόταν στο γεγονός ότι οι ΗΠΑ αναγνώριζαν τον εαυτό τους σε αυτή τη σχέση – ότι το Ισραήλ λειτούργησε κατά βάθος ως εικόνα, και δικαίωση, της κουλτούρας των ίδιων των ΗΠΑ, μιας κουλτούρας συνεχούς ενίσχυσης των στρατιωτικών δομών και στρατιωτικοποίησης της πολιτικής.

Εσχάτως, αυτός ο δεσμός και η ομοιότητα έχουν επικεντρωθεί στο ζήτημα της τρομοκρατίας. Τόσο το Ισραήλ όσο και οι ΗΠΑ έχουν αναγάγει τις τρομοκρατικές τακτικές στο βασικό κριτήριο για την ορθότητα των κυβερνητικών χειρισμών, και την «ασφάλεια» στο κυρίαρχο αντίθετο της «τρομοκρατίας». Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο –στη Δυτική Όχθη και τη Γάζα, στον Λίβανο, στα Βαλκάνια, στο Αφγανιστάν και (για πάνω από μια δεκαετία) στο Ιράκ–, η διάκριση ανάμεσα σε στρατιωτικούς και πολιτικούς στόχους και απώλειες έχει εξαλειφθεί, η συλλογική τιμωρία έχει γίνει αποδεκτή πρακτική, και η υπερβολικά δυσανάλογη απάντηση σε πράξεις αντίστασης έχει γίνει το σήμα κατατεθέν όχι μόνο των ισραηλινών Αμυντικών Δυνάμεων αλλά και της «Αμερικής που απειλείται». Κάθε αντίσταση είναι τρομοκρατία. Κάθε πράξη κρατικής βίας είναι αυτοάμυνα.

Μέσα από την υποστήριξή τους στην πολιτική του Ισραήλ, οι ΗΠΑ άρχισαν να δοκιμάζουν τα όρια των *δικών τους* ολοένα και συχνότερων μονομερών χειρισμών. Όσο πιο πολύ απομονωνόταν διεθνώς το Ισραήλ, τόσο πιο επίμονη γινόταν η υπεράσπισή του από τις ΗΠΑ. Οι αποφάσεις των Ηνωμένων Εθνών στις οποίες δεν μπορούσε ο προστάτης του να ασκήσει βέτο αγνοούνταν από το Ισραήλ, με την πλήρη υποστήριξη των ΗΠΑ, και εξαλείφονταν από τα κατευθυνόμενα ρεπορτάζ στα αμερικανικά μμε. Τα πυρηνικά όπλα του Ισραήλ δεν αποτελούν κίνδυνο για κανέναν, και εν πάση περιπτώσει δεν υπάρχουν καν. Όταν οι ΗΠΑ κατάφεραν να μπλοκάρουν τις διεθνείς κυρώσεις για την ισραηλινή επιδρομή, και αργότερα κατοχή, του νοτίου Λιβάνου, οι Ισραηλινοί έβαλαν μπρος το διάσημο πλέον σχέδιό τους για μια «Επανάσταση στα Ζητήματα Κατοχής»: σφαγές στα στρατόπεδα προσφύγων, καταστροφές με εκσκαφείς παλαιστινιακών χω-

ριών και καλλιεργειών, βομβαρδισμοί σπιτιών και δολοφονίες με ελικόπτερα (με εξοπλισμό που τους είχαν προμηθεύσει οι ΗΠΑ), πυροβολισμοί παιδιών που πετούσαν πέτρες και ένα Τείχος «Ασφαλείας» που ιδιοποιείται μεγάλες ζώνες γης και φυλακίζει έναν ολόκληρο πληθυσμό. Όλα αυτά δίχως να επηρεάζονται από τις διεθνείς αντιδράσεις. Και ολοένα και περισσότερο αυτές οι πράξεις του Ισραήλ γίνονται το μοντέλο για τους χειρισμούς των ίδιων των ΗΠΑ, στην επιδίωξή τους για ολοκληρωτική ασυλία σε παγκόσμιο επίπεδο.

Τελικά, ατελείωτα, παραμένει η «Μοναδική Δημοκρατία στη Μέση Ανατολή».[9] Θα απαλλάξουμε τους αναγνώστες από τον πλήρη φαύλο κύκλο των συλλογισμών. Η αντίσταση στο Ισραήλ *είναι απλώς* αντίσταση στον δημοκρατικό πλουραλισμό. Είναι ουσιαστικά προνεωτερική, αντανάκλαση μιας κοινωνίας *ανίκανης* –εξαιτίας του «αραβικού πνεύματος», σύμφωνα με την ισραηλινή πολιτισμική φρασεολογία– να αποδεχτεί την πίστη και την υπακοή σε κάτι διαφορετικό από τις φυλετικές παραδόσεις, σε ένα κοσμικό κράτος, ανίκανης να κάνει ορθολογικές επιλογές. Μισούν, λοιπόν, το Ισραήλ όχι επειδή είναι ένα κράτος που εφαρμόζει απαρτχάιντ, ή επειδή είναι κατακτητής, ή επειδή καταστέλλει με βίαιο τρόπο όσους τολμούν να αντισταθούν, αλλά επειδή είναι «δημοκρατία». Μετά την 11η Σεπτεμβρίου, αυτή η ίδια ταυτολογία απέτρεψε την πιθανότητα οποιασδήποτε συζήτησης στο εσωτερικό των ΗΠΑ σχετικά με τις αιτίες της οργής αυτών που πραγματοποίησαν τις επιθέσεις στη Νέα Υόρκη, και κατ' επέκταση όσων αντιστέκονται όπου γης στην ηγεμονία των ΗΠΑ. Μας μισούν επειδή μισούν την ελευθερία. Και εκατομμύρια Αμερικανών, που έχουν ήδη ακούσει πολλές φορές τα ίδια λόγια για τους Ισραηλινούς, συναινούν για μία ακόμη φορά.

---

9. Θα μπορούσε κανείς να θυμηθεί ότι η Νότια Αφρική την εποχή του απαρτχάιντ ήταν «Η Μοναδική Δημοκρατία στην Αφρική».

V

Υποστηρίζουμε ότι η σύντομη περίοδος κατά την οποία το Ισραήλ αποτελούσε ένα πραγματικά χρήσιμο στρατηγικό πλεονέκτημα των ΗΠΑ ανήκει πλέον στο παρελθόν· και το ίδιο πιστεύουμε ότι μπορεί να λεχθεί για τον θετικό θεαματικό του ρόλο. Εικόνες άψογων πορτοκαλεώνων, απαστραπτουσών λευκών εγκαταστάσεων με τους ανάλογους λευκούς αποίκους, αεροπλάνων της El Al και ουρανοξυστών του Τελ Αβίβ, εικόνες χαρούμενων οικογενειών να ξεκουράζονται σε θέρετρα της Νεκράς Θάλασσας – όλα αυτά έχουν εξαφανιστεί από τις σελίδες και τις οθόνες των Δυτικών μμε. Κάθε σπιθαμή γης του Ισραήλ που προβάλλεται σήμερα στον υπόλοιπο κόσμο είναι χώρος διεκδικούμενος, οι Ισραηλινοί σε κατάσταση ασυγκράτητης οργής ή θρήνου: έποικοι με τα ούζι στα χέρια που καταφέρονται εναντίον της ηπιότητας του Σαρόν· δρόμοι γεμάτοι καπνούς, διάσπαρτοι με παραμορφωμένα σίδερα, ασθενοφόρα, περαστικοί που ουρλιάζουν για εκδίκηση· Άραβες του Ισραήλ και Παλαιστίνιοι με τα χέρια ψηλά, στημένοι στον τοίχο από την αστυνομία ή από στρατιώτες ή από πολίτες (ολοένα και δυσκολότερα διακρίνονται). Η νίκη των εικόνων έχει μετατραπεί σε ολοκληρωτική ήττα. Ακόμη και σκηνές της «κανονικής» ζωής στο Ισραήλ, όταν σπανίως εμφανίζονται, αποπνέουν μιαν αίσθηση κατάστασης εκτάκτου ανάγκης και βιαιότητας. Οι άνθρωποι φαίνονται σαν να μην περπατούν αλλά να τρέχουν, με σφιγμένα τα δόντια, μάλλον καταβεβλημένοι παρά ανακουφισμένοι από την πανταχού παρουσία των ενόπλων δυνάμεων. Ο πολιορκημένος Δαβίδ μεταμορφώνεται σε πληγωμένο, χτυπημένο Γολιάθ. Το «Κάνουμε την Έρημο να Ανθίσει» δίνει τη θέση του στις ολονύκτιες ισοπεδώσεις με μπουλντόζες των παλαιστινιακών ελαιώνων. Η νέα γη της ελευθερίας είναι σήμερα σημαδεμένη από ένα διαχωριστικό τείχος που κάθε πλάκα του μαρτυράει εγκλεισμό και αποκλεισμό. Ο ίδιος ο *χάρτης* του Ισραήλ –ένας επίδεσμος εποικισμών και οχυρωμένων σούπερ αυτοκινητόδρομων που διακόπτει την ροή της ζωής

κατά μήκος της Δυτικής Όχθης, τα διάσπαρτα παλαιστινιακά μπαντουστάν,* η πολιτική οικονομία του άνυδρου και του υδροδοτούμενου, και ο ίδιος ο Φράχτης, με το αλάθητο μήνυμα του διαίρει και βασίλευε– δεν μπορεί να δειχθεί, δεν μπορεί να περιγραφεί.

Η αποτυχία έγινε χειρότερη εξαιτίας μιας Επανάστασης σε Ζητήματα Εικόνας στον γειτονικό αραβικό κόσμο. Οι άνθρωποι δεν εξαρτώνται πλέον από εικόνες που τους έρχονται από τη Δύση, ή που φιλτράρονται από τα δικά τους πενιχρά κρατικά μμε. Έφτιαξαν τις δικές τους εναλλακτικές πηγές γνώσης: το αλ-Τζαζίρα, το αλ-Αραμπίγια και τους μιμητές τους, πολυάριθμες αραβόφωνες εφημερίδες και περιοδικά, κυβερνοχώρους που συνεχώς πολλαπλασιάζονται. Μπορούμε με βεβαιότητα να πούμε ότι το Ισραήλ, έτσι όπως παρουσιάζεται από αυτά τα μέσα, δεν προσφέρει στις ΗΠΑ καμία υπηρεσία στο επίπεδο του θεάματος. Ο οριενταλισμός αντιμιλά.

Ακόμη και ως αποικιστής και παράγων επιβολής του νόμου –η πλευρά της θεαματικής ταυτότητας του Ισραήλ στην οποία το αμερικανικό κράτος είναι πιο βαθιά προσκολλημένο, νομίζουμε–, το Ισραήλ έχει χάσει την αποτελεσματικότητά του. Κοντεύουν περίπου σαράντα χρόνια, και το κράτος του Ισραήλ απέχει ακόμα πολύ από μια λύση στα κατεχόμενα. Ο παλαιστινιακός λαός, παρά τις αποτυχημένες κρατικές δομές του, έχει αποδειχτεί ακατάβλητος. Και το γεγονός αυτό, όσο περνάει ο καιρός, δεν μπορεί κανείς να το μεταμφιέσει ή να το κρύψει. Όταν είναι αρκετά τα παιδιά που αντιμετωπίζουν με πέτρες τα ισραηλινά τανκ, τελικά θα γίνει αντιληπτό ότι πρόκειται… για τανκ εναντίον παιδιών – και καμιά σοφιστεία δεν θα αφήσει αλώβητη την πρόφαση της «ασφάλειας». Όταν ολοένα και περισσότερες παλαιστινιακές οικογένειες αγωνιούν μες στα χαλάσματα των σπιτιών τους μετά από μία ακόμη επίθεση των στρατιωτικών ελικοπτέρων,

---

* Τα μπαντουστάν ήταν περιοχές προορισμένες για διάφορες εθνότητες Μαύρων, τους Μπαντού, την περίοδο του απαρτχάιντ στη Νότια Αφρική. (*Σ.τ.μ.*)

τελικά θα γίνει αντιληπτό και γνωστό ότι πρόκειται… για στρατιωτικά ελικόπτερα εναντίον οικογενειών – και καμιά «αξιόπιστη πληροφορία» περί τρομοκρατών δεν μπορεί να αλλάξει το γεγονός. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι οι βομβιστικές επιθέσεις εναντίον πολιτών στο Ισραήλ από την Χαμάς, τους Μάρτυρες του αλ-Ακσά ή άλλες οργανώσεις είναι σε οποιαδήποτε περίπτωση δικαιολογημένες ως απάντηση. Η τακτική αυτή είναι αποκρουστική και μάταιη. Αλλά αν το Ισραήλ-ο-κατακτητής είναι σήμερα υπόδειγμα για κάτι, είναι υπόδειγμα της αξιοθρήνητης αποτυχίας.

VI

Γιατί λοιπόν δεν υπάρχει έστω και το παραμικρό σημάδι που να δείχνει ότι οι ΗΠΑ αρχίζουν να απομακρύνονται από αυτόν τον σύμμαχο που κατάντησε πλέον βραχνάς; Δεν έχουμε καμία απλή ή οριστική εξήγηση να προσφέρουμε, αλλά υποπτευόμαστε ότι η πραγματική απάντηση είναι *επιδερμική*· διότι, παραδόξως, μερικές φορές οι χειρότερες σχέσεις είναι συμπτωματικές και επιφανειακές. Η απάντηση χρειάζεται εν μέρει να αναζητηθεί στο μωσαϊκό της αμερικανικής εσωτερικής πολιτικής – οι αυτοκρατορίες έχουν και την εσωτερική τους ζωή. Χρειάζεται όμως επίσης να αναζητηθεί στη φύση των αυτοκρατορικών συστημάτων – οι περισσότερες αυτοκρατορίες έχουν τη δική τους Βόρεια Ιρλανδία, την Αλγερία τους, τα Βαλκάνιά τους όπως ήταν την περίοδο που κυριαρχούσαν οι Οθωμανοί, τη Μολδαβία και τη Βλαχία τους. Όμως ακόμη και αυτές οι συγκρίσεις μπορεί να είναι ξεπερασμένες. Στο κάτω κάτω, στις περιπτώσεις αυτές είχαμε να κάνουμε με πραγματικές αποικίες, προσπάθειες να διατηρηθεί η επιρροή σε ένα έθνος-κράτος μιας γειτονικής περιοχής. Στην περίπτωση του Ισραήλ δεν υπάρχει ο καταναγκασμός από την αυτοκρατορία. Ο καταναγκασμός –ή τουλάχιστον ένας ακαταμάχητος καθορισμός– συμβαίνει τώρα στο επίπεδο του θεάματος. Πράγμα που δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν καθοριστικές αιτίες.

Ποιες είναι, λοιπόν, οι αιτίες σ' αυτήν την περίπτωση; Χω-

ρίς αμφιβολία υπάρχει ένας συνδυασμός παραγόντων που θα μπορούσε δίκαια, αν και ανακριβώς, να ονομαστεί «εβραϊκό λόμπι». Δεν ενδιαφερόμαστε να εισέλθουμε στην κακόγουστη συζήτηση, που τόσο εύκολα καταλήγει σε συνωμοσιολογικές θεωρίες και ασαφείς (αν όχι χονδροειδείς) αντισημιτικές υποθέσεις, για το πόσο μεγάλη είναι η επιρροή τους ή οι τραπεζικοί τους λογαριασμοί. Αρκεί να πούμε ότι η υποστήριξη προς το Ισραήλ μέσα στις ΗΠΑ είναι εξαιρετικά καλά σχεδιασμένη και καλά οργανωμένη. Οι προσπάθειες της Αμερικανο-ισραηλινής Επιτροπής Δημοσίων Υποθέσεων, σε συνεργασία με άλλες ομάδες, επικεντρώθηκαν με πραγματικά επιδέξιο τρόπο όλα αυτά τα χρόνια στο χειρισμό και τον εκφοβισμό (εδώ ο όρος «λόμπινγκ» είναι πολύ αδύναμος) διαφόρων μελών του Κογκρέσου και στην άσκηση επιρροής σε ανθρώπους που κατέχουν θέσεις-κλειδιά στον Λευκό Οίκο και το Πεντάγωνο. Οι καθιερωμένες προσπάθειες υποστήριξης και οι δημόσιες σχέσεις δεν έπαψαν ποτέ, αλλά, όπως ισχύει γενικότερα για την πολιτική στην Αμερική τις τελευταίες δεκαετίες, είναι η δυνατότητα να έχεις πρόσβαση και «να λειτουργείς ως σύμβουλος» που έχει μεγαλύτερη σημασία.

Τα τελευταία χρόνια αυτές οι προσπάθειες ενισχύθηκαν, κατά έναν παράδοξο τρόπο, από την εμφάνιση των ευαγγελικών χριστιανών ως πολιτικής δύναμης. Καθώς οι ευαγγελικοί άρχισαν να επιστρατεύουν και να αναγνωρίζουν τις δυνάμεις τους στη δεκαετία του 1980, το κράτος φρόντισε να εκμεταλλευτεί τις απόψεις της θεολογίας των οικονομιών[10] για την ενεργό στήριξη της πολιτικής των ΗΠΑ προς το Ισραήλ. Κατάφερε αυτούς τους καλούς χριστιανούς να ξεπεράσουν τον αντισημιτισμό τους (στο περιορισμένο μυαλό ενός φονταμενταλιστή, η θεολογία των οικονομιών και τα Πρωτοκόλλα των Σοφών της Σιών δεν αλληλοαποκλείονται) και να σφυρηλατήσουν σχέσεις με ισραηλινές και εβραιο-αμερικανικές οργανώσεις. Αρκεί κανείς να δει μόνο μια φωτογραφία του

10. Για τους πιστούς της θεολογίας των οικονομιών, το αποφασιστικό σημάδι που υποδεικνύει ότι επίκειται η Δευτέρα Παρουσία είναι η επιστροφή του εβραϊκού έθνους στους Αγίους Τόπους.

συντηρητικού χριστιανού πολιτικάντη του Νότου Τομ Ντι-Λέι να στέκεται μαζί με μαυροφορεμένους γενειοφόρους *χασιδίμ* στο Δυτικό Τείχος για να καταλάβει το μπουνιουελικό άρωμα αυτής της συμμαχίας.

Όσον αφορά το θέμα της «επιρροής» στην Ουάσινγκτον, θα πρέπει να συνυπολογίσουμε την απουσία οποιασδήποτε αντιπαρατιθέμενης δύναμης. Οι Παλαιστίνιοι έχουν μια μικρή και σχετικά πρόσφατη εμφάνιση ως διασπορά στις ΗΠΑ, χωρίς πολιτικές οργανώσεις με βαθιές ρίζες. Και η έννοια ενός ευρύτερου «αραβικού λόμπι» που να υποστηρίζει την παλαιστινιακή υπόθεση είναι ανύπαρκτη: τα αραβικά κράτη δεν είχαν ποτέ τη θέληση να σπαταλήσουν το περιορισμένο τους πολιτικό κεφάλαιο στις ΗΠΑ στα προβλήματα των Παλαιστινίων, και μια παν-αραβική πολιτική οργάνωση μέσα στις Ηνωμένες Πολιτείες είναι κάτι πιο φανταστικό ακόμη και από μια παν-αραβική οργάνωση στη Μέση Ανατολή.

Αντιλαμβανόμαστε ότι οδεύουμε ταχύτατα προς το τελικό άθροισμα όλων των πολιτικών συμπερασμάτων. Και μέχρις ενός σημείου αυτή είναι η σκληρή πραγματικότητα. Διότι *ακόμη και στο επίπεδο του θεάματος* δεν υπάρχει κανένας πιεστικός ή πειστικός λόγος για να συνεχίσουν οι ΗΠΑ να κοιτούν τον εαυτό τους στον καθρέφτη του Ισραήλ. Το Ισραήλ, είναι φανερό εδώ και καιρό, είναι μια κλασική περίπτωση αποτυχημένου κράτους – ένα χαρακτηριστικό προϊόν ψυχροπολεμικού υπερεξοπλισμού και παρακμής της «ελεύθερης αγοράς». Αλλά η αποτυχία του, από τη σκοπιά των ΗΠΑ, είναι βαθύτερη. Είναι κυρίως ένα *αποτυχημένο θέαμα* – η πρώτη και πιο φανταχτερή αποτυχία σε μια μακριά σειρά που όπως προβλέπουμε θα ακολουθήσει.

Παραμένει θολό πώς ο αυτοκρατορικός αφέντης θα απελευθερωθεί από μία ψευδαίσθηση που έχει καλλιεργήσει και υποθάλψει επί τέσσερις δεκαετίες. Κατ' αρχάς, είναι παγιδευμένος από τον ίδιο του το μηχανισμό των διαφόρων Επιτροπών Δημοσίων Υποθέσεων, αναζήτησης χρηματοδοτήσεων και ομάδων πίεσης. Ειδικότερα, οι ευαγγελικοί είναι

σαν μαθητευόμενοι μάγοι, ξαμολημένοι σε έναν ιερό πόλεμο αλλά χωρίς τις μαγικές λέξεις που θα μπορούσαν να τους χαλιναγωγούν. Και οι πολεμοχαρείς νεοσυντηρητικοί υπερεκπροσωπούνται στον σημερινό Λευκό Οίκο και το Πεντάγωνο: για αυτούς, οποιαδήποτε απομάκρυνση από το Ισραήλ θα ήταν ένα απαράδεκτο και εξοργιστικό σημάδι αδυναμίας – και θα ανακαλούσε το φοβερό σατανικό όνομα Βιετνάμ που δεν έχει πάψει να αντηχεί στο μυαλό τους.

Το κράτος, όμως, βρίσκεται παγιδευμένο από κάτι ακόμη. Κάτι που εμποδίζει τις ΗΠΑ να αλλάξουν πορεία, παρ' όλο που αυτή η πορεία οδηγεί εμφανώς στην ήττα –δεν θα δοθεί τέλος στην αντιαμερικανική τζιχάντ όσο το ζήτημα του Ισραήλ και της Παλαιστίνης παραμένει «άλυτο»– και παρ' όλο που μπορεί ο ηγεμόνας να την αναστρέψει με ελάχιστες συνέπειες στην κατοχή της παγκόσμιας εξουσίας του. Εδώ όμως διακυβεύεται κάτι βαθύτερο, κάτι που αφορά ιδιαίτερα την αλχημεία του θεάματος. Η υποστήριξη προς το Ισραήλ έχει πάψει από καιρό να είναι απλώς ένα θέμα που επαναλαμβάνει η κυβερνητική προπαγάνδα – κάτι που μπορεί να σταματήσει όταν το κράτος κρίνει σκόπιμο να κλείσει τη στρόφιγγα. Έχει μετατραπεί σε έναν εθισμό που υπερβαίνει κάποιες απλές μετατροπές στον στρατηγικό σχεδιασμό. Οι ΗΠΑ, με λίγα λόγια, είναι δεσμώτες της εικόνας του Ισραήλ, παγιδευμένες από τη λογική της δικής τους εξάρτησης-από-εικόνες. Το κράτος πιστεύει στο Ισραήλ όπως ο εθισμένος πιστεύει στην επόμενη δόση.

Εδώ και τέσσερις περίπου δεκαετίες, οι ΗΠΑ δεν έχουν αναπτύξει ούτε ένα στρατηγικό σχέδιο για τη Μέση Ανατολή που να περιλαμβάνει μία βιώσιμη, ανεξάρτητη Παλαιστίνη. Αντί γι' αυτό, κράτησαν στην επιφάνεια τον αξιολύπητο Αραφάτ ως άλλοθι για την άρνησή τους να επιληφθούν του ζητήματος της εκδίωξης του παλαιστινιακού λαού. Παρομοίως, δεν έχουν συλλάβει ούτε μία εκδοχή της περιοχής που να μην έχει ως άξονά της τη «μοναδική δημοκρατία στη Μέση Ανατολή». Αυτός ο ιδεολογικός εθισμός, αυτή η παθολογία της αυτοκρατορίας, μας οδηγεί εν τέλει πίσω στο ερώτημα

που θέσαμε στην αρχή: Μπορεί η κίνηση των ΗΠΑ εναντίον του Ιράκ να γίνει κατανοητή ως μία πλανημένη προσπάθεια δημιουργίας μιας *νέας* «μοναδικής δημοκρατίας στη Μέση Ανατολή»; Θα μπορούσε τελικά η ορμή τους να καθορίζεται εν μέρει από τη σιωπηρή αναγνώριση –από κάποια στρώματα της αυτοκρατορικής εξουσίας– ότι το φάντασμα του Ισραήλ ως προβολή της Δύσης έχει φτάσει στο τέλος του;

Πλανημένη, όντως. Και ορισμένες πλάνες της αυτοκρατορίας μπορεί να είναι σημάδια της νόσου της που βρίσκεται στο τελικό της στάδιο. Αλλά αυτή είναι παρηγοριά στον άρρωστο. Διότι ο τρόμος της παρούσας κατάστασης βρίσκεται στο γεγονός ότι το τίμημα αυτής της πλάνης το πληρώνουν κάθε μέρα πραγματικά σώματα, είναι ο πραγματικός θάνατος και η απελπισία στη Ραμάλα και στη Γάζα, στη Φαλούτζα και στη Σαντρ Σίτι. Ακριβώς αυτό είναι ένα βασικό θέμα στο βιβλίο μας. Το θέαμα, υποστηρίζουμε, δεν είναι μόνο ένα βασίλειο των εικόνων: είναι μια κοινωνική διαδικασία –ένα σύνολο από καταναγκασμούς και αποκλεισμούς– που έχει ως στόχο την καταστολή της κοινωνικής ενεργητικότητας· και η δημιουργία απόστασης από αυτή την ενεργητικότητα, η μετατροπή της σε εικόνες, αποτελεί μόνο μία (ανάμεσα σε άλλες) από τις τεχνικές του. Το θέαμα, για να το πούμε αλλιώς, είναι μία ισχυρή (και συνεχής) μορφή βίας – μία διαρκής μάχη ενάντια στις πραγματικές ανθρώπινες δυνατότητες, τις πραγματικές (δηλαδή ευέλικτες, χρηστικές, μεταμορφώσιμες) εκφράσεις, τις πραγματικές προσπάθειες για συλλογικότητα.

Όταν ένας συγκεκριμένος κόμβος του θεάματος εισέρχεται σε κρίση, όπως έχουμε πει ότι έχει συμβεί με το θέαμα «Ισραήλ», είναι ακριβώς η *βία* αυτής της διαδικασίας που έρχεται στην επιφάνεια. Τελικά, το θέαμα βγαίνει μέσα από την κάννη ενός όπλου. Η κρατική εξουσία το γνωστοποιεί και το ενισχύει. Τις περισσότερες φορές αυτό το γεγονός αποκρύβεται. Το θέαμα *είναι* αυτή η απόκρυψη. Αλλά στο τέλος, όταν το θέαμα βρίσκεται σε δύσκολη κατάσταση, τα όπλα επανεμφανίζονται στις παρυφές της παράταξης των εικόνων.

5

ΤΟ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΟ ΙΣΛΑΜ

> Πώς να ξεκινήσουμε την αναβίωση του Ισλάμ; Μία πρωτοπορία πρέπει να αναλάβει το έργο με αποφασιστικότητα και να συνεχίσει, πορευόμενη μέσα στον βαθύ ωκεανό της *τζαχιλίγια* [της κατάστασης της άγνοιας που προηγείται του Ισλάμ αλλά και το περιβάλλει] που περικλείει ολόκληρο τον κόσμο. Κατά τη διάρκεια της πορείας της, η πρωτοπορία αυτή, αν και θα κρατάει αποστάσεις, διατηρώντας κατά κάποιο τρόπο τις επιφυλάξεις της απέναντι σε αυτήν την *τζαχιλίγια* που την περικυκλώνει από παντού, θα πρέπει ταυτόχρονα να διατηρεί επαφή μαζί της. Οι μουσουλμάνοι αυτής της πρωτοπορίας πρέπει να γνωρίζουν τα ορόσημα και τις σημάνσεις αυτής της διαδρομής… οφείλουν να γνωρίζουν τη θέση τους έναντι της *τζαχιλίγια* που έχει δημιουργήσει στηρίγματα σε κάθε σημείο της γης. Πρέπει να ξέρουν πότε να συνεργάζονται με άλλους και πότε να χωρίζονται από αυτούς… ποια χαρακτηριστικά και ποιες ιδιότητες να καλλιεργούν… Έχω γράψει τις Σημάνσεις γι' αυτήν την πρωτοπορία, η οποία θεωρώ ότι σύντομα θα λάβει μορφή.
>
> – Σάυγιεντ Κουτμπ, *Ma'alim fil-Tariq* [*Σημάνσεις κατά μήκος του Δρόμου*], 1964

> Το Χαλιφάτο. Προσεχώς σε μια γειτονική σας χώρα.
>
> – *Hizb'ut Tahrir*, αφίσα, Ηνωμένο Βασίλειο 1996

Κανένας ασσασίνος, κανένας «προπαγανδιστής μέσω της πράξης» δεν κατάφερε ποτέ κάτι εφάμιλλο με τον αντίκτυπο που είχαν οι αεροπόροι που χτύπησαν τους Δίδυμους Πύρ-

γους την 11η Σεπτεμβρίου. Το γεγονός σηματοδότησε την άφιξη στην καρδιά του παγκόσμιου κεφαλαίου ενός νέου προτύπου πρωτοπορίας. Ισλαμισμός: η νέα Διεθνής.

Όπως ήταν προβλέψιμο, ως άμεσο επακόλουθο της 11ης Σεπτεμβρίου, οι δημόσιες συζητήσεις δεν αφορούσαν τον παγκόσμιο ρόλο της Αμερικής ή τις συνθήκες που δημιούργησαν το πολιτικό Ισλάμ στις πιο μαχητικές εκδοχές του, αλλά καλύφθηκαν με ατελείωτες οριενταλιστικές κοινοτοπίες: ο ισλαμικός τρόμος και τα αιματηρά όρια του Ισλάμ, η μουσουλμανική οργή, ο Πράσινος Κίνδυνος, το μίσος των βαρβάρων για την ελευθερία, οι νέες Σταυροφορίες. Γίναμε μάρτυρες μίας μονομερούς κήρυξης πολέμου από τους ισλαμιστές, έγραψε κάποιος άχρηστος του κατεστημένου της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής.[1] Σε αυτόν τον μανιχαϊστικό κόσμο, το Ισλάμ δεν ήταν απλώς προνεωτερικό ήταν η ίδια η αντινεωτερικότητα. Οι μουσουλμάνοι ήταν (στην καλύτερη περίπτωση) «ένας μπελάς… πάντα ήταν μπελάς».[2]

Αναμφίβολα υπάρχουν εκείνοι για τους οποίους όσα ακολουθούν απλώς προστίθενται σε αυτό το οριενταλιστικό χρονικό. Στο κάτω κάτω, ανοίξαμε το κεφάλαιο αυτό με τη φωνή μίας νέας ισλαμιστικής πρωτοπορίας, που ενδύεται τον μανδύα της επαναστατικής υπέρβασης και ονειρεύεται την επιστροφή του χαλιφάτου. Γνωρίζουμε πολύ καλά τους κινδύνους της εξαρχής συμπαράθεσης του Ισλάμ και της βίας, της σύγχυσης μεταξύ μουσουλμάνων, Αράβων και τρομοκρατών, και της υποκατάστασης του πολύπλοκου και ετερογενούς στερεώματος της μουσουλμανικής πίστης, πρακτικής και πολιτικής έκφρασης με μία σαφώς μη αντιπροσωπευτική τάση της σύγχρονης θρησκευτικής ορθοδοξίας. Αλλά όσοι σωστά απορρίπτουν την έννοια του Ισλάμ ως «ολοκληρωτικό πολιτισμικό σύστημα» –την πίστη, με άλλα λόγια, ότι το Ισλάμ είναι μοναδικό μεταξύ των παγκόσμιων θρησκειών ως προς τη δυνατότητά του να διεισδύει σε όλες τις όψεις της

1. Daniel Pipes, *Militant Islam Reaches America*, Νέα Υόρκη 2003.

2. Ernest Gellner, όπως παρατίθεται στο Aziz al-Azmeh, "Postmodern Obscurantism and the Muslim Question", *Socialist Register 2003*, σ. 46.

κοινωνικής και πολιτικής ζωής των υποστηρικτών του–, πρέπει επίσης να συμβιβαστούν με το γεγονός ότι στις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου φάνηκαν να επιβεβαιώνονται οι χειρότεροι φόβοι των ισλαμόφοβων (ίσως μάλιστα και οι δικοί τους). Παραμένουμε ωστόσο πεπεισμένοι ότι η Αριστερά, στη βιασύνη της να εκθέσει τη λογική του αυτοκρατορικού πετρελαίου ή τον νέο αμερικανικό μιλιταρισμό, παρέβλεψε χωρίς δεύτερη σκέψη τον ισλαμικό αστερισμό – τις ιστορικές του μεταλλαγές, τις κοινωνικές δυνάμεις και τις πολιτικές εκφάνσεις του. Στο κεφάλαιο αυτό προσπαθούμε να εξετάσουμε δίχως παραμορφωτικούς φακούς την εμφάνιση του πρωτοποριακού Ισλάμ –και ό,τι αυτό σημαίνει για την Αριστερά– και να εντοπίσουμε τη γέννησή του σε σχέση με την πραγματική ποικιλία και ετερογενή πολιτική που εκφράζεται από την παγκόσμια μουσουλμανική κοινότητα.

Αν ο Σάμιουελ Χάντινγκτον, ο Ντάνιελ Πάιπς και το Αμερικανικό Ινστιτούτο Επιχειρήσεων εκμεταλλεύτηκαν την 11η Σεπτεμβρίου για τους δικούς τους σκοπούς, θέτοντας την εικόνα σε άμεση χρήση, το άλλο άκρο του πολιτικού φάσματος έδειξε σαστισμένο, ακόμη και παραλυμένο. Η σύγχυση σε συνδυασμό με την αποστροφή φάνηκε να παράγει κάποιας μορφής σχιζοφρένεια. Επρόκειτο για χτύπημα στο όνομα ενός νέου αντιιμπεριαλισμού ή έρεισμα για έναν «δίκαιο πόλεμο» που αρμόζει στη φρίκη που υπέστησαν σφαγιασμένοι αθώοι; Μήπως ήταν εποχή για αλληλεγγύη ή ακόμα και πατριωτισμό; Ήταν, άραγε, ξαφνικά αδιανόητο να επισημαίνεις τον βαθύ ναρκισσισμό και την επιλεκτικότητα της αμερικανικής συμπόνιας για το θύμα – να αναφέρεις τη Ρουάντα και την παλαιστινιακή ιντιφάντα ταυτόχρονα με τη φρίκη που προβαλλόταν στην τηλεόραση; Η Αριστερά δεν ήξερε τότε, και εξακολουθεί να μην ξέρει και σήμερα, ποιος ακριβώς διέταξε τις επιθέσεις στη Νέα Υόρκη και την Ουάσινγκτον, αλλά οι ενέργειες των πιλότων –και η ρητορική που τις ακολούθησε– αναγνωρίστηκαν παρ' όλα αυτά αμέσως ως μορφή *σύγχρονης επαναστατικής πολιτικής*: επρόκειτο για ακριβή χτυπήματα στην καρδιά της αμερι-

κανικής αυτοκρατορίας. Ο ίδιος ο Μπιν Λάντεν διακήρυξε ότι το χτύπημα είχε γίνει από τον παντοδύναμο Αλλάχ εναντίον «ζωτικών οργάνων της Αμερικής»˙ οι «πραγματικοί στόχοι», είπε, ήταν τα «σύμβολα της στρατιωτικής και οικονομικής ισχύος της Αμερικής». Δεν δέχθηκε επίθεση ο Άγιος Πέτρος στη Ρώμη, σημείωσε ο Ολιβιέ Ρουά˙ «δεν ήταν ούτε το Τείχος των Δακρύων. Ήταν η Γουόλ Στριτ».[3] Μπορούσε να αποτελέσει μία εκδοχή τού «ο εχθρός του εχθρού μου» για εκείνους που είχαν περάσει τη δεκαετία του 1990 αγωνιζόμενοι εναντίον του συμπλέγματος ΔΝΤ, Αμερικανικού Θησαυροφυλακίου και των νεοφιλελεύθερων ομάδων κρούσης του; Αλλά ποιος μπορούσε να υποστηρίξει την ασυλλόγιστη καταστροφή των γιγάντιων αγαλμάτων του Βούδα στην Μπαμιγιάν, τον αντισημιτισμό της ισλαμιστικής πρωτοπορίας, την απαγόρευση της μουσικής και του πετάγματος χαρταετού, τον αποκρουστικό μισογυνισμό των τζιχαντιστών και την ίδια την ταύτιση της δημοκρατικής ισότητας με τη μονόπλευρη υποταγή στον Θεό; Ποιος κοσμοπολίτης αριστερός ήθελε κάτι *τέτοιο*;

Γνωρίζουμε ότι ορισμένοι θα υποστηρίξουν ότι η αναφορά μας στην ισλαμική πολιτική δίνει υπερβολική βαρύτητα στο επαναστατικό Ισλάμ – είτε αυτό νοείται ως εθνικοαπελευθερωτική στρατηγική είτε ως παγκόσμιος σαλαφισμός.* Η πρακτική της μαχητικής πρωτοπορίας που προτείνει η αλ-Κάιντα και το δίκτυο των υποστηρικτών της αποτελεί, σύμφωνα με αυτήν την άποψη, δημιούργημα μίας ελάχιστης μειοψηφίας στα άκρα του μουσουλμανικού σύμπαντος. Το απώτερο σχέδιό τους είναι η απόσυρση στην ιδιώτευση του τζαμιού και της οικογένειας: σύμφωνα με αυτήν την εκτίμηση, το ριζοσπαστικό Ισλάμ αποτελεί «σημάδι παρακμής», καθώς η ιδεολογία του «αμβλύνεται» από την παγκόσμια οι-

---

3. Olivier Roy, *Globalised Islam*, Νέα Υόρκη 2004, σ. 46 [ελλ. έκδ., *Το παγκοσμιοποιημένο Ισλάμ*, μτφρ. Β. Πισιμίση, Scripta, Αθήνα 2006].

* Σουνιτική σχολή που διακηρύσσει την επιστροφή στις ρίζες του Ισλάμ και υποστηρίζει τη μετατροπή της μουσουλμανικής κουλτούρας σε παγκόσμια οικουμενική ταυτότητα. (*Σ.τ.μ.*)

κονομία.[4] Οι επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου, σύμφωνα με την ίδια προσέγγιση, σηματοδοτούν τον επιθανάτιο ρόγχο ενός μουσουλμανικού τρομοκρατικού δικτύου που στερείται νομιμοποίησης και λαϊκής απήχησης… αλλά και αντοχής.

Η άποψη αυτή μας φαίνεται αισιόδοξη –κι όχι απλώς επειδή το αμερικανικό Ινστιτούτο για την Ειρήνη τοποθετεί το 0,02% του μουσουλμανικού κόσμου (δηλαδή περίπου 300.000 άτομα) στο απορριπτέο «ριζοσπαστικό» περιθώριο, ή επειδή περισσότεροι από 100.000 μαχητές εκπαιδεύτηκαν στρατιωτικά μονάχα στο Αφγανιστάν– και κατά περίεργο τρόπο σε αναντιστοιχία με το κοινό στο οποίο απευθύνεται πολιτικά το «παγκοσμιοποιημένο Ισλάμ». Για τη σημασία που δίνουμε στην ίδια την ιδέα της μαχητικής πρωτοπορίας ως θεμελιώδες σύμπτωμα της νεωτερικότητας θα επιστρέψουμε στο τελευταίο μας κεφάλαιο. Προς το παρόν επιθυμούμε απλώς να σημειώσουμε μία στατιστική δημοσκόπησης: το πολιτικό πρόγραμμα της αλ-Κάιντα –στο κάτω κάτω κανένας μουσουλμάνος δεν στρέφεται στον Μπιν Λάντεν για θεολογική διδασκαλία ή για να του ερμηνεύσει τη σημασία των ιερών κειμένων– ικανοποιεί περίπου τους μισούς Σαουδάραβες, Πακιστανούς και Ιορδανούς.[5] Ο Ρίτσαρντ Κλαρκ ισχυρίζεται ότι ο αριθμός των ισλαμιστών μαχητών που δρουν υπό το έμβλημα της αλ-Κάιντα θα μπορούσε να κυμαίνεται μεταξύ δεκαοκτώ και σαράντα χιλιάδων. Ο Κλαρκ όμως λέει –και σε αυτό συμφωνούμε πλήρως– ότι «εκατομμύρια» μουσουλμάνοι κινούνται σε ένα ευρύ πολιτικό πεδίο το οποίο εν πολλοίς συμπίπτει με το πεδίο που καλύπτουν οι θεωρητικοί του ριζοσπαστικού Ισλάμ, όπως για παράδειγμα ο Αϊμάν αλ-Ζαουαχίρι ή ο Σάυγιεντ Κουτμπ. Επαναλαμβάνουμε ότι

4. Gilles Kepel, *Jihad: The Trial of Political Islam*, Καίμπριτζ Μασαχουσέτης 2002, σ. 371˙ βλ. επίσης Olivier Roy, *The Failure of Political Islam*, Καίμπριτζ Μασαχουσέτης 1994.

5. Δημοσκόπηση που διενεργήθηκε μεταξύ 15.000 Σαουδαράβων προσδιορίζει το ποσοστό που υποστηρίζει τον Μπιν Λάντεν «ως ηγέτη» σε μόλις 3%, αλλά το 48% υποστηρίζει την πολιτική του ρητορική (βλ. www.igc.org, "Saudi Arabia Backgrounder: Who are the Islamists?", *Middle East Report*, τχ. 31, International Crisis Group, Βρυξέλλες, Σεπτέμβριος 2004).

αυτό δεν σημαίνει ότι αποδίδουμε τρομοκρατικά χαρακτηριστικά σε ολόκληρη τη μουσουλμανική *ούμμα*. Σημαίνει ότι αναγνωρίζουμε ότι μεγάλος αριθμός πιστών έχει φτάσει στο σημείο να αντιμετωπίζει το Ισλάμ με την *πολιτική* του μορφή –υπάρχει μάλιστα μία στροφή στη συζήτηση γύρω από αυτό ακριβώς το ζήτημα σε παγκόσμιο επίπεδο– ως μοναδική εναλλακτική λύση στον υφιστάμενο αυταρχισμό της «Ζώνης του Κορανίου», όπου η καταπίεση φοράει συνήθως *κοσμικό* ένδυμα.

Αυτό που μας απασχολεί εδώ δεν είναι η τακτική κάποιας μουσουλμανικής πρωτοπορίας ή η πλήρης διαλεύκανση των κινήτρων των αυτοκτονικών τρομοκρατών. Αντίθετα, θέτουμε το παρακάτω ερώτημα: Γιατί η παγκόσμια νεοφιλελεύθερη τάξη πραγμάτων, οργανωμένη στην υπηρεσία της κοσμικής αμερικανικής αυτοκρατορίας, προκάλεσε αυτή την ιδιαίτερη, ισχυρή μορφή αντίστασης –ανηλεούς, τυραννικής και αφοσιωμένης– και ποια είναι η σχέση της τελευταίας με το σύγχρονο Ισλάμ; Οι επιθέσεις στη Νέα Υόρκη, το Μπαλί, την Ισταμπούλ, την Καζαμπλάνκα, το Ναϊρόμπι και τη Μαδρίτη πραγματοποιήθηκαν όλες στο όνομα του Ισλάμ ως πολιτικού εγχειρήματος. Πραγματοποιήθηκαν από μορφωμένους μοντέρνους ανθρώπους που τα σημεία αναφοράς τους δεν βρίσκονταν στους παραδοσιακούς *ουλαμά* ή τις *ταρίκας* των σούφι,[6] αλλά στην ιρανική επανάσταση, στη νέα *τζαχιλίγια* των σύγχρονων Αδελφοτήτων και στις ιδέες πολιτικών θεωρητικών όπως ο Σάυγιεντ Κουτμπ (1906-66), ο Χάσαν αλ-Μπάνα (1906-49), ο Σάυγιεντ Αμπντού Άλα Μαουντούντι (1903-79), ο Άλι Σαριάτι (1900-77), και ο Ισμέτ Οζέλ (1944-). Αυτοί ήταν διανοούμενοι του 20ού αιώνα, εξοικειωμένοι με τις ιδέες του Αριστοτέλη, του Μαρξ και του Νίτσε. Στα (ριζικά συντηρητικά, βιταλιστικά και χιλιαστικά) γραπτά τους

6. *Ουλαμά*: Οι λόγιοι θεματοφύλακες των νομικών και θρησκευτικών παραδόσεων. *Ταρίκας*: Τα μονοπάτια της μυστικιστικής και πνευματικής φώτισης, που παίρνουν διάφορες οργανωτικές μορφές εντός της μουσουλμανικής κοινωνίας. [Με άλλα λόγια, αποτελούν τάγματα ή αδελφότητες που ακολουθούν το δρόμο των σούφι, δηλαδή της μυστικιστικής παράδοσης του σουνιτικού Ισλάμ. (*Σ.τ.μ.*)]

μπορεί να φανεί η επίδραση των ριζοσπαστών ρομαντικών, των Χέρντερ, Μοροζόφ, Χάιντσεν και Σμιτ.[7] Μοιράζονταν τη σταθερή πεποίθηση ότι το ισλαμικό εγχείρημα έμεινε ανολοκλήρωτο· και ότι η υλοποίησή του απαιτούσε την πολιτική *παλινόρθωση*. Προσέξτε, όχι την απλή (και αναπόφευκτα φαντασιακή) επανάληψη του αρχικού Χαλιφάτου, αλλά μάλλον τη δημιουργία του *νιζάμ ισλάμι* – ενός ισλαμικού συστήματος με νεωτερικές επιρροές. Σε αντίθεση με τη θεωρία περί διακυβέρνησης κατά την κλασική εποχή του Ισλάμ, στο μοντέρνο Ισλάμ είναι κυρίαρχη η επιθυμία της οργάνωσης του κράτους ως φορέα υπευθυνότητας (απέναντι σε κάθε τύπου αποκλίσεις της υπάρχουσας μουσουλμανικής κοινότητας από τις ισλαμικές αρχές) και ως οργάνου σωτηρίας.[8] Αυτή η μοντέρνα μουσουλμανική ιντελιγκέντσια, της οποίας οι νεοσύλλεκτοι στα φοιτητικά τους χρόνια ταυτίζονταν συχνά με τον ριζοσπαστικό μαρξισμό του Τρίτου Κόσμου, μίλησε για τη «νέα πράξη». Δύο ή τρεις δεκαετίες αργότερα, επιδίωξαν τον «εξισλαμισμό της νεωτερικότητας».

Αφιερώνουμε την προσοχή μας στο Ισλάμ, γιατί ο απολογισμός της ίδιας της νεωτερικότητας για την πορεία της Ιστορίας –ο σκοπός που η ίδια τραγουδούσε στον εαυτό της για το θρίαμβο της κοσμικότητας στον νεότερο κόσμο– αποδείχτηκε μοιραία πρόωρος. Τα οπιούχα του ευαγγελικού χριστιανισμού, του ινδουισμού και του αναζωπυρούμενου ισλαμισμού αποτελούν τα εκούσια ναρκωτικά μεταξύ των εργαζόμενων φτωχών του κόσμου. Αλλά μονάχα το Ισλάμ, τουλάχιστον για την ώρα, μπορεί να ισχυριστεί ότι προσφέρει ένα πολιτικό πρόγραμμα με παγκόσμιες αντιλήψεις και φιλοδοξίες, αντιιμπεριαλιστικό και (σε ορισμένες από τις μορφές του) στην πράξη επαναστατικό. Οπωσδήποτε είναι αλήθεια ότι οι επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου και οι επακόλουθοι ακροβατισμοί για τη θεολογική αυτοδικαίωση των εξεγερμένων ισλαμιστών αντιπροσωπεύουν μία διαστρέβλωση του

7. Βλ. Aziz al-Azmeh, *Islams and Modernities*, Λονδίνο 1996.

8. Βλ. για παράδειγμα, Laura Guazzone (επιμ.), *The Islamist Dilemma*, Ρίντινγκ 1995.

Ισλάμ, αλλά αυτό είναι άσχετο με το θέμα μας. Οι μαχητές των Δίδυμων Πύργων αυτοχαρακτηρίστηκαν τζιχαντιστές· οι δολοφονικές και ψυχωτικές τους τάσεις δεν μπορούν να ακυρώσουν αυτό το γεγονός.[9]

Μέχρι να έρθει η ώρα που κάποιος αντάρτικος συνασπισμός με τα χρώματα του ουράνιου τόξου Νιγηριανών, Βραζιλιάνων ή Κορεατών πεντηκοστιανών εξαπολύσει μία πρωτοποριακή ανταρσία ενάντια στην καρδιά του αμερικανικού κεφαλαίου, θα πρέπει να συμβιβαστούμε με το Ισλάμ και τα πολιτικά εγχειρήματα που γίνονται στο όνομά του. Η παγκοσμιότητα της ιδεολογίας του, σε συνδυασμό με την ποικιλόμορφη, πλην όμως πειθαρχημένη, οργάνωσή του, και το γεγονός ότι κατάφερε να απονομιμοποιήσει πολιτικά τα ξινισμένα όνειρα της ανάπτυξης, καθιστούν το έργο της ανάλυσης αναπόφευκτο. Το πολιτικό Ισλάμ έχει τραφεί από τις δίδυμες κρίσεις τού (αποτυχημένου) κοσμικού εθνικισμού και του (αποτυχημένου) μεταποικιακού κράτους. Η επαναστατική του όψη υπήρξε θεαματικά επιτυχής· δεν εννοούμε μονάχα τη νίκη του Σεπτεμβρίου σε επίπεδο εικόνας (που άφησε την αμερικανική οικονομία με ζημιές ενός τρισεκατομμυρίου δολαρίων και με αρκετές εταιρείες να αντιμετωπίζουν το φάσμα της πτώχευσης), αλλά επίσης την επιτυχία του κινήματος να επωφεληθεί από τις συνέπειες της νίκης. Το Ινστιτούτο Στρατηγικών Μελετών με έδρα το Λονδίνο λέει ότι, μετά από τρία χρόνια του πολέμου του Μπους ενάντια στην τρομοκρατία, η αλ-Κάιντα είναι πλέον «πλήρως συγκροτημένη». Φαίνεται να έχει μετασχηματιστεί από μία πρωτοποριακή οργάνωση σε κάτι σαν μαζικό κίνημα με μια σχεδόν ανεξάντλητη δεξαμενή δυνητικών στελεχών.

Πώς συμβαίνει, λοιπόν, τόσο πολλοί μουσουλμάνοι να αντιλαμβάνονται πλέον πολιτικά τη θρησκεία τους, και τι εννοούμε όταν μιλούμε για την πολιτική του Ισλάμ; Κατ' αρ-

---

9. Όπως δεν το ακυρώνουν το ότι ο Τζορτζ Μπους θεωρεί την ελευθερία ως «το θεϊκό σχέδιο για την ανθρωπότητα» ή το ότι η τρομακτικά φονταμενταλιστική αντίδραση του Τζέρι Φάλγουελ στην 11η Σεπτεμβρίου ήταν αντίστοιχη με οποιουδήποτε στελέχους της αλ-Κάιντα.

χάς, θα δώσουμε έναν ορισμό εργασίας για το σύγχρονο πολιτικό Ισλάμ ή τον ισλαμισμό –χρησιμοποιούμε τους όρους εναλλακτικά– που τα τοποθετεί μέσα στο ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο. Στη συνέχεια, θα σκιαγραφήσουμε τα διάφορα ρεύματα του σύγχρονου ισλαμισμού με στόχο να κατανοήσουμε τις μορφές του επαναστατικού Ισλάμ και τις αστείρευτες πηγές της πολιτικής του ζωτικότητας.

I

> Στην πραγματικότητα, κάθε θρησκεία αποτελεί μία πολλαπλότητα διακριτών και αντιφατικών θρησκειών.
>
> – Αντόνιο Γκράμσι, *Τετράδια της φυλακής*, 1952

Όλες οι θρησκείες εργάζονται με στόχο να προπαγανδίσουν τις βασικές τους ιδέες στο κοινωνικό πλαίσιο του οποίου αποτελούν μέρος. Από την πλευρά τους, οι κυβερνώσες πολιτικές τάξεις χρησιμοποιούν τις κυρίαρχες θρησκευτικές ιδεολογίες και τους θεσμούς τους για να νομιμοποιήσουν τα προνόμια και την εξουσία τους. Από την άποψη αυτή, η θρησκεία –ή, σύμφωνα με τον Γκράμσι, μία επανάληψή της εντός της πολλαπλότητας– εξυπηρετεί έναν ηγεμονικό στόχο: αυτό που ο Μπρους Λίνκολν ονομάζει «θρησκεία του *status quo*».[10] Η ηγεμονία της κυρίαρχης θρησκείας δεν είναι ποτέ απόλυτη, και μέσα στη σφαίρα της ιδεολογικής της επιρροής (εντός του Ισλάμ ή του Κομφουκιανισμού ή του Καθολικισμού) θα υπάρχουν πάντα άλλες «διακριτές και αντιφατικές θρησκείες» – «θρησκείες αντίστασης», σύμφωνα με την ορολογία του Λίνκολν. Η μορφή τους ποικίλει –μπορεί να είναι μαχητικές ή ειρηνιστικές, ουτοπικές ή μηδενιστικές, λαϊκιστικές ή δεσποτικές, ασκητικές ή οργιαστικές–, αλλά όλες τους ορίζονται αρνητικά από την αντίδρασή τους στο θρησκευτικό *status quo* (μπορεί κάποιος να

10. Bruce Lincoln, *Holy Terrors: Thinking about Religion after September 11*, Σικάγο 2003, σ. 79.

σκεφτεί τους τζαϊνιστές, τους ταοϊστές, τους ουγενότους και τους βουντού). Για να αναλάβουν οι θρησκείες αυτές *επαναστατικό* ρόλο οφείλουν να αμφισβητήσουν πολιτικά τη νομιμότητα της θρησκευτικής ορθοδοξίας˙ να διευρύνουν την κοινωνική τους απεύθυνση και τα μέλη τους˙ και για να πετύχουν κάτι τέτοιο χρειάζεται να στηριχτούν σε μία σειρά υλικών περιστάσεων στις οποίες εύλογα μπορεί να αποδοθεί μία βαθιά αίσθηση κρίσης – με ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της τη ρητορική περί παρακμής.

Δεν πρέπει, λοιπόν, να εκπλησσόμαστε από τη μακρά ιστορία που συνδέει την πολιτική με τη μουσουλμανική ταυτότητα (τουλάχιστον όπως δεν μας εκπλήσσει ο ισχυρισμός ότι ο ιουδαϊσμός και ο χριστιανισμός ξεκίνησαν ως πολιτικά κινήματα). Ο Προφήτης ήταν ταυτόχρονα αποδέκτης της αποκάλυψης του Κορανίου και ιδρυτής της πρώτης πολιτικής κοινότητας στην ισλαμική ιστορία. Η πραγματοποίηση της θέλησης του Θεού στη γη αποτελεί το αρχέτυπο για όλες τις μουσουλμανικές κοινότητες, το ιδανικό στη σκιά του οποίου αναπτύχθηκαν η ισλαμική νομική επιστήμη, τα ήθη και η πολιτική θεωρία.[11] Τα σύγχρονα ισλαμικά πολιτικά κινήματα είναι νεωτερικά, πολυποίκιλα και διαφορετικά: ορισμένα δίνουν έμφαση στο κήρυγμα (*ντάουα*) και την κοινωνική οργάνωση από τα κάτω, ορισμένα επιλέγουν τη φυγή και την απομόνωση, ορισμένα τις εκλογές και άλλα την ένοπλη εξέγερση. Σε γενικές γραμμές, όμως, τα ενώνει όλα η συνηγορία υπέρ ενός καθεστώτος που επιτρέπει την εφαρμογή της *σαρία* (του ισλαμικού νόμου). Αποτελούν τμήμα μίας παγκόσμιας ισλαμικής αναβίωσης, ενώ την ίδια στιγμή αντιπροσωπεύουν μία ριζοσπαστική πρόκληση στο κατεστημένο Ισλάμ, υιοθετώντας –κι αυτό πρέπει να το τονίσουμε– μία μεγάλη ποικιλία πολιτικών μορφών, ιδεολογιών, τακτικών και στρατηγικών. Ο ισλαμισμός έχει τις ρίζες του στο γεγονός ότι εκατομμύρια μουσουλμάνων έχουν εκτεθεί σε νεότερες θρησκευτικές ιδέες εκτός των ορίων των παραδοσιακών ισλαμικών θεσμών –των *μαδράσα*, των μυστικιστικών ταγ-

11. Malise Ruthven, *The Fury of God*, Λονδίνο 2003.

μάτων, των αρχαίων αδελφοτήτων– και έχουν γαλουχηθεί με βάση τη λογική εξέταση και την ερμηνεία (*ιτζιχάντ*) παρά την απομίμηση της παράδοσης (*ταγκλίντ*) και των τρόπων που υιοθέτησαν οι ιδρυτές πατέρες της ισλαμικής νομικής επιστήμης.

Για να χρησιμοποιήσουμε ένα παράδειγμα, οι *σάουχα* κήρυκες όπως ο Αμπνταλάχ αλ-Χαμίντ στη Σαουδική Αραβία –νεωτεριστές που συνδύαζαν την ουαχαμπιστική αντίληψη σε κοινωνικά ζητήματα με τον σύγχρονο προσανατολισμό των αδελφοτήτων στην πολιτική, τη δημοκρατία, τη συμμετοχή και την κοινωνία των πολιτών– ήταν εκείνοι που κυριάρχησαν στο αποκαλούμενο «άκαμπτο» ουαχαμπιστικό τοπίο της δεκαετίας του 1990 στον Κόλπο.[12] Κατά παρόμοιο τρόπο, ένας γνωστός διανοούμενος, όπως ο Σύρος μηχανικός Μοχάμεντ Σαχρούρ,[13] του οποίου το βιβλίο *al-Kitab wa-l-Qu'ran* έχει πουλήσει εκατοντάδες χιλιάδες αντίτυπα στον αραβικό κόσμο, παραλληλίζει τη λογική του Κορανίου με την επανάσταση του Κοπέρνικου. Οι ιδέες του αμφισβητούν άμεσα τις παραδόσεις της ερμηνείας του Κορανίου και της ισλαμικής νομικής επιστήμης. Αυτό που διακυβεύεται σε αυτήν την περίπτωση –και σε ολόκληρο τον ισλαμικό κόσμο– είναι το παράδοξο κι όμως αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι ο ριζοσπαστικός ισλαμισμός προκαλεί έναν *εκδημοκρατισμό* της θρησκείας, αφού διευρύνει το *status quo* και επιτρέπει σε ένα πλήθος κοσμικών λειτουργών να διεκδι-

---

12. Ο ουαχαμπισμός είναι ένας όρος που χάνει ολοένα και περισσότερο την αναλυτική του σημασία. Έχει γίνει πλέον συνώνυμος με το ασκητικό, συντηρητικό Ισλάμ. Αλλά οι ουαχαμπιστές (που αυτοαποκαλούνται *μουουαχιντούν* [μονοθεϊστές]) υιοθετούν μία ποικιλία θρησκευτικών και πολιτικών δογμάτων, από τον τζιχαντισμό ως την πολιτική μεταρρύθμιση, την κοινωνική μεταρρύθμιση και τον επονομαζόμενο *σάουχα* «αρνητισμό» απέναντι στον φιλελευθερισμό. Σε κάθε περίπτωση, ο ουαχαμπισμός δεν αποτελεί τη μοναδική μουσουλμανική αίρεση στη Σαουδική Αραβία (ο λαός του Χιτζάζ, που ελέγχει τις ιερές πόλεις, δεν ακολουθεί καν τον χανμπαλικό νόμο, στον οποίο βασίζεται ο ουαχαμπισμός). Βλ. www.igc.org, "Saudi Arabia Backgrounder", *Middle East Report*, τχ. 31, International Crisis Group, Βρυξέλλες 2004, σσ. 8-12.

13. Μπορεί κανείς να παρακολουθήσει τις ιδέες του Σαχρούρ και τη συζήτηση γύρω από αυτές στο http://islam21.org.

κήσουν την ερμηνεία των βασικών κειμένων.[14] Επομένως, το πολιτικό Ισλάμ αντλεί τη δύναμή του από την κατάρρευση των ιεραρχικών αντιλήψεων περί θρησκευτικής αυθεντίας που βασίζονταν στον ισχυρισμό ότι υπήρχε μία αδιαμφισβήτητη γνώση των θρησκευτικών κειμένων. Ακόμα και σε μουσουλμανικά κράτη όπου οι ισλαμικές αρχές είναι διορισμένες (και κρατικοδίαιτες) –για παράδειγμα στη Σαουδική Αραβία, το Ιράν, την Αίγυπτο, το Ομάν–, ο κατεστημένος λόγος του καθεστώτος δεν θα ληφθεί αναγκαστικά υπόψη. Η απήχηση του νέου κινήματος είναι διαταξική, χαρακτηριστικά ανδροκρατούμενη (μέχρι εδώ φτάνει ο εκδημοκρατισμός[15]) και έχει τις ρίζες της στη δυσφορία των στρατιών των νέων μεταναστών και των ξεριζωμένων φτωχών των πόλεων που συνωστίζονται στις φτωχογειτονιές-στρατόπεδα της Βαγδάτης, του Καΐρου, της Καζαμπλάνκα και της Τζακάρτα – όπως επίσης και στα γκέτο του Βορρά.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο ισλαμισμός είναι ως προς τα κίνητρά του παλινορθωτικός. Στρέφει το βλέμμα του πίσω, στη ζωή υπό την εξουσία του Προφήτη και των τεσσάρων διαδόχων χαλίφηδων. Αλλά την ίδια στιγμή αναπτύσσει ένα καθαρά σύγχρονο σύνολο πολιτικών τεχνικών, ιδεών και πρακτικών. Το πρόγραμμα αυτό έρχεται σε αντιπαραβολή με τα βιβλικά ή παραδοσιακά (ενίοτε επονομαζόμενα «νεοφονταμενταλιστικά») κινήματα όπως εκείνο των Ταλιμπάν, το οποίο πράγματι μοιάζει με καθαρή αντινεωτερικότητα – και διασύρεται ως μεσαιωνικός σκοταδισμός από τους Ιρανούς μουλάδες της άλλης πλευράς των συνόρων. (Αλλά και εδώ πρέπει να είμαστε προσεκτικοί: Ακόμα και οι Ταλιμπάν έδει-

14. Εδώ η αναφορά γίνεται στην *ιτζιχάντ* – έναν νόμιμο τρόπο διαλεκτικής συζήτησης εντός του Ισλάμ, που διεγείρει την ερμηνεία, τη δημιουργικότητα και τη φαντασία. [*Ιτζιχάντ* σημαίνει κυριολεκτικά «ανεξάρτητη αιτιολογία», την οποία μπορεί να χρησιμοποιεί ένας νομικός για να εφαρμόσει τη *σαρία* σε σύγχρονες καταστάσεις. (*Σ.τ.μ.*)]

15. Προφανώς, μεταξύ των ισλαμιστικών κύκλων υπάρχει ένας ζωντανός και εκτεταμένος διάλογος για το ζήτημα του φύλου και το ρόλο των γυναικών στη δημόσια σφαίρα. Βλ. τα σεμινάρια με τον τίτλο «Μουσουλμανικές Νεωτερικότητες» του Πανεπιστημίου Santa Cruz στην Καλιφόρνια: http://www2.ucsc.edu/cgirs/conferences/islam/modernities.html.

ξαν ότι αντιλαμβάνονται καλά τις σύγχρονες μορφές του θεάματος, της επιτήρησης και του εκφοβισμού.) Το έδαφος για το νεότερο πολιτικό Ισλάμ παραμένει πρόσφορο. Το περίγραμμά του δίνει ένας άντρας της CIA –συνταξιούχος αντιπρόεδρος του Εθνικού Συμβουλίου Πληροφοριών– που δεν πάσχει από «ανεπάρκεια πληροφοριών»:

> Ο ισλαμισμός σήμερα αντιπροσωπεύει τη μεγαλύτερη και συχνά τη μοναδική εναλλακτική λύση στα πλέον περιχαρακωμένα αυταρχικά καθεστώτα... [είτε είναι] βίαιος είτε ειρηνικός, ριζοσπαστικός ή μετριοπαθής, ιδεολογικός και πρακτικός… [αποτελεί] το όχημα για πολυάριθμες μουσουλμανικές διεκδικήσεις: την επιθυμία της αποκατάστασης της μουσουλμανικής αξιοπρέπειας και φωνής στον κόσμο, τη δημιουργία μίας νέας ισλαμικής ταυτότητας, την απομάκρυνση των υφιστάμενων δικτατοριών, την επίτευξη δημοκρατίας και περισσότερης κοινωνικής δικαιοσύνης, την αποκατάσταση κάποιας ηθικής πυξίδας για τη μουσουλμανική κοινωνία, την απόκτηση περισσότερης δύναμης για τον μουσουλμανικό κόσμο, την απόρριψη της ξένης κυριαρχίας και την υπεράσπιση των μουσουλμανικών μειονοτήτων απανταχού της γης.[16]

Οφείλουμε να ξεκινήσουμε με την παραδοχή ότι το πολιτικό Ισλάμ –όπως επίσης και η επαναστατική πρωτοποριακή του εκδοχή– αποτελεί ένα καταφανώς νεότερο φαινόμενο. Αυτό όμως *δεν* σημαίνει ακριβώς ότι δεν υπήρχε πολιτική στον ισλαμικό κόσμο πριν τη νεότερη εποχή. Αντίθετα, όπως και σε όλες τις άλλες μεγάλες θρησκείες, έτσι και στην ιστορία του Ισλάμ εμφανίστηκαν κινήματα μεταρρύθμισης (*ισλάχ*) και επανερμηνείας (*ιτζιχάντ*), που λειτούργησαν ως πολιτικές και θεσμικές δυνάμεις σε ολόκληρο το ισλαμικό τόξο.[17] Έπαιξαν μάλιστα κεντρικό ρόλο στις πολιτικές επιτυ-

---

16. Graham Fuller, *The Future of Political Islam*, Λονδίνο 2003, παρατίθεται στο Clifford Geertz, "Which Way to Mecca?", *New York Review of Books*, 3 Ιουλίου 2003, σσ. 38-39.

17. Οι πιστοί μουσουλμάνοι σε ολόκληρο τον κόσμο επιμένουν ότι το Κοράνι αποτελεί τον αληθινό λόγο του Θεού, όπως αυτός αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια εικοσιτριών χρόνων στον Προφήτη Μωάμεθ, μέσω του

χίες της κλασικής εποχής. Ωστόσο, η θριαμβευτική πρόοδος του κινήματος του Προφήτη και οι εδαφικές κατακτήσεις από τους αμέσως επόμενους διαδόχους του (τους «ορθώς καθοδηγούμενους» Χαλίφηδες) δεν διατηρήθηκαν. Η ιδέα του ισλαμικού κράτους, οι βλέψεις του Ισλάμ για την παγκοσμιότητα και το μήνυμα της κοινωνικής δικαιοσύνης και της ισότητας, όλα αυτά γρήγορα καταποντίστηκαν, στα χρόνια που ακολούθησαν το θάνατο του Προφήτη, στους υφάλους των δυναστικών, σχισματικών και φυλετικών διχασμών. Ο εμφύλιος πόλεμος, η κατάρρευση της αραβικής αυτοκρατορίας, η αμφισβήτηση της νομιμότητας του Χαλιφάτου και ο βαθύς πολιτικός διχασμός αποτέλεσαν τους παράγοντες που συνεισέφεραν στην πρώιμη αποτυχία του Ισλάμ στο επίπεδο της διακυβέρνησης και του κρατικού σχηματισμού. Απόντων εκκλησίας και ιερατείου, η πρώιμη ισλαμική πολιτική εξουσία κατέληξε να βασίζεται σε δύο κοσμικές συνιστώσες: την κάστα των πολεμιστών αρχηγών των φυλών, για τους οποίους το Ισλάμ λειτουργούσε ως βάση για την κοινωνική αλληλεγγύη, και τους *ουλαμά* (τους κοσμικούς ερμηνευτές του νόμου) που δεν κατείχαν εκτελεστική εξουσία και εξαρτιόνταν από εξωτερικές πηγές εξουσίας. Στην προνεωτερική εποχή, οι ισλαμικές κοινωνίες παρέμεναν ενωμένες χάρη σε ένα πολύπλοκο μείγμα φυλών, οικογενειών και μυστικιστικών αδελφοτήτων των σούφι.

Το ισλαμικό κράτος, λοιπόν, δεν κατάφερε ποτέ να υπερβεί τη βασικά τοπική (αποκαλούμενη και «φυλετική») μήτρα, εμφανιζόμενο έτσι ως προφανής αποτυχία σχετικά με το κοινωνικό φαντασιακό που είχαν δημιουργήσει οι αρχι-

Αρχάγγελου Γαβριήλ στις αρχές του 7ου αιώνα. Οι περισσότεροι από τους στίχους του φανερώνουν μια άμεση σχέση με τις υλικές και κοινωνικές συνθήκες που αντιμετώπιζε η πρώιμη κοινότητα των πιστών. Μία σειρά «επιστημών» (για παράδειγμα η *ιτζιχάντ* [η νομική ή δημιουργική λογική εξέταση] που άνθισε κατά τη διάρκεια του 9ου και του 19ου αιώνα) αναπτύχθηκε με σκοπό την κατανόηση της λογικής και των προϋποθέσεων συγκεκριμένων στίχων, και για να γίνει αντιληπτό το πώς το συγκεκριμένο νόημά τους μπορούσε να ανταποκρίνεται –με βάση τη λογική, την επαγωγή και τον καθορισμό των προτεραιοτήτων– στις ιστορικά εξελισσόμενες συνθήκες στις οποίες βρισκόταν η κοινότητα των πιστών.

κές επιτυχίες του πρότυπου Ισλάμ. Η πρώιμη θριαμβολογία υποχώρησε ακόμη περισσότερο καθώς ο ισλαμικός κόσμος πέρασε υπό τη δυτική αποικιακή κυριαρχία. Ως αποτέλεσμα, ο εκσυγχρονισμός εντός του ισλαμικού κόσμου ακολούθησε το δρόμο της εκκοσμίκευσης, ενώ η θρησκεία παρέμεινε υπό την κηδεμονία των *ουλαμά*. Το Ισλάμ ουδέποτε συνδέθηκε με το κράτος με τον τρόπο που συνέβη στην περίπτωση του χριστιανισμού (στον προτεσταντισμό η διαμάχη έλαβε χώρα εντός των εκκλησιών και των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, ενώ στο σουνιτικό Ισλάμ την καθοδήγηση ανέλαβαν οι κοσμικές ελίτ που επιθυμούσαν να ενσωματώσουν την πολιτική στον ισλαμικό τρόπο σκέψης). Η ημιτελής «Μεταρρύθμιση» –θα είχε ενδιαφέρον να εξεταστεί η πιθανή συγγένεια ανάμεσα στο σύγχρονο ριζοσπαστικό Ισλάμ και τους πουριτανούς αγίους που βοήθησαν στο να ανοίξει ο δρόμος για τον φιλελευθερισμό του Λοκ– παραμένει εδώ και καιρό πηγή αδυναμίας. Απέμεινε στο πολιτικό Ισλάμ να μετατρέψει την αδυναμία σε ισχύ.

Χρειάστηκε χρόνος για να γίνει κάτι τέτοιο. Κατά τη μακρά διάρκεια του πολιτικού αγώνα εντός του Ισλάμ, συνήθως γίνεται διάκριση μεταξύ των «μεταρρυθμιστών», που πρότειναν την ανανέωση εκ των έσω της παραδοσιακής τάξης των *ουλαμά*, και των «νεωτεριστών» που αμφισβητούσαν στους προηγούμενους το μονοπώλιο της ερμηνείας. Στην πράξη, υπήρξε έντονη κυκλοφορία ιδεών μεταξύ τους. Ο ισλαμικός νεωτερισμός, ή αυτό που κάποιος θα μπορούσε να ονομάσει νεωτερικός αναθεωρητισμός, προβάλλει, σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές, ως αντίδραση στον ευρωπαϊκό ιμπεριαλισμό και τον ινδο-μουσουλμανικό συγκρητισμό του 17ου αιώνα. Αλλά μόνο μέσα στο πεδίο δράσης των ευρωπαϊκών αυτοκρατοριών του τέλους του 19ου αιώνα και της οθωμανικής κατάρρευσης των αρχών του 20ού μπόρεσε να εμφανιστεί ένα διακριτό νεωτερικό κίνημα που είχε το όραμα ενός σύγχρονου ισλαμικού κράτους, ικανού τόσο να αναβιώσει όσο και να ανασχεδιάσει το Χαλιφάτο. Οι ιδέες των Σάυγιεντ Άχμεντ Χαν (1817-98), Τζαμάλ αλ-Ντιν αλ-Αφγανί

(1839-97) και Μοχάμεντ Αμπντού (1849-1905) λειτούργησαν αποφασιστικά. Το σύνθημα των νεωτεριστών ήταν *σαλάφ* – επιστροφή στους ευλαβείς «προγόνους» των πρώτων γενεών του Ισλάμ. Οι σαλαφίτες περιφρονούσαν την αδράνεια του ύστερου σουφισμού και την εκ μέρους του λατρεία των αγίων, επέκριναν τη διαφθορά των σούφι και αποκήρυσσαν τις μηχανορραφίες των μουσουλμάνων διανοουμένων με την αυτοκρατορία. Σε αντίθεση με την επικρατούσα κατάσταση, οραματίζονταν έναν ενωμένο μουσουλμανικό κόσμο πέρα από το διχασμό σουνιτών-σιιτών και τη διάκριση ανάμεσα στις τέσσερις νομικές σχολές τελετουργίας του σουνιτικού Ισλάμ. Μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο το κίνημα των σαλαφιτών[18] ευθυγραμμίστηκε με τον αναδυόμενο ουαχαμπισμό στο νέο βασίλειο της Σαουδικής Αραβίας, αλλά ο προσανατολισμός του αφορούσε κυρίως τη θρησκευτική μεταρρύθμιση, έστω κι αν μία περισσότερο πολιτική πτέρυγα συνεισέφερε στα εθνικιστικά κινήματα του Μαρόκου και της Αλγερίας στις δεκαετίες 1930 και 1940. Ήταν πάντως ήδη πεπεισμένοι ότι η σπουδαία κληρονομιά της ισλαμικής επιστήμης και τεχνολογίας μπορούσε να αναζωογονηθεί με την επιλεκτική χρήση όσων η Δύση πρόσφερε σε αυτά τα πεδία.

Με άλλα λόγια, ο ισλαμικός νεωτερισμός ήταν περίπλοκος και φιλόδοξος. Ωστόσο, από πολιτική και στρατηγική άποψη, αποδείχθηκε ανίκανος να κινητοποιήσει τη μουσουλμανική κοινωνία των πολιτών. Μόλις στις δεκαετίες του 1920 και 1930 μία σειρά καινοτομιών εντάχθηκε στο πολιτικό και οργανωτικό πλαίσιο του ριζοσπαστικού Ισλάμ που γνωρίζουμε, και πάλι κυρίως ως παρακλάδι κάποιων θρησκόληπτων, πρωτο-φασιστικών κινήσεων νεολαίας και αθλητισμού.[19] Ίσως

18. Το σύγχρονο κίνημα των σαλαφιτών συχνά αντιμετωπίζεται ως ταυτόσημο με τον ουαχαμπισμό (στην πραγματικότητα είναι αρκετά διαφορετικά), αλλά έχει πλέον στραφεί από το αρχικό πολιτικό του όραμα σε μία περισσότερο συμβατική «ακαδημαϊκή» μορφή της αλ-Σαλαφίυα (*Σαλαφίυα ιλκίυα*), που είναι βασικά απολίτικη και ασχολείται με τη σωστή συμπεριφορά. Μία διακριτή μαχητική πτέρυγα του σαλαφισμού –ο αποκαλούμενος «πολεμικός σαλαφισμός»– προέκυψε από τις αφγανικές εκστρατείες και συνδέεται με την αλ-Κάιντα.

19. Βλ. Aziz al-Azmeh, *Socialist Register 2003*.

το κίνημα που αποτέλεσε το συνδετικό στοιχείο ανάμεσα στο Ισλάμ και την πολιτική οργάνωση –και που συνδέεται επίσης με τους υποκινητές της 11ης Σεπτεμβρίου– είναι οι Αδελφοί Μουσουλμάνοι, που ιδρύθηκαν το 1928 από τον Χάσαν αλ-Μπάνα,[20] τον Αιγύπτιο δάσκαλο που έφερε το μεταρρυθμιστικό του Ισλάμ σε ιδιωτικά τζαμιά και σχολεία, προκειμένου να αποφύγει τον κρατικό έλεγχο. Οι Αδελφοί Μουσουλμάνοι αποτελούσαν μία ένωση στην υπηρεσία των εργατών στην υπό βρετανικό έλεγχο Διώρυγα του Σουέζ, η οποία εξελίχθηκε σε οργάνωση που σχεδίαζε τον εξισλαμισμό της κοινωνίας των πολιτών –με σχολεία, λέσχες, επαγγελματικές οργανώσεις, υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας στις νέες περιφέρειες των πόλεων–, με σκοπό να καταλάβει την πολιτική εξουσία και να δημιουργήσει ένα σύγχρονο ισλαμικό κράτος.[21] Δεν θα απαριθμήσουμε στο σημείο αυτό τις λεπτομέρειες της καινοτόμου στρατολόγησης εκ μέρους των Αδελφών Μουσουλμάνων, τις ευέλικτες οργανωτικές τεχνικές τους, τις μυστικές πολιτοφυλακές τους και τους πυρήνες της δομής τους, την κρυφο-κομμουνιστική τους πειθαρχία ή τα εσωτερικά σχίσματα και τις σεχταριστικές τους διαιρέσεις κατά τη νασερική περίοδο. Αυτό που έχει σημασία είναι ο αστικός, μαζικός τους χαρακτήρας και το γεγονός ότι έστρεψαν οριστικά την ισλαμική διακυβέρνηση από τους σεΐχηδες στους επαγγελματίες των πόλεων, από τους θεματοφύλακες της θρησκευτικής παράδοσης στους δυτικούς εκσυγχρονιστές. Η ιδέα του Ισλάμ ως παράλληλου κόσμου μέσα στο χωνευτήρι της σύγχρονης

---

20. Ο αλ-Μπάνα συνέδεσε τις σαλαφίτικες απόψεις του Ρασίντ Ριντά, ο οποίος απέρριπτε τις πληκτικές ερμηνείες των επίσημων *ουλαμά*, με την ιδέα της δημιουργίας ενός μοντέρνου Ισλάμ μέσω συγκεκριμένων κοινωνικών, πολιτικών και (αν ήταν απαραίτητο) στρατιωτικών δραστηριοτήτων, ιδέα που πήρε από τον Πέρση σιίτη αλ-Αφγανί. Ο αλ-Μπάνα απέρριπτε ρητά, ωστόσο, τις αποικιακές συνθήκες με τις οποίες οι σαλαφίτες ήταν πρόθυμοι να συνυπάρξουν.

21. Εδώ ο αλ-Μπάνα ήρθε σε ρήξη με τους σαλαφίτες: αν αυτοί επιδίωκαν να «εκσυγχρονίσουν το Ισλάμ», το δικό του εγχείρημα συνίστατο μάλλον στον «εξισλαμισμό της νεωτερικότητας». Ο αλ-Αφγανί υποστήριζε ότι η συνταγματική διακυβέρνηση αποτελούσε στοιχείο-κλειδί για την πρόοδο των μουσουλμάνων˙ το συσπειρωτικό σύνθημα του αλ-Μπάνα ήταν «το Κοράνι αποτελεί το σύνταγμά μας».

πόλης –ένα συγκεκριμένο σύνολο θεσμών που κρατούσαν το κοσμικό κράτος σε απόσταση– επρόκειτο να αποδειχθεί το κλειδί για το μέλλον.

Κατά τη διάρκεια των δεκαετιών 1950 και 1960 οι Αδελφοί Μουσουλμάνοι και άλλες αρχικές μορφές ισλαμισμού τροφοδοτήθηκαν από το πρώτο κύμα των μεταπολεμικών εσόδων από το πετρέλαιο και ιδιαίτερα από την καινοτόμο διπλή στρατηγική των μαχητών για την κατάληψη του δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος και ζωτικών επαγγελματικών ενώσεων. Την εποχή της εκτόξευσης των τιμών του πετρελαίου, στη δεκαετία του 1970, όταν εξασφαλίστηκε η ευρεία επέκταση της κρατικής εκπαίδευσης σε όλες τις βαθμίδες, το δημόσιο σχολείο έγινε πεδίο σύγκρουσης, καθώς οι *ουλαμά*, οι ισλαμιστές και το κράτος αγωνίζονταν για τον έλεγχό του. Ο αραβικός εθνικισμός αποτέλεσε συχνά τον ορκισμένο εχθρό του νέου ισλαμισμού, ωστόσο ο εθνικισμός και η κοσμική οικοδόμηση του κράτους επρόκειτο να αποδειχτούν η αχίλλειος πτέρνα των κρατών της Μέσης Ανατολής. Οι ισλαμιστές στηρίχτηκαν σε τοπικές μορφές κοινοτισμού. Σε ορισμένες περιπτώσεις οι οργανώσεις τους έδειξαν να οδηγούν σε γνήσια πάνδημη κινητοποίηση˙ σε άλλες διαλύθηκαν σε ακίνδυνες αντιμαχόμενες σέχτες. Το επαναστατικό Ισλάμ προήλθε μέσα από αυτήν την πολιτική δίνη.

Ο Σάυγιεντ Κουτμπ αποτέλεσε κεντρική προσωπικότητα στο χρονικό του επαναστατικού Ισλάμ. Ήταν γόνος μίας μορφωμένης οικογένειας της Άνω Αιγύπτου, εκπαιδεύτηκε σε μία δυτικότροπη ακαδημία και ξεκίνησε την καριέρα του ως συγγραφέας, δημοσιεύοντας ποίηση και έργα λογοτεχνικής κριτικής, ενώ παράλληλα εργαζόταν στο υπουργείο Παιδείας. Αφότου έγινε μέλος των Αδελφών Μουσουλμάνων στη δεκαετία του 1950, σφυρηλάτησε τη θεωρία της μουσουλμανικής πρωτοπορίας (*χάρακα*), εμπνεόμενος από μία ποικιλία πηγών – από τον αλ-Μπάνα ως τον Πακιστανό νομομαθή Μαουντούντι και από τους ευρωπαίους ρομαντικούς ως τον Γάλλο Αλεξίς Καρέλ, ο οποίος υπήρξε δωσίλογος του Βισύ και ευγονιστής. Τα επαναστατικά του κείμενα –οι *Σημάνσεις*,

το *Ισλάμ: η Θρησκεία του Μέλλοντος* και το τριαντάτομο μεγαλειώδες έργο του *Στη Σκιά του Κορανίου*– προετοιμάστηκαν εν μέρει στη φυλακή, όπου ο Κουτμπ βασανίστηκε και τελικά εκτελέστηκε από τη νασερική κυβέρνηση το 1966. Έγραφε, εν ολίγοις, σε συνθήκες που δεν διέφεραν από αυτές που αντιμετώπιζε ο Γκράμσι, αλλά τελικά εξελίχτηκε στον Λένιν του ισλαμισμού.

Ο Κουτμπ πρόσφερε τα θεμελιώδη κείμενα για την εξέγερση στις πόλεις. Ωστόσο, το πλαίσιο αναφοράς του δεν ήταν ούτε η Αίγυπτος ούτε η εθνική απελευθέρωση ούτε καν ειδικά ο αραβικός κόσμος, αλλά μία μάλλον ουτοπική *παγκόσμια* επανάσταση. Οι δύο σημαντικότερες συλλήψεις του Κουτμπ ήταν η *τζαχιλίγια* –που αναφερόταν στο παρόν– και η εγκαθίδρυση της *χακιμίνα* (της θεϊκής κυριαρχίας επί της γης). Οι ερμηνείες του επί του Κορανίου και των *χαντίθ* (των προφητικών παραδόσεων) συνδυάστηκαν με ένα πραγματικά επαναστατικό πρόγραμμα: Την ισλαμική αντίσταση στην κρατική τρομοκρατία˙ την ισότητα και την ελευθερία ως κοινές εκδηλώσεις υπακοής στον Θεό˙ τη *σαρία* ως μοναδική πηγή κυριαρχίας˙ την επιδοκιμασία των «φυσικών επιστημών» αλλά ταυτόχρονα και τη ριζική αποδοκιμασία της «υλικής φιλοσοφικής» έρευνας˙ την ηθική κριτική της πολιτικής θεωρίας μετά τον Διαφωτισμό˙ την απόρριψη του φιλελεύθερης εμπνεύσεως χωρισμού κράτους-εκκλησίας˙ και μία δεινή κριτική της πνευματικής χρεοκοπίας όχι απλώς της Δύσης αλλά ολόκληρου του φιλελεύθερου πολιτισμού. Η νεωτερικότητα ήταν «ένα γιγάντιο ψέμα». Ο μαρξισμός και ο καπιταλισμός αποτελούσαν ακραίες καταστάσεις ηθικής εξουθένωσης, ενώ οτιδήποτε εκτός του «οίκου του Ισλάμ» αποτελούσε «οίκο του πολέμου». Το αιγυπτιακό κράτος καταδικάστηκε ως φορέας αυτής της άγνοιας και εξαχρείωσης, και ως εκ τούτου έπρεπε να καταπολεμηθεί –ο όρος ήταν «εξολοθρευτεί»– μέσω της ένοπλης πάλης.

Ο πιο σημαντικός μαθητής του Κουτμπ ήταν ο Μοχάμεντ Αμπντ αλ-Σαλάμ Φάρατζ (1954-82), επικεφαλής της Οργάνωσης Τζιχάντ (*Τανζίμ αλ-Τζιχάντ*) που δολοφόνησε

τον Ανουάρ αλ-Σαντάτ. Εδώ βρίσκεται η άμεση κληρονομιά του Κουτμπ: ένα κύμα επαναστατικών συγγενών οργανώσεων, όπως η Ομάδα Ισλαμικής Απελευθέρωσης, η *Αλ-Τακφίρ ουάλ-Χίτζρα*, η *Μουκαφαρατίνα* («Αυτοί που Αποκαλύπτουν τους Άπιστους»), η *Τζουντ Αλλάχ* («Στρατιώτες του Θεού») και η Ισλαμική Ομάδα (*Αλ-Τζαμά'α αλ-Ισλαμίνα*), που προήλθαν από τις παρυφές των Αδελφών Μουσουλμάνων και μεταμόρφωσαν την Αίγυπτο μετά το 1974 και κυρίως ανάμεσα στα 1992 και 1997. Ωστόσο, το πολιτικό μήνυμα του Κουτμπ επεκτάθηκε πολύ πέρα από το κύμα αυτό. Το πρόγραμμα του Κουτμπ είναι άμεσα αναγνωρίσιμο ως διαρκής παρακαταθήκη πολλών σύγχρονων μουσουλμανικών μαχητικών ομάδων: της Ισλαμικής Τζιχάντ, της αλ-Κάιντα, της Ένοπλης Ισλαμικής Ομάδας, των Ταξιαρχιών των Μαρτύρων του αλ-Ακσά, του Μετώπου Ισλαμιστών Καταδρομέων της Μεγάλης Ανατολής, της μαροκινής Μάχιμης Ομάδας, της φιλιππινέζικης Αμπού Σαγιάφ. Ορισμένες στοχεύουν στον «κοντινό εχθρό» και φιλοδοξούν να αποτελέσουν εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα – για παράδειγμα το Ένοπλο Ισλαμικό Κίνημα (*Mouvement Islamique Armé*) ή το Κίνημα για ένα Ισλαμικό Κράτος (*Mouvement pour un État Islamique*) στην Αλγερία, τα οποία επιδιώκουν την επαναστατική εγκαθίδρυση ισλαμικού κράτους. Άλλες (παράδειγμα αποτελεί η αλ-Κάιντα) τονίζουν τον διεθνικό τους χαρακτήρα και παραμένουν σταθερά προσηλωμένες στον απόμακρο ηγεμόνα τους και την επικράτηση της παγκόσμιας *ούμμα*: «Πρέπει να μεταφέρουμε τη μάχη στο έδαφος του εχθρού», είπε ο αλ-Ζαουαχίρι.[22] Ορισμένες θεωρούν την τζιχάντ υποχρέωση κάθε μουσουλμάνου. Η οργάνωση *Αλ-Τακφίρ ουάλ-Χίτζρα*

22. Ο μέντορας του Μπιν Λάντεν, δρ. αλ-Ζαουαχίρι, είχε σκιαγραφήσει για πρώτη φορά τη στρατηγική της αλ-Κάιντα για επίθεση στον «απομακρυσμένο εχθρό» τον Δεκέμβριο του 2001, στο μανιφέστο του με τον τίτλο *Ιππότες υπό το λάβαρο του Προφήτη* – μία προκήρυξη που απέτισε φόρο τιμής στην «σπίθα του Κουτμπ που ανέφλεξε την ισλαμική επανάσταση εναντίον των εχθρών του Ισλάμ σε ολόκληρο τον κόσμο». Βλ. Ayman al-Zawahiri, "Knights under the Prophet's Banner", στο Walter Laqueur (επιμ.), *Voices of Terror*, Νέα Υόρκη 2004, σ. 430.

πάει ακόμα πιο μακριά: επιδιώκει να εκκαθαρίσει το σύνολο της κοινωνίας, υποστηρίζοντας ότι η αποτυχία υιοθέτησης της τζιχάντ ισοδυναμεί με αποστασία που τιμωρείται με την ποινή του θανάτου. Όλες πάντως ασπάζονται εξ ολοκλήρου τη σκέψη του Κουτμπ.

Θα μπορούσαν να λεχθούν πολλά για το έργο ζωής του Κουτμπ – την ποίησή του, την οξυδέρκεια και τις ιδιαίτερες αποχρώσεις των ερμηνευτικών του κειμένων και τον ουτοπικό αναστοχασμό ολόκληρου του ισλαμικού εγχειρήματος. Εδώ πραγματευόμαστε μονάχα το πολιτικό του σκεπτικό για το πρωτοποριακό Ισλάμ, το οποίο αποτελεί εν μέρει διάγνωση και εν μέρει συνταγή. Υποστήριζε ότι η μεγαλύτερη απειλή για το Ισλάμ προέρχεται από τον φιλελευθερισμό – ακριβώς λόγω της ικανότητας αυτού του κινήματος να θέσει εκτός μάχης τη θρησκεία, να την αποσπάσει από την πολιτική σφαίρα και γενικά από τη ζωή. Το αποτέλεσμα είναι ένας απονεκρωμένος υλισμός (είναι άραγε τυχαίο ότι ο επικεφαλής της παλαιστινιακής Ισλαμικής Τζιχάντ, που δολοφονήθηκε το 1995, ήταν οπαδός του Τ. Σ. Έλιοτ;). Η καθοριστική στιγμή αυτής της ιστορίας, σύμφωνα με την άποψη του Κουτμπ, υπήρξε η κατάρρευση της οθωμανικής αυτοκρατορίας το 1924 με πρωτοβουλία του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ. Ο Ατατούρκ υπήρξε ο φορέας του ιού του φιλελευθερισμού στην καρδιά του Ισλάμ. Ας ανακαλέσουμε στη μνήμη μας την αναφορά που έκανε ο Μπιν Λάντεν στο διάσημο βίντεο που ακολούθησε την 11η Σεπτεμβρίου στα «περισσότερα από ογδόντα χρόνια» εξευτελισμού. Πρόκειται για μία καθαρά κουτμπιστική αναφορά: το διαχωριστικό σημείο παραμένει η υποταγή του Ατατούρκ στην κοσμική νεωτερικότητα και η εκ μέρους του κατάργηση του οθωμανικού Χαλιφάτου.

Η συνταγή του Κουτμπ περιλάμβανε κι άλλες βλέψεις πέραν της τζιχάντ: τη δημιουργία μίας κλειστής πρωτοποριακής ομάδας, ικανής να αντιμετωπίσει τους κινδύνους της *τζαχιλίγια* και την προοπτική της εξάλειψης του Ισλάμ. Με τον όρο πρωτοπορία, ο Κουτμπ εννοούσε έναν πυρήνα ανα-

νεωτών, που θα έμεναν μακριά από την ηθική διάβρωση των άπιστων και θα ήταν σε θέση να ξεκινήσουν τόσο μία παγκόσμια εφόρμηση εναντίον κάθε μορφής *τζαχιλί* βαρβαρότητας όσο και να ανοικοδομήσουν μία αυθεντική ισλαμική κοινωνία. Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στις ΗΠΑ, στις αρχές της δεκαετίας του 1950, κατέληξε στη στροφή από την αμυντική έννοια της τζιχάντ στην επιθετική τής πρωτοπορίας, για τα μέλη της οποίας «ο θάνατός τους δεν αποτελούσε πραγματική απώλεια, αφού θα συνέχιζαν να ζουν». Για τον Κουτμπ οι ΗΠΑ ήταν ένας εφιάλτης ρατσισμού και εκφυλισμού. Με την επιστροφή του αποκρυσταλλώθηκε η λογική του καθήκοντος και της τακτικής της πρωτοπορίας. «Ο εξαγνισμός του βρωμερού οχετού του κόσμου» επρόκειτο να πραγματοποιηθεί με τον ένοπλο αγώνα, και οι μαρτυρικές πράξεις αποτελούσαν μία απαραίτητη τακτική. Τέσσερις δεκαετίες μετά το θάνατο του Κουτμπ, ο κύριος «θεωρητικός» της αλ-Κάιντα, Αϊμάν αλ-Ζαουαχίρι, θα εξέλισσε τη «μέθοδο του μαρτυρίου» στον «πλέον επιτυχημένο τρόπο… για να κάψεις τα χέρια εκείνων που ανάβουν φωτιές στις χώρες μας».[23]

Το θεωρητικό σχήμα του Κουτμπ, παρά τη φαινομενική απόρριψη της Δύσης, αντλεί την έμπνευσή του από την πλούσια ιστορία τόσο της μουσουλμανικής όσο και της δυτικής σκέψης. Από πολλές απόψεις η αφήγησή του είναι άμεσα αναγνωρίσιμη: πρόκειται για την οικεία διαλεκτική εξορθολογισμού και εκδυτικισμού, που επιδιώκει να «καταργήσει, να υπερβεί, να διατηρήσει και να μεταμορφώσει τη νεωτερικότητα».[24] Στη διαδικασία πρόσληψης και αφομοίωσης νεωτερικών ιδεών, ο Κουτμπ έφτασε στο σημείο να αντιλαμβάνεται το Ισλάμ ολοένα και περισσότερο με *αισθητικούς* όρους: η αποκάλυψη ήταν μία θεϊκή τέχνη και το πραγματικό Ισλάμ απαιτούσε ένα υπαρξιακό άλμα πίστης – που θα βασιζόταν στην αναγνώριση ότι η συνείδηση, και όχι η γνώση, αποτελεί τη βάση της Ύπαρξης. (Η επιχειρημα-

23. Al-Zawahiri, "Knights under the Prophet's Banner", *ό.π.*, σ. 430.
24. Elizabeth Euben, *Enemy in the Mirror*, Πρίνστον 1999, σ. 167.

τολογία του Κουτμπ απέχει παρασάγγας από την άποψη περί «ορθής» –α-ιστορικής– ανάγνωσης των πρωτογενών κειμένων. Ο ίδιος ο Κουτμπ απέρριπτε απερίφραστα την παραδοσιακή ερμηνεία.) Το δικό του πρόγραμμα ήταν ριζοσπαστικό για ολόκληρο τον σουνιτικό κόσμο – και, ακόμα περισσότερο, μία δεκαετία περίπου μετά το θάνατό του, για τη σιιτική επανάσταση στο Ιράν. Ο Κουτμπ συνδέεται άμεσα με την ιδρυτική διακήρυξη του Μπιν Λάντεν για την αλ-Κάιντα: Ο νεότερος αδελφός του Σάυγιεντ Κουτμπ, Μοχάμεντ, διέφυγε στη Σαουδική Αραβία μετά το θάνατο του αδελφού του και δίδαξε στο Πανεπιστήμιο του Βασιλιά Αμπντούλ Αζίζ. Ανάμεσα σε εκείνους που παρακολουθούσαν τα μαθήματά του ήταν ο Μπιν Λάντεν. Ενώ ο άλλοτε μέντορας του Μπιν Λάντεν –ο Αμπντουλάχ Αζάαμ– ήταν φίλος του ίδιου του Σάυγιεντ Κουτμπ.

Συνεπώς, το σύστημα αρχών του επαναστατικού Ισλάμ είναι εντελώς υβριδικό. Η τακτική και η στρατηγική του αποτελούν σε μεγάλο βαθμό δάνεια από το μαρξιστικό οπλοστάσιο: πρωτοπορία, αντιιμπεριαλισμός, επαναστατική τρομοκρατία και λαϊκή δικαιοσύνη. Όπως είδαμε, το πολιτικό κίνητρο πίσω από την ανάπτυξη αυτών των ιδεών είναι άλλοτε παγκόσμιο, άλλοτε τοπικό, άλλοτε στραμμένο προς τα μέσα και αποσχιστικό, και άλλοτε επιθετικό προς τα έξω, έτσι ώστε «να επιφέρει τις μεγαλύτερες δυνατές απώλειες».[25] Συχνά είναι δύσκολο να κάνεις διάκριση μεταξύ των δύο (ας μην ξεχνάμε ότι η αλ-Κάιντα αποτελεί γόνο του σαουδαραβικού και αιγυπτιακού μαχητικού Ισλάμ, που στρέφεται εναντίον της παγκόσμιας αντιισλαμικής συνωμοσίας [των «σιωνιστο-σταυροφόρων»], η οποία θεωρείται ότι καθοδηγείται από αντικληρικούς, Εβραίους και σιίτες). Δεν υπάρχει κανένα ενιαίο σώμα ισλαμιστικής σκέψης και πρακτικής, και αυτό ισχύει ακόμη περισσότερο για τις πλέον μαχητικές μορφές έκφρασής της. Γίνεται εξάλλου σαφές στην πρόσφατη ιστορία της ίδιας της αλ-Κάιντα: λυσσαλέες διαμάχες μεταξύ

25. Αϊμάν αλ-Ζαουαχίρι, στο Marc Sageman, *Understanding Terror Networks*, Φιλαδέλφεια 2004, σ. 23

όλων των ειδών των φραξιών και πυρήνων, με αδιάκοπες διασπάσεις και αλληλοεξοντωτικές συγκρούσεις (συγκριτικά, η ιστορία των διασπάσεων του πρόσφατου βορειοατλαντικού επαναστατικού αγώνα φαίνεται χλιαρή). Χρειάζεται σκληρή προσπάθεια για να χαρτογραφήσει κάποιος πολιτικά το επαναστατικό Ισλάμ σε οποιοδήποτε μέρος του κόσμου. Για παράδειγμα, οι αλγερινές διασπάσεις των σαλαφιτών και των αδελφοτήτων, των οποίων οι τακτικές καθόρισαν τον ένοπλο αγώνα κατά το μεγαλύτερο μέρος της δεκαετίας του 1980, στις αρχές της επόμενης δεκαετίας είχαν μετασχηματιστεί σε εννέα διαφορετικές ένοπλες ομάδες, με την κάθε μία να διατέμνεται από εσωτερικές «τάσεις» και δικτυώσεις με διεθνείς οργανώσεις στο Αφγανιστάν, το Πακιστάν και τον Περσικό Κόλπο. Η τζιχαντιστική φυσιογνωμία του σαουδαραβικού ουαχαμπισμού –που συνήθως παρουσιάζεται με το παρατσούκλι «αλ-Κάιντα της Αραβικής Χερσονήσου»– δεν είναι λιγότερο υβριδική και διασπασμένη. Κοινό στοιχείο τους ο εκσυγχρονισμός και ο διεθνισμός. Σύμφωνα με την απογραφή του Μαρκ Σέιτζμαν, διακοσίων περίπου διεθνών σαλαφιτών *μουτζαχεντίν* –στρατολογημένων στο Μαγκρέμπ, τη δυτική Ασία, την Κασπία και τη νοτιοανατολική Ασία–, σχεδόν τα τρία τέταρτα ήταν απόφοιτοι κολεγίων με κοσμική εκπαίδευση, οι μισοί περίπου ήταν «επαγγελματίες» και το 70% είχαν ενταχθεί στην τζιχάντ σε χώρα άλλη από αυτή όπου είχαν μεγαλώσει.[26]

Κοινό παρονομαστή όλων αυτών των διαιρέσεων αποτελεί το γεγονός ότι η ισλαμιστική διανόηση ήταν συχνά προϊόν όχι των θρησκευτικών σχολών, αλλά των πανεπιστημίων με πρόγραμμα σπουδών (επίσημο ή όχι) επικεντρωμένο στον μαρξισμό, τον τριτοκοσμισμό και τη μελέτη του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Αυτοί οι άνδρες, λέει ο Ολιβιέ Ρουά, εμπλούτισαν το έργο του Μαρξ με την ορολογία του Κορανίου.[27] Βέβαια, η επιρροή του πολιτικού Ισλάμ έφτασε πολύ μακρύτερα από τα πανεπιστήμια: ο ισλαμισμός κυρίευσε τη

26. Sageman, *ό.π.*, σσ. 70-96.
27. Olivier Roy, *Failure of Political Islam*, σ. 3.

φαντασία ενός μεγάλου τμήματος της αστικής νεολαίας στις φτωχογειτονιές των πόλεων της δυτικής Ασίας και της βόρειας Αφρικής. Αναβίωσε το αντιιμπεριαλιστικό εγχείρημα, που εκφραζόταν πλέον με το λόγο περί κοινοτικής παρακμής, κρατικής παρανομίας και ηθικής χρεοκοπίας. Στα τέλη του 2004, καθώς γράφουμε αυτές τις γραμμές, η μεγάλη πλειοψηφία του Στρατού του Μαχντί, του Μοκτάντα αλ-Σαντρ, προέρχεται από αυτήν την κατώτερη τάξη των πόλεων, από τις ρυπαρές φτωχογειτονιές της αλ-Χαϊγιανίυα στη Βασόρα και της αλ-Χουρίγε στη Βαγδάτη. Αποτελεί αξιοσημείωτη επιτυχία της αμερικανικής κατοχής στο Ιράκ ότι την άνοιξη πλέον του 2004 είχε καταφέρει να συνεργάζονται έστω και χαλαρά στην εξέγερση οι σαντριστές σιίτες με τους ριζοσπάστες σαλαφίτες σουνίτες.

II

Έχουμε μέχρι στιγμής κατ᾽ επανάληψη τονίσει πώς οι διάφοροι κλάδοι του πολιτικού Ισλάμ ενισχύθηκαν από ιδέες που εισήχθησαν από τη Δύση. Η επίδραση υπήρξε βαθύτερη –και περισσότερο επιζήμια– όταν ο ισλαμισμός άρχισε να αρθρώνει και να καλλιεργεί την ιδέα της επανάστασης σε συνάρτηση με τις δίδυμες έννοιες της πρωτοπορίας και της βίας. Η βασική κληρονομιά έγκειται ακριβώς στο ότι *κάθε μία από αυτές τις έννοιες γίνεται αντιληπτή αυστηρά και αποκλειστικά σε σχέση με την άλλη*. Και αμφότερες μετασχηματίζονται –κι εδώ επίσης είναι θεμελιώδες το χρέος στην επαναστατική παράδοση του 19ου και 20ού αιώνα– από μία ηθική (μία μεταφυσική) ασκητικής, ασπλαχνίας και λύτρωσης. «Μονάχα με την τζιχάντ και το όπλο», «Η ιστορία δεν γράφει τις γραμμές της παρά μόνο με αίμα»: οι φράσεις προέρχονται από τον πρώιμο μέντορα του Οσάμα Μπιν Λάντεν, σεΐχη Αμπντουλάχ Αζάαμ, αλλά το πνεύμα τους όσον αφορά τη δράση και την εγκοσμιότητα μας θυμίζει αμέσως την Αγία Πετρούπολη και τη Ζυρίχη.[28] Από πολιτική άποψη, η Χεζμπολάχ και η μα-

28. Βλ. www.religiscope.com.

ροκινή ισλαμική Μάχιμη Ομάδα αποτελούν πιστά αντίγραφα του ευρωπαϊκού αντι-Διαφωτισμού. Τα ονόματα των ισλαμιστικών ομάδων είναι συνήθως, όπως μας θυμίζει ο αλ-Αζμέχ, απόηχοι εκείνων που υιοθετήθηκαν από τους προγενέστερους εθνικισμούς της νεότερης εποχής – Αναγέννηση, Σωτηρία, Αφύπνιση.[29] Ο αποκαλυπτικός ρομαντισμός, ο μύθος του Αρμαγεδδόνα, η μετακαντιανή αισθητική, η φιγούρα του πολιτικού μάρτυρα, όλα αυτά ξαναγεννιούνται στις πεποιθήσεις αυτού που ο Μπιν Λάντεν ονομάζει «ευλογημένη ομάδα της πρωτοπορίας των μουσουλμάνων».

Με άλλα λόγια, δεν υπάρχει τίποτα το καινούριο στην τακτική και τον τρόπο που αντιλαμβάνεται τον εαυτό του το Ισλάμ στην επαναστατική του μορφή. Κι όμως, η νέα πρωτοπορία κατάφερε να εκμεταλλευτεί τη νέα τάξη πραγμάτων με τρόπο που άφησε πολύ πίσω τις περισσότερες από τις άλλες μορφές αντίστασης. Το ερώτημα είναι πώς τα κατάφερε.

Ας ξεκινήσουμε από το γεγονός ότι το τελευταίο μήνυμα του Μοχάμεντ Άττα στους δεκαοκτώ μαχητές του στάλθηκε με e-mail: «Το εξάμηνο ξεκινά σε τρεις εβδομάδες». Τόσο το μέσο όσο και το μήνυμα είναι σημαντικά σε αυτήν την περίπτωση. Ενώ στα τέλη της δεκαετίας του 1990 η αλ-Κάιντα ήταν περιχαρακωμένη στο Αφγανιστάν, διαχειρίστηκε ηλεκτρονικά τις διεθνείς επιχειρήσεις της με έναν όλο και πιο περίτεχνο και παράτολμο τρόπο. Οι οδηγίες κρυπτογραφούνταν σε μία παράξενη εταιρική γλώσσα –η τρομοκρατία ονομαζόταν «εμπορική δραστηριότητα», ο Μπιν Λάντεν πήρε τον τίτλο του «συμβαλλόμενου», οι Ταλιμπάν έγιναν η «Εταιρεία Αδελφών Ομάρ»–, αλλά παράλληλα χρησιμοποιήθηκε το κρυπτογραφικό σύστημα των Συμμαχικών δυνάμεων του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Η αλ-Κάιντα, δηλαδή, ήταν εξαρχής μία σύγχρονη εικονική οργάνωση ή, καλύτερα, ένα σύγχρονο δίκτυο με αποκεντρωμένη δομή πυρήνων. Κι έτσι παραμένει. Δεν έχει σταθερή έδρα, τα μέλη της εντοπίζονται ουσιαστικά σε κάθε γωνιά του

29. Al-Azmeh, *Islams and Modernities*, σ. 27.

κόσμου (σύμφωνα με το Πεντάγωνο, μέλη της βρίσκονται σε εκατό τουλάχιστον χώρες). Η βασική της υποδομή είναι ένα πληροφορικό σύστημα και οι οργανωτικοί της νευρώνες «έχουν αναπτυχθεί γύρω από ένα ηλεκτρονικό αρχείο».[30] Τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά του επαναστατικού Ισλάμ αναπτύχθηκαν τεχνολογικά από τα εργαστήρια του νέου κυβερνοχώρου και θεσμικά από τη διάδοση κατά τη δεκαετία του 1970 των *αλ-ντάουα* («προσκλήσεων»), στις οποίες κληρικοί και ιεροκήρυκες διένεμαν τα κηρύγματά τους ως μέθοδο πολιτικής δράσης (ο αλ-Μπάνα και η Μουσουλμανική Αδελφότητα ήταν οι πρώτοι διδάξαντες). Η κυκλοφορία παράνομων ηχογραφήσεων δημιούργησε από νωρίς μία «υπερεθνική εστία», εμφανή στην «ιδιαίτερη προσοχή που δόθηκε στη… δεινή κατάσταση των μουσουλμάνων παγκοσμίως».[31] Νέα μέσα, στα οποία συμπεριλαμβάνονται δορυφορικοί τηλεοπτικοί σταθμοί, εφημερίδες που διανέμονται δωρεάν από το διαδίκτυο, ειδήσεις που κυκλοφορούν μέσα από λίστες ηλεκτρονικών διευθύνσεων, χώρους διαδικτυακών συζητήσεων και μηνύματα μέσω κινητών, αλλά και η διακίνηση CD και DVD κατάφεραν να παρακάμψουν την κρατική λογοκρισία στην περιοχή της Μέσης Ανατολής (και σε άλλα μέρη του ισλαμικού κόσμου) και να δημιουργήσουν μία δομή, ικανή να υποστηρίζει το υπερεθνικό αραβικό πλήθος.

Πάνω απ' όλα, είναι ακριβώς αυτή η εξαιρετική μεταμόρφωση των μέσων ενημέρωσης εντός του αραβικού κόσμου που βοήθησε στην ανάπτυξη του επαναστατικού Ισλάμ. (Σε αυτήν την περίπτωση ο «αραβικός κόσμος» περιλαμβάνει τα είκοσι περίπου εκατομμύρια μουσουλμάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.) Το Web και το διαδίκτυο υπήρξαν τα κύρια όργανα για τη δημιουργία μίας εικονικής *ούμμα*. Κατάργησαν τα σύνορα ανάμεσα στο *νταρ-αλ-Ισλάμ* (τον οίκο των πιστών) και το *νταρ-αλ-Κουφρ* (τον οίκο της ασέβειας) και δημιούργησαν μία νέα, κακοήθη καθολικότητα – που στηρίζεται στη θρη-

30. Gilles Kepel, *Jihad*, σ. 315.

31. Charles Hirschkind, "Civic Virtue and Religious Reason", *Cultural Anthropology*, 16, 1 (2001), σ. 11.

σκευτική δύναμη του συστήματος της *σαρία* και της *φάτουα** που επιβάλλεται μέσω του διαδικτύου. Μέσα σε επτά χρόνια οι ιστοσελίδες που προσφέρουν κάποια μορφή υποστήριξης στην νέα τρομοκρατία αυξήθηκαν από δώδεκα σε τέσσερις χιλιάδες.[32] Μόνο το Yahoo προσφέρει στέγη για περισσότερες από διακόσιες ομάδες διαδικτυακών συζητήσεων της τζιχάντ. Υπάρχουν δύο on-line περιοδικά που συνδέονται με την αλ-Κάιντα (τα *Sawt al-Jihad* και *Muaskar al-Battar*), που παρουσιάζουν άρθρα για τον αρχάριο εξεγερμένο σχετικά με τις απαγωγές, τους τρομοκρατικούς στόχους και το ξέπλυμα χρημάτων.

Το επαναστατικό Ισλάμ, στο βαθμό που μπορεί κάποιος να σχεδιάσει το περίγραμμά του, δείχνει να περιέχει τρία κύρια επίπεδα εικονικών κοινοτήτων: τους ηλεκτρονικούς πίνακες ανακοινώσεων (π.χ. το *al-Qal'ah* [Οχυρό] και το *al-Sahat* [Πεδίο]), τους πληροφοριακούς κόμβους (π.χ. τα Παγκόσμια Ισλαμικά Μέσα), και τις «μητρικές ιστοσελίδες» των στελεχών της πρωτοπορίας (π.χ. την *al-Faruq* [Αυτός που διακρίνει την Αλήθεια από το Ψέμα] και τη *Markaz al-Dirasat wal-Buhuth al-Islamiyyah* [Κέντρο Ισλαμικών Μελετών και Έρευνας]). Οι μητρικές ιστοσελίδες αναγκάζονται να μετακινούνται αρκετές φορές την ημέρα για να αποφύγουν τη σύλληψη, αλλά διατηρούν τη θέση τους κλέβοντας αφύλακτο χώρο σε servers (συμπεριλαμβανομένου εκείνου της Διεύθυνσης Λεωφόρων του Αρκάνσας) και στέλνοντας καθημερινά ηλεκτρονικά μηνύματα για να πληροφορήσουν την κοινότητα για τους νέους συνδέσμους στην τρέχουσα διεύθυνση της ιστοσελίδας. Με αυτόν τον τρόπο το εικονικό Ισλάμ λειτουργεί σε μία ζώνη που βρίσκεται σε μεγάλο βαθμό εκτός κανονισμών και ανίχνευσης.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, πολλοί σχολιαστές

---

* *Φάτουα*: η απόφαση ενός θρησκευτικού λογίου πάνω σε συγκεκριμένο ζήτημα του ισλαμικού νόμου. (*Σ.τ.μ.*)

32. Φυσικά οι ιστοσελίδες είναι προσωρινές, αλλά βλ.: www.aasam.com, www.jihadunspun.net, www.alowsa.org, www.drasat.com, www.7hj.7hj.com, www.qassam.net. Πρβλ. την ιστοσελίδα του John Robb, www.globalguerillas.typepad.com.

παρατηρούσαν με σιγουριά (και συνήθως και με χαιρεκακία) ότι η δημόσια σφαίρα του αραβικού κόσμου έφθινε ή χανόταν, ως αποτέλεσμα του Πολέμου του Κόλπου και της ολοκληρωτικής αμερικανικής κυριαρχίας στην περιοχή, της «ειρηνευτικής διαδικασίας» στη Μέση Ανατολή και της γενικής συγκέντρωσης της εξουσίας στα χέρια του κράτους. «Η ανικανότητα της αραβικής οδού» έγινε μια φράση που επαναλαμβανόταν συχνά. Ωστόσο, μόλις μία δεκαετία αργότερα, μία νέα «αραβική κοινότητα» αναδύθηκε χάρη στη διευκόλυνση της έκρηξης των νέων μέσων.[33] Η Ισλαμική Τζιχάντ και η αλ-Κάιντα δεν μπορούν να πιστωθούν όλη την επιτυχία αυτής της εξέλιξης, αλλά το ριζοσπαστικό Ισλάμ συνεισέφερε στη δημιουργία μίας βαθιάς αίσθησης συλλογικής δυστυχίας, χάρη στην τακτική αξιοποίηση μέσων όπως το αλ-Τζαζίρα και ο κυβερνοχώρος. Στον κόσμο των ιστοσελίδων, το Ιράκ έχει γίνει σημείο αναφοράς για *όλους* τους Άραβες και μουσουλμάνους, όπως κοινή είναι και η πεποίθηση ότι η αμερικανική κατοχή στοχεύει συνολικά στο Ισλάμ.

Με άλλα λόγια, η εικονική ζωή προσφέρει στην ισλαμική πρωτοπορία τη δυνατότητα άμεσης σύνδεσης, επιτρέποντας άνευ προηγουμένου επίπεδα συντονισμού και αποκεντρωμένη ευελιξία. Μία πελώρια φαντασιακή κοινότητα έχει γεννηθεί, η οποία τρέφεται από τη φρίκη της *pax Americana*. Η κυκλοφορία της προπαγάνδας της, η κατασκευή της εικόνας της, η ικανότητά της να μεταφέρει οικονομικούς πόρους (σύμφωνα με μερικές εκτιμήσεις πρόκειται για ένα πολεμικό θησαυροφυλάκιο που διαχειρίζεται δισεκατομμύρια δολαρίων) και να ξεπλένει χρήμα (διαδικασία που άρχισε με τις παράνομες επιχειρήσεις διαμαντιών και το εμπόριο ναρκωτικών) αποτελούν τα καινούρια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της πρωτοπορίας. Αυτές οι εικονικές δομές κρατούν ενωμένο έναν περίπλοκο αστερισμό μαχητικών διεθνιστών –την πρώτη και δεύτερη γενιά μαχητών του ιερού πολέμου που σκληραγωγήθηκαν στους πολέμους του Αφγανιστάν, της

33. Marc Lynch, "Beyond the Arab Street", *Politics and Society*, 31, 1 (2003), σσ. 55-91.

Βοσνίας, της Σομαλίας και της Τσετσενίας, και οι οποίοι στρατολογήθηκαν από ολόκληρο το μουσουλμανικό τόξο, από το Μαρόκο ως τις Φιλιππίνες– που εξακολουθούν ωστόσο να διατηρούν δεσμούς με τους ιδιαίτερους τόπους καταγωγής τους. Ήδη το διαδίκτυο έχει βοηθήσει στη συγκρότηση αυτού που ο Ολιβιέ Ρουά ονομάζει ισλαμιστικό "franchising".[34] Η πολυεθνική ανταρτική οργάνωση του Αμπού Μουσάμπ αλ-Ζαρκάουι, Ενότητα και Τζιχάντ, εξελίχθηκε σε αλ-Κάιντα στη Μεσοποταμία. Ο βορειοαφρικανικός πυρήνας Φιζάζι μετασχηματίστηκε στην ισλαμική μαροκινή Μάχιμη Ομάδα˙ η Οργάνωση της αλ-Κάιντα στην Αραβική Χερσόνησο αποτελείται από συνεχώς μεταλλασσόμενους πυρήνες (τις Ταξιαρχίες Χαραμάιν, τους Λόχους του αλ-Κουντς και της Φαλούτζα), καθένας από τους οποίους έχει διαφορετική ταυτότητα, στρατηγική και τακτική. Ένας ατελείωτος κατάλογος από νέες πρωτοπορίες –ποιοι στα κομμάτια είναι οι Υπηρέτες του Αλλάχ του Ισχυρού και Σοφού που στέλνουν πλέον επιστολές στη *Le Monde*;– που όλες τους πυροδοτούν τις αυτοσχέδιες βόμβες τους χρησιμοποιώντας το «σήμα κατατεθέν» της αλ-Κάιντα.[35]

Δεν έχουμε αποκαλύψει τίποτα το εντυπωσιακά καινούριο γι' αυτά τα τρομοκρατικά δίκτυα, και η αποτυχία μας μάς κάνει να υποπτευόμαστε ότι ο μηχανισμός του υπουργείου Εξωτερικών τα έχει εξίσου χαμένα. Ένα πράγμα ωστόσο είναι αδιαμφισβήτητο: Τέσσερα χρόνια μετά την 11η Σεπτεμβρίου, ο μακρύς κατάλογος των τρομοκρατικών επιθέσεων γελοιοποιεί τον ισχυρισμό της κυβέρνησης Μπους ότι η αλ-Κάιντα βρίσκεται σε υποχώρηση (λέγεται ότι κρατούνται 3.500 συμπαθούντες και ότι η ηγεσία της κατά 75% έχει σκοτω-

34. Olivier Roy, "Al-Qaida brand name ready for franchise", *Le Monde Diplomatique*, Σεπτέμβριος 2004, σ. 1, και Jessica Stern, *Terror in the Name of God*, Νέα Υόρκη 2003, σ. 237 κ.εξ.

35. Ένα τελευταίο παράδειγμα θα μπορούσε να είναι ο Σερχάν Μπεν Αμπντελματζίντ Φαχέτ, ο Μαροκινός μετανάστης που ήταν υπεύθυνος για τις βομβιστικές επιθέσεις στη Μαδρίτη. Ο ίδιος είπε ότι πραγματοποιήθηκαν στο όνομα της Ταξιαρχίας αλ-Ανταλούθ – το αραβικό όνομα του τμήματος της Ισπανίας που κατακτήθηκε από τους μουσουλμανικούς στρατούς το 711.

θεί). Ο λόγος που δίνουμε έμφαση στα χαρακτηριστικά της εικονικής οργάνωσης της νέας πρωτοπορίας δεν είναι επειδή έχουμε εντυπωσιαστεί από την εκ μέρους της χρήση δορυφορικών τηλεφώνων, φορητών υπολογιστών και κρυπτογραφημένων ιστοσελίδων. Μία τέτοια προσέγγιση θα ήταν οριενταλιστική. Αυτό που έχει σημασία είναι το γεγονός ότι αυτές οι τεχνολογίες παρέχουν τον ζωτικό χώρο για τη συνάντηση εκατομμυρίων δυσαρεστημένων μουσουλμάνων με τις οικουμενικές βλέψεις (την παγκόσμια τζιχάντ) των ίδιων των ισλαμιστών επαναστατών.

Σε αυτήν την περίπτωση, όπως και σε άλλες, η κυριαρχία στο βασίλειο του θεάματος –γιατί αυτό ακριβώς περιγράφουμε– πάει χέρι χέρι με τα όπλα και τα ισχυρά εκρηκτικά. Στο κεφάλαιο Αίμα για το Πετρέλαιο δώσαμε μεγάλη σημασία στην ιδιωτικοποίηση της παγκόσμιας βιομηχανίας όπλων. Επιχειρήσαμε να αναδείξουμε τη λαβυρινθώδη σχέση της με τον πετρελαϊκό τομέα και τον στρατιωτικό νεοφιλελευθερισμό. Σε σχέση με το επαναστατικό Ισλάμ, η ύπαρξη μίας παγκόσμιας αγοράς όπλων οδηγεί σε αντίθετη κατεύθυνση. Η ανθηρή παράπλευρη αγορά καλάσνικοφ και AK-47 αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα του μεταποικιακού αποτυχημένου κράτους. Οι απρόθυμες απόπειρες των αυταρχικών ηγετών να αφοπλίσουν τις οργανώσεις πολιτών συμβαδίζουν με την προφανή ευκολία με την οποία οι μαχητές μπορούν πλέον να αποκτήσουν όπλα και πολεμοφόδια. Και ό,τι ισχύει για τα αυτόματα όπλα ισχύει και για τις ρουκέτες RPG ή τους πυραύλους Stinger. Για να μη μιλήσουμε για το αέριο νεύρων, τον άνθρακα, τα πυρηνικά υλικά και τα παρόμοια.

Στην υπόθεση των αγορών, των κρατών και των ευρέως διαδεδομένων όπλων, εμπλέκονται διάφορες δυνάμεις: οι μυστικές συνεννοήσεις ανάμεσα σε ετοιμόρροπους στρατούς και παράνομους εμπόρους όπλων, ο πολλαπλασιασμός των ιδιωτών αγοραστών όπλων που ξεχειλίζουν από χρήμα που προέρχεται από το πετρέλαιο, το ξεπούλημα απαρχαιωμένων εμπορευμάτων σε μία βιομηχανία που χαρακτηρίζεται από συνεχείς καινοτομίες και έναν αυξανόμενο βαθμό κα-

ταστροφικής ισχύος. Σε αυτά πρέπει να προσθέσουμε τον πολλαπλασιασμό των ιστοσελίδων στο διαδίκτυο που είναι αφιερωμένες στην κατασκευή και χρήση όπλων υψηλής τεχνολογίας, και την όλο και μεγαλύτερη ευκολία *σμίκρυνσης, φορητότητας* και *απόκρυψης* εκρηκτικών και βιο-τρομοκρατικών υλικών.[36] Το κράτος, παρ' όλο που εξακολουθεί να κυριαρχεί στη δυνατότητα από αέρος καταστροφής, έχει χάσει το μονοπώλιό του στη βία. Ας θυμηθούμε ότι τα επιχειρησιακά έξοδα των βομβιστικών επιθέσεων στην Τζακάρτα υπολογίζονται σε 2.000 δολάρια, στη Μαδρίτη σε 1.000 και στη Νέα Υόρκη και την Ουάσινγκτον πιθανότατα σε 175.000 δολάρια.

Ίσως η τρέχουσα διαδιδόμενη φιλολογία για τους μελλοντικούς δικτυακούς πολέμους να δίνει υπερβολικό βάρος στην κυβερνο-τρομοκρατία –τα αμερικανικά στρατεύματα στο Αφγανιστάν βρήκαν μηχανικά λογισμικά, εικονικά μοντέλα φραγμάτων και μηχανογραφημένες πληροφορίες για πυρηνικούς σταθμούς, αλλά καμία ένδειξη για σχέδια πραγματικών κυβερνο-επιθέσεων–, όμως οι δυνατότητες είναι πραγματικές και τα πλεονεκτήματα αναμφίβολα: τέτοιου είδους πόλεμος είναι φτηνός, ανώνυμος, ποικιλόμορφος, εξ αποστάσεως και δυνάμει καταστροφικός. Συνοψίζοντας, όλα αυτά έχουν εκδημοκρατίσει τα μέσα καταστροφής. Το ριζοσπαστικό Ισλάμ υπήρξε από τους πλέον ευνοούμενους αυτής της διαδικασίας.

Έπειτα, για να επιστρέψουμε στο αρχικό θέμα της προσέγγισης της σημερινής συγκυρίας, υπάρχει η βαθιά γνώση της αλ-Κάιντα (και η εμμονή της) σχετικά με τον κόσμο των επιφαινομένων της τηλεόρασης. Η τακτική της 11ης Σεπτεμβρίου βασίστηκε σε μακροχρόνια προετοιμασία και σε προσεκτικούς υπολογισμούς, ας μην υπάρχει καμία αμφιβολία γι' αυτό. Όσο περισσότερο μαθαίνουμε την ιστορία της αλ-Κάι-

---

36. Για παράδειγμα, το *Εγχειρίδιο Δηλητηρίων των Μουτζαχεντίν* (1996) του Αμπντέλ Αζίζ είναι διαθέσιμο στην ιστοσελίδα της Χαμάς. Η πολύ μεγαλύτερη *Εγκυκλοπαίδεια της Τζιχάντ* κυκλοφορεί εδώ και καιρό στο διαδίκτυο.

ντα τόσο πιο εμφανής γίνεται ο έρωτάς της για την πολιτική των εικόνων.[37] Ο σοβαρός κίνδυνος, επισήμανε ο αλ-Ζαουαχίρι, είναι «οι εθελοντές να σκοτώνονται μέσα στη σιωπή». Στα μέσα της δεκαετίας του 1980 ο Μπιν Λάντεν επέστρεψε στη Σαουδική Αραβία από το Αφγανιστάν σαν λαϊκός ήρωας. Η θητεία του στον πόλεμο έπαιξε κάποιο ρόλο, αλλά η επιδέξια χρήση των σαουδαραβικών μέσων ενημέρωσης ήταν αυτή που τελικά διέψευσε την τότε εκτίμηση του πρίγκιπα Μπάνταρ ότι ο Οσάμα Μπιν Λάντεν δεν μπορούσε «να οδηγήσει οκτώ πάπιες να περάσουν το δρόμο» και σημάδεψε την ωρίμανσή του ως προπαγανδιστή.[38] Ορισμένες από τις πλέον σκληρές διαμάχες στο εσωτερικό της «Βάσης» έχουν φουντώσει εξαιτίας της δυσαρέσκειας ορισμένων αιγυπτιακών πυρήνων για την τηλεοπτική περσόνα του Οσάμα – δυσαρέσκεια που προέρχεται από το γεγονός ότι το αλ-Αραμπίγια και το αλ-Τζαζίρα έχουν γίνει φερέφωνά του. Η συμβίωση επαναστατικού Ισλάμ και αέναων μηχανών παραγωγής συναισθημάτων είναι πλέον ολοφάνερη. Οι *φάτουα* εκδίδονται τακτικά ως κακής ποιότητας γραμμένα βίντεο˙ κυκλοφορούν ευρέως CD και στις ιστοσελίδες παρελαύνει η ηγεσία της πρωτοπορίας που παροτρύνει τους πιστούς˙ οι φριχτοί αποκεφαλισμοί μεταδίδονται διαδικτυακά. Το βίντεο των αλ-Ζαουαχίρι και Οσάμα Μπιν Λάντεν που αναφέρεται στην 11η Σεπτεμβρίου δείχνει τον Οσάμα να καγχάζει για τη γνώση του γύρω από τη μηχανική (το πτυχίο του αφορά τη δημόσια διοίκηση), να εξυμνεί τους μάρτυρες και να συλλογίζεται για τα ογδόντα χρόνια εξευτελισμού του Ισλάμ. Η ρητορική και θεαματική του δύναμη δεν αγνοήθηκε από κανέναν. Λίγες μόλις μέρες μετά την επίθεση, η αλ-Κάιντα παρήγαγε ένα

37. Σε ένα λάπτοπ της αλ-Κάιντα που βρέθηκε στο Αφγανιστάν υπήρχε ένα μακρύ ιστορικό επισκέψεων των επιχειρησιακών στελεχών της οργάνωσης (της «Βάσης») σε γαλλική ιστοσελίδα της *Societé Anonyme*, που αυτοπαρουσιάζεται ως μία «ομάδα καλλιτεχνών και θεωρητικών δίχως σταθερά μέλη, που ασχολείται ειδικά με τις σχέσεις ανάμεσα στην κριτική σκέψη και τις καλλιτεχνικές πρακτικές». Η ομάδα διανέμει επίσης το *Εγχειρίδιο του Σαμποτάζ*.

38. Jonathan Randall, *Osama: The Making of a Terrorist,* Νέα Υόρκη 2004, σσ. 90-2.

διαφημιστικό βίντεο –«Η Μεγάλη Δουλειά»– που περιλαμβάνει ένα έξυπνο μοντάζ κινηματογραφικού υλικού από το Κάτω Μανχάταν με υπόκρουση θριαμβευτικής μουσικής. Το υψηλού επαγγελματικού επιπέδου γραφείο τύπου της Οργάνωσης της Αλ Κάιντα στην Αραβική Χερσόνησο χρησιμοποιεί ένα πολύπλοκο εικονικό σύστημα για να προστατευτεί από την κυβερνητική επιτήρηση και το κλείσιμο (που έχει πλήξει άλλες ιστοσελίδες). Από τον Σεπτέμβριο του 2003 έχει εκδώσει τη διμηνιαία *Sawt al-Jihad* (Φωνή της Τζιχάντ), μία ακόμα διμηνιαία έκδοση για στρατιωτικά ζητήματα και δύο υψηλής ποιότητας φιλμ μαρτύρων που απεικονίζουν τη διαδικασία προετοιμασίας και εκτέλεσης των επιθέσεων του Νοεμβρίου 2003 στο συγκρότημα Μουχάγια στη Σαουδική Αραβία. Γινόμαστε μάρτυρες της γέννησης μίας γενιάς μάχιμων *auteurs*.* Υπάρχει καλύτερο μέσο ριζοσπαστικοποίησης από έναν απέραντο κόσμο εικόνων θυσίας;

Συνεπώς, αυτό που επισημαίνουμε σε αυτή τη νέα φάση, δεν είναι ούτε η ίδια η επαναστατική βία ούτε ο φανατισμός των συντελεστών της –των μαρτύρων, των αυτοχείρων βομβιστών, των σφαγιασμένων παιδιών, των λεηλατημένων μουσείων και των κατεστραμμένων τζαμιών–, αλλά η ισχύς που προέρχεται από την άμεση κυκλοφορία και κατανάλωση εικόνων αυτών των πραγματικοτήτων μέσα στον ισλαμικό κόσμο. *Στο βαθμό που το «πλήθος» των Χαρντ και Νέγκρι συγκροτείται, μέχρι στιγμής, ως μία σταθερή πολιτική δύναμη, η πλέον ορατή του έκφραση είναι η ισλαμική αντίσταση.* Οι μουσουλμάνοι σε ολόκληρο τον πλανήτη πιστεύουν ότι ο Πόλεμος εναντίον της Τρομοκρατίας είναι πόλεμος εναντίον της θρησκείας και του τρόπου ζωής τους. Έτσι, ακόμα και οι κληρικοί που καταδίκασαν την 11η Σεπτεμβρίου, μπορούν τώρα, τέσσερα χρόνια μετά, να υποστηρίζουν πλήρως τον αγώνα εναντίον της κατοχής του Ιράκ. Με δεδομένη την τάση της εικονικής ισχύος τα τελευταία τέσσερα χρόνια, η πρόβλεψη του Χόσνι Μουμπάρακ ότι ο πόλεμος στο Ιράκ

* (Γαλλικά στο κείμενο): δημιουργοί, αλλά και δράστες. (*Σ.τ.μ.*)

«θα δημιουργήσει εκατό Μπιν Λάντεν» μοιάζει παράλογα μετριοπαθής.

III

Θα θέλαμε να επαναλάβουμε ότι το επαναστατικό Ισλάμ αποτελεί μία μονάχα στιγμή στην ολότητα της ισλαμικής πολιτικής. Όπως και άλλα πολιτικά κινήματα ουτοπικού χαρακτήρα –για παράδειγμα τα μαρξιστικά αντάρτικα του 20ού αιώνα ή ο προτεσταντικός ριζοσπαστισμός του 16ου–, οι ισλαμιστές εφαρμόζουν μία ποικιλία τακτικών και στρατηγικών, από την ένοπλη εξέγερση μέχρι την οικοδόμηση μιας παράλληλης κοινωνίας πολιτών και τη λειτουργία πολιτικών κομμάτων στο πλαίσιο του κοινοβουλευτισμού. Η Αλγερία –για να αναφέρουμε μία μονάχα περίπτωση– έχει πλήρως στρατιωτικοποιημένα αντάρτικα κινήματα (εναπομείναντες οπαδούς του αποκαλούμενου δόγματος *τακφίρ αλ-μουτζταμά*,* που δικαιολόγησαν τη φρίκη των αδιάκριτων σκοτωμών αμάχων από την GIA στη δεκαετία του 1990), κάποια ναυάγια ριζοσπαστικών ισλαμικών ομάδων που έχουν εγκαταλείψει σε μεγάλο βαθμό τις ουτοπικές τους απόψεις και συμβιβάζονται με το έθνος-κράτος, τρία νόμιμα ισλαμιστικά κόμματα (το Κίνημα της Κοινωνίας για την Ειρήνη, το Κίνημα Εθνικής Αναμόρφωσης και το Κίνημα Νάχντα) και έναν μακρύ κατάλογο ισλαμικών οργανώσεων –φιλανθρωπικές, κοινωνικές υπηρεσίες, σχολεία, πιστωτικά γραφεία– που είναι αφιερωμένες στον εξισλαμισμό της κοινωνίας.

Με άλλα λόγια, ο ισλαμισμός είναι πολύμορφος και λειτουργεί σε πολλά επίπεδα – την παγκόσμια *ούμμα*, το εδαφικά προσδιορισμένο έθνος-κράτος, τη γειτονιά της πόλης, τη συγγενική ομάδα ή φυλή. Αυτό εν μέρει εξηγεί την απήχησή του, το εύρος του και τον εκπληκτικό πολιτικό δυναμισμό του. Ένα δείγμα των αρετών του αποτελεί η τεράστια βιβλιοθήκη του ισλαμισμού –η οποία βέβαια κατά το μεγαλύτερο

---

* *Τακφίρ αλ-μουτζταμά*: επικράτηση της ασέβειας, της αθεΐας στην κοινωνία. (*Σ.τ.μ.*)

μέρος της είναι προσιτή στο διαδίκτυο– που αναφέρεται λεπτομερώς σε κάθε θέμα αυτού του κόσμου: την κοινωνική δικαιοσύνη, τη δημοκρατία, το κοινωνικό φύλο, τα ανθρώπινα δικαιώματα, τη διακυβέρνηση, τις τράπεζες, την παιδαγωγική (ο αναγνώστης που ενδιαφέρεται μπορεί να συμβουλευτεί το www.muslim.org ή το www.islamtoday.net). Και κάθε προσπάθεια του κοσμικού κράτους να καταστείλει ή να ελέγξει αυτήν τη δραστηριότητα –περιττό να πούμε, στο όνομα της ελευθερίας ή του διαχωρισμού κράτους-εκκλησίας– οδηγεί σε εκρήξεις μουσουλμανικής διαμαρτυρίας. Είναι φανερό ότι σήμερα, στα κράτη με μουσουλμανική πλειοψηφία οι ισλαμιστές διαθέτουν την καλύτερα οργανωμένη και περισσότερο αποτελεσματική πολιτική παρουσία. Είναι ειδήμονες «στην οργάνωση διαδηλώσεων, στην κινητοποίηση της κοινωνίας των πολιτών εναντίον των δομικών προσαρμογών, στην κατασκευή και επάνδρωση σχολείων, κλινικών και επαγγελματικών κέντρων… στη διεκδίκηση φιλανθρωπίας για τους φτωχούς, στην αποκήρυξη της καταπίεσης και των βασανισμών… στη δημιουργία παράλληλων θεσμών που υποστηρίζουν υλικά, συναισθηματικά και κοινωνικά όσους περιθωριοποιήθηκαν από την αδυσώπητη πορεία του παγκόσμιου νεοφιλελευθερισμού».[39] Εν συντομία, αποτελούν τη δύναμη που διατηρεί ζωντανή την ισλαμική κοινωνία.

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων δύο δεκαετιών, τα κινήματα αυτά κέρδισαν δύναμη από ένα θεμελιώδες γεγονός: την παρουσία μίας πραγματικά υπαρκτής ισλαμικής εναλλακτικής λύσης στην ανάπτυξη του κοσμικού κράτους – δηλαδή της μουσουλμανικής θεοκρατίας στο Ιράν. Δύσκολα θα μεγαλοποιούσαμε τη σημασία της Ιρανικής Επανάστασης του 1979. Επρόκειτο για έναν αυθεντικό ισλαμικό ξεσηκωμό, για την καταστροφή ενός εξαιρετικά στρατιωτικοποιημένου και εξαρτημένου από την Αμερική κράτους και για

39. Paul Lubeck - Bryana Britts, "Muslim Civil Society in Urban Public Spaces", στο J. Eade και C. Mele (επιμ.), *Understanding the City*, Οξφόρδη 2002, σ. 338, και Paul Lubeck, "Antinomies of Islamic Movements under Globalization", Center for Global, International and Regional Studies, University of California, Santa Cruz, *CGIRS Working Paper*, 1999, #99-1.

την έναρξη ενός μεγάλου πολιτικού πειράματος που ελεγχόταν από νομοδιδάσκαλους. Το Ιράν αποτέλεσε πρότυπο για τους μουσουλμάνους, με σημαντική επίδραση σε όλα τα θρησκευτικά και πολιτικά δόγματα και ομάδες. Για τον σύγχρονο ισλαμισμό αποτέλεσε γεγονός θεμελιώδους σημασίας. Βρισκόμασταν μπροστά, έλεγε ο Σάμι Ζουμπάιντα, «σε μία Ισλαμική Επανάσταση που ήταν λαϊκή και αντιιμπεριαλιστική, που χρησιμοποιούσε κατάλληλα μέρος της φρασεολογίας και των συνθημάτων της Αριστεράς, [αλλά] αντίθετα με τις "εισαγόμενες" ιδεολογίες του μαρξισμού ή του εθνικισμού… ήταν περισσότερο προσιτή στο λαό, καθώς πήγαζε από τις δικές του ιστορικές πολιτισμικές ρίζες».[40]

Η επανάσταση εξόντωσε την αντιιμπεριαλιστική αριστερά, προσέφυγε αμέσως στην αρχή της επαναστατικής αναγκαιότητας και εφάρμοσε την απόλυτη εξουσία του ισλαμικού κράτους με βάναυσα αποτελέσματα, συχνά σε ευθεία αντίθεση με τον ισλαμικό νόμο˙ παρ᾽ όλα αυτά, αποτελούσε παράδειγμα, πρότυπο, τοπική εναλλακτική πρόταση. Το καθεστώς του Χομεϊνί δεν ήταν μία απλή υιοθέτηση του ριζοσπαστισμού του Κουτμπ: αντιπροσώπευε έναν συνολικά διαφορετικό επαναστατικό δρόμο, επεκτείνοντας την ήδη ισχυρή εξουσία που διέθετε ο νομοθέτης στη σιιτική θεολογία. Αλλά προωθούσε, όπως και ο Κουτμπ, την αντίληψη ότι η υπέρτατη πολιτική εξουσία έγκειται στο αποκλειστικό δικαίωμα του Αλλάχ να θέτει τους νόμους, ότι κάθε νόμος είναι θεϊκός, ότι η ισλαμική διακυβέρνηση μοιάζει με εκείνη του πλατωνικού φιλοσόφου-βασιλιά και ότι κάθε κοσμική εξουσία είναι διεφθαρμένη και ειδωλολατρική. Εκεί που ο Χομεϊνί εγκατέλειψε πλήρως το κουτμπιστικό πρότυπο ήταν όταν έθεσε την ισλαμική κυριαρχία των νόμων υπό την εποπτεία των νομοδιδασκάλων (*φουκαχάα*). Πολλοί από τους επακόλουθους αυτοσχεδιασμούς διαχύθηκαν εξίσου στις σιιτικές και σουνιτικές δεσπόζουσες τάσεις.

40. Sami Zubaida, *Islam, the People and the State*, Λονδίνο 1989, σ. 56.

IV

Ποιο είναι, λοιπόν, τελικά το κλειδί της επιτυχίας του ισλαμισμού από τη δεκαετία του 1970 και μετά; Σίγουρα ένα μέρος της επιτυχίας βρίσκεται στην ιδεολογική ενεργητικότητα και ποικιλία του, όπως επίσης και στη χρήση του μηχανισμού του θεάματος˙ από μόνες τους όμως αυτές οι πραγματικότητες δεν δίνουν μία ικανοποιητική εξήγηση. Εκ των πραγμάτων τίθενται δύο ερωτήσεις: Πού οφείλεται το ισχυρό κίνημα ουτοπικής μουσουλμανικής μαχητικότητας; Και ποιοι το επανδρώνουν; Η φιλελεύθερη ανάλυση απαντάει τυπικά σε αυτά τα ερωτήματα: πρόκειται για την επίδραση που ασκεί ο εκσυγχρονισμός σε μια προσδεδεμένη στην παράδοση *ούμμα*. Η Αριστερά ψάχνει επί τη ευκαιρία τα παλιά, φθαρμένα βιβλία του Φανόν – ερμηνεύοντας τον παροξυσμό σαν αποτέλεσμα της αυτοκρατορίας, σαν εξέγερση κάποιων μισοαποικιοκρατούμενων υποκειμένων που ενεργούν υπό το κράτος μιας βαθιάς και διαρκούς απελπισίας. Αντίθετα, το επιχείρημά μας βασίζεται στην κρίση της *κοσμικής εθνικιστικής ανάπτυξης* – η οποία υποβοηθήθηκε από μία συγκεκριμένη (και δηλητηριώδη) πολιτικο-οικονομική συγκυρία που φορείς είχε το πετρέλαιο, την πρωταρχική συσσώρευση και τη γεωπολιτική του Ψυχρού Πολέμου.

Οφείλουμε να ξεκινήσουμε από τις άναρχα αναπτυσσόμενες μεγαλουπόλεις του Νότου – ένα αστικό αρχιπέλαγος ένδειας και έλλειψης πολιτικών δικαιωμάτων. Πάνω από το μισό του παγκόσμιου πληθυσμού ζει σήμερα σε πόλεις, και το 95% της προσδοκώμενης δημογραφικής ανάπτυξης κατά την επόμενη γενιά θα εντοπίζεται κατά κύριο λόγο εκεί – εξαπλωμένο στις παρυφές τους, στοιβαγμένο στα βασικά τους κέντρα. Στον αναπτυσσόμενο κόσμο το 50% σχεδόν των κατοίκων των πόλεων ζουν σε παραγκουπόλεις: στη νοτιο-κεντρική Ασία ο αριθμός είναι 58%, στην Υποσαχάρια Αφρική υπερβαίνει το 70%.[41] Το μαρτύριο της ζωής στη Βομβάη, την

41. *State of the World Cities 2004/2005*, World Urban Forum, UN-Habitat, Βαρκελώνη 13-17 Σεπτεμβρίου 2004˙ *The Challenge of the Slums*, UN-

Τζακάρτα ή το Λάγος –σε κάθε μία από τις οποίες μαντρώνονται πληθυσμοί που ξεπερνούν τα δέκα εκατομμύρια– είναι πρωτοφανές. Μέσα στα επόμενα εικοσιπέντε χρόνια ο κόσμος των παραγκουπόλεων εκτιμάται ότι θα υπερβεί τα 2 δισεκατομμύρια κατοίκους.[42] Ήδη στα δέκα πιο πολυπληθή μουσουλμανικά κράτη ο μισός πληθυσμός είναι αστικός. Το 2015 αυτό πλέον θα ισχύει για περισσότερο από τα δύο τρίτα. Επιπλέον, ο πληθυσμός των πόλεων είναι υπερβολικά νέος στην ηλικία – η πλειοψηφία είναι κάτω των 30 ετών. (Στη Σαουδική Αραβία το 45% του πληθυσμού είναι παιδιά κάτω των 14 ετών.)

Αυτό είναι το πεδίο δράσης για τη νέα πολιτική στη «Ζώνη του Κορανίου» – και συγκεκριμένα για την κρίση στις μεγαλουπόλεις της δυτικής Ασίας και της Αφρικής.[43] Στο σύγχρονο Κάιρο, το Αμμάν, το Κάνο και την Κουάλα Λουμπούρ αναδύεται μία νέα δημόσια σφαίρα που σχετίζεται με την αντίδραση των ισλαμιστών σε αυτήν την αναπτυσσόμενη αστική πραγματικότητα – όπου συζητούνται δημόσια ζητήματα ορθής διακυβέρνησης, εκσυγχρονισμού, ισότητας των φύλων, κοινωνικής δικαιοσύνης και ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Μάλιστα, ο κεντρικός ρόλος του πολιτικού Ισλάμ στη διαδικασία γίνεται ακόμη πιο αξιοσημείωτος, επειδή στην πραγματικότητα είναι *αδιαφιλονίκητος* – επειδή το κοσμικό κράτος στον μουσουλμανικό κόσμο έχει παραιτηθεί εμφανώς από το ρόλο του ως καθοδηγητή και διαιτητή της κοινωνίας των πολιτών.

Η ιστορία του κοσμικού εθνικισμού στη δυτική Ασία και στον κόσμο του Ισλάμ αποκαλύπτει ότι το εγχείρημα της κα-

---

Habitat, Λονδίνο 2003.

42. Mike Davis, "Planet of Slums", *New Left Review*, 26 (2004), σσ. 5-34.

43. Το Ισλάμ ή το επαναστατικό Ισλάμ δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση την πολιτική φωνή του ακυβέρνητου κόσμου των παραγκουπόλεων. Η Σέλμα Μπελαάλα πιθανότατα έχει δίκιο όταν λέει ότι οι αυτόχειρες βομβιστές και οι τακφιριστές του Μαρόκου προέρχονται από τους *αλ-καρυάν* (τους κοινωνικά απόκληρους που τα βολεύουν όπως-όπως στις εγκαταλελειμμένες γειτονιές της Μεκνές και της Φεζ), αλλά, όπως επίσης σημειώνει, πολλοί «θεωρητικοί» που εμπλέκονται στις επιθέσεις προέρχονται αδιαμφισβήτητα από τις επαγγελματικές τάξεις. Βλ. Selma Belaala, "Morocco: Slums Breed Jihad", *Le Monde Diplomatique*, Νοέμβριος 2004, σσ. 4-5.

τασκευής του έθνους στη νεότερη εποχή υπήρξε σε θεμελιώδη σημεία του ανεπιτυχές. Οι εμπειρίες της Τουρκίας του Ατατούρκ, της Αιγύπτου του Νάσερ και του Ιράν του Παχλαβί αναίρεσαν τελικά με δραματικό τρόπο την αντίληψη ότι ο εθνικισμός είχε αποκτήσει βαθιές ρίζες στη μουσουλμανική κοινωνία. Σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις ο κρατικός μηχανισμός και η επίσημη ιδεολογία επιβλήθηκαν από τα πάνω, από τους εθνικιστές γραφειοκράτες και τις πραιτωριανές φρουρές, και το έθνος που προέκυψε ήταν μία κακή απομίμηση της Δύσης. Παρ' ότι κάποιες μουσουλμανικές μοναρχίες (η Σαουδική Αραβία, η Ιορδανία και τα κράτη του Κόλπου) έδειξαν περισσότερο έτοιμες να στεγάσουν το Ισλάμ στο νέο κρατικό σύστημα, η ορθότητα και η σταθερότητα των μοντέλων τους παρέμειναν υπό αμφισβήτηση. Η όλη αυτή ασταθής πολιτική υποδομή ήταν αδύνατο να αντέξει την καταιγίδα που προκλήθηκε την επομένη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και ιδιαίτερα την ακαταμάχητη άνοδο της σημασίας του πετρελαίου. Η αποσύνθεση ξεκίνησε με τον αραβοισραηλινό πόλεμο του 1967 και την κρίση της πολιτικής της υποκατάστασης των εισαγωγών – και ο πετρο-καπιταλισμός, η νεοφιλελεύθερη λιτότητα και η ύφεση ολοκλήρωσαν το έργο. Η ίδια η αντίληψη της νεωτερικής κοσμικής ανάπτυξης πέθανε μαζί της. Η νεωτερικότητα ήταν –για να επιστρέψουμε στον Κουτμπ– μία κατάσταση παρακμιακή, ένας κόσμος απογοητευμένος που είχε την ανάγκη της λύτρωσης.

Το πώς ακριβώς η άνοδος των τιμών του πετρελαίου στη δεκαετία του 1970 συνεισέφερε στην κρίση του αραβικού εθνικισμού είναι μία περίπλοκη ιστορία. Ο πετρο-καπιταλισμός αποδείχτηκε ένα ιδιαίτερα εύφλεκτο μείγμα. Ο τετραπλασιασμός των τιμών του πετρελαίου μετέτρεψε αρκετά μουσουλμανικά κράτη σε κανονικά «πετρελαϊκά έθνη». Ενώ οι εξαρτημένες από το πετρέλαιο οικονομίες, παρά τον τεράστιο πλούτο τους, αποδείχτηκαν σύντομα οι πλέον βρώμικες, χαοτικές και άδικες πολιτείες. Τα πετρελαϊκά κράτη διακρίνονται κάθε χρόνο για τις κατώτερες θέσεις που λαμβάνουν στην ετήσια απογραφή της Διεθνούς Διαφάνειας, το Πα-

γκόσμιο Ευρετήριο της Διαφθοράς. Μαζί με την άνοδο του ΑΕΠ που οφείλεται στις αυξήσεις των τιμών του πετρελαίου, αυξάνονται αναλόγως και η οικονομική υπανάπτυξη, η κρατική διαφθορά και η πολιτική βία. Το λεγόμενο «παράδοξο της αφθονίας» είναι ένα από τα λίγα ζητήματα στα οποία συμφωνούν απολύτως το ΔΝΤ, ο Τζέφρεϊ Σακς, η βιομηχανία ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η Καθολική Εκκλησία και τα εκατομμύρια των φτωχών των πόλεων. Πώς αλλιώς μπορεί κανείς να ερμηνεύσει την άθλια ιστορία της Νιγηρίας; Κατά τη διάρκεια σαράντα ετών (1965-2004) υπήρξε κέρδος 400 δισεκατομμυρίων πετροδολαρίων, εκ των οποίων τα 50 δισεκατομμύρια απλώς εξαφανίστηκαν αφήνοντας στην αρχή του νέου αιώνα τη χώρα με μέσο όρο ζωής χαμηλότερο από εκείνον που υπήρχε τη στιγμή της ανεξαρτησίας το 1960.

Η Σαουδική Αραβία εμφανίζεται ως μητέρα των ισλαμικών πετρελαϊκών κρατών. Η ιστορία της αξίζει μία επανεξέταση. Η κυβερνώσα μοναρχία αποτελείτο από ασήμαντους αρχηγούς μίας απομακρυσμένης περιοχής της ερήμου μέχρι το 1740, όταν ενώθηκαν υπό τον μεταρρυθμιστή κήρυκα Αμπντ αλ-Ουαχάμπ, πατέρα του ουαχαμπισμού. Η συγχώνευση της στρατιωτικής ισχύος των Σαούντ και του ζήλου των *μουουαχιντούν** οδήγησε στην ενοποίηση της Αραβικής Χερσονήσου, όχι όμως χωρίς κόστος. Το 1902 η οικογένεια των Σαούντ, υπό την ηγεσία του Αμπντ αλ-Αζίζ Σαούντ, αγωνίστηκε για να πάρει τον έλεγχο του Ριάντ από τους ανταγωνιστές της και με τη βοήθεια των Βρετανών τα κατάφερε. Τα έσοδα του πετρελαίου (τόσο για τις εταιρείες όσο και για τον Οίκο των Σαούντ) είχαν την ανάγκη του Ισλάμ. Κάθε πρόκληση εναντίον του καθεστώτος –από τους εργάτες στη δεκαετία του 1950, από τους δυσαρεστημένους σιίτες στη δεκαετία του 1970 ή από τους *σάουχα* κληρικούς στη δεκαετία του 1990– αντιμετωπίστηκε με τη σιδερένια πυγμή της μοναρχίας (και αργότερα με τα αμερικανικά στρατεύματα).

Η πρώτη πετρελαϊκή ανάπτυξη μετέφερε τρισεκατομμύ-

* *Μουουαχιντούν*: μονοθεϊστές. (*Σ.τ.μ.*)

ρια δολάρια απευθείας στα κρατικά χρηματοκιβώτια (οι Σαουδάραβες τσέπωσαν περισσότερα από 300 δισεκατομμύρια δολάρια ανάμεσα στα 1973 και 1980). Ο δημοσιονομικός συγκεντρωτισμός και η καθοδηγούμενη από το κράτος οικονομική ανάπτυξη δεν οδήγησαν σε κάποια καταιγιστική επέλαση του *laissez-faire** αλλά στον γνωστό δυσώδη καπιταλισμό. Οι πολιτικές τάξεις μοίρασαν συμβόλαια σε πελάτες και πάτρωνες, προωθώντας δονκιχοτικά βιομηχανικά ρίσκα, στο όνομα πάντα του εκσυγχρονισμού. Η οικοδομική ανάπτυξη απορρόφησε εκατομμύρια ανθρώπους από την ύπαιθρο, την ίδια στιγμή που ο πληθωρισμός, η κερδοσκοπία στη γη και η ενδημική διαφθορά σακάτεψαν ό,τι είχε απομείνει από την χρηστή οικονομία των πόλεων. Το σοκ που προκάλεσε το πετρέλαιο μετέτρεψε τις οπισθοδρομικές μουσουλμανικές μοναρχίες και πόλεις-κράτη σε θέατρα πετρο-παρακμής· ακόμα και κάποιος ελάσσων πρίγκιπας, είπε ένας Σαουδάραβας αρχιτέκτονας, διαθέτει παλάτι αξίας 40 δισεκατομμυρίων δολαρίων. Ο πρίγκιπας Μπάνταρ δήλωσε: «οικοδομώντας τη χώρα υποκλέψαμε 50 δισεκατομμύρια δολάρια [sic]… Και λοιπόν; Δεν είμαστε εμείς αυτοί που ανακάλυψαν τη διαφθορά».

Την ίδια στιγμή η ευρύτερη επικράτεια του Ισλάμ ένιωθε τις συνέπειες της πετρελαϊκής έκρηξης.[44] Κατά τη δεκαετία του 1970 τεράστια αποθέματα δολαρίων μετακινήθηκαν στη Σαουδική Αραβία και στα κράτη του Κόλπου, απορροφώντας περισσότερους από 20 εκατομμύρια εργάτες για εργασία σε πολυδάπανα σχέδια –κατασκευή γηπέδων γκολφ και αρδευόμενες καλλιέργειες σιταριού στην έρημο–, εκθέτοντας έτσι μία μεγάλη πολυπολιτισμική μουσουλμανική εργατική δύναμη στα ισλαμιστικά δόγματα. Πακιστανοί, Ινδοί,

---

* *Laissez-faire*: Αρχή σύμφωνα με την οποία η κυβέρνηση πρέπει να επιτρέπει στην οικονομία ή τις ιδιωτικές επιχειρήσεις να αναπτύσσονται χωρίς κρατικό έλεγχο. (*Σ.τ.μ.*)

44. Η άνοδος των τιμών του πετρελαίου κατά τη διάρκεια του 2004 θα προσέφερε μία ακόμα “χρυσή ευκαιρία” στα κράτη του Κόλπου: τα ετήσια έσοδα του ΟΠΕΚ για το 2004 υπολογίζονται σε 360 δισεκατομμύρια δολάρια.

Φιλιππινέζοι, Αφγανοί, Αιγύπτιοι και Τυνήσιοι εργάτες στοιβάχτηκαν σε μία πολύχρωμη αγορά εργασίας που λειτούργησε ως τέλειο εκκολαπτήριο για το ριζοσπαστικό Ισλάμ. Τα πετροδολάρια της περιοχής χρηματοδότησαν διεθνή δίκτυα ισλαμικών συνδέσμων, φιλανθρωπικών οργανώσεων, τραπεζών, τζαμιών και, όπως πλέον γνωρίζουμε, πυρήνων πρωτοπορίας εντός του μουσουλμανικού κόσμου. Ο πρεσβύτερος Μπιν Λάντεν, ένας εξόριστος επιχειρηματίας από την Υεμένη και ακόλουθος του βασιλιά Σαούντ, αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα πλουτισμού από το πετρέλαιο.

Η πτώση των τιμών πετρελαίου στα μέσα της δεκαετίας του 1980 (από 41 σχεδόν δολάρια το βαρέλι το 1981, σε 8 το 1985) έβαλε τέλος σε ό,τι είχε απομείνει από τον κοσμικό εθνικισμό. Η κατάρρευση των κρατικών εσόδων, η αύξηση του δημόσιου χρέους και η επώδυνη αποπληρωμή του, όλα αυτά άρχισαν να κινούνται εκτός ελέγχου, καθώς αντιμετώπιζαν τις πρώτες κυρώσεις της «δομικής προσαρμογής». Οι πόλεις του ισλαμικού κόσμου, ασφυκτικά γεμάτες πλέον με μετανάστες της υπαίθρου, εργάτες από όλη τη γη και άνεργους πτυχιούχους πανεπιστημίου, βυθίστηκαν στην ένδεια. Η Παγκόσμια Τράπεζα και η Γουόλ Στριτ ολοκλήρωσαν ό,τι είχε ξεκινήσει η άνθηση του πετρελαίου. Οι υποτιμήσεις, οι ιδιωτικοποιήσεις, η εκμηδένιση των κρατικών επιχορηγήσεων έγιναν ξαφνικά οι ύμνοι του νέου αστικού κόσμου.

Τα κοσμικά έθνη-κράτη στην καταστροφική ζώνη του πετρελαίου απολάμβαναν μία σειρά από κοινά χαρακτηριστικά – δικτατορίες, θρησκευτική καταπίεση, διαφθορά και αποτυχημένη ανάπτυξη. Ατατούρκ, Μπουμεντιέν, Σουκάρνο, Άσαντ, Χουσεΐν: ονόματα που έφτασαν στο σημείο να ισοδυναμούν με ό,τι θεωρείτο αναπόφευκτη σχέση ανάμεσα στην κοσμικότητα και την καταπίεση, ανάμεσα στην ιδέα της Προόδου και την «εθνικοποίηση» του Ισλάμ. Καθώς το κοσμικό κράτος παρέλυσε υπό την πίεση του νεοφιλελευθερισμού –σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις, όπως αυτή της Σομαλίας, κατέρρευσε πλήρως–, η μουσουλμανική κοινωνία των πολιτών γέμισε το κενό της κρατικής αποτυχίας.

Υπάρχει ένα ακόμη τελευταίο (και μοιραίο) στοιχείο στην παραπάνω ιστορία – ο Ψυχρός Πόλεμος. Η μακροχρόνια επίδραση αυτής της πραγματικότητας στη Μέση Ανατολή αναφέρεται εκτεταμένα σε αυτό το βιβλίο. Αλλά από την άποψη του ισλαμικού ακτιβισμού ο Ψυχρός Πόλεμος μπορεί να θεωρηθεί ότι κορυφώθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1970. Καθοριστικά του γεγονότα υπήρξαν η συμφωνία του Καμπ Ντέιβιντ ανάμεσα στην Αίγυπτο και το Ισραήλ το 1979, η ιρανική επανάσταση και η σοβιετική εισβολή στο Αφγανιστάν. Σε αυτά, και μέσω αυτών, οι ΗΠΑ αναδείχτηκαν ως ο πραγματικός εχθρός των μαχητών της τζιχάντ – στη διαδικασία αυτή συνεισέφερε, όπως όλοι γνωρίζουν, η υποστήριξη και ο εξοπλισμός από την Αμερική του πολέμου εναντίον της αθεΐας στο Αφγανιστάν. Η Σομαλία, η Βοσνία, η Τσετσενία και τα κέντρα εκπαίδευσης των Ταλιμπάν λειτούργησαν ως υπερεθνικό θερμοκήπιο για αυτό που ο αλ-Ζαουαχίρι ονόμασε «νέο φαινόμενο»: τους νέους μαχητές που «εγκατέλειψαν τις οικογένειές τους, τις χώρες τους, τις περιουσίες, τις σπουδές και τις εργασίες τους αναζητώντας μία θέση για να ξεκινήσουν την τζιχάντ».[45] Σε αυτά θα πρέπει να προσθέσουμε την παρουσία αμερικανικών στρατιωτικών βάσεων κοντά στους μουσουλμανικούς ιερούς τόπους, τον συνεχιζόμενο εφιάλτη στη Γάζα και τη Δυτική Όχθη και την προδοσία εκ μέρους του πρεσβύτερου Μπους της σιιτικής εξέγερσης εναντίον του Σαντάμ το 1991. Η δυσωδία της αμερικανικής συνενοχής στην άνθηση του ισλαμισμού είναι ακατάσχετη.

V

Δώσαμε, λοιπόν, ένα περίγραμμα της άποψής μας για τον σύγχρονο ισλαμισμό και τη σχέση του με την κρίση του κοσμικού εθνικού κινήματος. Επαναλαμβάνουμε ότι πρόκειται για την εικόνα ενός σαφώς σύγχρονου πολιτικού κινήματος – με την επαναστατική πρωτοπορία να αποτελεί μόνο

45. Ayman al-Zawahiri, "Knights under the Prophet's Banner", στο Laqueur, *Voices of Terror*, σ. 427.

μία από τις πολλές εκδοχές του. Αλλά σε τελική ανάλυση θα πρέπει αναπόφευκτα να στραφούμε στην αποτίμηση της πρωτοπορίας.

Γινόμαστε μάρτυρες μίας πραγματικής αντίστασης στην αυτοκρατορία – και ταυτόχρονα, για άλλη μια φορά, της σύνδεσης της ιστορίας με την κτηνωδία, που πλέον έχει τη δυνατότητα να σκηνοθετήσει το καθημερινό θέαμα των πεπραγμένων της. (Κι επίσης να εναντιωθεί ακόμη και στην παραμικρή θεαματική απόκλιση από τη γραμμή της: καθώς γράφουμε, φτάνουν τα νέα για τη βομβιστική επίθεση στα γραφεία του αλ-Αραμπίγια στη Βαγδάτη από τις «Ταξιαρχίες του 1920», με μία ανακοίνωση στο ίντερνετ που αποκαλεί τους δημοσιογράφους του δικτύου «αμερικανοποιημένους κατασκόπους που μιλούν στα αραβικά».) Απορρίπτουμε τη λατρεία του Τρόμου που τρέφουν οι νέοι μαχητές, για λόγους που θα συγκεκριμενοποιήσουμε στο επόμενο κεφάλαιο. Επίσης δεν έχουμε κανένα λόγο να πιστεύουμε ότι η επιλογή (και ερμηνεία) των κειμένων εκ μέρους της ισλαμιστικής πρωτοπορίας θα τους οδηγήσει επιτέλους σε μία πολιτική ικανοποιητική για τους καιρούς που ζούμε. Αλλά κατά τη γνώμη μας δεν είναι καθόλου χρήσιμο να ονομάζουμε την πρωτοπορία αυτή «φασιστική». Η αλ-Κάιντα και οι όμοιοί της δεν έχουν καμία θεμελιώδη σχέση με τον οργανικό εθνικισμό, τη φυλετική υπεροχή, ούτε καν τη χαρισματική ηγεσία. Η έκκλησή τους για ένοπλο αγώνα είναι οικουμενική, πολυπολιτισμική και διεθνιστική – αφού ισχυρίζονται ότι εκπροσωπούν την παγκόσμια *ούμμα*.[46] Επιπλέον, για μας δεν υπάρχει κάτι στη φύση του πολιτικού ισλαμισμού γενικά που

---

46. Με άλλα λόγια, το Ισλάμ διαθέτει τη δική του εκδοχή της «παγκοσμιοποίησης», που βασίζεται στον πανάρχαιο κοσμοπολιτισμό των προσκυνητών, των θρησκευτικών αποστολών και του *καραβανσαράι*. Από την πλευρά της, η τζιχάντ δεν τρέφει κανένα σεβασμό στα σύνορα του έθνους-κράτους. Μάλιστα, αυτή η νέα διεθνής προοπτική τονίζεται από το γεγονός (ή την αντίληψη) ότι το Ισλάμ πλέον αντιμετωπίζει έναν αντίπαλο με δική του παγκόσμια προοπτική. Το να ονομάσουμε αυτή τη σχέση σύγκρουση πολιτισμών είναι υπερβολικά δραματικό. Ο νεοφιλελευθερισμός δεν αποτελεί κάποιον «πολιτισμό»: πρόκειται για μία σειρά συμφερόντων που δικαίως θεωρούνται εχθρικά απέναντι στον μουσουλμανικό κόσμο.

να υπαγορεύει μία πρωτοποριακή ή τρομοκρατική λύση στο πρόβλημα της ιστορίας. Την ώρα του θριάμβου του το πολιτικό Ισλάμ έχει παραγάγει, και συνεχίζει να παράγει, εκτός από την αλ-Κάιντα, και όλων των ειδών τις μετριοπαθείς, μη βίαιες δημοκρατικές τάσεις. Για παράδειγμα, μετά την ήττα των τζιχαντιστικών φραξιών στην Αίγυπτο, ορισμένοι πρώην Αδελφοί Μουσουλμάνοι δημιούργησαν το 1996 ένα καινούριο κεντρώο κόμμα, το Χιζμπ αλ-Ούασατ. Το κόμμα αυτό προέκυψε από τον ριζικό ανασχηματισμό των ίδιων των Αδελφών Μουσουλμάνων και απέρριψε συγκεκριμένα την καταφυγή στην τζιχάντ – αναγνωρίζοντας, επιτέλους, ότι η Αίγυπτος είναι μία χώρα με (ατελή, έστω) ισλαμική πολιτική συγκρότηση. Ακόμα και στη Σαουδική Αραβία, το κράτος έχει ανοίξει διάλογο με ορισμένους μαχητές ή *σάουχα* κήρυκες, που έχουν απαρνηθεί ή καταδικάσει τις πράξεις βίας και έχουν εγκαθιδρύσει ένα χώρο –ακόμη εύθραυστο και περιορισμένο– στον οποίο μπορεί να λειτουργεί μία χαλαρή συμμαχία προοδευτικών σουνιτών και σιιτών. Αρχίζει να εμφανίζεται μία αντιπολίτευση στην πρωτοπορία εντός του ευρύτερου ισλαμικού κόσμου (όπως μας διαβεβαιώνουν τα ανήσυχα think-tank). Τα on-line κηρύγματα του σεΐχη Γιούσεφ αλ-Καραντάουι, οι νέες φωνές εντός του ιρανικού σιιτικού κατεστημένου, τα γενναία επιχειρήματα του Ινδονήσιου ακαδημαϊκού Χαρούν Νασουτιόν, του Μαροκινού φιλοσόφου Μοχάμεντ Αμπντέλ αλ-Γιαμπρί και του Αιγύπτιου κληρικού Γκαμάλ αλ-Μπάνα αποτελούν σημάδια προς αυτήν την κατεύθυνση. Το αν θα κερδίσουν οπαδούς θα φανεί βέβαια στο μέλλον.

Όσο για τους επαναστάτες ισλαμιστές, μπορεί να λεχθεί ότι έχουν νικήσει τον Μπους ακολουθώντας τα δικά του τεχνάσματα: παροχή υπηρεσιών βασισμένη στη θρησκευτική πίστη και αλλαγή καθεστώτος (στη Μαδρίτη). Ο πραγματισμός και η πειθαρχία τους τρομάζουν. Και οι συνθήκες που τους δημιούργησαν –η αποτυχία του κοσμικού έθνους-κράτους, η εκμηδένιση της Αριστεράς στον μουσουλμανικό κόσμο (ή των κριτικών κοσμικών κάθε είδους), η συνεχιζόμενη

καταστροφικότητα της «αστικοποίησης»[47]– αν μη τι άλλο εντείνονται καθώς περνούν τα χρόνια.

Δύο θεμελιώδεις ιδέες του Κουτμπ παραμένουν βασικές. Η νεωτερικότητα αποδείχτηκε μία κατάσταση βαθιάς κοινωνικής και ηθικής παρακμής, και το ίδιο το Ισλάμ βρίσκεται σε άμεσο κίνδυνο. Δύσκολα θα μπορούσαμε να φανταστούμε συνθήκες στις οποίες οι ιδέες αυτές θα επιβεβαιώνονταν περισσότερο δραματικά απ' ό,τι στο Ιράκ τα τελευταία δύο χρόνια. Η στρατιωτική κατοχή, ο βομβαρδισμός και το σφυροκόπημα δεκάδων χιλιάδων αμάχων, οι επιθέσεις στο κοιμητήριο της Νατζάφ και σε άλλους ιερούς τόπους, οι αθλιότητες του Άμπου Γράιμπ –όλη δηλαδή η φρίκη της τρέχουσας φάσης του αμερικανικού διαρκούς πολέμου– έχουν επιβεβαιώσει, υπό τη σταθερή επίβλεψη του θεάματος, την εκτίμηση της ισλαμιστικής πρωτοπορίας για τους άπιστους.

47. Ο Μοχάμεντ Άττα γίνεται λυρικός στη διπλωματική του που κατέθεσε στο Πανεπιστήμιο του Αμβούργου, η οποία αναφέρεται στο *σουκ* [την εμπορική συνοικία] του Αλέπο που, κατά τη γνώμη του, πολιορκείται από τους τουρίστες, τα fast-food εστιατόρια και τα άσχημα ξενοδοχεία. Για τον ίδιο, ο αμερικανικός ουρανοξύστης συμβολίζει την αδιάντροπη απληστία εκείνων που επιδιώκουν να ασελγήσουν επί της ακεραιότητας του παλαιού Αλέπο.

6

ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΡΟΜΟΣ

> Το ένστικτο που τους κρατά μακριά από τη σύγχρονη πραγματικότητα είναι ανίκητο – τι κι αν επέλεξαν, στην οπισθοδρόμησή τους, να πάνε από το συντομότερο μονοπάτι; Δεν έχει τόση σημασία το ότι θέλουν να επιστρέψουν. Σημασία έχει ότι θέλουν να φύγουν από ᾽δω. Λίγη παραπάνω δύναμη, ελαφρότητα και θάρρος, λίγη παραπάνω δεξιοτεχνία να είχαν, σίγουρα θα ήθελαν πάλι να σηκωθούν και να φύγουν, αλλά προς τα εμπρός, όχι προς τα πίσω!
>
> – Νίτσε, *Πέραν του Καλού και του Κακού*

Δεν ξεκινούμε το τελικό αυτό κεφάλαιο με τον Νίτσε επειδή συμφωνούμε μαζί του, μα γιατί αντικρίζει κατάματα την τρέχουσα κατάσταση, την αιώνια κατάσταση της νεωτερικότητας και όσων την αντιμάχονται, έστω κι αν ο "χαρούμενος" νιτσεϊκός τρόπος παρέχει απαντήσεις μάλλον φαταλιστικές. Τα πράγματα είναι πολύ χειρότερα απ᾽ όσο θα μπορούσε ποτέ να φανταστεί ο Νίτσε. Το όραμά του της ευτυχίας τού Τελευταίου Ανθρώπου που στοίχειωνε την Εισαγωγή μας –ένα μέλλον όπου «όλοι θέλουν το ίδιο, όλοι είναι το ίδιο και όποιος νιώθει διαφορετικά πηγαίνει εθελούσια στο φρενοκομείο»– δεν συλλαμβάνει την πλήρη εικόνα τρόμου της σημερινής τροπής των πραγμάτων. Η ευτυχία του Τελευταίου Ανθρώπου είναι ακόμη υπό κατασκευήν και η επιφανειακή ομοψυχία που υπόσχεται εξακολουθεί να περιγράφει την τελική (και κοντινή μας) δυστοπία. Ποιος όμως θα ονειρευόταν, ακόμη και μέχρι πριν πέντε χρόνια, ότι το Κράτος του Πρόζακ θα αποκάλυπτε τόσο ραγδαία το πρόσωπο της

Αυτοκρατορίας του Σοκ και του Δέους; Ποιος θα μπορούσε να είχε προβλέψει ότι η νυσταλέα συναίνεση του κόσμου των εικόνων του εικοστού πρώτου αιώνα θα επισκιαζόταν ολοένα και περισσότερο από μια παγκόσμια και χωρίς οίκτο Βούληση για Επιστροφή; Μια Βούληση που έχει αποδειχτεί ικανή να αξιοποιήσει κεντρικά εκείνη την τεχνολογία του Τελευταίου Ανθρώπου, το μηχανισμό του θεάματος, την οποία υποτίθεται πως η ίδια είναι ταγμένη να καταστρέψει;

Το συμπέρασμά μας θέλουμε να είναι νιτσεϊκό μόνον με την ακόλουθη έννοια: θέλει να αντιληφθεί τον παροξυσμό από την 11η Σεπτεμβρίου και μετά ως μία ακόμη κρίση στην ατελείωτη διαδοχή κρίσεων της ίδιας της νεωτερικότητας. Δεν θέλει να μπερδευτεί ή να πανικοβληθεί μπρος στην επιστροφή του παλιού, του οπισθοδρομικού και του αταβιστικού που τάχα ήρθε να διακόψει την ευωχία των καταναλωτών. Θέλει να δει την υποτροπή του παρελθόντος ως έκφραση της αλήθειας της νεωτερικότητας που έχουμε – της πλαστής παρουσίας, του ακόμη πιο πλαστού ονείρου μιας εποχής που έρχεται. Κι αυτό για να ωθήσει τη σκέψη μας προς αυτό το οποίο σήμερα, στην αιώνια επαναφορά της «ανθρωπότητας», επιστρατεύεται ξανά. Ο τίτλος της σπουδαίας τρίτης πραγματείας της *Γενεαλογίας της Ηθικής* του Νίτσε, όπου συμπλέκει τα νήματα της ανάλυσής του για τη θρησκεία, είναι: «Τι σημαίνουν τα ασκητικά ιδεώδη;» Πιστεύουμε ότι η Αριστερά στις παρούσες συνθήκες, μπρος στο φαινόμενο αλ-Κάιντα, δεν μπορεί να συνεισφέρει στη μελλοντική πολιτική παρά μόνον αν ξαναθέσει το ερώτημα του Νίτσε, σε μία μορφή μάλιστα που να θίγει με ενοχλητικό ίσως τρόπο το ίδιο το παρελθόν της Αριστεράς. «Τι σημαίνει το ιδεώδες της πρωτοπορίας;» – ιδού το ερώτημα. (Η αλλιώς: «Τι σημαίνει μιλιταντισμός;» Ή ακόμη: «Γιατί ο λενινισμός δεν πεθαίνει ποτέ;») Γιατί άραγε, όταν τα ανθρώπινα όντα αντιμετωπίζουν τη βαναυσότητα και την απογοήτευση του παρόντος, έλκονται αναπόφευκτα προς κάποια εκδοχή του ιδεώδους του πολεμιστή (ή του πολεμιστή σε συνδυασμό με τον αυτομαστιγούμενο) και δηλώνουν αφοσίωση στις δύσκολες

συνθήκες, είναι ανελέητοι, οι δεσμοί τους είναι νοσηρά άρρηκτοι, αποστρέφονται την ποταπότητα του καθημερινού – αφιερώνονται τελικά στο Θάνατο, στο να δημιουργήσουν, να εκβιάσουν την ιστορία και να ξαναγράψουν το μέλλον σύμφωνα με τις γραφές κάποιου ζοφερού μεσσία;

Έχουμε βέβαια συναίσθηση του κινδύνου. Το τελευταίο πράγμα που θα θέλαμε θα ήταν να υποβιβάσουμε την αντίσταση του ισλαμικού κόσμου στη νεωτερικότητα σε ένα ενιαίο μοντέλο της Ενότητας και της Τζιχάντ. Ο ισλαμισμός στις παρούσες μορφές του, που ακόμη μεταλλάσσεται και κάνει μεταστάσεις στις παραγκουπόλεις του κόσμου της Παγκόσμιας Τράπεζας, μακράν απέχει από το να είναι απλώς και μόνον πρωτοποριακό κίνημα. Θα επανέλθουμε σε αυτό. Προς το παρόν, ας πούμε απλώς, όπως είπαμε επανειλημμένα στο βιβλίο, ότι το φαινόμενο αλ-Κάιντα είναι αναπόφευκτο, θεμελιώδες. Ο ισλαμισμός δεν ισούται με την επαναστατική του εμπροσθοφυλακή. Ποτέ, ωστόσο, δεν υπήρξε στον κόσμο έδαφος τόσο κλασικό, τόσο πρόσφορο για την καλλιέργεια του πρωτοποριακού ιδεώδους όσο ανάμεσα στα δισεκατομμύρια των νέων κατοίκων των πόλεων της Ασίας και της Βόρειας Αφρικής. Κλασικό αλλά και χωρίς προηγούμενο. Ποτέ πριν δεν υπήρξε σε τέτοια κλίμακα το ανθρώπινο υλικό που η πρωτοπορία επιστρατεύει, και βέβαια θυσιάζει, και σε τέτοια κατάσταση μιζέριας και αποπροσανατολισμού. Και ποτέ πριν –αυτή είναι η φρικτή πραγματικότητα– δεν είχαν βρεθεί οι κολασμένοι τούτης της γης σε μια τέτοια κατάσταση οργής και σύγχυσης, με την εικονογραφία της καταναλωτικής ικανοποίησης να διοχετεύεται άμεσα στους ξενώνες των παραγκουπόλεων που νοικιάζονται με τη νύχτα, σε τιμές που σε γονατίζουν, σε απεγνωσμένα χρεωμένους νεοπαρίες.

Οι αναγνώστες θα θυμούνται ότι ο Νίτσε απέχει πολύ από το να αρνείται το μεγάλο γεγονός που προσπαθεί να αντιμετωπίσει: Εύχεται να κατανοήσει το στόχο –όχι μόνο την έκκληση, αλλά και την ιστορική λειτουργία– της ενόρμησης για άρνηση της ζωής και για αυταπάρνηση, που τόσο έχει κυριαρχήσει στη σκέψη των ανθρώπων για τον εαυτό

τους. Η Αριστερά θα έπρεπε να προσεγγίσει την αλ-Κάιντα με το ίδιο πνεύμα – με τα λόγια και τις πράξεις του Μπιν Λάντεν να ηχούν μαζί με αυτά του Λένιν, του Μπλανκί, του Μάο, των Μπάαντερ και Μάινχοφ και του Ντουρούτι. Το πρωτοποριακό ιδεώδες προφανώς και είχε κάποια λειτουργία: η ρηχότητα, η μυστικοπάθεια και η άσπλαχνα εργαλειακή αντιμετώπιση των ανθρώπινων υποκειμένων απαντούν, στρεβλωμένα έστω, σε μια σειρά πραγματικών συνθηκών –δυνατοτήτων– για να ανασυντάξουμε τις καταπονημένες (πάντοτε) δυνάμεις μας. *Το πρωτοποριακό ιδεώδες ήταν μια κατανοητή απάντηση στην πραγματικότητα που εικονογραφεί η προμετωπίδα μας* – την πραγματικότητα της ιστορίας. Το ότι ήταν κατανοητή δεν σημαίνει ότι ήταν λιγότερο καταστροφική, για το θύμα πάνω στο κιβώτιο όσο και για όσους την ίδια στιγμή εργάζονταν για να χτίσουν μια πολιτική στην οποία το «θύμα» μπορούσε να αποτελέσει τον φορέα της αλλαγής – σε αντίθεση με έναν ακόμη ανώνυμο σκλάβο, στη μεγάλη πομπή των βασανιζόμενων με δεμένα τα μάτια, έτοιμο πάντοτε να οδηγηθεί από τον Μωυσή στη γη της επαγγελίας. Ονειρευόμαστε μιαν απάντηση στο ερώτημα: «τι σημαίνει το πρωτοποριακό ιδεώδες» η οποία θα εξισορροπεί αφενός την αποστροφή προς το ιδεώδες –καθώς και μιαν αίσθηση ότι στην αλ-Κάιντα βρίσκει την τέλεια και (ελπίζουμε) τελική του έκφραση– και αφετέρου μιαν αντίληψη των δυνάμεων από τις οποίες προέκυψε.

I

Όνειρό μας η κατάλληλη απάντηση. Έχουμε φυσικά επίγνωση ότι τα προβλήματα που θίξαμε ως τώρα στο παρόν κεφάλαιο είναι βαθιά απροσπέλαστα και ότι δεν είναι πιθανό να αρθρωθούν σωστά, πόσο μάλλον να λυθούν, μέσα σε είκοσι σελίδες. Πρόκειται για τα ερωτήματα που προέκυψαν, ίσως και παρά τη θέλησή μας, κατά τη διερεύνηση των πιο συγκεκριμένων και "συγκυριακών" ζητημάτων που ορθώς κυριαρχούν στο βιβλίο. Μας παρέχουν ένα είδος προοπτι-

κής, είμαστε πεπεισμένοι γι' αυτό, στο πλαίσιο της οποίας θα πρέπει, στη μέλλουσα πολιτική μας, να αντιμετωπίσουμε τα προβλήματα της νέας εποχής του Τρόμου – ειδικά αν υπάρχει η ελάχιστη ελπίδα για μια Αριστερά εναλλακτική προς τον Πόλεμο στα Ουράνια. Με άλλα λόγια, τα ερωτήματα θα τα θέσουμε, δεν θα τα απαντήσουμε. Ή μάλλον, θα παράσχουμε απαντήσεις με πνεύμα στοχαστικό και αφοριστικό – απαντήσεις που θα πυροδοτούν την αρχή ενός επιχειρήματος της Αριστεράς που θεωρούμε επείγον.

Ας ξαναρχίσουμε από τις συνθήκες των τελευταίων τεσσάρων ετών. Ποια είναι τα καθοριστικά χαρακτηριστικά της στιγμής; Από τη μια μεριά, ένας αναζωπυρωμένος ιμπεριαλισμός, με τα συνθήματα της «δημοκρατίας» και της «νεωτερικότητας» να αντικαθιστούν την παλιά υπόσχεση του «πολιτισμού». Και μια κυρίαρχη εξουσία στο κέντρο, που δεν διστάζει πια να δηλώνει ως λόγο ύπαρξής της τον ατέρμονο Πόλεμο και να προωθεί μία μορφή διακυβέρνησης-φαντάσματος –ένα υποδεέστερο και αυταρχικό πολίτευμα–, όπου η μυστικότητα είναι ζήτημα ουσίας και η γραφειοκρατία δεν είναι υποχρεωμένη ούτε καν τυπικά να ανταποκρίνεται στους κανόνες δικαίου. Το *πρώτο* πολίτευμα της κυρίαρχης αυτής εξουσίας –και κανείς δεν αμφισβητεί τη συνεχιζόμενη αναγκαιότητα των ΗΠΑ για έλεγχο του μη μυστικού πεδίου– είναι ολοένα και περισσότερο συντονισμένο με τους θύλακες τεχνικών και προτεραιοτήτων που αποκαλούμε θέαμα, και ως εκ τούτου είναι όλο και λιγότερο ικανό να αντέξει την προοπτική της θεαματικής ήττας. Αυτή ήταν ωστόσο η συνθήκη που βίωσε, εν μέρει, από την 11η Σεπτεμβρίου και μετά. Και ο τρόπος που ανταποκρίθηκε στις περιστάσεις, πάνω απ' όλα στη Μέση Ανατολή, την οδήγησε πιο κοντά σε μια κατάσταση στην οποία η θεαματική ήττα μπορεί να συνδυαστεί (και με μια έννοια να επισπευσθεί) με μια πραγματική στρατηγική ήττα. Δεν είναι ακόμη ξεκάθαρο –για να το πούμε όσο τολμούμε πιο στεγνά– πώς μπορεί κανείς να φροντίζει για τη συνεχιζόμενη βαναυσότητα της πρωταρχικής συσσώρευσης την εποχή του αλ-Τζαζίρα και

του βασανιστή με την ψηφιακή Toshiba.

Άλλο είναι να κομπάζεις στη Βουλή, όπως έκανε ο Τσόρτσιλ το 1920, ότι «δεν καταλαβαίνω αυτήν την επιφύλαξη απέναντι στο αέριο… Ενστερνίζομαι έντονα τη χρήση δηλητηριωδών αερίων εναντίον απολίτιστων φυλών, αν είναι να σκορπίσουμε λίγο ζωντανό τρόμο».[1] Τα σεβαστά μέλη της κοινοβουλευτικής ομάδας θα σε κατανοήσουν, ακόμη κι αν διαφωνούν μαζί σου. (Ο φιλελεύθερος ιμπεριαλισμός ποτέ δεν πεθαίνει.) Η κατάσταση όμως είναι κάπως διαφορετική, πιστεύουμε, αν οι κοινοτοπίες περί απελευθέρωσης τσαλαπατιούνται –ακόμη και για ένα ακροατήριο από Εργατικούς/Ρεπουμπλικάνους κόλακες– όταν κάθε βράδυ στην τηλεόραση ένας γυμνός άντρας κλαίει μ' ένα λουρί στο λαιμό.

Και η απάντηση; Τίποτα βέβαια που να *εκπλήσσει* τον κόσμο: Η τελευταία μετάλλαξη του πρωτοποριακού ιδεώδους, που συχνά αντλεί τα στελέχη της και τις βασικές οργανωτικές της ιδέες από τους αποτυχημένους λενινισμούς των προηγούμενων χρόνων. Ένα παγκοσμιοποιημένο αντάρτικο, ερωτευμένο με τα νέα μμε, μεθυσμένο με το κρασί της μυστικότητας, που πιστεύει σε έναν κόσμο στρατιωτικών «βάσεων» με μια ζέση ισοδύναμη και αντίθετη προς αυτήν του αντιπάλου του.

Σπάνια έχουμε βρεθεί πιο κοντά στην επίγεια κόλαση. Το ότι θεωρούμε ότι αξίζει να γράφει κανείς για πολιτική στις παρούσες συνθήκες απορρέει από το γεγονός –από 'δω ξεκίνησαν οι *Καταπονημένες Δυνάμεις* μας– ότι υπάρχει μία θετική δυνατότητα που μπορεί να αναμετρηθεί με το φονικό υπόλοιπον. Έχουν γεννηθεί πραγματικοί φορείς εναντίωσης στην παρούσα κατάσταση, συχνά με μορφές που κανείς δεν κατάφερε ούτε στο ελάχιστο να προβλέψει: πάνω απ' όλα μιλούμε γι' αυτό που δεν αναζητούσαμε, το σχήμα της αντίστασης στην παγκοσμιοποίηση, σε Βορρά και Νότο, που

1. Παρατίθεται στο Geoff Simons, *Iraq: From Sumer to Saddam*, Νέα Υόρκη 1994, σ. xiv. Ο Τσόρτσιλ ήταν επικεφαλής στο Υπουργείο Πολέμου το 1920 και υπερασπιζόταν την απόφασή του να επιτρέψει στη Διοίκηση της RAF Μέσης Ανατολής να χρησιμοποιήσει χημικά όπλα «ενάντια στους ανυπότακτους Άραβες».

έχει αλλάξει το τοπίο του νεοφιλελευθερισμού την τελευταία δεκαετία και που προλείανε το έδαφος για τη μεγάλη κινητοποίηση ενάντια στον πόλεμο (και αναπόφευκτα, στον Βορρά, ξεπεράστηκε από αυτήν). Επιστρέφουμε στους αγώνες αυτούς στις τελευταίες μας σελίδες. Ας αναφέρουμε εδώ απλώς ότι το κίνημα αυτό, το κίνημα των κινημάτων, δεν δείχνει σημάδια κάμψης. Είναι καταδικασμένο να επαναλάβει τον εαυτό του, για ευνόητους λόγους. Θα υπάρξουν πολλοί ακόμη πόλεμοι που πρέπει να αποφευχθούν και πολλές περιφράξεις να γκρεμιστούν. Γι' αυτό και δεν απολογούμαστε που επιμένουμε, σ' ολόκληρο το σώμα του βιβλίου, στις εικόνες και τα επιχειρήματα του παρόντος – στην 11η Σεπτεμβρίου, το επαναστατικό Ισλάμ, το Ισραήλ και την Παλαιστίνη, το πετρέλαιο και το εμπόλεμο κράτος. Το πλήθος αναπόφευκτα θα συναντά τέτοιες πραγματικότητες διαρκώς στα επόμενα χρόνια. Θελήσαμε να προσφέρουμε κάποιους διαφορετικούς τρόπους για να το κάνουμε αυτό.

Αυτό όμως από μόνο του δεν αρκεί. Πίσω από την επιφανειακή κακοκαιρία της πολιτικής υπάρχει η υπερθέρμανση του πλανήτη – η αλλαγή στη μέση θερμοκρασία της νεωτερικότητας. Αν η Αριστερά θέλει να επιβιώσει ως πολιτική οντότητα, οφείλει, όπως έχουμε ξαναπεί, να μιλά μετεωρολογικά. Η αλ-Κάιντα δεν είναι μπόρα που θα περάσει. Γι' αυτό και επιστρέφουμε στο νιτσεϊκό μας ερώτημα.

Και το πολλαπλασιάζουμε επί δύο. Το ερώτημα «τι σημαίνει το πρωτοποριακό ιδεώδες» δεν μπορεί να απαντηθεί σωστά στις παρούσες συνθήκες, αν δεν τεθεί κι ένα δεύτερο: «Πώς να αντιληφθούμε την παρούσα μορφή της νεωτερικότητας (και ως εκ τούτου την παρούσα μορφή αντίστασης σε αυτήν);»

Αντιστρέφουμε τη σειρά των ερωτημάτων μας. Θίγοντας και μόνο το ζήτημα της νεωτερικότητας διακινδυνεύουμε, το ξέρουμε καλά, να οδηγηθούμε στη χειρότερη ανακρίβεια και γενίκευση, να παράγουμε τη συνήθη (άχρηστη) θεωρία των πάντων. Ξεκινούμε λοιπόν, όπως και στην περίπτωση του θε-

άματος, με περιγραφές ελάχιστες και τετριμμένες. Δεν προσπαθούμε να μεταμφιέσουμε τη μερικότητα των περιγραφών και επικεντρώνουμε την προσοχή μας στις όψεις της νεωτερικής συνθήκης που θεωρούμε ότι αποτελούν καθοριστικά στοιχεία για την απόρριψη της νεωτερικότητας από το επαναστατικό Ισλάμ. Θα θέλαμε τελικά να φτάσουμε –έστω να ψηλαφίσουμε και να σκιαγραφήσουμε– σε μια αντίθεση στη νεωτερικότητα που δεν έχει τίποτε κοινό με την αλ-Κάιντα, ακόμη κι αν αναγνωρίζουμε τι είναι αυτό που προκαλεί την αντίδραση της αλ-Κάιντα στη νεωτερικότητα. Μια μη ορθόδοξη, μη νοσταλγική, μη απορριπτική, μη αποκαλυπτική κριτική του νεωτερικού: να ποια θα όφειλε να είναι η δουλειά της αριστερής πολιτικής. Αλλιώς, το έδαφος της αντίθεσης στο παρόν παραχωρείται μόνιμα στον έναν ή τον άλλον φονταμενταλισμό.

Δεν είναι πιθανό να συμφωνήσουν ποτέ όλοι πότε ακριβώς στην ανθρώπινη ιστορία προέκυψαν οι πρώτες κοινωνίες που δεν ήταν πια προσανατολισμένες στο παρελθόν, δηλαδή στη συντήρηση των συνεχειών, τη λατρεία των προγόνων, την ασφαλή μεταφορά του Λόγου ή του Συμβόλου. Ούτε γιατί ακριβώς συνέβη. Το ότι συνέβη παραμένει ένα μεγάλο ζήτημα, ένα ζήτημα που μας τρελαίνει. Ορισμένες κοινωνίες άφησαν πίσω τους το παρελθόν και άρχισαν να εργάζονται για ένα προβεβλημένο μέλλον – αγαθών, ηδονών, ελευθεριών, μορφών, επιβολής στη φύση, πληθώρας πληροφοριών. Η διαδικασία συνοδεύτηκε από μια τρομερή εκκένωση και αποστείρωση της φαντασίας. Γιατί χωρίς τον Λόγο, χωρίς τους φαντασιακούς και ζωηρούς δεσμούς της συγγένειας, χωρίς το παρελθόν να επιβιώνει συχνά με τερατώδεις τρόπους σε κάθε λεπτομέρεια της καθημερινής ζωής, το νόημα έγινε εμπόρευμα εν αφανισμώ, αν με τον όρο «νόημα» έχουμε στο μυαλό μας τις συμφωνημένες και θεσμοποιημένες μορφές αξιολόγησης και κατανόησης, την τάξη που ενυπάρχει σε κάθε πράγμα, τις ιστορίες και τις εικόνες με τις οποίες ένας πολιτισμός μπορεί και αποκρυσταλλώνει την αίσθηση του αγώνα στο πεδίο της αναγκαιότητας και τις

πραγματικότητες του πόνου και του θανάτου. Η φράση που δανείστηκε ο Μαξ Βέμπερ από τον Σίλερ, «η απομάγευση του κόσμου» –θλιβερή αλλά κατά την άποψή μας ανακουφιστική αφού υπόσχεται μια ύπαρξη στον κόσμο απελευθερωμένη από την πλάνη– ακόμη συμπυκνώνει με ακρίβεια την όψη αυτή της νεωτερικότητας.

Θλίψη και αγαλλίαση. Το πρόβλημα της αριστερής πολιτικής έγκειται ακριβώς εδώ: στην παράξενη δυσκολία, όπως προκύπτει, του να κρατά κανείς ζωντανές και τις δύο αναγκαίες δυνατότητες στην ίδια περιγραφή. Οι αριστερές αναφορές στη νεωτερικότητα καταλήγουν σχεδόν αποκλειστικά στη μία ή την άλλη όχθη του μεγάλου διχασμού: Ιερεμιάδες ενάντια στο εμπόρευμα και όλα του τα έργα, ή ωχρές ζητωκραυγές για μια τεχνοουτοπία που, όπου να 'ναι, να τη (ξανα)πετιέται από τα δεσμά των απαρχαιωμένων «σχέσεων παραγωγής». Οι χειρότερες στιγμές είναι αυτές που η Αριστερά πραγματεύεται τον «καταναλωτισμό» ή την «καταναλωτική κοινωνία» και κάνει ακόμη και τον ίδιο τον Ιερεμία να μοιάζει χαρωπός και αισιόδοξος σε σύγκριση μ' αυτήν. Ούτε κι εμείς ξεχειλίζουμε από ενθουσιασμό για τα προγράμματα τηλεμάρκετινγκ ή τα πολυκαταστήματα της Αμερικής. Το ζήτημα, όμως, είναι να κατανοεί κανείς τις δυνάμεις και τις ανεπάρκειες μίας μορφής ζωής –να κατανοεί κανείς γιατί σέρνει τον κόσμο από τη μύτη και γιατί κάποιοι άνθρωποι είναι έτοιμοι να πεθάνουν για να το αποτρέψουν αυτό– και όχι να κυλιέται στη λάσπη της παθολογίας της.

Ας προσπαθήσουμε. Ας δεχτούμε ότι ο καταναλωτισμός –η καθοδήγηση της εμπορευματικής παραγωγής (όχι αποκλειστικά βέβαια, αλλά με τρόπους που αλλάζουν ουσιαστικά το ρυθμό και τη δομή της οικονομικής ζωής) προς την προμήθεια αγαθών εφήμερων, «προσωπικών», με τη σφραγίδα της μόδας– είναι η μορφή του καπιταλισμού που εμφανίζεται τώρα παγκόσμια ως το κατώφλι του μέλλοντος. Και ότι, ως όραμα της επιθυμητής ζωής, δεν έχει αυτήν τη στιγμή κανέναν εχθρό: ή έστω κανέναν εχθρό που να μην υπόσχεται Επιστροφή, ολοσχερή κατάργηση κάθε επιθυμίας

και κάθε μελλοντικότητας. Είναι πάντως *όραμα* – ας το δεχτούμε αυτό, έστω επιφυλακτικά. Προσφέρει δηλαδή στους θιασώτες του μια φαινομενική λύση στην απομάγευση του κόσμου. Υπόσχεται να ξαναγεμίσει τον έμβιο κόσμο με νοήματα, με μαγικές απαντήσεις σε μύχιες ευχές, με τρόπους του έχειν, του είναι, με τρόπους κατανόησης και βίωσης του ίδιου του Χρόνου. Αυτό που οδηγεί τους αντιπάλους του καταναλωτισμού στη σύγχυση και στην αγκαλιά της πρωτοπορίας είναι το πλαστό *βάθος* του καταναλωτισμού. Οι αντίπαλοι νιώθουν ότι στη μορφή της «καταναλωτικής κοινωνίας» ο καπιταλισμός έχει γίνει ένας πραγματικός και πλήρης τρόπος ζωής, και όχι μια σειρά (συναρπαστικών βεβαίως) μέσων και σχέσεων παραγωγής. Το να αποκαλεί κανείς τον καταναλωτισμό θρησκεία (κλασική επιλογή των εχθρών του) είναι σοβαρή κουβέντα, όχι όμως ακριβής. Ο καταναλωτισμός (σύμφωνα με τη διάσημη έμπνευση του Μαρξ) είναι μάλλον μια νέα μορφή τοτεμισμού – ο όρος εδώ χωρίς καμία συγκατάβαση. Υπόσχεται έναν κόσμο όπου τα αντικείμενα που κατέχει ή πετάει κανείς επιθυμούν και κατανοούν αντί για μας, διαμορφώνουν τις επιθυμίες μας, δίνουν σχήμα στις φαντασιώσεις μας, σημασιοδοτούν την ύλη.

Δεν υπάρχει κανένα μυστήριο στη γοητεία ενός τέτοιου οράματος. Στηρίζεται σε μια βαθιά (ίσως ενδιάθετη) κλίση του ανθρώπου να επενδύει με μαγική δύναμη το χειρισμό των αντικειμένων. Προσφέρει λύση στο ζήτημα της θεμελιώδους ανυπαρξίας νοήματος στον κόσμο γύρω μας. Και αυτήν τη στιγμή, μάλιστα, παίζει εκτός συναγωνισμού, αν αυτό που αναζητούμε είναι εναλλακτικά μοντέλα διαχείρισης των παραγωγικών δυνατοτήτων του καπιταλισμού – ανθρώπινης διαχείρισης, εννοούμε, έτσι ώστε οι συλλογικές μας δυνάμεις να εξυπηρετούν κάποια εκδοχή του ανθρώπινου. Έχουμε φτάσει σ’ ένα σημείο περίεργο, όπου είναι αναγκαίο το να διατυπώσουμε με τους πιο στοιχειώδεις όρους τι φταίει –τι παραμένει ριζικά ανεπαρκές– στην υπόσχεση της καταναλωτικής κοινωνίας.

Το ξαναλέμε, όχι ιερεμιάδες. Τα προσωπικά αντικείμενα,

συμπεριλαμβανομένων και των μαζικά παραγόμενων, θα εξακολουθήσουν να είναι μία βασική εκδήλωση του νοήματος και της επιθυμίας σε οποιαδήποτε κοινωνία μπορούμε να φανταστούμε. Δεν μπορούν όμως να κάνουν, και φυσικά δεν κάνουν, τα μαγικά που καλούνται σήμερα να επιδείξουν. Τα εμπορεύματα μπορούν να ενσωματώσουν τις ανθρώπινες προθέσεις και μπορούν να καλλιεργήσουν και να αλλοιώσουν αυτές τις προθέσεις μόνον αν συνεχώς υπόκεινται σε αναπροσανατολισμό –αλλαγή λειτουργίας, αλλαγή αξίας, *υπόμνηση της απλής τους εργαλειακότητας*– σε έναν κόσμο νοημάτων που ξεπερνούν κατά πολύ τα νοήματα που οποιοδήποτε *πράγμα* θα μπορούσε να αποδώσει. Τα αντικείμενα δεν μπορούν να είναι η κυρίαρχη μορφή με την οποία εικονογραφούνται οι στόχοι και αρθρώνονται οι ανάγκες. Συγκεκριμένα, τα αντικείμενα δεν μπορούν να κάνουν αυτήν τη δουλειά όταν είναι τυποποιημένα, με την «προσωπική» υπογραφή να προστίθεται ως κερασάκι στην τούρτα. Και δεν μπορούν να κάνουν αυτήν τη δουλειά αν οι μαγικές τους ιδιότητες εξαρτώνται όλο και περισσότερο, όπως συμβαίνει στην καταναλωτική κοινωνία, από τον (φαντασιακό) διαχωρισμό από το ανθρώπινο – από τη συνύπαρξή τους σ' έναν κόσμο όπου φαίνεται να δημιουργούν νοήματα από μόνα τους, να αποκρίνονται όχι στους χρήστες τους, αλλά σε άλλα αντικείμενα, όπου η δραστηριότητα των εμπορευμάτων συμβαίνει όλο και περισσότερο σε μια υπερφορτισμένη, ονειρώδη επικράτεια του φαίνεσθαι.

Σαφώς και οι πραγματικοί παραγωγοί της επικράτειας του φαίνεσθαι αναγνωρίζουν, στην πράξη, όλες τις ανεπάρκειες που υπογραμμίσαμε. Είναι ρεαλιστές. Γνωρίζουν πολύ καλά ότι τα εμπορεύματα μπορούν μόνο να δανειστούν πραγματικές ανθρώπινες δυνάμεις και ανθρώπινες ιδιότητες από τον κόσμο τον οποίο διατείνονται ότι τελειοποιούν και υπερβαίνουν. Έτσι, το θέαμα –γιατί αυτό που περιγράφουμε αποτελεί κεντρικό τομέα του θεάματος, επιφορτισμένο με το καθήκον να καθιστά τα εμπορεύματα επιθυμητά– υφίσταται μόνον μέσω μιας σχέσης παρασιτικής προς τις αξίες μιας

κοινωνικότητας υπό εξαφάνιση. Κάνει στα αντικείμενά του, σε δόσεις ομοιοπαθητικές, ενέσεις «κοινότητας», «σεβασμού στην παράδοση», ευσυνειδησίας, αξιοπιστίας, τρυφερότητας, αφέλειας, εκκεντρικότητας, φροντίδας – με μια λέξη, αγάπης. Θανατηφόρα επιχείρηση. Παρωδεί ό,τι αξίες καταβροχθίζει ζωντανές. Για να προστεθούν ως εξαρτήματα των παραλλαγών των οικιακών επιπλώσεων ή των ηλεκτρονικών επεξεργαστών οι αξίες της «φροντίδας», της «αγάπης», της «συνύπαρξης με άλλους», οι αξίες αυτές πρέπει πρώτα να αδειάσουν από οποιαδήποτε δυσκολία μπορεί να περιέχουν, από οποιαδήποτε απειθαρχία. Το πιο θλιβερό πράγμα με τον καταναλωτισμό δεν είναι ότι αδυνατεί να ανταποκριθεί στην υπόσχεση της ευτυχίας –αυτό είναι άλλωστε που επιτρέπει και την αντιπολίτευση στον καταναλωτισμό–, αλλά ότι στην πορεία εργάζεται συνεχώς για να εκμηδενίσει τα υλικά με τα οποία θα μπορούσε ακόμη να χτιστεί η ανθρώπινη ευτυχία (και η αναγνώριση της δυστυχίας).

Πράγματι. Δεν καταφέραμε να συγκρατήσουμε την απέχθειά μας. Αλλά δεν ήταν αυτή η πρόθεσή μας. Το ζήτημα για μας ήταν να κινηθούμε βήμα βήμα προς μία κατάσταση στην οποία θα μπορούσε κανείς να νιώσει πραγματική εχθρότητα, όχι αφ᾽ υψηλού απόρριψη. Κι αυτό μας φέρνει στην αλ-Κάιντα. Το επαναστατικό Ισλάμ, όπως έχουμε ήδη εξηγήσει, είναι κίνημα που γεννήθηκε από την αποστροφή προς πολλές όψεις της νεωτερικής συνθήκης. Παλεύει με την κληρονομιά της αποικιοκρατίας και με την τρέχουσα επιστροφή των αποικιοκρατούμενων. Τρέφεται από την εναγώνια αποτυχία του κοσμικού κράτους. Έχει μια δική του γλώσσα –κι εδώ είναι το δυνατό σημείο του αρχαϊσμού της οργής του– για τον τρόμο του νεοφιλελεύθερου αστικού τοπίου. Στη σύνθεση της αλ-Κάιντα, όμως, το σημαντικό είναι το μείγμα αταβισμού και νεωτερισμού. Οι καλύτερες μεταγραφές της προέρχονται ακριβώς από τον κόσμο των αγαθών (και των γκάτζετς) που έχουμε περιγράψει. Μαζί με τις διάφορες μαθητείες του στη νεωτερικότητα, το επαναστατικό Ισλάμ *έχει αναγκαστεί να υποστεί τον καταναλωτισμό σε όλη του την*

ορμητικότητα – να τον υποστεί με έναν τρόπο (και με μια ένταση) που είναι δυνατοί μόνον για όσους ζουν σε κοινωνίες όπου ο καταναλωτισμός είναι εν μέρει πραγματικότητα, εν μέρει όνειρο ενός επικείμενου μέλλοντος. Η οργή και η περιφρόνηση για τη σύγχρονη «Ζωή», που οι ισλαμιστές εκφράζουν στις διακηρύξεις και τις ανακοινώσεις τους, δεν θα γίνουν ποτέ κατανοητές αν δεν πάρουμε ξανά στα σοβαρά αυτό που έχουν υποστεί, αυτό που έχουν ζήσει.

Αυτό ισχύει ακόμη περισσότερο για το μοντέλο του *χρόνου*, για την αίσθηση της ιστορίας που ο καταναλωτισμός προσφέρει στα υποκείμενά του (αφού στο επίκεντρο της απόρριψης της Δύσης από την αλ-Κάιντα βρίσκεται πάνω απ' όλα ένα διαφορετικό μοντέλο του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος).

Πλησιάζουμε στην καρδιά του ζητήματος. Η νεωτερικότητα, ειδικά μάλιστα η εκδοχή εκείνη που εκδηλώνεται ως καταναλωτική κοινωνία, είναι όλο και λιγότερο ικανή να προσφέρει στα υποκείμενα τρόπους να ζουν στο παρόν, να αποδέχονται και να κατοικούν το παρόν την ώρα που αυτό συμβαίνει. Κι αυτό γιατί όλα τα επενδύει στο να εορτάζει και να διαιωνίζει το εδώ και τώρα. Τελευταία, μάλιστα, έχει κατασκευάσει έναν εκπληκτικό μηχανισμό που επιτρέπει στον κόσμο να εικονίζει, να αρχειοθετεί, να ψηφιοποιεί, να αντικειμενοποιεί και να κατέχει τη φευγαλέα στιγμή. Φαίνεται πως το εδώ και τώρα δεν αντέχεται (ή δεν είναι εντελώς πραγματικό), αν δεν το περιγράφει ή αν δεν το δείχνει κανείς, αμέσως και διαρκώς, σε άλλους ή στον εαυτό του. Το κινητό τηλέφωνο, η ψηφιακή αναπαραγωγή, τα SMS, η σύνδεση σε «πραγματικό χρόνο», η λούπα. Εμείς –παθολογικοί σχεδόν εραστές της εικόνας– επ' ουδενί λόγω δεν υποστηρίζουμε πως το να δίνεις σε μια εμπειρία τη μορφή της εικόνας σημαίνει ότι δεν τη βιώνεις. Υπάρχει όμως ένας τρόπος οπτικοποίησης, τον γνωρίζουμε στο μεδούλι μας (ενώ η καθομιλούμενη γλώσσα συχνά αποφεύγει να τον θίξει), ο οποίος αποτελεί ουσιαστικά μηχανισμό αμυντικό, μηχανισμό σκόπιμης αποξένωσης από τη στιγμή και απομάκρυνσης του

μη βιωμένου και του *μη σημαντικού.* Το θέαμα, όπως υποστηρίξαμε, είναι κοινωνικός μηχανισμός με πυρήνα κενό περιεχομένου. Η πραγματικότητα που προσφέρει είναι η πραγματικότητα των reality. Τα υποκείμενα διαρκώς αναχωρούν από τούτη την κενότητα, ακόμη κι όταν –ειδικά μάλιστα όταν– σνιφάρουν τη γραμμή του τίποτε με τον ενθουσιασμό του αφοσιωμένου χρήστη μπρος στα καινούρια σύνεργα. Θα επανέλθουμε σ' αυτό.

Η καταναλωτική κουλτούρα έχει πολλές όψεις. Τα γκάτζετς που εξυπηρετούν την άμεση αντικειμενοποίηση πάντοτε συνοδεύονται από μια ευρύτερη επικράτεια εμπορευματικής φαινομενικότητας (στη διαφήμιση, το σχεδιασμό, σ' ολόκληρη τη σκηνοθεσία της ζωής των εμπορευμάτων σ' αυτό το μείγμα διασκέδασης και ενημέρωσης) όλο και πιο προσανατολισμένης στο παρελθόν. Μια φορά κι έναν καιρό, τα εμπορεύματα υπόσχονταν πάνω απ' όλα το μέλλον. Τώρα μια ολόκληρη (και κυρίαρχη) τάξη εμπορευμάτων υπάρχει μόνο για να επινοεί μια *ιστορία,* μια χαμένη εποχή κοινότητας και σταθερότητας, την οποία όλοι ισχυρίζονται ότι θυμούνται, αλλά κανείς δεν βίωσε. Από την πανταχού παρούσα ψευδομνήμη το βήμα είναι μικρό ως τη «νοσταλγία για το παρόν»[2] – τη στυλιζαρισμένη παρουσίαση της τελευταίας λέξης της μόδας και των αξεσουάρ ως να κατείχαν ήδη την ακτινοβολία του παρωχημένου. Και ούτω καθεξής. Όλο και πιο γρήγορα γυρίζει ο τροχός της πλαστής χρονικότητας.

Ο στόχος μας δεν είναι να εισχωρήσουμε στις λεπτομέρειες της μεταφυσικής του καταναλωτισμού –δεν έχουμε τα κότσια–, αλλά να καταλάβουμε τι θα σήμαινε το να αντιταχθούμε σε αυτήν τη μεταφυσική. Πιστεύουμε ότι οι ρίζες της βρίσκονται στην κρίση του χρόνου. Γιατί τι άλλο είναι ο σύγχρονος διαπεραστικός, φορητός μηχανισμός διαμεσολάβησης, εν λειτουργία λεπτό προς λεπτό, αν όχι μια προ-

---

2. Βλ. Fredric Jameson, "Nostalgia for the Present", *South Atlantic Quarterly,* τόμ. 88, άνοιξη 1989, σσ. 517-537, και Arjun Appadurai, "Consumption, Duration and History", στο *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization,* Μινεάπολις και Λονδίνο 1996, σσ. 66-85.

σπάθεια να εξοριστεί η ευτέλεια της παρούσας στιγμής –η ωχρή επικαιρότητα του τι συμβαίνει– από τη συνείδηση; Η στιγμή αποκτά στο φτερό μια ξεχωριστή, *αποκηρύξιμη* μορφή. Γι' αυτό και θα ξεχαστεί. Το όλο ζήτημα με τα βίντεο που τελικά δεν θα δούμε ποτέ ή τις ψηφιακές φωτογραφίες που ποτέ δεν θα κατεβάσουμε είναι η αορατότητά τους: Είναι η εμπειρία που όλοι προσποιούμαστε ότι δεν είχαμε ποτέ. Είναι το μη παρόν που θέλουμε να ξεχάσουμε την ώρα που χτυπάμε τις συντεταγμένες του στο πληκτρολόγιο, πάντοτε με την ελπίδα ότι, μόλις το ξεχάσουμε, θα αντικατασταθεί από ένα *άλλο* παρόν, ένα παρόν που αποτελεί τη γνήσια συνέχεια ενός αποκατεστημένου παρελθόντος και ως εκ τούτου ένα άνοιγμα προς *ένα όραμα του μέλλοντος που δεν είναι ούτε κενό ούτε φαντασιακό*.

Λοιπόν, πράγματι, ο ατελείωτος ενθουσιασμός του μοντέρνου για τις συσκευές οπτικοποίησης, συσκευές μετατόπισης και αποστασιοποίησης, χρήζει περαιτέρω ερμηνείας. Σίγουρα συνιστά τρόπο υποταγής σε μια νέα τεχνική του θεάματος και δεν αρνούμαστε ότι το εύρος της διείσδυσης αυτής της υποταγής (αφού είναι επείγουσα, πανταχού παρούσα και θεωρείται δεδομένη) δημιουργεί προβλήματα στην εξουσία. Ο σκέτος τρόμος, καθώς και η ξεδιαντροπιά *της επιβολής και της καταστολής* καταγράφονται πια πολύ εύκολα και πολύ συχνά: *Πρέπει* να καταγραφούν, αφού η εμπειρία που δεν αναπαρίσταται άμεσα *δεν είναι* εμπειρία. «Να 'μαι, τρίτος από αριστερά, μέρα των Ευχαριστιών στο Άμπου Ντάμπι. Και να 'μαι, στην κορυφή ενός λόφου από κορμιά τρομοκρατών.»

Το τελικό ερώτημα, ωστόσο, να το το επιχείρημά μας, δεν αφορά τόσο τις παρενέργειες της υποταγής στον κόσμο των εικόνων, όσο το τι είναι αυτό που ζητά η υποταγή – τι είναι αυτό που επιθυμεί, τι είναι αυτό που ποτέ δεν μπορεί να βρει. Κάπου εδώ είναι και η απάντηση στο ερώτημα: Τι είναι αυτό που κατά βάθος δεν θέλουν οι εχθροί της νεωτερικότητας; Αυτοί που ισχυρίζονται ότι οι εχθροί της νεωτερικότητας απεχθάνονται την αλλαγή, την ελευθερία, τη συνεχή επινό-

ηση του εαυτού, την ατέρμονη ανοιχτότητα κάνουν λάθος. Αυτό που το επαναστατικό Ισλάμ δεν μπορεί να χωνέψει –αυτό που νιώθει ότι έχει ήδη αφιχθεί στις συμφορημένες μητροπόλεις που χρησιμοποιεί ως κρυψώνα του– είναι η ιδέα μιας ανθρώπινης ύπαρξης χωρίς *ενεστώτα χρόνο.*

II

Τι σημαίνει, λοιπόν, το πρωτοποριακό ιδεώδες; Ίσως να μπορούμε πλέον να διατυπώσουμε κάποιαν απάντηση. Θεωρούμε ότι πρόκειται τελικά για ερώτημα της πολιτικής ψυχολογίας (μίας υπανάπτυκτης ακόμη τέχνης): Αυτό δηλαδή που έχουμε να εξηγήσουμε είναι πόσο βαθιά και πόσο έντονη είναι η επιρροή του ιδεώδους αυτού στο κάθε υποκείμενο ατομικά, και πάνω απ' όλα γιατί το ιδεώδες, όσο συνεχίζεται η νεωτερικότητα, κερδίζει όλο και περισσότερους πιστούς αντί να τους χάνει.

Έχουμε φυσικά συναίσθηση ότι το πρωτοποριακό ιδεώδες είναι με μια έννοια μετάλλαξη αρχαίων, ίσως και πρωτόγονων, μορφών ανθρώπινης συγγένειας. Είναι όμως λάθος να το θεωρήσουμε επιστροφή στη βαρβαρότητα ή παλινδρόμηση. Το πρωτοποριακό ιδεώδες είναι ένα φαινόμενο νεωτερικό – ακόμη κι αν θα ήθελε, ακριβώς επειδή θα ήθελε, να μην είναι. Τι σημαίνει το πρωτοποριακό ιδεώδες; Ιδού η απάντηση του φανατικού:

> Έχω επιλέξει *να μην είμαι μοντέρνος*. Κι έχω αναλογιστεί επακριβώς τι σημαίνει να στηρίζω την επιλογή μου κάθε λεπτό. Έχω χτίσει έναν κόσμο που αυθεντικά αρνείται –αντιστρέφει, με αυστηρότητα, εμμονή, σημείο προς σημείο– τη μοντέρνα ζωή που κάποτε είχα.
>
> Ενστερνίζομαι το πεπερασμένο και το περιορισμένο αντί για το άμορφο. Επιλέγω την αυτοθυσία αντί για την αυτοϊκανοποίηση, τη σκληρότητα και την κακία αντί για την υποκριτική ευγένεια. Παραμένω ανοιχτός μόνον απέναντι σε ένα στενό φάσμα μηνυμάτων που επαναλαμβάνω στον εαυτό μου διαρκώς και τα εσωτερικεύω βαθιά – αφήνοντας

> πίσω μου την ελαφρότητα, την ισχνότητα και την επιφανειακότητα της "πίστης" στις σύγχρονες συνθήκες. Θεός μου η απάρνηση, όχι η όρεξη και η επιθυμία. Το σχεδιασμένο και το τελετουργικό θα εξασθενίσουν το απρόοπτο. Η ευτυχία του Τελευταίου Ανθρώπου δεν θα σημαίνει τίποτε για μένα. Η αυτοκτονία (η πιο μοντέρνα όλων των αρνήσεων) θα είναι το *τέλος* μου και τρέφω τη βαθύτερη αποστροφή για τη μη αναγνώριση του θανάτου που έχει θεσμοποιήσει ο εχθρός. Κυνηγώ το *αδιαμεσολάβητο* –τη δράση, την επίθεση, την εξαγνισμένη φλόγα της καταστροφής– ως αντίδοτο σ' αυτό που βιώνετε εσείς οι μοντέρνοι, σ' αυτό από το οποίο κι εσείς οι ίδιοι δεν γνωρίζετε πόσο θέλετε να αποδράσετε: το ατέρμονο νήμα της αναπαράστασης. «Η βία σαν μελωδία θα συντονίσει τις κινήσεις μου / κι ο Τρόμος σαν χιονονιφάδα θα παγώσει την πλημμυρίδα των σκέψεων.»[3]

Ακολουθούν συμπεράσματα όχι και τόσο ευπρόσδεκτα. Η πρωτοπορία του Τρόμου αυτήν τη στιγμή είναι η μοναδική επαρκής αντιπολίτευση στη νεωτερικότητα, αντιπολίτευση αναμφίβολα βάναυση και φαντασιακή, μα γι' αυτό και μιλά τη γλώσσα της αλήθειας για τη νεωτερικότητα όπως δεν θα τολμούσε καμία γλώσσα του ορθού Λόγου. Και η πρωτοπορία φέρει εντός της το μέλλον: Όσο πιο καθαρή και ασφυκτική η νεωτερική συνθήκη, τόσο πιο ισχυρή η απεύθυνση της πρωτοπορίας, όχι ως πολιτικής τακτικής, μα *ως τρόπου ζωής, ως μορφής του είναι*.

Κάπως ζοφερό το ανάγνωσμα, δεν υπάρχει αμφιβολία. Δεν μεταφέρουμε, ωστόσο, μήνυμα απελπισίας. Έχουμε στόχο να δείξουμε στην Αριστερά τι είναι η πρωτοποριακή ιδεολογία, γιατί αναβιώνει και σε ποιο επίπεδο μπορεί κανείς μακροπρόθεσμα να την πολεμήσει. Η πρότασή μας είναι να την πολεμήσουμε στο επίπεδο της νεωτερικότητας, στο επίπεδο όπου θα εγκαθιδρύσουμε (για να επαναλάβουμε τον προηγούμενο χαρακτηρισμό μας) μία μη νοσταλγική, μη καταγγελτική, μη οπισθοδρομική, μη φονταμενταλιστική,

---

3. W. Auden, "In Time of War", *The Collected Poetry of W. H. Auden,* Νέα Υόρκη 1945, σ. 342.

μη αποκαλυψιακή κριτική του μοντέρνου. Η Αριστερά έχει πολύ δρόμο να διανύσει μέχρι να προλειάνει το έδαφος για να στηθεί ένα τέτοιο εγχείρημα – ο πρόσφατος, μάλιστα, μικρός χείμαρρος ενθουσιασμού για τον «εικονικό κόσμο» την έχει οδηγήσει σε λάθος κατεύθυνση. Ωστόσο, μόνον από την Αριστερά μπορεί να προέλθει μια πραγματική αντίθεση στη νεωτερικότητα.

Η παρούσα κρίση εγείρει, επιμένουμε σ' αυτό, επίκαιρα και πιεστικά ερωτήματα – και δεν μιλούμε για ζητήματα που μπορούμε να παραμερίσουμε μέχρι να ηττηθούν ο Μπους και ο Μπλερ και μέχρι να γυρίσουν τα παιδιά από τον πόλεμο. Ακόμη και ο Γούλφοβιτς και ο Τζεφ Χουν λένε τώρα ότι σε τελική ανάλυση ο Πόλεμος κατά της Τρομοκρατίας θα διεξαχθεί και θα κερδηθεί στο πεδίο της «ιδεολογίας». Εκείνοι, βέβαια, θεωρούν ότι το καλύτερο όπλο της Δύσης σ' αυτόν τον αγώνα είναι ακριβώς η πραγματικότητα –το όνειρο του θεάματος του καταναλωτισμού– που περιγράψαμε. Μπορεί μάλιστα να έχουν και δίκιο. Και είναι πιθανόν ότι στη Μοσούλη και τη Τζακάρτα περισσότεροι άνθρωποι θα θελήσουν πλυντήρια και λάπτοπς απ' όσους θα επιλέξουν το μέλλον που έχουν να προσφέρουν η Ενότητα και η Τζιχάντ. Το πρωτοποριακό ιδεώδες είναι το πεδίο των λίγων. Είναι μάχη μιας στρατιάς που υποχωρεί. Το θέμα είναι, όμως, ότι θα αποδειχτεί μία *διαρκής* δράση οπισθοφυλακής, θα αντλήσει την ενέργειά της από το νέο αστικό προλεταριάτο και θα συνεχίσει να *καθορίζει την παρανοϊκή μορφή νεωτερικότητας που έχει υιοθετηθεί ως απάντηση στη νεωτερικότητα*, εκτός αν τεθεί υπό αμφισβήτηση η νεωτερικότητα η ίδια.

III

Επιστρέφουμε στα επιδερμικά χαρακτηριστικά των τελευταίων χρόνων και ανακεφαλαιώνουμε. Πριν πολλές σελίδες προτείναμε τους όρους «αταβισμός» και «νεωτερισμός» για να ονοματίσουμε κάπως το τρέχον θυμικό καθεστώς της

πολιτικής, όρους που προέκυψαν ξανά σε σχέση με την αλ-Κάιντα. Ο αταβισμός, όπως θα αντιλαμβάνεται ο αναγνώστης, συνδέεται κατά την άποψή μας με μια νέα (σημαντική) σειρά καπιταλιστικών επιταγών. Αποτελεί έναν σχηματισμό αναγκών, αποτυχιών και αναγκαιοτήτων που επιχειρήσαμε να σκιαγραφήσουμε και που έχει οδηγήσει σε έναν νέο γύρο πρωταρχικής συσσώρευσης. Η στροφή είναι αναγκαία –η υποβόσκουσα διαπίστωση είναι ότι «σύντομα δεν θα υπάρχει σημείο στις ζωτικές περιοχές της εξόρυξης ορυκτών για να κάνουμε μπίζνες»–, ωστόσο προφανώς και αποτελεί εγχείρημα υψηλού ρίσκου. Όπως είναι ο κόσμος σήμερα, πρωταρχική συσσώρευση σημαίνει *πόλεμος*. Ο πόλεμος φτιάχνει αυτοκρατορίες, αλλά τις χαλάει κιόλας. Πρωταρχική συσσώρευση σημαίνει πόλεμος, πόλεμος όμως που σήμερα διεξάγεται σε συνθήκες χωρίς προηγούμενο, ως ένοπλος αγώνας που όχι μόνο προκαλείται εν μέρει από το σύμπλεγμα των συγκυριών που αποκαλούμε θέαμα, αλλά και εξακολουθεί να διεξάγεται στο πλαίσιο του θεάματος. Όπου νεωτερισμός, λοιπόν, διάβαζε πόλεμος των ιστοσελίδων, βαλλιστική ανταλλαγή εικόνων, μάχες για τη διατήρηση (ή την αποτροπή) της αποδυνάμωσης των πολιτών.

Αναμφίβολα το σημερινό φιάσκο στο Ιράκ μαρτυρεί την ανικανότητα και την έλλειψη διορατικότητας και προβλέψεων σε πολλά επίπεδα. Οι σχεδιαστές του τόσο πολύ είχαν τυφλωθεί από την Επανάσταση στις Στρατιωτικές Υποθέσεις που τους διέφυγε το γεγονός ότι η Επανάσταση αυτή δεν συνοδευόταν από καμία Επανάσταση στα Ζητήματα Κατοχής (ακόμη κι αν το Ισραήλ προσπαθεί τριανταπέντε χρόνια τώρα να την προκαλέσει). Τρέφονταν από τα ψέματα των εκπατρισμένων τους συμβούλων. Επέλεξαν να αγνοήσουν το τι έκανε η δική τους πολιτική των κυρώσεων στην «κοσμική», καλλιεργημένη, δυτικότροπη κοινωνία των πολιτών που ονειρεύονταν ότι περιμένει στη γωνία. Και ούτω καθεξής. Γνωστός ο κατάλογος των προβλημάτων. Η πιο βαθιά έλλειψη προετοιμασίας, όμως, ήταν αυτή του στρατού στην αντιμετώπιση ενός νέου κόσμου ακαριαίας και διεκδικούμε-

νης μεσολάβησης. Ο τότε ταξίαρχος Μαρκ Κίμιτ, ανώτατος εκπρόσωπος Τύπου του στρατού στο Ιράκ, ρωτήθηκε στις 11 Απριλίου 2004, την ώρα που βρισκόταν σε εξέλιξη η πρώτη μεγάλη επίθεση εναντίον της κατοχής, τι θα έλεγε στους Ιρακινούς για τις τηλεοπτικές εικόνες «αμερικανών στρατιωτών και συμμάχων να σκοτώνουν αθώους πολίτες». «Αλλάξτε κανάλι», αυτή ήταν η απάντησή του. «Αλλάξτε κανάλι και παρακολουθήστε κάποιο σταθμό αξιόπιστο, ευσυνείδητο και τίμιο.»[4]

Η πρωταρχική συσσώρευση διεξάγεται σε συνθήκες θεάματος. Αυτή είναι, σε μια φράση, η νέα πραγματικότητα. Και το ίδιο το θέαμα, όπως εξηγήσαμε, υπόκειται σε διαδικασία μετάλλαξης. Ένας νέος γύρος τεχνολογικών νεωτερισμών έχει καταστήσει την αλλοτρίωση-στο-πεδίο-των-εικόνων μια πραγματικότητα πανταχού παρούσα, κοινότοπη και *διαρκώς αυτορυθμιζόμενη*. Η δυστοπική δυναμική ενός τέτοιου καθεστώτος είναι ξεκάθαρη. Στη σημερινή συγκυρία έχει τουλάχιστον την καλοήθη παρενέργεια να καθιστά πολύ δύσκολο για το κράτος το να διατηρεί τον έλεγχό του επί του θεάματος, να ασκεί δηλαδή τον βραχυπρόθεσμο και απόλυτο έλεγχο των εικόνων που είναι απαραίτητος για τον πόλεμο και την κατάκτηση και όχι απλώς τη δομική «διαχείριση» των φαινομένων που ταιριάζει στην ειρήνη.

Η αποσταθεροποίηση αυτή του θεάματος συνοδεύεται από μια ακόμη πιο παράξενη στροφή των γεγονότων όσον αφορά το θέαμα ως επικράτεια της *πίστης* – ως κάτι στο οποίο οι χρήστες και οι κάτοχοί του επενδύουν σωματικά και τείνουν προς τις εικόνες του μέλλοντος που προσφέρει. Κάποιος από μας θυμάται να του είπε πριν είκοσι χρόνια ένας οξυδερκής παρατηρητής ότι η νέα κυβερνοτεχνολογία που μόλις γινόταν διαθέσιμη θα μεταμόρφωνε την αυτοπεποίθηση και την ενεργητικότητα των εργαζομένων στον τομέα των υπηρεσιών. «Περίμενε και θα δεις. Η αστική τάξη θα ξαναερωτευτεί το μέλλον.» Αποδείχτηκε ότι είχε δίκιο. Για δύο δεκαετίες περίπου το ψηφιακό όνειρο δεν είχε αντίλογο. Ποιος

4. *New York Times*, 12 Απριλίου 2004.

θα το προέβλεπε πριν πέντε χρόνια πόσο γρήγορα και πόσο απόλυτα το όνειρο θα ανήκε στο παρελθόν; Κανένας κάτω από τα τριάντα δεν έχει την παραμικρή ψευδαίσθηση για το πού οδηγούν τα βαρετά σεμινάρια Η/Υ. Είναι εισιτήριο για δουλειά στην πληροφορική μόνον εφόσον η ειδικότητα που σπούδασες δεν μεταφερθεί εξ ολοκλήρου στο Μπάνγκαλορ πριν προλάβεις να πάρεις πτυχίο. Μην μας εκπλήσσει που οι πραγματικοί *υπήκοοι* του κόσμου της πληροφορικής θεωρούν τους μικροαπατεώνες και μικροπωλητές του κυβερνοχώρου –πενηντάρηδες που ακόμη πιστεύουν στο κυβερνοπαραμύθι– με τον ίδιο τρόπο που τα παιδιά της εποχής του Ρέιγκαν αντιμετώπιζαν τους γονείς τους της δεκαετίας του ’60 με τα τζόιντς και τις ιστορίες τους από το Γούντστοκ.

Οι πραγματικοί υποστηρικτές του θεάματος τη σήμερον ημέρα είναι οι σχεδιαστές και διαχειριστές των ιστότοπων του επαναστατικού Ισλάμ. Είναι οι μόνοι που μεθούν μέχρι τοξικής δηλητηρίασης με το κρασί της θεαματικής «*εξαΰλωσης*» της πολιτικής. Είναι οι μόνοι που συνεχίζουν να είναι πεπεισμένοι –όλο και πιο σίγουροι όσο περνούν τα χρόνια– ότι η ζωή στον κυβερνοχώρο είναι η οδός προς την ουτοπία.

Το έχετε ήδη αντιληφθεί: Πιστεύουμε ότι στη νέα μετάλλαξη των συνθηκών υπάρχουν πράγματα που πρέπει να φοβόμαστε, αλλά και σημεία ελπίδας. Το θέαμα επελαύνει με καλπάζοντες ρυθμούς, το επίκεντρό του ωστόσο είναι όλο και λιγότερο πειστικό. Επιταχύνει, όπως και ο καπιταλισμός γενικότερα, επειδή έχει πέσει η μετοχή της ψευδαίσθησης. Η απομάγευση του κόσμου των εικόνων μπορεί να ακολουθεί την απομάγευση του κόσμου εν γένει. Το θέαμα είναι η κύρια μορφή κοινωνικού ελέγχου στις παρούσες συνθήκες, αλλά είναι και μια πηγή συνεχούς αποσταθεροποίησης. Και μόνον η διάδοση της τεχνολογίας των εικόνων σημαίνει ότι η υφή της καθημερινής ζωής σε σημαντικό βαθμό συλλαμβάνεται, κυκλοφορεί, το νόημά της παρεκκλίνει από τα κανονικά κυκλώματα της εξουσίας. Στη Βοστόνη και το Μαϊάμι, το αυστηρά ακατάλληλο τηλεπαιχνίδι των εκλογών οδηγεί-

ται στην προδιαγεγραμμένη του κατάληξη. Στη Βαγδάτη, το αίμα του δημοσιογράφου του αλ-Αραμπίγια τινάζεται κατευθείαν στο φακό.

Αν το θέαμα είναι πραγματικά «κεφάλαιο συσσωρευμένο στο σημείο που γίνεται εικόνα», πότε θα υπάρξει, σε εποχές κρίσης όπως η σημερινή, μια σειρά από κινήσεις άμεσης επανοικειοποίησης των εικόνων; Πώς θα γίνει αυτή η απαλλοτρίωση; Και ποια θα είναι η μορφή της πρωταρχικής συσσώρευσης στο πεδίο των φαινομένων; Ίσως οι επιθέσεις του Αλλάουι στο αλ-Τζαζίρα θα γενικευθούν. Αν ναι, θα ακολουθήσει όλος ο αυτοακυρωτικός μηχανισμός της συμφόρησης και της μικρολογοκρισίας; Θα έχουμε ξανά τηλεόραση α λα Μπρέζνιεφ και Τσαουσέσκου;

Η κρίση συγκρατείται μόνον από το γεγονός της ανισομερούς ανάπτυξης του θεάματος παγκοσμίως. Στην καρδιά του θεάματος ο κόσμος των εικόνων αραιώνει και εξατμίζεται – στη μεθόριο όμως του καταναλωτισμού το θέαμα έχει γίνει ένας από τους κύριους μοχλούς ενός νέου γύρου τρομοκρατίας και μαρτύρων. Κι αυτό γιατί προσφέρει σε όσους είναι φρεσκομυημένοι στις τεχνικές του μια *ψευδαίσθηση πολιτικής αποτελεσματικότητας*. Κι αυτή η ψευδαίσθηση, σε έναν κόσμο φαντασμάτων, μοιάζει προς το παρόν να είναι αρκετή.

IV

Μπρος σε τούτο το αδιέξοδο, τι περιμένουμε από ένα μελλοντικό κίνημα αντίστασης; Δεδομένου ότι ως τώρα υποστηρίζουμε ότι αργά ή γρήγορα οφείλει να συγκροτηθεί μια αποτελεσματική μορφή αντίστασης που να αμφισβητεί συνολικά την υφή της νεωτερικότητας, ποιοι είναι για μας οι κόμβοι αυτής της νέας επεξεργασίας στην καθομιλουμένη γλώσσα των ειρηνιστών διαδηλωτών και των οπαδών της αντιπαγκοσμιοποίησης;

Πολλοί και διάφοροι. Κατ᾽ αρχάς, ας δούμε τον τρόπο που η αντίθεση στις αμερικανικές βάσεις –ένα καθιερωμέ-

νο αλλά και επείγον κομμάτι του αντιμιλιταρισμού και του αντιιμπεριαλισμού– θέτει όλο και ευρύτερα το ζήτημα της κρατικής εξουσίας. Τι είναι μια «βάση» και γιατί οι ΗΠΑ θέλουν και χρειάζονται να πολλαπλασιάζουν τέτοιες βάσεις σε ολόκληρο τον γνωστό κόσμο; Θα έπρεπε να δούμε το πρόβλημα υπό το πρίσμα του Γκουαντάναμο, όπως προτείνουν τελευταία διάφοροι συγγραφείς, υπό το πρίσμα δηλαδή του τι επιτρέπει, σε επίπεδο δικαιοσύνης, νόμου και ανομίας, το Γκουαντάναμο και οι δορυφόροι του. *Οι «βάσεις» είναι η ενσάρκωση του κράτους*, είναι σαφές αυτό. Είναι η κυριαρχία πέρα από τα εδαφικά όρια του κράτους, η βούληση για θέσπιση και για καταπάτηση του νόμου. Είναι το κράτος στη μεταμφίεσή του ως πολεμικής μηχανής κατευθυνόμενης προς άλλα κράτη, αλλά με την κατεύθυνση προς τον άλλον να έχει γίνει πλέον διείσδυση σε αυτόν, κατάκτησή του, μόλυνση του άλλου – που κατά τη διαδικασία προσφέρει στον πληττόμενο (το αποτυχημένο κράτος, την υποταγμένη σοσιαλδημοκρατία) ένα θετικό συγκεκριμένο πρότυπο άρσης και απάρνησης κάθε κοινωνικού φραγμού.

Οι βάσεις είναι χιλιάδες σημεία σκότους. Ένα λεμφικό σύστημα που παράγει αντισώματα στην έννομη τάξη και ενάντια στην εναπομείνασα (ωχρή) δυνατότητα δημοκρατικού ελέγχου. Είναι η απειλητική προεξόφληση ότι η γη θα γίνει ένα τεράστιο πεδίο «μυστικών επιχειρήσεων» και «επ' αόριστον άσκησης εξωθεσμικής κρατικής εξουσίας».[5] Αποτελούν οι ίδιες θεμέλια – αυτό είναι το ζήτημα. Διαμορφώνουν έναν κόσμο υπό διαμόρφωσιν. «Βάση» = πρότυπο, τόσο για τις ΗΠΑ όσο και για την αλ-Κάιντα (και η εξίσωση, έτσι πιστεύουμε, είναι εγγεγραμμένη στο όνομα που διάλεξε).

Χτίζουμε, λοιπόν, τις ελπίδες μας στο ότι είναι τεράστιο το πεδίο αμφισβήτησης που διανοίγεται κάθε φορά που θίγεται το ζήτημα των «βάσεων». Η πρόκληση θα είναι σε κάθε περίπτωση τοπικού χαρακτήρα, «εθνικής» εμβέλειας, κοινής λογικής και θα εκφραστεί σε διάφορα ιδιώματα. Η αντίστα-

5. Judith Butler, "Indefinite Detention" στο Butler, *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence,* Λονδίνο και Νέα Υόρκη 2004, σ. 64.

ση όμως που θα συναντήσει, από την πλευρά της κυρίαρχης εξουσίας, θα είναι απόλυτη· και η απολυτότητα αυτής της αντίστασης είναι από μόνη της ένα μάθημα για το τι είναι πραγματικά οι βάσεις και σε τι ανάγκες ανταποκρίνονται, πολιτικές και οικονομικές – όχι μόνον στρατιωτικές δηλαδή.

Κάτι τέτοιο θα μπορούσαμε να πούμε και για διάφορα άλλα ζητήματα και διενέξεις των τελευταίων χρόνων. Η καταγγελία της μυστικότητας της εξουσίας, για παράδειγμα, συνίσταται παρομοίως σε μια σειρά επιχειρήματα μετριοπαθή και συνταγματικά –περί ορίων, νομιμοτήτων, περιορισμένων ευθυνών– καθώς και στην αμφισβήτηση των ίδιων των συστατικών της κρατικής εξουσίας. Είναι αμφισβήτηση που ήδη διχάζει τις φατρίες του ίδιου του κρατικού μηχανισμού. Η δημοσίευση των φωτογραφιών του Άμπου Γκράιμπ (παρ' ότι βέβαια η πραγματική αλυσίδα των περιστάσεων που οδήγησαν στην αποκάλυψη περιβάλλεται από ένα νέφος μυστηρίου και βέβαια θα παραμείνει έτσι) αποτελεί ένα ακόμη αποδεικτικό στοιχείο της ρήξης στην συνήθη επαφή μεταξύ κρατικής διοίκησης και μμε. Ο ατέλειωτος γύρος ερωτήσεων και καταγγελιών που ακολούθησε ήταν εν πολλοίς για το θεαθήναι. Το θεαθήναι ωστόσο δεν είναι πλέον, όπως λέμε σε αυτό το βιβλίο, απόλυτα ελεγχόμενη διάσταση της κρατικής διαχείρισης.

Οι τοπικές προκλήσεις μπορούν με άλλα λόγια να εξελιχθούν σε πραγματικές κρίσεις της εμπιστοσύνης προς το κράτος. Παράλληλα, αλλά ακόμη πιο επώδυνα, η προαιώνια διαμάχη για το βομβαρδισμό των αμάχων –η νομιμοποίηση του Τρόμου από αέρος και των «παράπλευρων απωλειών» καθώς και η κανονική *προβολή* «Αμερικανών και συμμάχων στρατιωτών να σκοτώνουν αθώους πολίτες»– οδηγεί κατευθείαν στο ζήτημα της ίδιας της νεωτερικότητας. *Οι βομβαρδισμοί είναι συστατικό στοιχείο της νεωτερικής ζωής* – τώρα και της Αμερικής. Η εμπειρία και συντηρημένη μνήμη της έκρηξης και της φωτιάς αποτελεί κεντρικό άξονα της ταυτότητας του 20ού αιώνα – τόσο στο Βερολίνο όσο και στη Χιροσίμα, τόσο στο Λονδίνο όσο και (τώρα ενεργά) στη Φαλούτζα. Ο αιώνας θα μείνει στην ιστορία –ό,τι και να κάνει η αμερικανική κυ-

βέρνηση– ως ο αιώνας της *Γκερνίκα* του Πικάσο. Το να θέτει κανείς ξανά υπό αμφισβήτηση τις βασικές τεχνικές του βιομηχανοποιημένου πολέμου συνεπάγεται ενεργοποίηση της απωθημένης συνείδησης του κόστους της νεωτερικότητας.[6]

Με άλλα λόγια, σε πολλές από τις εικόνες και τα αιτήματα του αντιπολεμικού κινήματος υπάρχει, φανερά, μια διάσταση της ολότητας. Κι αν θα μπορούσαν να βρεθούν συνδέσεις μεταξύ αυτών των εικόνων και άλλων που προκύπτουν στα μμε κάθε πρωί, αν, για παράδειγμα, ο μυστικός κόσμος των «αναδόχων» και των πρώην δεσμοφυλάκων και ανεξέλεγκτων σεκιουριτάδων στο Ιράκ και στο Αφγανιστάν θα μπορούσε να ιδωθεί ως αναγκαία όψη της *νεοφιλελευθεροποίησης του πολέμου*, τότε πραγματικά το πλήθος θα είχε σχεδόν καταφέρει να ονοματίσει τον εχθρό. Αν δίπλα στον κουκουλωμένο άντρα στην προμετωπίδα μας τοποθετηθεί και η άλλη άσβηστη και ασυγχώρητη εικόνα της σημερινής κατάστασης πραγμάτων –ο κατεστραμμένος γεωργός από τη Νότια Κορέα που κόβει τις φλέβες του στα οδοφράγματα του Κανκούν*–, τότε θα αναδυόταν ίσως μια πραγματική περιγραφή ενός κόσμου απελπισίας και αγώνα.

Η τελευταία αυτή εικόνα, που φυσικά μετά χαράς και δεν θα δείξουμε, μας ξαναπροσγειώνει στο έδαφος, στο τρεμάμενο και τρομακτικό έδαφος, της αισιοδοξίας στην παρούσα εποχή του σκότους. Έχουμε ζωγραφίσει την εικόνα της νέας πρωτοποριακής ιδεολογίας όσο πιο ζοφερά μπορούσαμε και καταδείξαμε τον κόσμο της απελπισίας που αυτή η πρωτοπορία θέλει να εκμεταλλευτεί. Ήταν αναγκαίο κάτι τέτοιο. Η αλ-Κάιντα είναι ένα από τα κύρια συμπτώματα της νεωτερικότητας. Δεν είναι όμως το μοναδικό.

---

6. Σχετικά με αυτήν την απώθηση, βλ. W. G. Sebald, *On the Natural History of Destruction,* Νέα Υόρκη 2003. Για το κόστος, βλ. Sven Lindqvist, *A History of Bombing,* Νέα Υόρκη 2001. Πρόκειται για δύο σπουδαία κείμενα της ιστορίας του εικοστού αιώνα.

* Τον Σεπτέμβριο του 2003, ο 55χρονος συνδικαλιστής αγρότης (ηγετικό στέλεχος του συνδικάτου των αγροτών) Λιου Κιουγκ Χάε σκαρφάλωσε σε οδόφραγμα έξω από το συνεδριακό κέντρο όπου γινόταν η συνδιάσκεψη του ΠΟΕ στο Κανκούν του Μεξικού και αυτοκτόνησε, καρφώνοντας έναν παλιό ελβετικό σουγιά στο στήθος του. (*Σ.τ.μ.*)

V

Τις ίδιες δεκαετίες που ο νέος λενινισμός συγκέντρωνε οπαδούς στους κόλπους του, και στα ίδια εδάφη, τις ίδιες πόλεις των άνω των δεκαπέντε εκατομμυρίων κατοίκων, στο ίδιο κατεστραμμένο κρατικό σύστημα, στο ίδιο τοπίο των ταχύρυθμων προγραμμάτων και των θεραπειών-σοκ και της «φιλικής προς τους επενδυτές ατμόσφαιρας» τύπου Μποπάλ, αναπτυσσόταν μία *μη* πρωτοποριακή αντιπολίτευση. Πείτε την «το κίνημα των κινημάτων», πείτε την αγώνα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση – οι όροι οφείλονται στην αβέβαιη ακόμη φύση ενός νέου φαινομένου, τον απαράγραπτο πλουραλισμό του, τη συνεχή του αλλαγή τόπου και υιοθέτηση νέων τακτικών, τον αυθορμητισμό του (που δεν σημαίνει απαραιτήτως ότι αποκόπτεται έτσι απλά από παλιότερα κόμματα και επαναστατικές ομάδες) και την αδιαφορία του για σωτήριες γραφές. Αυτό είναι το «πλήθος» στο οποίο εναποθέτουμε την πίστη μας – και ακριβώς *επειδή* η πολιτική του εξαρτάται τόσο λίγο από τον νέο μηχανισμό του θεάματος. Ως προς αυτό, όπως και ως προς πολλά άλλα, είναι το αντίθετο της αλ-Κάιντα.

Πιστεύουμε πως και μόνο το να απαριθμήσουμε μερικές από τις εμβληματικές στιγμές αυτού του νέου κινήματος είναι επικίνδυνο. Διακινδυνεύουμε έτσι να επισκιάσουμε την κρυμμένη και εφήμερη αντιπρωτοπορία με ορισμένα λαμπρά ονόματα: Τσιάπας, Movimento Sem Terra, Direct Action, αγώνας ενάντια στο υδροηλεκτρικό εγχείρημα στο Γκουτζαράτ, οι απεργίες και κινήσεις διαμαρτυρίας, τα σαμποτάζ που συνεχώς προσπαθούν να εναντιωθούν σ' έναν κόσμο μεροκαμάτων της σκλαβιάς. Το κύριο σημείο είναι ωστόσο ξεκάθαρο. Η αντίθεση αυτή, και ειδικότερα η απόσταση της αντίθεσης αυτής από το πρωτοποριακό ιδεώδες, είναι προϊόν της παρούσας δυναμικής του κεφαλαίου, όπως και οποιαδήποτε άλλη εξέλιξη του τελευταίου τετάρτου του αιώνα. Τα αντικείμενα και οι τακτικές της αποτελούν απάντηση στη λογική του νεοφιλελευθερισμού στον οποίο καλείται να αντισταθεί. Στο πεδίο του κινήματος των κινημάτων, το κεφάλαιο εμφανίζεται

ως μια σειρά πειρασμών και εξαναγκασμών αποκεντρωμένων, φευγαλέων σαν αμοιβάδα, γι' αυτό και πρέπει να αντιμετωπίζεται με όρους εξίσου ευκίνητους. Αδύναμα κράτη, αποτυχημένες κρατικοποιήσεις, άμεσες ληστρικές επιθέσεις στο νόμισμα και παντού οι ίδιοι παίκτες –οι εταιρείες– που συνυφαίνουν τα παγκόσμια νήματα της παραγωγής τους: αυτή είναι η οικονομική πραγματικότητα με την οποία έχουν μεγαλώσει οι νέες εργατικές τάξεις, αυτά είναι τα ευάλωτα σημεία καμπής που οι νέες εργατικές τάξεις επιμένουν να δοκιμάζουν και να αμφισβητούν.

Άλλοι συγγραφείς έχουν ξεκινήσει να κάνουν τη χαρτογράφηση και το χρονικό της νέας αυτής αντίστασης, και με πολλή ζωτικότητα. Δεν θα επαναλάβουμε τις ιστορίες τους και δεν παριστάνουμε ότι γνωρίζουμε αν το σχέδιο των αγώνων αυτών θα ανακόψει τον νεοφιλελευθερισμό. (Εδώ, όπως και αλλού, καθόμαστε στη φωτιά της κόλασης μαζί με τον σατανά, χωρίς να έχουμε ακόμη αποφασίσει «Πόσο ν' αφήσουμε την ελπίδα να μας δυναμώσει / Ή να μας δείξει η απελπισία το δρόμο».) Αυτό που γνωρίζουμε με βεβαιότητα είναι ότι ο καπιταλισμός, στον τωρινό του γύρο πρωταρχικής συσσώρευσης, συναντά έναν νέο / παλιό Εχθρό. Και το πεδίο της μάχης έχει κάτι να μας πει –εμάς τους Βόρειους, τους πολίτες του θεαματικού κέντρου ελέγχου– για το πού και πώς μπορούμε να σχεδιάσουμε την πρακτική μας αντιπαλότητα στη νεωτερικότητα.

Η νεωτερικότητα είναι πολλά πράγματα. Ένα απ' αυτά είναι η εκκοσμίκευση, ένα άλλο η επιτάχυνση, η λατρεία της τεχνολογίας, η απομάγευση του κόσμου και ο ψεύτικος προσανατολισμός του μέλλοντος. Στην καρδιά, ωστόσο, της καπιταλιστικής νεωτερικότητας θα λέγαμε ότι εκδιπλώνεται μια διαδικασία αέναης «περίφραξης». Το μέγα έργο της τελευταίας μισής χιλιετίας υπήρξε ο σταδιακός αποκλεισμός των φυσικών και ανθρώπινων πόρων από την κοινή χρήση. Το έδαφος, το νερό, οι καρποί του δάσους, οι χώροι των εθίμων και της κοινοτικής διαπραγμάτευσης, το ορυκτό υπόστρωμα, η ζωή των ποταμών και των ωκεανών, τα ίδια τα ραδιοκύματα – ο καπιταλισμός εξαρτιόταν και εξαρτάται ακόμη από το

να μην είναι πια κοινά τα κοινά κτήματα, όση και να ήταν η βία ή ο παραλογισμός που χρειάστηκαν για τη μετατροπή των υλών της ανθρωπότητας στο ένα ή το άλλο εμπορεύσιμο αγαθό. Θεωρούμε ότι η λέξη περίφραξη είναι αυτή που περιγράφει καλύτερα τη λογική αυτής της διαδικασίας. Και συνδέεται άμεσα με την νέα μη πρωτοπορία. Γιατί οι εχθροί του νεοφιλελευθερισμού έχουν κεντρικό τους μέλημα την αντίσταση στις επιθέσεις στα κοινά κτήματα. Όπως το έθεσε ο μεγάλος Καρλ Πολάνυι πριν μισό αιώνα, ο καπιταλισμός έχει τις ρίζες του στη συνεχή *εκρίζωση* βασικών στοιχείων του ζωικού κόσμου των ειδών από το ιδιάζον πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων –εξαναγκασμούς, αντιλήψεις, περιορισμούς και ισορροπίες, κανόνες διαδοχής, μορφές κοινοτικών κυρώσεων ενάντια στον εκμεταλλευτή–, το κύριο δημιούργημα της μακράς ιστορίας της ανθρωπότητας. Η εκρίζωση αυτή είναι μια βαναυσότητα και θα συνεχίσει να βιώνεται ως βαναυσότητα από όσους τη βιώνουν από πρώτο χέρι.

> Το εμπόρευμα που λέγεται εργατική δύναμη δεν μπορεί να το πετάει κανείς από ᾽δω κι από ᾽κει, να το χρησιμοποιεί άκριτα ή ακόμη και να το αφήνει αχρησιμοποίητο χωρίς κάποια συνέπεια για τον άνθρωπο που τυγχάνει να φέρει το συγκεκριμένο αυτό εμπόρευμα. Απορρίπτοντας την εργατική δύναμη του ανθρώπου, απορρίπτει κανείς παρεμπιπτόντως και τη σωματική, ψυχολογική και ηθική οντότητα «άνθρωπος» που προσαρτάται σε αυτήν. Αν στερούνταν την προστατευτική κάλυψη των θεσμών του πολιτισμού, οι άνθρωποι θα καταστρέφονταν από τις συνέπειες της έκθεσής τους στην κοινωνία: θα έπεφταν θύματα του έντονου κοινωνικού αποσυντονισμού που θα επερχόταν με τα εγκλήματα, τις διαστροφές, την πείνα. Η φύση θα περιοριζόταν στα βασικά της στοιχεία, οι γειτονιές και τα τοπία θα αφανίζονταν, τα ποτάμια θα μολύνονταν, η στρατιωτική ασφάλεια θα ήταν σε κίνδυνο [sic], θα καταστρεφόταν η δυνατότητα παραγωγής τροφής και πρώτων υλών.[7]

7. Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Βοστώνη 1957 (α΄ έκδ. 1944), σ. 73. Ο Πολάνυι, γράφοντας το 1944, ήταν πεπεισμένος ότι οι καταστροφές των τελευταίων δε-

Η γλώσσα στο απόσπασμα αυτό ίσως να είναι παρωχημένη. Αλλά σχεδόν από κάθε άποψη παραμένει –και γίνεται όλο και περισσότερο– ένα κείμενο του καιρού μας.

Ίσως μάλιστα η ιδέα της περίφραξης, καθώς και το ζήτημα των αποτελεσματικών τακτικών αντίθεσης σε αυτήν, να αποτελέσει το πρίσμα μέσα από το οποίο ο Βορράς και ο Νότος θα καταφέρουν να βρουν –παρά τις διαφορές που θα ήταν χαζό να ξορκίσει κανείς– μία κοινή βάση για συνεννόηση. Γιατί και ο Βορράς είναι κι αυτός θύμα ενός νέου γύρου εκρίζωσης και ωμών παζαριών για την αποκλειστική κατοχή. Οι στρατηγικοί βιοεπενδυτές σαν βεντάλια απλώνουν τα πλοκάμια τους στη γενετική ενδοχώρα, αναζητώντας το υλικό της ζωής για να το πατεντάρουν και να το χειραγωγήσουν. Οι κολοσσιαίοι ιδιοκτήτες των ραδιοσυχνοτήτων απευθύνονται στο κράτος για να τους εγγυηθεί –για να ενταθεί δηλαδή– το μονοπώλιο της ομιλίας. Ο μηχανισμός των βασικών δημόσιων υπηρεσιών, που ουσιαστικά κερδήθηκε από τους μακρόχρονους αγώνες του εικοστού αιώνα, θα εξαντληθεί ως προς τους πόρους του και θα ξεπουληθεί φθηνά. Θ' ανοίξει μια παγκόσμια αγορά αδειών μόλυνσης του περιβάλλοντος. Θα εμπορευματοποιηθεί μέχρι και το *γενετικό υλικό*.

Είμαστε ρεαλιστές. Είναι τέτοια η έκταση του νέου αυτού γύρου περιφράξεων που μέχρι τώρα η αναγνώρισή τους, αλλά και η αντίσταση εναντίον τους, έχουν εκφραστεί σπασμωδικά. Είναι δύσκολο να τις διακρίνει κανείς με καθαρότητα, δύσκολο να τις απομυστικοποιήσει. Η αντίσταση ωστόσο υπάρχει και μάλιστα εντείνεται. Και για μια ακόμη φορά, το γεγονός του πολέμου αποκαλύπτει ανάγλυφα πολλά πράγματα. «Η McDonalds δεν μπορεί να διαπρέψει χωρίς την McDonnell Douglas… Και η κρυμμένη γροθιά που κρατά τον κόσμο ασφαλή για να διαπρέπουν οι τεχνολογίες της Σίλικον Βάλεϊ λέγεται Στρατός, Ναυτικό, Αεροπορία, Σώμα

καπέντε ετών θα έπειθαν το κεφάλαιο, μια και καλή, ότι το κοινωνικό και ανθρώπινο κόστος ήταν πολύ υψηλό για τούτη την εκρίζωση. Η αισιοδοξία ήταν το μοναδικό του λάθος.

Πεζοναυτών των ΗΠΑ.»[8] Όταν ο ίδιος ο καπιταλισμός υποχρεώνεται να εκστομίζει τις ενδότερες αυτές αλήθειες (όσο υπεροπτικά κι αν το κάνει ο συγγραφέας με τη συγκατάθεση των ενημερωμένων αναγνωστών), τότε οι ίδιοι οι όροι της εμπλοκής έχουν αλλάξει. Ο στρατιωτικός νεοφιλελευθερισμός φανερώνεται ως αυτό που είναι.

«Όταν οικτίρουμε ως φτωχούς εκείνους που πρέπει να μοχθήσουν για να υπάρξει ο κόσμος, τότε υποτιμούμε την ανθρώπινη κατάσταση.» Τάδε έφη Έντμουντ Μπερκ. Θεωρούμε ότι η «λαϊκή σοφία» των αφεντικών παραμένει αυτή. Μπορούμε να προσθέσουμε σε αυτήν τα πρόσφατα λόγια ενός από τους συμβούλους του Μπους, που αποτιμά το θέαμα από την ιδιαίτερη σκοπιά του: «Είμαστε αυτοκρατορία τώρα και, όταν δρούμε, δημιουργούμε μια πραγματικότητα δική μας».[9]

Πρόκειται για τη φωνή της απολυταρχίας ανά τους αιώνες – μόνο που τώρα κατέχει έναν μηχανισμό χωρίς προηγούμενο για να φτιάξει τον κόσμο σύμφωνα με τις επιθυμίες της. Και εναντίον της, εντέλει, μόνον ένας Μίλτον μπορεί να σταθεί. «Και ανασυντάσσοντας τις καταπονημένες μας δυνάμεις, / ας συσκεφτούμε: Πώς να τον πλήξουμε από ᾽δω και στο εξής πιο καίρια / τον εχθρό μας…» Μέχρι, ίσως

> …Κάπου, με κάποιο νέο φεγγάρι
> Θα μάθουμε πως ο ύπνος δεν είναι θάνατος.
> Ακούγοντας ολόκληρη τη γη ν᾽ αλλάζει το σκοπό της
> Τη σάρκα της να αγριεύει, κι αυτήν με τη σειρά της
> Να κραυγάζει δυνατά…[10]

Οι κραυγές ήδη ακούγονται και η γη αρχίζει να τινάζει από πάνω της τον ύπνο.

---

8. Thomas Friedman, *New York Times Magazine,* 28 Μαρτίου 1999.

9. Παρατίθεται στο Ron Suskind, “Without a Doubt”, *New York Times Magazine,* 17 Οκτωβρίου 2004.

10. W. B. Yeats, “At Galway Races”, *The Green Helmet and Other Poems,* Ντάντραμ 1910.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Οι *Καταπονημένες δυνάμεις* ξεκίνησαν από μια προκήρυξη με τον τίτλο *Ούτε τον πόλεμο ούτε την ειρήνη τους*, όμως η ώθηση να γίνει το βιβλίο δόθηκε σε μια συνάντηση των Retort τον Φεβρουάριο του 2003, όπου συζητήσαμε με τον Perry Anderson το άρθρο του "Force and Consent" («Ισχύς και Συναίνεση», *New Left Review*, τχ. 17, Σεπτ./Οκτ. 2002). Τέσσερις από μας που βρεθήκαμε στη συνάντηση εκείνη αναλάβαμε να μετατρέψουμε την προκήρυξη σε μπροσούρα και αυτή τελικά έγινε βιβλίο. Η συνεργασία αναδύθηκε από τον συνεχιζόμενο κριτικό διάλογο στο πλαίσιο της ομάδας και τους δεσμούς φιλίας και συντροφικότητας μεταξύ μας. Οφείλουμε ιδιαίτερη ευγνωμοσύνη σε ορισμένους ανθρώπους: στην Ann Banfield, την Amita Baviskar, την Gillian Boal, τον Jim Brook, τον Terry Burke, τον Michael Klare, τον Peter Linebaugh, τον Paul Lubeck, τον Donald Nicholson-Smith, τη Mary Beth Pudup και τον Eddie Yuen για όλη τους τη βοήθεια κατά την πορεία της ομάδας και ειδικά στην Anne Wagner για την εξαιρετικά σημαντική της προσφορά να διαβάσει ολόκληρο το χειρόγραφο. Το τέρας εξημερώθηκε και έλαβε μια συνεπή μορφή με την καθοριστική συμβολή του Jason Strange.

Παρακάτω ένα σύντομο βιβλιογραφικό σημείωμα –επ' ουδενί δεν διατεινόμαστε ότι είναι εξαντλητικό– για όσους αναγνώστες ενδιαφέρονται να ασχοληθούν με τα κύρια θέματα που θίγουν οι *Καταπονημένες δυνάμεις*.

Εισαγωγή

Το βιβλίο *2/15: The Day the World Said No to War* (*15/2: Η μέρα που ο κόσμος είπε όχι στον πόλεμο*, επιμ. Barbara Sauermann, Εδιμβούργο 2003) που συγκεντρώνει 131 φωτογραφίες από τριάντα πόλεις και συλλαμβάνει το πνεύμα των παγκόσμιων διαδηλώσεων την παραμονή του πολέμου στο Ιράκ. Η υποδοχή από την Αριστερά των βιβλίων των Michael Hardt και Antonio Negri *Empire* (Καίμπριτζ 2002, ελλ. έκδ. *Αυτοκρατορία*, μτφρ. Νεκτάριος Καλαϊτζής, Scripta 2002) και *Multitude* (*Πλήθος,* Λονδίνο 2004) ήταν περιέργως ιδιαίτερα θετική. Για μια ενδιαφέρουσα εξαίρεση, βλ. το άρθρο του Timothy Brennan "The Empire's New Clothes" («Τα νέα ρούχα της αυτοκρατορίας»), *Critical Inquiry,* χειμώνας 2003.

Το κράτος, το θέαμα και η 11η Σεπτεμβρίου

Για την πρώτη διατύπωση της έννοιας του θεάματος και της αποικιοποίησης της καθημερινής ζωής, βλ. Guy Debord, *Society of the Spectacle* [α΄ έκδ. 1967], μτφρ. Donald Nicholson-Smith, Νέα Υόρκη 1994 (ελλ. έκδ. *Η κοινωνία του θεάματος*, μτφρ. Νίκος Αλεξίου - Πάνος Τσαχαγέας, Ελεύθερος Τύπος 1986) και Guy Debord, *Comments on the Society of the Spectacle* [α΄ έκδ. 1988], μτφρ. Malcolm Imrie, Λονδίνο 1998 (ελλ. έκδ. *Σχόλια πάνω στην Κοινωνία του Θεάματος*, μτφρ. Πάνος Τσαχαγέας, Ελεύθερος Τύπος 1988). Για περαιτέρω συζήτηση και εφαρμογή των εννοιών αυτών, βλ. Raoul Vaneigem, *The Revolution of Everyday Life* [α΄ έκδ. 1967], μτφρ. Donald Nicholson-Smith, Λονδίνο 1994 (ελλ. έκδ. *Η Επανάσταση της Καθημερινής Ζωής*, μτφρ. Σεραφείμ Βελέντζας, Άκμων χ.χ.), Ken Knabb (επιμ.), *Situationist International Anthology*, Μπέρκλεϊ 1981 (ελλ. έκδ. *Το ξεπέρασμα της τέχνης, Ανθολογία κειμένων της Καταστασιακής Διεθνούς*, επιλογή-μτφρ. Γιάννης Ιωαννίδης, Ύψιλον 1985) και Anselm Jappe, *Guy Debord*, Edizioni Tracce 1993 (ελλ. έκδ. *Γκυ Ντεμπόρ*, μτφρ. Νίκος Κούρκουλος, Ελεύθερος Τύπος 1998).

Αίμα για το πετρέλαιο;

Ο Michael Klare περιγράφει ξεκάθαρα την επιχειρηματολογία περί «αίματος για το πετρέλαιο» στο *Blood for Oil: The Dangers and Consequences of America's Growing Petroleum Dependency* (*Αίμα για το πετρέλαιο: Οι κίνδυνοι και οι συνέπειες της πετρελαϊκής εξάρτησης της Αμερικής*, Νέα Υόρκη 2004). Ο David Goodstein στο *Out of Gas* (*Μείναμε από βενζίνη*, Νέα Υόρκη 2004) και οι ιστοσελίδες www.princeton.edu/hubbert/current-events.html, www.peakoil.net και www.hubbertpeak.com εξερευνούν τη συζήτηση περί τέλους του πετρελαίου. Η καλύτερη ανάλυση πολιτικής οικονομίας του παγκόσμιου πετρελαίου είναι το *The Global Political Economy of Israel* (*Η παγκόσμια πολιτική οικονομία του Ισραήλ*, Λονδίνο 1999) των Jonathan Nitzan και Shimshon Bichler. Η υφή της ζωή με φόντο την κατάχρηση του πετρελαίου περιγράφεται πολύ καλά στην τριλογία των μυθιστορημάτων τού (πρώην πετρελαιά) Abdelrahman Munif, *Cities of Salt* (*Πόλεις από αλάτι*, Νέα Υόρκη 1978). Για τη σχέση μεταξύ πετρελαίου και πρωταρχικής συσσώρευσης θεμελιώδες ανάγνωσμα είναι το *Midnight Oil* (Μπρούκλιν 1992) της Κολλεκτίβας Midnight Notes. Η καλύτερη αναφορά για τη διαφθορά και τις χώρες του πετρελαίου είναι το άρθρο "Bottom of the Barrel" («Ο πάτος του βαρελιού», 2003, στη σελίδα www.catholicrelief.org/africanoil.cfm). Γενικότερα, οι σχέσεις μεταξύ πρωταρχικής συσσώρευσης και καπιταλισμού χαρτογραφούνται στο *The Invention of Capitalism* (*Η επινόηση του καπιταλισμού*, Τσάπελ Χιλ 2001) του Michael Perelman και το *The New Imperialism* του David Harvey (Λονδίνο 2003, ελλ. έκδ. *Ο νέος ιμπεριαλισμός*, μτφρ. Ελένη Αστερίου, Καστανιώτης 2006). Το *The Global Gamble* (*Ο τζόγος του πλανήτη*, Λονδίνο 2000) του Peter Gowan και το *The Economics of Global Turbulence* (*Τα οικονομικά της πλανητικής αναταραχής*, Λονδίνο 2005) του Robert Brenner είναι βασικά εγχειρίδια σχετικά με την άνοδο του νεοφιλελευθερισμού και τη σχέση του με την αμερικανική οικονομική εξουσία. Σχετικά με την κρίση του εκκοσμικευμέ-

νου εθνικισμού, βλ. το *The Rule of Experts* (*Ο νόμος των ειδικών*, Μπέρκλεϊ 2002) του Timothy Mitchell και το *The Nation and its Fragments* (*Το έθνος και τα θραύσματά του*, Πρίνστον 1993) του Partha Chatterjee. Κλασικό ανάγνωσμα είναι το *The Great Transformation* (Βοστώνη 1944, ελλ. έκδ. *Ο μεγάλος μετασχηματισμός, Οι πολιτικές και κοινωνικές απαρχές του καιρού μας*, μτφρ. Κώστας Γαγανάκης, Νησίδες χ.χ.) του Karl Polanyi. Οι ιδέες του Πολάνυι εφαρμόζονται με πολύ δυναμισμό στην πραγμάτευση της κρίσης της ηγεμονίας των ΗΠΑ στο άρθρο των Giovanni Arrighi και Beverly Silver, "Polanyi's Double Movement" («Η διπλή κίνηση του Πολάνυι»), *Politics and Society,* τόμ. 31, αρ. 2, 2003, σσ. 325-55.

Διαρκής πόλεμος

Από μια πλειάδα πρόσφατων βιβλίων για την αμερικανική αυτοκρατορία, δύο καταδεικνύουν την ιστορική της συνέχεια: Το *The Sorrows of Empire: Militarism, Secrecy and the End of the Republic* (*Η θλίψη της αυτοκρατορίας: Μιλιταρισμός, μυστικότητα και το τέλος της δημοκρατίας*, Νέα Υόρκη 2004) του Chalmers Johnson και από την πλευρά της Δεξιάς το *American Empire: The Realities and Consequences of US Diplomacy* (*Αμερικανική αυτοκρατορία: Οι πραγματικότητες και οι συνέπειες της διπλωματίας των ΗΠΑ*, Καίμπριτζ 2002) του Andrew J. Bacevich. Από τη μακρότατη λίστα των δημοσιεύσεων του Noam Chomsky για το θέμα, το *American Power and the New Mandarins* (Νέα Υόρκη 1969, ελλ. έκδ. *Αμερικανική ισχύς και νέοι μανδαρίνοι*, μτφρ. Νίκος Ράπτης, Scripta 2004) δεν έχει πάψει να είναι επίκαιρο. Η Diana Johnstone προσφέρει μια ξεκάθαρη ανάλυση της καταστροφής στα Βαλκάνια στο *Fools' Crusade: Yugoslavia, NATO and Western Delusions* (*Η σταυροφορία των ηλιθίων: Η Γιουγκοσλαβία, το ΝΑΤΟ και οι αυταπάτες της Δύσης*, Νέα Υόρκη 2002). Για τη μακρά και ελάχιστα συζητημένη ιστορία της επιβολής της ειρήνης μέσω κρατικής τρομοκρατίας από αέρος, βλ. το *A Chorus of Stones* (*Χορωδία από πέτρες*, Νέα Υόρκη 1992) της

Susan Griffin και το *A History of Bombing* (*Μια ιστορία των βομβαρδισμών*, Νέα Υόρκη 2000) του Sven Lindqvist.

Το μέλλον μιας ψευδαίσθησης

Η πρώιμη ιστορία της σχέσης του κράτους των ΗΠΑ και του σιωνισμού σκιαγραφείται στο *Israel in the Mind of America* (*Το Ισραήλ στο μυαλό της Αμερικής*, Νέα Υόρκη 1983) του Peter Grose. Μία καλή αναδίφηση των σχέσεων μετά το 1945, συμπεριλαμβανομένης της δραστηριότητας του ισραηλινού λόμπι, αποτελεί το *Israel and the American National Interest* (*Το Ισραήλ και το αμερικανικό εθνικό συμφέρον*, Ουρμπάνα και Σικάγο 1986) της Cheryl A. Rubenberg. Η υποστήριξη χριστιανών φονταμενταλιστών προς τον σιωνισμό εκτίθεται στο "Israel's Christian Comforters and Critics" («Χριστιανοί παράκλητοι και κριτικοί του Ισραήλ») της Ruth W. Mouly, στο *Anti-Zionism: Analytical Reflections* (*Αντισιωνισμός: Αναλυτικοί συλλογισμοί*, Μπράτλμποροο 1988), επιμ. R. Tekiner, S. Abed-Rabbo και N. Mezvinsky. Το *Israel / Palestine* (*Ισραήλ / Παλαιστίνη*, Νέα Υόρκη 2002) της Tanya Rinehart εκθέτει την απάτη των συμφωνιών του Όσλο και του Καμπ Ντέιβιντ. Ως προς τις λεπτομέρειες της υποστήριξης των ΗΠΑ προς το ισραηλινό κράτος κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, το *The Fateful Triangle: The United States, Israel, and the Palestinians* (Βοστόνη 1983, ελλ. έκδ. *Μοιραίο Τρίγωνο: Οι ΗΠΑ, το Ισραήλ και οι Παλαιστίνιοι*, μτφρ. Δάφνη Βούβαλη, Λιβάνης 2002) του Noam Chomsky παραμένει βασικό κείμενο.

Το επαναστατικό ισλάμ

Το *Orientalism* του Edward Said (Νέα Υόρκη 1978, ελλ. έκδ. *Οριενταλισμός*, μτφρ. Φώτης Τερζάκης, Νεφέλη 1996) παραμένει απαραίτητο ανάγνωσμα. Το *Islam: A Very Short Introduction* (*Μία πολύ συνοπτική εισαγωγή στο Ισλάμ*, Οξφόρδη 1977) του Malise Ruthven είναι αυτό ακριβώς που δηλώνει και μάλιστα πολύ ικανοποιητικά. Για τις σχέ-

σεις μεταξύ Ισλάμ και κοσμικού κράτους, βλ. Talal Assad, *Formations of the Secular* (*Μορφές της κοσμικής πολιτείας*, Στάνφορντ 2003). Το *Islams and Modernities* (*Τα Ισλάμ και οι νεωτερικότητες*, Λονδίνο 1996) του Al-Azmeh και το *Good Muslim, Bad Muslim* (Νέα Υόρκη 2004, ελλ. έκδ. *Καλός μουσουλμάνος, κακός μουσουλμάνος*, μτφρ. Ιωάννης Παπαδήμος, Μελάνι 2006) του Mahmood Mamdani παρέχουν πολύ δυνατές αναλύσεις της ανάδυσης του πολιτικού Ισλάμ στον νεώτερο κόσμο. Το *Enemy in the Mirror* (*Ο εχθρός στον καθρέφτη*, Πρίνστον 1999) της Elizabeth Euben παρέχει την οπτική ενός πολιτικού επιστήμονα σχετικά με το επαναστατικό Ισλάμ και συγκεκριμένα το έργο του Κουτμπ, ενώ το *The War for Muslim Minds* (*Ο πόλεμος για τα μυαλά των μουσουλμάνων*, Χάρβαρντ 2004) του Gilles Kepel και το *Globalized Islam* (Νέα Υόρκη 2004, ελλ. έκδ. *Το Παγκοσμιοποιημένο Ισλάμ*, μτφρ. Βιργινία Πισιμίση, Scripta 2006) του Olivier Roy πραγματεύονται υποδειγματικά τον ισλαμισμό και την παγκοσμιοποίηση. Σχετικά με τη Σαουδική Αραβία και τη σχέση της με τον παγκόσμιο ισλαμισμό, ξεχωρίζουν το *The Battle for Saudi Arabia* (*Η μάχη για τη Σαουδική Αραβία*, Νέα Υόρκη 2004) του As'ad Abukhalil και το άρθρο "McJihad: Islam in the US Global order" («ΜακΤζιχάντ: Το Ισλάμ στην παγκόσμια τάξη των ΗΠΑ», *Social Text,* τόμ. 73, αρ. 20, 2002, σσ. 1-18) του Timothy Mitchell, καθώς και τα κείμενα της International Crisis Group (www.icg.org). Σχετικά με την αλ-Κάιντα και άλλους επαναστατικούς πυρήνες, είναι ιδιαίτερα χρήσιμα το *Ghost Wars* (*Μυστικοί πόλεμοι*, Λονδίνο 2003) του Steve Coll και το *Unholy Wars* (*Ανίεροι πόλεμοι*, Λονδίνο 2000) του John Cooley. Βέβαια, ο καλύτερος τρόπος για να αντιληφθεί κανείς τη ζωντανή εσωτερική συζήτηση μέσα στο νεώτερο Ισλάμ και σχετικά με αυτό, είναι να επισκέπτεται ιστοσελίδες όπως η www.islamonline.net, η www.islamtoday.net, η www.muslimworld.org και η www.islamcity.com. Για κάλυψη της εξέγερσης στο Ιράκ, βλ. την ιστοσελίδα του καθηγητή Juan Cole, www.juancole.com.

Νεωτερικότητα και τρόμος

Από την τεράστια γραμματεία για τον καταναλωτισμό, μάθαμε πολλά από το *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective* (*Η κοινωνική ζωή των πραγμάτων: Μια πολιτισμική οπτική των εμπορευμάτων*, επιμ. Arjun Appadurai, Καίμπριτζ 1986), το *The World of Consumption* (*Ο κόσμος της κατανάλωσης*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1993) του Ben Fine και της Ellen Leopold, το *The Birth of a Consumer Society: The Commercialization of Eighteenth Century England* (*Η γένεση μιας καταναλωτικής κοινωνίας: Η εμπορικοποίηση της Αγγλίας του δέκατου όγδοου αιώνα*, Λονδίνο 1982) του N. McKendrick κ.ά., καθώς και το οξυδερκές βιβλιαράκι της Judith Williamson, *Decoding Advertisements: Ideology and Meaning in Advertising* (*Αποκωδικοποιώντας διαφημίσεις: Ιδεολογία και νόημα στη διαφήμιση*, Λονδίνο 1978) – πρόκειται για θέμα στο οποίο πρέπει να επιστρέψουμε. Το κίνημα της αντιπαγκοσμιοποίησης και ορισμένες συζητήσεις-κλειδιά στο πλαίσιο του κινήματος καταγράφονται με τον καλύτερο τρόπο στο *Confronting Capitalism: Dispatches from a Global Movement* (*Αντιμετωπίζοντας τον καπιταλισμό: Ανταποκρίσεις από ένα παγκόσμιο κίνημα*, Νέα Υόρκη 2004) του Eddie Yuen κ.ά. Πολύ χρήσιμα είναι και το *Another World is Possible* (*Ένας άλλος κόσμος είναι εφικτός*, Γουίνιπεγκ 2004) του David McNally, καθώς και το *A Movement of Movements* (*Το κίνημα των κινημάτων*, Λονδίνο 2004, επιμ. Tom Mertes). Για τις πρώιμες περιφράξεις και τις συνέπειές τους κατά τη μετάβαση στον καπιταλισμό, βλ. Silvia Federici, *Caliban and the Witch* (*Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα*, Μπρούκλιν 2004). Βασική αφετηρία σχετικά με τις νέες περιφράξεις είναι το τεύχος 10 των *Midnight Notes*, φθινόπωρο 1990, ενώ η διαδικτυακή επιθεώρηση *The Commoner* του Massimo De Angelis, www.thecommoner.org, έχει εξελιχθεί σε πολύτιμο σημείο αναφοράς.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ
Never having to say you're sorry
(Another west side story)

I

Στρατός, εταιρείες και κυβέρνηση στις ΗΠΑ κοπίασαν για να δικαιολογήσουν τις εισβολές στο Ιράκ, στο Αφγανιστάν και ξανά στο Ιράκ. Έχασαν την αξιοπιστία τους με το Σιάτλ και κατέφυγαν στη ριζική λύση της αλ-Κάιντα, θα έλεγε κανείς όχι και τόσο απλουστευτικά. Η τερατολογία για τον ισλαμικό κίνδυνο, σταθερή επωδός των επιχειρήσεων της Νέας Τάξης από το 1991, έπαψε με τον καιρό να συσπειρώνει τους φοβισμένους – υπερκεράστηκε από τις οικονομικές απώλειες του πολέμου (341,4 εκατομμύρια δολάρια τη μέρα για τις ΗΠΑ) και ίσως λιγότερο από τους εκατοντάδες χιλιάδες νεκρούς, τους πρόσφυγες από το Ιράκ, τις κρίσεις πείνας που βαφτίζονται λιμοί. Πριν λίγους μήνες, στις 12 Μαρτίου 2008 στη συνάντηση του Εθνικού Δικτύου Θρησκευτικών Τηλεοπτικών Καναλιών, ο Μπους αναγκάστηκε να ξαναπεί, για τις επιθέσεις στο Αφγανιστάν και το Ιράκ: "That's why we 're doing this", επιτεθήκαμε επειδή το ήθελε ο Θεός, επειδή «κάθε ανθρώπινο ον έχει πλασθεί κατ' εικόνα του Δημιουργού του».

Στην Ευρώπη οι μεταφυσικές επικλήσεις δεν είναι απαραίτητες. Η αγγλική κυβέρνηση που συνεργάστηκε ανοιχτά με τις ΗΠΑ στην εισβολή στο Ιράκ το 2003 ήταν πολύ πιο άνετη και από τον νεαρό Τσόρτσιλ του 1920 όταν εκείνος είχε αποφανθεί για την τότε εισβολή στην ίδια περιοχή ότι: «υποστηρίζ[ει] τη χρήση δηλητηριωδών αερίων εναντίον απολίτιστων φυλών». Τα περί πολιτισμού στην Ευρώπη είναι κεκτημένα και λίγο ντεμοντέ. Η επιταγή για αποκλεισμό

όσων απειλούν την ευζωία και τα προνόμια των ευρωπαίων δεν κάνουν πλέον ούτε για προεκλογικά συνθήματα. Είναι αυτονόητες επιθυμίες των πελατών. Η πιο εύρωστη ενιαία αγορά του πλανήτη, η Ευρωπαϊκή Ένωση, δεν φαίνεται να έχει και τόση ανάγκη τη ρητορική της αντιτρομοκρατίας. Από τη δημόσια δήλωση «Η Ελλάδα δεν αντέχει άλλους παράνομους μετανάστες» της Ντόρας Μπακογιάννη στις 30 Νοεμβρίου 2007, μέχρι τις βεβαιώσεις του Φραττίνι, επιτρόπου για τη Δικαιοσύνη και την Ασφάλεια, ότι «ο παράγοντας νούμερο ένα [στις ευρωπαϊκές προτεραιότητες] είναι η κατάχρηση της παραμονής των μεταναστών» στις 14 Φεβρουαρίου 2008, η eurospeak γίνεται όλο και ωμότερη. Και δεν χρειάζεται καμία συμβολική ενοποίηση με σημαίες και ποιήματα όπως το αμερικανικό κράτος ασφαλείας, αφού η ΕΕ όχι μόνον αντέχει αλλά και ενθαρρύνει εκ των έσω αντιευρωπαϊκές κορώνες όπως αυτές εναντίον του ευρωσυντάγματος το 2005, που προέρχονταν τόσο από τη (γαλλική και ολλανδική κυρίως) δεξιά όσο και από την "αριστερά", όπως και το ψευδεπίγραφα «καθοριστικό για το μέλλον του νησιού» δημοψήφισμα στην Κύπρο…

Αν η 11η Σεπτεμβρίου δημιούργησε ένα σοκ στην καρδιά του θεάματος στις ΗΠΑ, ένα δυσαναπλήρωτο κενό στη διαχείριση των εικόνων, όπως υποστηρίζει το βιβλίο αυτό, το σοκ βρήκε την Ευρώπη στη δεύτερη θέση της μάχης.

II

Η δεύτερη θέση προσφέρει μερίδιο στα οφέλη αλλά και απαλλάσσει από την υπαιτιότητα για τις απώλειες – άρα και από την ανάγκη για αποκατάσταση των εντυπώσεων. Η διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας, με τις αιματηρότερες συγκρούσεις στην Ευρώπη μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, επιταχύνθηκε με τους βομβαρδισμούς του ΝΑΤΟ και όχι βέβαια με τις ειρηνευτικές δυνάμεις, τις ανθρωπιστικές αποστολές ή την εξισορροπητική βοήθεια των ευρωπαίων. Οι απολαβές των άμεσων και έμμεσων γειτόνων

από τη διάλυση ήταν πολύ μεγάλες για να εμπλακούν φανερά οι ίδιοι. Στα τέλη Απριλίου του 2008 απαιτείται η παράδοση του εγκληματία πολέμου Ράτκο Μλάντις από τη Σερβία ώστε να διευκολυνθεί η ένταξή της στην ΕΕ, αλλιώς η Σερβία ανακηρύσσεται η «πρώτη ευρωπαϊκή χώρα που θα παραβιάσει τη διεθνή Σύμβαση περί Γενοκτονιών». Το 1995 βέβαια οι Σέρβοι ύψωσαν και την ελληνική σημαία στη Σρεμπρένιτσα μόλις κατέλαβαν την πόλη μετά τη σφαγή 8.000 Βόσνιων. Η Ελλάδα δεν χρειάστηκε να δικαιολογήσει τη συνεργασία με τον Μλάντιτς και τον Κάρατζιτς, την κατέστησε μάλιστα (όπως έκανε και η Τουρκία με τη βοήθεια προς τους Βόσνιους) μέρος της εθνικής της κομπορρημοσύνης.

Η Γαλλία, λαλίστατη στις καταγγελίες της ιρακινής πολιτικής του Μπους, όχι μόνο δεν χρειάστηκε να δικαιολογήσει την Alliance Base, κέντρο κοινών δράσεων γαλλικής κυβέρνησης και CIA στο Παρίσι, αλλά περηφανευόταν γι' αυτήν. Άλλωστε, μόλις ένα χρόνο πριν, είχε αρνηθεί την –αποδεδειγμένη από επιζώντες και παρατηρητές– άμεση ανάμειξή της στη στρατιωτική εκπαίδευση και τον εξοπλισμό των καθεστωτικών Χούτου στη γενοκτονία 800.000 ανθρώπων στη Ρουάντα (οι περισσότεροι Τούτσι και μετριοπαθείς ή αντικυβερνητικοί Χούτου), κατά τις 100 μέρες των συγκρούσεων το 1994 – και μάλιστα μπροστά στα μάτια 2.600 στρατιωτών της ειρηνευτικής δύναμης του ΟΗΕ. Τον Μάρτιο του 2004 ο Κόφι Ανάν είπε: «Πίστευα [πριν δέκα χρόνια] ότι έκανα ό,τι καλύτερο μπορούσα (…) αλλά μπορούσα και έπρεπε να κάνω περισσότερα» και η Γαλλία συμφώνησε μαζί του… Εντωμεταξύ είχε ξεσπάσει αυτό που πολλοί ονομάζουν τον «πρώτο παγκόσμιο πόλεμο της Αφρικής», με πολλές παραλλαγές των λεγόμενων «αειφόρων εχθροπραξιών» σε Ουγκάντα, Νιγηρία, Κογκό, Ρουάντα, Ναμίμπια, Ζιμπάμπουε, Ανγκόλα, Σουδάν, Μπουρούντι.

Τον Απρίλιο του 2003, καταργώντας και τις τελευταίες ψευδαισθήσεις περί γαλλογερμανικού άξονα αντίστασης στον πόλεμο, η Γερμανία διασκέδασε, έως και αφομοίωσε, τις

κατηγορίες για συνέργεια στον πόλεμο στο Ιράκ της κυβέρνησης συνασπισμού SPD και Πράσινων, η οποία είχε προσφέρει απεριόριστο δικαίωμα εναέριας κίνησης για τη μεταφορά πολεμικού υλικού των ΗΠΑ. Δεν χρειάστηκε να δικαιολογήσει ηθικά το σύστημα εναέριας προειδοποίησης και ελέγχου AWACS (Airborne Warning and Control System) του οποίου οι πτήσεις ήταν επανδρωμένες κατά το ένα τρίτο με γερμανικό στρατιωτικό προσωπικό, ούτε τις 25 στρατιωτικές βάσεις του ΝΑΤΟ στη Γερμανία που ήταν το κρισιμότερο κομμάτι της ευρωπαϊκής υποδομής των ΗΠΑ για τις επιχειρήσεις στο Ιράκ. Ολόκληρη η Ευρώπη όμως αισθάνθηκε αποκαθαρμένη όταν το 2005 το δικαστήριο της Χάγης κατηγόρησε για συνέργεια στη γενοκτονία χιλιάδων Κούρδων του Ιράκ τη δεκαετία του '80 έναν μεμονωμένο έμπορο θανάτου, τον Ολλανδό Φρανς βαν Άνρααττ γιατί πούλησε τις πρώτες ύλες για τα χημικά όπλα του Σαντάμ Χουσέιν.

Η ΕΕ δεν χρειάστηκε να δικαιολογήσει τι κρυβόταν πίσω από την «ευρωπαϊκή αμφιταλάντευση» για τον πόλεμο στο Ιράκ... Το 2005 μάλιστα η Κοντολίζα Ράις είχε προειδοποιήσει τους ευρωπαίους ότι θα «αποκαλύψει τη συνενοχή των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων» στις «αντιτρομοκρατικές επιχειρήσεις» των ΗΠΑ, κατά τις οποίες θα πρέπει να συνελήφθησαν πάνω από 3.000 ύποπτοι με τα κριτήρια της CIA, αν η ΕΕ συνέχιζε να εκφράζει υποκριτικές ανησυχίες για την έλλειψη διαφάνειας των κινήσεων των αμερικανών. Η παράδοση στον αμερικανικό στρατό των έξι αλγερινών το 2002, που το ανώτατο δικαστήριο της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης είχε κρίνει αθώους, και η κατάληξή τους στο Γκουαντάναμο ήταν άραγε το τελευταίο περιστατικό; Λίγο κράτησαν τελικά οι ανθρωπιστικές κραυγές αποτροπιασμού των ευρωπαίων για τα εγκλήματα του «πολέμου κατά της τρομοκρατίας» των ΗΠΑ, μέχρι να παραδεχτούν και επισήμως –παρά τα αρχικά εμπόδια που έθεταν η ιταλική και γερμανική κυβέρνηση– τον Ιούνιο του 2007 ότι διατηρούσαν από το 2003 έως το 2005 τις μυστικές φυλακές αιχμαλώτων της CIA στη Ρουμανία και την Πολωνία.

Ο επικεφαλής της αποστολής της ΕΕ στην Κένυα και τη Σομαλία, Έρικ βαν ντερ Λίντεν, δεν θεώρησε ότι πρέπει να λογοδοτήσει ηθικά μετά τις «προειδοποιήσεις» από ανώτερους αξιωματούχους σε θέματα ασφαλείας της ΕΕ τον Απρίλιο του 2007: «Να σας επισημάνω ότι η αιθιοπική κυβέρνηση και η μεταβατική ομοσπονδιακή κυβέρνηση της Σομαλίας και η ειρηνευτική δύναμη της Αφρικανικής Ένωσης [...] ίσως να έχουν παραβιάσει το Πρωτόκολλο της Ρώμης του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου»... Η ΕΕ συνέχισε να είναι ένας από τους κύριους οικονομικούς υποστηρικτές της σομαλικής κυβέρνησης και της ειρηνευτικής δύναμης (με στρατό σχεδόν αποκλειστικά από την Ουγκάντα) και να υπόσχεται 15 εκατομμύρια ευρώ, για να συμπληρώσει τα 90 εκατομμύρια των ΗΠΑ.

III

Στην Ευρώπη προέχει η διαφάνεια. Το να εμμέναμε στο «θέαμα της διαφάνειας» θα υποτιμούσε την ενημερωμένη της συνέργεια. Η πιο εύρωστη ενιαία αγορά του πλανήτη δεν είναι ένας συνασπισμός από ανάγκη, δεν είναι μια ένωση με πρόφαση την ιερή της αποστολή. Είναι μια λιμπιντινικά προσδιορισμένη συσσωμάτωση: Ρυθμίζεται αυτόματα από μια εμπορευματική σχέση στηριγμένη στην κοινή *επιθυμία*, που καθιστά περιττές τις πολιτικές και ηθικές διατυπώσεις. *Θέλουμε* να ευημερήσουμε. *Θέλουμε* αυτούς που θα δουλέψουν για την ευημερία μας. *Δεν θέλουμε* τους άχρηστους και τους αντιπαραγωγικούς.

Έτσι, δεν χρειάζεται να δικαιολογήσει τους τρόπους με τους οποίους διαχειρίζεται τα αποτελέσματα των εγκλημάτων –τους πολέμους, τη λεηλασία των φυσικών πηγών διατροφής και ενέργειας από τις εταιρείες της, την εκμετάλλευση πληθυσμών και σωμάτων στα πρελούδια των πολέμων, την επωνομαζόμενη ειρήνη–, εγκλημάτων στα οποία συνέβαλε η ίδια, ταγός με τη ρητορική του ουραγού. Δεν χρειάζεται να δικαιολογήσει τα 250 στρατόπεδα κράτησης που είναι

διασκορπισμένα στην επικράτεια της ΕΕ για να στοιβάξουν, συχνά για χρόνια ολόκληρα, τους «λαθραία εισερχόμενους μετανάστες». Ο επίσημος αριθμός των κρατουμένων μεταναστών και προσφύγων, ανθρώπων που τόλμησαν να προσπαθήσουν να ξεφύγουν από τον πόλεμο, την καταδίωξη ή την ανέχεια, σύμφωνα με την ΕΕ είναι 30.871 τον Δεκέμβριο του 2007, και 40.979 αν λάβει κανείς υπ' όψιν και τα «ανοιχτά» κέντρα. Όμως ήδη πάνω από 10 εκατομμύρια πρόσφυγες και μετανάστες χωρίς χαρτιά, «σύγχρονοι σκλάβοι» σύμφωνα με τον Γερμανό βουλευτή της CSU Μάνφρεντ Βέμπερ, κυκλοφορούν αυτήν τη στιγμή στην επικράτεια της ΕΕ… Πόσοι απ' αυτούς εντάσσονται στα σχήματα άντλησης εργασιακής υπεραξίας της ΕΕ; Προβλέποντας τη συνεχή αύξηση των περιττών επισκεπτών, η ΕΕ εξοπλίζεται πέρα από τους ίδιους της τους νόμους, πέρα από τα βασικά άρθρα των συνταγμάτων της κάθε χώρας περί δικαιώματος στη ζωή και τη στέγη, για να μπορεί να τους απελάσει χωρίς πολλή γραφειοκρατία μέσα στα επόμενα χρόνια. Κι όλ' αυτά χωρίς τη διαμεσολάβηση του θεάματος της αντιτρομοκρατίας...

Η Frontex, η Υπηρεσία Διαχείρισης των Εξωτερικών Συνόρων της ΕΕ, ένα αυθαίρετο σύστημα σταδιακής ενοποίησης και εντατικοποίησης του ελέγχου και της καταστολής, καθιστά μια σιωπηλή γενοκτονία στα σύνορα και τα κέντρα κράτησης της Ευρώπης επίσημη νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Έχει όλα τα χαρακτηριστικά στρατιωτικής επίθεσης. Τα προσωρινά μέτρα εναντίον των ανεπιθύμητων ανθρώπων γίνονται πλέον μόνιμα, οι διμερείς συμφωνίες με τα προκεχωρημένα φυλάκια της Ένωσης (την Τουρκία, την Αίγυπτο, τη Λιβύη, το Μαρόκο, τη Μαυριτανία, τη Σενεγάλη, το Πράσινο Ακρωτήρι, τη Μολδαβία, τη Γεωργία) συνάπτονται βάσει μιας απλής σχέσης ανταλλαγής: «Κάντε φυλακές και κρατήστε τους μακριά μας και θα σας δώσουμε όπλα, αεροπλάνα και ξενοδοχεία». Όμως, *στο ανακοινωθέν της Ευρωπαϊκής Επιτροπής της 13ης Φεβρουαρίου 2008, σχετικά με την αξιολόγηση του μέλλοντος της επιχείρησης Frontex, η λέξη πρόσφυγας δεν αναφερόταν ούτε μία φορά.*

Την ίδια στιγμή, δύσκολα θα βρεθεί ευρωπαίος επίτροπος που θα δίσταζε να ποζάρει κάτω από φωτογραφία του Τσε Γκεβάρα για lifestyle περιοδικό. Κάτι που ποτέ δεν θα έκανε ο πρόεδρος των ΗΠΑ, αναγκασμένος συνεχώς να συνομιλεί με τον θεό.

IV

Ήρθε λοιπόν το τέλος του τέλους του Ψυχρού Πολέμου. Οι πολιτικές προφάσεις της κυριαρχίας των ΗΠΑ και της παγκόσμιας στρατιωτικής-βιομηχανικής κυριαρχίας έχουν καταρρεύσει, μαζί με τους δίδυμους πύργους, τις επιθέσεις στο Λονδίνο και τη Μαδρίτη, τα χιλιάδες συνωμοσιολογικά μπλογκς για το *τι πραγματικά συνέβη*. Η εμπορευματική δικτατορία μπορεί να βάθυνε, δεν έχει όμως τίποτε να προτείνει – ούτε καν το φόβο της αντιτρομοκρατίας, ο οποίος νομιμοποιούσε τις τελευταίες δύο δεκαετίες τη φονική ορμή του «Άξονα του Καλού». Αν η απόλυτη κυριαρχία των ΗΠΑ αμφισβητείται, όπως επισημαίνεται και σε αυτό το βιβλίο, η Ευρώπη ήδη εκμεταλλεύεται τον αναβαθμισμένο της ρόλο. Προχωρά μπροστά με μοναδική φιλοδοξία ένα ασαφές ευγονικό σχέδιο, του οποίου τα χαρακτηριστικά καθορίζει και νέμεται η ίδια.

Με νωπές αλλά βολικά αόρατες πια τις μνήμες της ευρωπαϊκής πρωτοβουλίας στους παγκόσμιους πολέμους, τόσο των πρώιμων καπιταλιστικών γενοκτονιών και της αποικιοκρατίας, όσο και της στρατιωτικής και εταιρικής επιβολής στον εικοστό αιώνα, η κληρονομιά των ΗΠΑ στην Ευρώπη είναι η άφεση αμαρτιών λόγω αυτοάμυνας. Δεν ξεκίνησε η Ευρώπη τους πολέμους –η Ευρώπη γκρέμισε το τείχος του Βερολίνου και κράτησε τα γκράφιτι–, ούτε ελέγχει τις μεγαλύτερες πετρελαϊκές, ούτε τις στρατιωτικές, ούτε τις χημικές, ούτε τις πυρηνικές βιομηχανίες – η Ευρώπη μεγαλώνει στη Eurodisney, ενηλικιώνεται στην Οξφόρδη, κάνει κοινωνιολογικές αναλύσεις για τους «αναπόφευκτους» θύλακες ανοιχτού φασισμού απ' άκρη σ' άκρη της ηπείρου. Αφού η Ευρώ-

πη δεν προπορεύεται, αλλά ακολουθεί – την αναπόδραστη μοίρα που σε τελική ανάλυση (θα την βόλευε λίγο ακόμα να) ελέγχουν οι «φονιάδες των λαών».

Από την παράλληλη πραγματικότητα της εθελότυφλης αθωότητας των ΗΠΑ από τη μια και του ευρωπαϊκού κυνισμού που δεν νιώθει την ανάγκη να δικαιολογήσει τις πράξεις του από την άλλη, δεν φαίνεται να ξεφεύγει κανείς. Ακόμη και ο χώρος της άρνησης συχνά υιοθετεί την οπτική ενός συστήματος που δεν αντιλαμβάνεται τίποτα πέρα από τον εαυτό του, ενός συστήματος το οποίο μπορεί παράλληλα να προσφέρει απλόχερα όλες τις εναντίον του αμφισβητήσεις, να γίνει το ίδιο ένα μουσείο των ιστορικών αντιστάσεων σε αυτό. Είναι μια οπτική που μας κρατά με τα μάτια δεμένα.

Μια κοσμοθεώρηση, της οποίας η πραγματωμένη φαντασίωση είναι ότι κυριαρχεί παντού, δεν μπορεί να δει πουθενά. Αυτό –και όχι η παραπληροφόρηση ή οι «κατασκευασμένες συνειδήσεις»– είναι ο φαύλος κύκλος του θεάματος. Ένας φαύλος κύκλος, όπου τίποτα δεν είναι πραγματικό... Το ψέμα συντίθεται από πολλές στοιχειώδεις αλήθειες. Εδώ ζούμε εμείς. Οι τυχεροί.

Από την άλλη, ο κύκλος της καταδίωξης... της διακεκομμένης εμπειρίας, της επιβίωσης υπό διαρκή αναίρεση. Ο κύκλος της κόλασης, όπου όλα είναι πόλεμος... Οι πιο απλές καθημερινές κινήσεις είναι στιγμιότυπα πολέμου. Εκεί ζουν αυτοί. Οι ξένοι.

Όταν ο φαύλος κύκλος συναντηθεί με τον κύκλο της κόλασης, μπορεί να σημάνει η αρχή για το τέλος και των δύο.

Λία Γυιόκα
Νίκος Νικολαΐδης

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

Abernethy, David (Αμπερνέθι, Ντέιβιντ) 67 υπ.
Abukhalil, As'ad (Αμπουχαλίλ, Άσαντ) 270
Αζάαμ, Αμπντουλάχ (Azaam, Abdullah) 209, 211
Αίγυπτος 168, 169, 198, 204-6, 226, 230, 232
Αϊτή 132
αλ-Αζμέχ, Αζίζ (al-Azmeh, Aziz) 188 υπ., 193 υπ., 202 υπ., 212, 270
αλ-Αραμπίγια (τηλεοπτικός σταθμός) 219, 231, 256
αλ-Αφγανί, Τζαμάλ αλ-Ντιν (al-Afgani, Jamal al-Din) 201, 203 υπ.
Αλβανία 140
Αλγερία 202, 206, 221
αλ-Γιαμπρί, Μοχάμεντ Αμπντέλ (al-Jabri, Muhammed Abdel) 232
αλ-Ζαουαχίρι, Αϊμάν (al-Zawahiri, Ayman) 191, 206, 208, 209 υπ., 219, 230
αλ-Ζαρκάουι, Αμπού Μουσάμπ (al-Zarqawi, Abu Musab) 216
Αλιέντε, Σαλβαδόρ (Allende, Salvadore) 134
αλ-Κάιντα 38, 41, 42, 57 υπ., 62, 155, 156, 202 υπ., 206, 231, 232, 236, 237, 253, 257, 270
- ιδεολογία τής 190-4
- ιντερνέτ και 212-6
- καταγωγή τής 208-10
- καταναλωτισμός και 246, 247
- νεωτερικότητα και 241-2, 246-7, 250-2
- τηλεόραση και 218-20
- υποστήριξη προς την 190
- ως πρωτοπορία 31, 32, 238, 260

αλ-Καραντάουι, Γιούσεφ (al-Qaradwi, Yusuf) 232
αλ-Μπάνα, Γκαμάλ (al-Banna, Gamal) 232
αλ-Μπάνα, Χάσαν (al-Banna, Hasan) 192, 203, 204, 213
αλ-Ουαχάμπ, Αμπντ (al-Wahhab, Abd) 227
αλ-Σαντάτ, Ανουάρ (al-Sadat, Anwar) 206
αλ-Σαντρ, Μοκτάντα (al-Sadr, Muqtada) 211
αλ-Τζαζίρα (τηλεοπτικός σταθμός) 64, 181, 215, 219, 239, 256
Αλφόνσο, Πέρες (Alfonso, Perez) 94
αλ-Χαμίντ, Αμπνταλάχ (al-Hamid, Abdallah) 197
Αμίν, Ίντι (Amin, Idi) 170 υπ.
Άμπου Γράιμπ 67, 233, 258

Αμπού Σαγιάφ 206
Αμπντού, Μοχάμεντ (ʼAbduh, Muhammed) 202
Ανγκόλα 99
Anderson, Perry (Άντερσον, Πέρι) 49 υπ., 265
Άνταμς, Τζον Κουίνσι (Adams, John Quincy) 153
Άντελμαν, Μόρις (Adelman, Morris) 99
Appadurai, Arjun (Απαντουράι, Αρτζούν) 248 υπ., 271
Αραφάτ, Γιασέρ (Arafat, Yasser) 156, 185
Αργεντινή 111, 114, 115
Άρεντ, Χάννα (Arendt, Hannah) 117, 121, 157
Αριστοτέλης 192
Arrighi, Giovanni (Αρίγκι, Τζοβάνι) 114 υπ., 268
Asad, Talal (Άσαντ, Ταλάλ) 270
Ατατούρκ, Μουσταφά Κεμάλ (Ataturk, Mustafa Kemal) 207, 226, 229
Άτσεσον, Ντιν (Acheson, Dean) 92, 133
Άττα, Μοχάμεντ (Atta, Muhammad) 64, 146, 212, 233 υπ.
Auden, W.H. (Ώντεν, Γ. Χ.) 251 υπ.
Αυστραλία 99 υπ.
Αφγανιστάν 89, 104, 147, 191, 210, 212, 215, 218, 219 υπ., 230
  αποτελέσματα της αμερικανικής εισβολής 156
  Ιράκ και 46, 123, 124, 136, 138, 141, 178, 259
  κεφάλαιο και 149
Αφρική 41, 179 υπ., 225

Bacevich, Andrew J. (Μπάσεβιτς, Άντριου Τζ.) 268
Βαλκάνια 138-40, 147, 148, 178
Βαν Φλιτ, στρατηγός (Van Fleet, General) 133
Bechtel 72, 80, 111
Βέμπερ, Μαξ (Weber, Max) 243
Βενεζουέλα 82, 92 υπ., 94, 97 υπ., 102
Βιετνάμ 65, 125 υπ., 135, 185
Βοσνία 216, 230
Βουλγαρία 140
BP (British Petroleum) 72 υπ., 94
Βραζιλία 98, 99, 111
Brennan, Timothy (Μπρέναν, Τίμοθι) 266
Brenner, Robert (Μπρένερ, Ρόμπερτ) 113 υπ., 267
Βρετανία 37, 68, 90, 106, 116, 126, 128, 165, 166, 168
Britts, Bryana (Μπριτς, Μπριάνα) 222 υπ.

Butler, Judith (Μπάτλερ, Τζούντιθ) 257 υπ.

Γάζα 151, 178, 186, 230
Γαλλία 126, 128, 168
Γέιλ, Γουίλιαμ (Yale, William) 159, 175
Γερμανία 87, 95, 140, 143 υπ., 144 υπ., 165
Γιαμανί, σεΐχης Ζακί (Yamani, Sheik Zaki) 82, 100, 107
Γιουκατάν 128
Γκεβάρα, Τσε (Guevara, Che) 31
Γκερνίκα 43, 259
Γκουάμ 129
Γκουαντάναμο 130, 257
Γκράμσι, Αντόνιο (Gramsci, Antonio) 114, 195, 205
Γουατεμάλα 55, 134, 170 υπ.
Γουάτς, ταραχές 45
Γουάτς, Φίλιπ (Watts, Philip) 99 υπ.
Γουίλσον, Γούντροου (Wilson, Woodrow) 131, 132, 166
Γούλφοβιτς, Πολ (Wolfowitz, Paul) 68, 79, 252
Γρενάδα 134, 155

Carlyle Group (Όμιλος) 72, 73, 76
Chatterjee, Partha (Τσάτερτζι, Πάρθα) 268
Chevron 72, 111
CIA (Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών) 82, 93, 104, 139, 168, 199
Cole, Juan (Κόουλ, Χουάν) 270
Coll, Steve (Κολ, Στιβ) 270
Cooley, John (Κούλεϊ, Τζον) 270

διαδηλώσεις (15 Φεβρ. 2003) 25-32, 72, 240-1
ΔΝΤ (Διεθνές Νομισματικό Ταμείο) 63, 190, 227
Δομινικανή Δημοκρατία 132, 134
Δρέσδη 55, 144
Δυτική Όχθη 178, 230

Davis, Mike (Ντέιβις, Μάικ) 87 υπ., 225 υπ.
De Angelis, Massimo (Ντε Άντζελις, Μάσιμο) 271
DynCorp 111

εθνικισμός 93, 94, 168-9, 170-1, 194, 204, 223, 225-6, 229
Ελ Σαλβαδόρ 134
Έλιοτ, Τ. Σ. (Eliot, T. S.) 207

ενδεκάτη Σεπτεμβρίου 2001 78, 96, 110, 138, 179, 188, 189, 218
ανάλυση τής 53-64
ανταποδοτικό χτύπημα 146
απάντηση των ΗΠΑ 121-5
Ιράκ και 154-5
νέα εποχή τής 44-6, 51
πετρέλαιο και 77 υπ.
σε βίντεο 219
Engdahl, William (Ένγκνταλ, Γουίλιαμ) 104 υπ.
Ένοπλη Ισλαμική Ομάδα 206
Enron 111
Euben, Elisabeth (Ώμπεν, Ελίζαμπεθ) 208 υπ., 270
Exxon 72 υπ., 84, 92 υπ., 94

Federici, Silvia (Φεντερίτσι, Σίλβια) 271
Fine, Ben (Φάιν, Μπεν) 271
Fuller, Graham (Φούλερ, Γκρέιαμ) 199

Geertz, Clifford (Γκηρτζ, Κλίφορντ) 199 υπ.
Gellner, Ernest (Γκέλνερ, Έρνεστ) 188 υπ.
Global Crossing 111
Goodstein, David (Γκούντσταϊν, Ντέιβιντ) 267
Gowan, Peter (Γκάουαν, Πήτερ) 113 υπ., 267
Griffin, Susan (Γκρίφιν, Σούζαν) 269
Grose, Peter (Γκρόουζ, Πήτερ) 269
Guazzone, Laura (Γκουατσόνε, Λάουρα) 193 υπ.

Ζουμπάιντα, Σάμι (Zubaida, Sami) 223

Halliburton 72, 73 υπ., 80 υπ., 104, 111, 119
Harvey, David (Χάρβεϊ, Ντέιβιντ) 118 υπ., 267
Herzl, Theodor (Χερτσλ, Τέοντορ) 175 υπ.
Hirschkind, Charles (Χίρσκιντ, Τσαρλς) 213 υπ.
Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα 97 υπ., 105 υπ., 110
Ηνωμένα Έθνη 43, 113, 123, 167, 169, 178
Ηνωμένες Πολιτείες, απαρχές 126-135
Ηνωμένες Πολιτείες, στρατός 133
βάσεις 136, 147, 256-8
προϋπολογισμός 136, 151-2
ο Φρίντμαν για τον 263-4

θέαμα 44-7, 50, 57, 64-6, 150
απεικόνιση και 248-9, 255-6
εμπόρευμα και 245-8
Ισλάμ και 255
Ισραήλ και 177-186
ορισμός 42

Ιαπωνία 87, 93, 95, 113, 132, 134, 145
ιδιωτικοποίηση 18, 38, 81-2, 86, 87, 113, 117, 229
εμπόριο όπλων και 107-8
ιθαγενείς Αμερικανοί 129
Ινδονησία 88, 134, 135, 170 υπ.
International Crisis Group 108 υπ., 191 υπ., 197 υπ., 270
Ιντίκ, Μάρτιν (Indyk, Martin) 96 υπ.
Ιορδανία 169, 170, 226
Ιράκ 46, 53, 123, 124
αντίθεση στην εισβολή – *βλέπε* διαδηλώσεις
βομβαρδισμός τού 137, 141, 144 υπ., 145 υπ.
εισβολή στο 29, 66-8, 75, 112, 124-5, 146-50, 154-7, 163, 169, 233, 253-4
θάνατοι στο 145 υπ.
κυρώσεις εναντίον τού 141, 150, 253
πετρέλαιο και 73, 75-119
Ιράν 68, 78, 82, 94, 96 υπ., 103, 134, 170 υπ., 198, 222, 223, 226
ιρανική επανάσταση 105, 209, 222, 230
πόλεμος Ιράν-Ιράκ 105, 109, 170 υπ.
Ισλάμ
Αριστερά και 189-90
γυναίκες και 198 υπ.
ίντερνετ και 212-6
βλ. επίσης σιίτες, σουνίτες, ουαχαμπισμός
ισλαμισμός 221-2, 230-3
εθνικισμός και 225-6
θέαμα και 255-6
πόλεις και 224-5
Ισοπεδωτές (Levellers) 39
Ισπανία 126, 128, 216 υπ.
ισπανο-αμερικανικός πόλεμος 129-30
Ισραήλ 31, 94, 136, 159-86, 230, 241, 253

Jameson, Fredric (Τζέιμσον, Φρέντρικ) 248 υπ.
Jappe, Anselm (Γιάπε, Άνσελμ) 266
Johnson, Chalmers (Τζόνσον, Τσάλμερς) 268
Johnstone, Diana (Τζόνστον, Νταϊάνα) 268

Καμπ Ντέιβιντ, συμφωνία τού 230, 269
Κάμπελ, Κόλιν (Campbell, Colin) 98, 99
Καναδάς 80 υπ., 98, 99, 126
Καπισίνσκι, Ρίσαρντ (Kapuscinski, Ryszard) 69, 71
Καρέλ, Αλεξίς (Carrel, Alexis) 204
Κάρολ, Φίλιπ (Carroll, Philip) 83
Κάρτερ, Τζίμι (Carter, Jimmy) 96
Κασίμ, Αμπντούλ Καρίμ (Qasim, Abdul Karim) 94
Καταστασιακή Διεθνής (Internationale Situationniste) 44
Καφέντζης, Τζορτζ (Caffentzis, George) 103
Kellogg, Brown and Root 73 υπ., 80, 110 υπ., 111, 119
Kepel, Gilles (Κεπέλ, Ζιλ) 191 υπ., 213 υπ., 270
Κίμιτ, Μαρκ (Kimmit, Mark) 254
Κίνα 87, 135, 136, 142
Κίσιντζερ, Χένρι (Kissinger, Henry) 65, 93, 106
Κλαούζεβιτς, Καρλ φον (Clausewitz, Carl von) 51, 122
Klare, Michael (Κλερ, Μάικλ) 87 υπ., 265, 267
Κλαρκ, Ρίτσαρντ (Clarke, Richard) 191
Κλίντον, Μπιλ (Clinton, Bill) 96, 137, 138, 139, 153
Knabb, Ken (Ναμπ, Κεν) 266
Κοζέβ, Αλεξάντρ (Kojève, Alexandre) 33-4
Κολομβία 88, 111, 130-1
Κορέα 93, 133, 134, 153, 259
Κόσοβο 139, 140, 148, 153, 156
Κούβα 129, 130
Κουβέιτ 73, 92, 97 υπ., 105 υπ., 110
Κούρδοι 137, 143
Κουτμπ, Μοχάμεντ (Qutb, Muhammed) 209
Κουτμπ, Σάυγιεντ (Qutb, Sayyid) 187, 191, 192, 204-9, 223, 226, 233, 270
κράτος
  παρακμή τού 61-3
  σχεδιασμός και 52
  πόλεμος και 121-3
  βλ. επίσης εθνικισμός

Κροατία 140

Λάος 135
Λατινική Αμερική 127, 129, 132
Λεμέι, Κέρτις (Lemay, Curtis) 144
Λένιν, Β.Ι. (Lenin, V.I.) 45, 205, 238
λενινισμός 31, 32, 236, 240, 260
Λεντίν, Μάικλ (Ledeen, Michael) 152
Λίβανος 13, 125 υπ., 134, 169, 171, 178
Λιβύη 94
Λικούντ 151, 161
Λίνκολν, Μπρους (Lincoln, Bruce) 195
Λοκ, Τζον (Locke, John) 201
Λόουελ, Ρόμπερτ (Lowell, Robert) 43
Λούκατς, Γκέοργκ (Lukacs, Georg) 47
Λούξεμπουργκ, Ρόζα (Luxemburg, Rosa) 22

Laqueur, Walter (Λακέρ, Γουόλτερ) 206 υπ., 230 υπ.
Leopold, Ellen (Λέοπολντ, Έλεν) 271
Light, Michael (Λάιτ, Μάικλ) 55 υπ.
Lindqvist, Sven (Λιντκβίστ, Σβεν) 142 υπ., 146 υπ., 259 υπ.
Little, David (Λιτλ, Ντέιβιντ) 94 υπ.
Lockheed Martin 108
Lubeck, Paul (Λιούμπεκ, Πολ) 222 υπ.
Lynch, Marc (Λιντς, Μαρκ) 215 υπ.

Μακεδονία 140
Μακίγια, Κάναν (Makiya, Kanan) 68
ΜακΚίνλεϊ, Γουίλιαμ (McKinley, William) 129
ΜακΝαμάρα, Ρόμπερτ (McNamara, Robert) 144, 145
Mamdani, Mahmood (Μαμντάνι, Μαχμούντ) 270
Mann, Michael (Μαν, Μάικλ) 103 υπ.
Μάο Τσε Τουνγκ 238
Μαουντούντι, Σάυγιεντ Αμπντού Άλα (Maududi, Sayyid Abdu'Ala)
    192, 204
Μαρξ, Κ. (Marx, K.) 37, 38 υπ., 45υπ., 69, 70, 116-8, 192, 210, 244
μαρξισμός 45, 193, 205
    επαναστατικό Ισλάμ και 209, 210, 221, 223
μαροκινή Μάχιμη Ομάδα 206, 212, 216
Μαρόκο 202, 216, 225 υπ.

McKendrick, Neil (ΜακΚέντρικ, Νιλ) 271
McNally, David (ΜακΝάλι, Ντέιβιντ) 271
Menon, S.M. (Μένον, Σ.Μ.) 143 υπ.
Μεξικό 92 υπ., 98, 99, 102, 111, 128, 129, 132, 259 υπ.
Mertes, Tom (Μέρτες, Τομ) 271
Μετώπο Ισλαμιστών Καταδρομέων της Μεγάλης Ανατολής 206
Midnight Notes 111, 267
Μιλόσεβιτς, Σλόμπονταν (Milošević, Slobodan) 139, 140, 148-9
Μίλτον, Τζον (Milton, John) 9, 29, 265
Mitchell, Timothy (Μίτσελ, Τίμοθι) 268, 270
Μομπούτου (Mobutu) 170 υπ.
Μόνμπιοτ, Τζορτζ (Monbiot, George) 75, 76
Μονρόε Δόγμα (Monroe Doctrine) 123, 127, 129, 131, 153
Μονρόε, Τζέιμς (Monroe, James) 126
Μοροζόφ, Νικολάι (Morozov, Nikolai) 193
Μοσαντέκ (Mosadeq) 82, 93, 94, 134, 171
Μουμπάρακ, Χόσνι (Mubarak, Hosni) 220
Μουσουλμανική Αδελφότητα 203, 204, 206, 213, 232
μουσουλμάνοι – *βλέπε* Ισλάμ, σιίτες, σουνίτες
Μπάαντερ-Μάινχοφ (Baader-Meinhof) 238
Μπάλφουρ Διακήρυξη (Balfur Declaration) 166
Μπέικερ, Τζέιμς (Baker, James) 73, 81
Μπελαάλα, Σέλμα (Belaala, Selma) 225 υπ.
Μπερκ, Έντμουντ (Burke, Edmund) 27, 264
Μπεσαΐ, Άντελ (Beshai, Adel) 103
Μπιν Λάντεν, Οσάμα (bin Laden, Osama) 36, 40, 79, 190, 191, 206 υπ., 207, 209, 211, 212, 219, 221, 238
Μπιν Λάντεν, πρεσβύτερος (bin Laden Senior) 229
Μπισλέρ, Σίμσον (Bichler, Shimshon) 106 υπ., 107 υπ., 108, 109, 110, 111 υπ., 267
Μπλανκί, Λουί Ωγκύστ (Blanqui, Louis Auguste) 238
Μπλερ, Τόνι (Blair, Tony) 18, 19, 53, 163, 252
Μπουμεντιέν, Χουαρί (Boumedienne, Houari) 229
Μπουρν, Ράντολφ (Bourne, Randolph) 22, 122
Μπους, Τζορτζ Γ. (Bush, George W.) 17, 36, 43, 53, 57 υπ., 58 υπ., 119, 152 υπ., 194, 232, 252
Μπους πρεσβύτερος, Τζορτζ (Bush Senior, George) 89, 109 υπ., 137, 138, 230
Μπρέγκελ, Πήτερ (Bruegel, Peter) 39

Μπρέμερ, Πολ (Bremer, Paul) 37, 83, 84
Munif, Abdelrahman (Μουνίφ, Αμπντελραχμάν) 267

Νάσερ, Τζαμάλ Αμπντέλ (Nasser, Jamal Abdel) 171, 226
Νασουτιόν, Χαρούν (Nasution, Harun) 232
NATO (North Atlantic Treaty Organization - Οργάνωση των Χωρών του Βορειοατλαντικού Συμφώνου) 15, 16, 139, 153, 268
Νέγκρι, Αντόνιο (Negri, Antonio) 28 υπ., 220, 266
νεοφιλελευθερισμός 20, 52 υπ., 62, 88, 110, 222, 229, 231 υπ., 262
 στρατιωτικός 13, 14, 42, 75, 112-9, 152, 264
Νιγηρία 88, 99 υπ., 111, 227
Niedenthal, Jack (Νίντενταλ, Τζακ) 55 υπ.
Νικαράγουα 131, 132, 134, 142
Νίξον, Ρίτσαρντ (Nixon, Richard) 113
Νιτζάν, Τζόναθαν (Nitzan, Jonathan) 106 υπ., 107 υπ., 108, 109, 110, 111 υπ., 267
Νίτσε, Φρίντριχ (Nietzsche, Friedrich) 33, 192, 235, 236, 237
Northrop Grumman 108
Ντάλες, Τζον Φόστερ (Dulles, John Foster) 94, 133
Ντεμπόρ, Γκυ (Debord, Guy) 44, 48-50, 51-3, 57, 64-6, 266
Ντεφάις, Κένεθ (Deffeyes, Kenneth) 98
ΝτιΛέι, Τομ (DeLay, Tom) 184
Ντουρούτι, Μπουεναβεντούρα (Durruti, Buenaventura) 238
Ντυκάς, Ιζιντόρ (Ducasse, Isidor) 47

Οζέλ, Ισμέτ (Ozel, Ismet) 192
Ομάν 198
ΟΠΕΚ 82, 94, 95, 96, 97, 98 υπ., 100, 102, 104, 106, 107-12, 228 υπ.
 Ιράκ και 78-81, 83, 86
Όρεγκον 128
O'Sullivan, John L. (Ο'Σάλιβαν, Τζον Λ.) 128 υπ.
ουαχαμπισμός 197, 202, 210, 227

Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου – *βλέπε* ενδεκάτη Σεπτεμβρίου 2001
Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου 113, 115
Παζολίνι, Πιέρ Πάολο (Pasolini, Pier Paolo) 39
Πάιπς, Ντάνιελ (Pipes, Daniel) 189
Πακιστάν 210
Παλαιστίνη 17, 160, 164, 165, 167, 178-9, 180-1, 185
Παναμάς 129, 131, 134, 148, 156

Παχλαβί, σάχης Μοχάμεντ Ρεζά (Pahlavi, Shah Mohammad Reza) 93, 226
περιφράξεις 37, 261-3
πετρέλαιο 69-119, 131, 165, 167, 224, 226-7, 228-9
όπλα και 107-12, 217
Πικάσο, Πάμπλο (Picasso, Pablo) 43, 259
Πλατ Τροποποίηση (Platt Amendment) 130
πλήθος 27-9, 32-3, 38, 220
ως το αντίθετο της αλ-Κάιντα 260-1
«ηλεκτρονικό»/εικονικό 28
Πολάνυι, Καρλ (Polanyi, Karl) 262, 268
Πόλεμος του Κόλπου (1990-91) 105, 137, 172
Πολκ, Τζέιμς (Polk, James) 128
Πουέρτο Ρίκο 129
πρωταρχική συσσώρευση 36-8, 68, 72, 75, 88, 116-8, 224, 239, 253, 254, 256, 261
πυρηνικά όπλα 134, 145, 152, 171, 178
πυρηνική ενέργεια 218

Parra, Francisco (Πάρα, Φρανσίσκο) 91 υπ.
Patriot Act 31
Pelletiere, Stephen (Πελτιέρ, Στίβεν) 96 υπ., 102 υπ.
Perelman, Michael (Πέρελμαν, Μάικλ) 267

Ράμσφελντ, Ντόναλντ (Rumsfeld, Donald) 81, 85, 89, 104, 119, 124, 145, 147
Ράνσιμαν, Ντέιβιντ (Runciman, David) 60-1, 62, 65
Ριντά, Ρασίντ (Rida, Rashid) 203 υπ.
Ρουά, Ολιβιέ (Roy, Oliver) 190, 191 υπ., 210, 216, 270
Ρουμανία 140
Ρούσβελτ, Φράνκλιν Ντ. (Roosevelt, Franklin D.) 92, 131
Ρωσία 107 υπ., 109, 111, 114, 126, 136
πετρέλαιο και 98, 106

Randall, Jonathan (Ράνταλ, Τζόναθαν) 219 υπ.
Raytheon 108
Retort 21, 23, 265
Rinehart, Tanya (Ράινχαρτ, Τάνια) 269
Robb, John (Ρομπ, Τζον) 214 υπ.
Rubenberg, Cheryl A. (Ρούμπενμπεργκ, Τσέριλ Α.) 269

Ruthven, Malise (Ράθβεν, Μαλίς) 196 υπ., 269

Σακς, Τζέφρεϊ (Sachs, Jeffrey) 227
σαλαφίτες 190, 202, 203 υπ., 210, 211
  κίνημα σαλαφιτών 202
Σάμερς, Λόρενς (Summers, Lawrence) 114, 115
Σαουδική Αραβία 71, 77, 78, 83, 88, 89, 92, 94, 95, 96 υπ., 99, 100, 102, 108 υπ., 110, 133, 149, 197, 198, 202, 209, 219, 220, 225, 226, 232
  ιστορία τής 227-9
Σαούντ, Αμπντ αλ-Αζίζ (Saud, Abd al-Aziz) 227
Σαούντ, βασιλιάς Ιμπν (Saud, King Ibn) 92
Σαριάτι, Άλι (Shariati, Ali) 192
Σαρκίς, Νικολά (Sarkis, Nicolas) 98 υπ.
Σαρόν, Αριέλ (Sharon, Ariel) 31, 160, 180
Σαχ, Ρεζά (Shah, Reza) 93-4
Σαχρούρ, Μοχάμεντ (Shahrur, Muhammed) 197
Σέιτζμαν, Μαρκ (Sageman, Marc) 209 υπ., 210
Σελασιέ, Χαϊλέ (Selassie, Haile) 170
Σερβία 16, 139
σιίτες μουσουλμάνοι 68, 149, 202, 209, 211, 223, 227, 230, 232
Σίλερ, Φρίντριχ (Schiller, Friedrich) 243
Σίμονς, Μάθιου (Simmons, Matthew) 78
σιωνισμός 152, 164-7, 173, 175 υπ.
Σμιτ, Καρλ (Schmitt, Karl) 193
Σνόου, Χάρολντ (Snow, Harold) 94
Σοβιετική Ένωση 93 υπ., 135, 145, 149, 167, 168, 172, 230
Σομαλία 125 υπ., 137, 138, 139, 216, 229, 230
Σουδάν 138
Σουέζ 168, 169 υπ., 172, 203
Σουκάρνο (Sukarno) 229
σουνίτες μουσουλμάνοι 190υπ., 192υπ., 201, 202, 209, 211, 223, 232
σουφισμός 192, 200, 202
Σπινόζα, Μπένεντικτ (Spinoza, Benedict) 28 υπ.
Σράπνελ, Χένρι (Shrapnel, Henry) 142
Στίγκλιτς, Τζόζεφ (Joseph Stiglitz) 115
Στρατόπεδο Μπόντστιλ (Camp Bonsteel) 140
Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας 133
Συρία 68, 169, 170

Σχέδιο Μάρσαλ (Marshall Plan) 93

Said, Edward (Σαΐντ, Έντουαρντ) 269
Sauermann, Barbara (Σάουερμαν, Μπάρμπαρα) 266
Sebald, W.G. (Σέμπαλντ, Β.Γκ.) 259 υπ.
Segev, Tom (Σέγκεφ, Τομ) 176 υπ.
Shanker, Thom (Σάνκερ, Τομ) 107 υπ.
Shell 72 υπ., 82, 83, 84, 90, 99
Silver, Beverly (Σίλβερ, Μπέβερλι) 114 υπ., 268
Simons, Geoff (Σάιμονς, Τζεφ) 240 υπ.
SOCAL (Standard Oil of California) 92
Stone, Irving (Στόουν, Ίρβινγκ) 133 υπ.
Strauss, Leo (Στράους, Λίο) 34 υπ.
Suskind, Ron (Σάσκιντ, Ρον) 264 υπ.

Ταλιμπάν 155, 156, 198, 212, 230
Ταξιαρχίες Μαρτύρων του αλ-Ακσά 182, 206
Ταρίκι, Αμπντουλάχ (Tariki, Abdullah) 94
Ταφτ, Γουίλιαμ Χάουαρντ (Taft, William Howard) 131
Texaco 72 υπ., 111
Τέξας 81 υπ., 128
Τζάκσον, Άντριου (Jackson, Andrew) 126
Τζαραντάατ, Χανάντι (Jaradat, Hanadi) 55
τηλεόραση 43, 49, 156, 189, 218, 240, 256
Τουρκία 140, 226
Τρέσκα, Κάρλο (Tresca, Carlo) 39
Τρίτος Κόσμος 83, 108, 114, 115, 193
τρομοκρατία 38, 58-60, 178, 217-8
  Αριστερά και 57-8
  ως πρωτοπορία 251
Τρούμαν, Χάρι (Truman, Harry) 92, 133
Τσάβες, Ούγο (Chavez, Hugo) 87, 102
Τσένεϊ, Ρίτσαρντ (Cheney, Richard) 36, 72, 73, 76, 77, 81, 96, 104
Τσετσενία 55, 216, 230
Τσόμσκι, Νόαμ (Chomsky, Noam) 164 υπ., 268, 269
Τσόρτσιλ, Γουίνστον (Churchill, Winston) 240

Yeats, W.B. (Γέιτς, Γ.Μπ.) 264 υπ.
Yuen, Eddie (Γιούεν, Έντι) 265, 271
Φάλγουελ, Τζέρι (Falwell, Jerry) 194 υπ.

Φανκχάουζερ, Ρίτσαρντ (Funkhouser, Richard) 91 υπ.
Φανόν, Φραντς (Fanon, Frantz) 224
Φάρατζ, Μοχάμεντ Αμπντ αλ-Σαλάμ (Faraj, Muhammed Abd al-Salam) 205
Φαχέτ, Σερχάν Μπεν Αμπντελματζίντ (Fakhet, Sarhane Ben Abdelmajid) 216 υπ.
Φαχντ, βασιλιάς (Fahd, King) 78
Φεϊζάλ, βασιλιάς (Faysal, King) 169
Φιλιππίνες 125 υπ., 129, 130, 133 υπ., 216
Φοξ, Πέρσι (Fox, Percy) 90
Φρίντμαν, Τόμας (Friedman, Thomas) 37, 80, 264 υπ.
φυσικό αέριο 80, 100

Vaitheeswaran, V. (Βαϊθεσβάραν, Β.) 99 υπ., 100 υπ.
Vaneigem, Raoul (Βανεγκέμ, Ραούλ) 266

Watt, D.C. (Γουάτ, Ντ.Σ.) 143 υπ.
Williamson, Judith (Γουίλιαμσον, Τζούντιθ) 271

Χάιντσεν, Καρλ (Heinzen, Karl) 193
Χαν, Σάυγιεντ Άχμεντ (Kahn, Sayyid Ahmd) 201
Χάντινγκτον, Σάμιουελ (Huntington, Samuel) 189
Χάρις, Άρθουρ «Βομβιστής» (Harris, Arthur “Bomber”) 143, 144υπ.
Χαρντ, Μάικλ (Hardt, Michael) 28 υπ., 220, 266
Χέρντερ, Γιόχαν Γκότφριντ (Herder, Johan Gottfried) 193
Χιλ, Τζέιμς (Hill, James) 131 υπ.
Χιλή 134, 142, 170 υπ.
Χιούμπερτ, Κινγκ (Hubbert, King) 86, 99
Χομεϊνί (Khomeini) 172, 223
Χομπς, Τόμας (Hobbes, Thomas) 121, 157
Χόμπσον, Τζον (Hobson, John) 45
Χουν, Τζεφ (Hoon, Geoff) 252
Χουσεΐν, Σαντάμ (Hussein, Saddam) 31, 38, 66-7, 73, 77, 80, 83, 84 υπ., 86, 103, 104, 105 υπ., 119, 137, 140, 152, 156, 172, 230

Ψυχρός Πόλεμος 53, 62, 63, 106, 132-5, 155, 167, 168, 169, 177, 224, 230